

N.S. Alimova

O'ZBEK TILI

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT ARXITEKTURA-QURILISH INSTITUTI

N.S. ALIMOVA

O'ZBEK TILI

(Oliy o'quv yurtlarining bakalavriat yo'nalishlari rus guruhlari uchun darslik)

TOSHKENT-2022

UDK: 811. 512. 133

MUALLIF: N.S. Alimova “O‘zbek tili”. Darslik. Toshkent arxitektura-qurilish instituti 2022.

Mazkur darslik oliy o‘quv yurtlarining rusiy zabon talabalari uchun yozilgan bo‘lib, unda o‘zbek tilining qonun-qoidalarini asosida ularning og‘zaki va yozma nutqlarini o‘stirishga katta ahamiyat berildi.

Shu bilan birga lotin yozuviga asoslangan yangi o‘zbek alifbosining o‘ziga xos xususiyatlariga binoan o‘quv jarayonida va kundalik hayotimizda tez-tez uchraydigan diyalog va suhbatlar hamda matnlar negizidagi mashq va topshiriqlarni amaliyotga bog‘lab o‘rgatishga alohida o‘rin ajratildi.

Shuningdek, fanni interfaol usullarni qo‘llab, yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan keng foydalanib, o‘rgatish nazarda tutildi.

Ushbu darslikdan oily o‘quv yurtlarining rusiy zabon talabalari hamda professor-o‘qituvchilari va o‘zbek tilini o‘rganish bilan shug‘ullanayotgan barcha qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Muharrir: B. Yusupov.

Taqrizchilar: I. Tursunov – filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat
Institute.

M. Maxkamova – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
TAQI.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2022 yil, 22 - июлдаgi 233 - sonli buyrug‘iga asosan darslik sifatida nashr etishga ruxsat berildi (gr.№ 233 - 0834).

© **TAQI** - 2022

MUQADDIMA

O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi qonunida: "O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir" – deya ta'kidlangan. Shu bois istiqlol yillarida davlat tili bo'lgan o'zbek tilini o'rgatish va o'qitish ishlari yanada kuchaytirildi. Zero, til xalq, millat ruhining takrorlanmas, davrlar osha xira tortmas ko'zgusidir.

Shuning uchun tilimizni har tomonlama rivojlantirish, uning sofligini asrash va o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish hozirda ham o'ta dolzarblik kasb etmoqda.

Bugungi kunda o'zbek tilini jahonning 50 dan ziyod mamlakatlarida qiziqib o'rganayotgani uning nufuzini yanada oshiradi. Ayniqsa, Amerika Qo'shma Shtatlari, Turkiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va Yevropaning bir qator davlatlari oliy o'quv yurtlari talabalari ham o'zbek tilini berilib o'rganayotganidan, bular qatoriga yana ko'plab boshqa mamlakatlar ham qo'shilayotganidan faxrlanamiz.

Shuning uchun hazrat Alisher Navoiy: "Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz", – deb bekorga aytmaganligini yaxshi his etamiz.

Chunki o'zbek xalqning milliy qadriyatlari, an'analari, madaniyati, millat va davlat tarixi hamda uning jahon miqyosida tutgan o'rnini shu millatning tili orqali namoyon bo'lishi o'zbek tilining nihoyatda ulug' til ekanligidan dalolat beradi.

O'zbek tili turkiy tillar ichida eng boy, eng nafis va eng go'zal tillardan biri bo'lganligi sababli ham biz uchun juda qadrlidir.

Ushbu o'quv qo'llanma orqali o'ily o'quv yurtlari rusiy zabon talabalari va boshqa qiziquvchilar o'zbek tilining jozibasidan bahramand bo'lalilar.

Unda o'zbek tilining leksik boyliklari va betakror grammatik vositalari orqali tuzilgan matnlar hamda unga doir mashq va topshiriqlarning rang-barang shaklda berilishi uning qimmatini yanada oshiradi.

Ushbularning barchasi lotin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosida yoritilganligi unga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi.

O'qub qo'llanmada zargardek yig'ilgan so'z durdonalari orqali tuzilgan matnlar va ummondek to'plangan materiallar sizlarga manzur bo'ladi, deb ishonamiz.

Mazkur o'quv qo'llanma haqidagi fikr va takliflarni muallafar bajonidil qabul qiladi.

Bu esa kelajakda ushbu yo'nalishdagi ishlarni yanada takomillashtirishga amaliy yordam bo'lardi.

O'ZBEKISTON - YAGONA VATAN O'ZBEKISTON DAVLATI TARIXI

O'zbekiston dunyodagi eng qadimiy va betakror o'lkalardan biridir. Uni umrida bir bor ko'rish orzusida yurganlar juda ko'p. Sen bilan biz esa uning bag'rida yashaymiz, musaffo havosidan, zilol suvlariidan, beqiyos ne'matlaridan bahramand bo'lamiz. Bunday baxt hammaga ham nasib etavermaydi.

O'zbekiston Markaziy Osiyoning o'rta va shimoliy qismida joylashgan mamlakat. U shimoli-sharqda Qirg'iziston, shimol va shimoli-g'arbda Qozog'iston, janubi-g'arbda Turkmaniston, janubi-sharqda Tojikiston, janubda qisman Afg'oniston bilan chegaradosh. Umumiy maydoni 448.9 ming kvadrat kilometr. Maydonining beshdan to'rt qismi tekislik, oz qismi tog', adir, tog' yonbag'irlaridan iborat.

Har bir mintaqa va viloyat o'zining betakror tabiati, o'ziga xos qiyofasi, fayz-u tarovati, odamlari va madaniyati bilan ajralib turadi.

Haqiqatan ham, bizning yurtimiz shunchalar rang-barang va betakror, O'zbekiston deganda, ko'z o'ngimizda Farg'ona vodiysining so'lim shahar va qishloqlari, Samarqand, Buxoro va Xivaning ko'hna me'moriy obidalari, Qoraqalpog'iston kengliklari, Toshkentning go'zal va azm qiyofasi, Qashqadaryoning bepoyon qirlari, Surxon tog'lari, har bir mintaqa va viloyat xalqining o'ziga xos fe'l-atvori va udumlari namoyon bo'ladi.

Biz o'z Vatanimizga sadoqatli, buyuk ajdodlarimiz va bugungi zamondoshlarimizning sharaflari va mas'uliyatli ishini davom ettirib, shu muqaddas yurtga, munosib farzand bo'lib, barcha ilmlarni chuqur o'rganishimiz lozim.

Vatanning har bir giyohi, har bir zarrasida katta sir-sinoat, ulkan hikmat bor. Ularni anglash uchun biz doimo bilimga intilib, loqayd emas, ogoh bo'lib yashashimiz kerak. Bu his-tuyg'u bizni Vatanimizni butun vujudimiz bilan sevishtirgan, bizga madad beradi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat Madhiyasi

O'zbekiston Respublikasining davlat madhiyasi 1992 yil 10 dekabrda qabul qilingan bo'lib, uning matnini O'zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov, musiqasini esa kompozitor Mutavakkil Burhonov yaratgan.

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i va gerbi

O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i to'g'risidagi Qonuni 1991 yil 18 njabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o'tkazilgan Y11 sessiyasida qabul qilingan kun sifatida yurtimizda nishonlanadi.

Bayrog'imiz, g'urur va faxrimiz timsolidir. Ozod va obod Vatanimiz – O'zbekistonning bayrog'i ham bizni ulug' maqsadlar tomon boshlovchi buyuk mash'aldir. Davlat ramzlari har bir xalqning mustaqilligi, ozodligi, tinchligi va barqarorligi timsoli hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasining Davlat bayrog'i O'zbekiston Respublikasi davlat suverentetining ramzidir, davlat bayrog'i xalqaro munosabatlarda O'zbekiston Respublikasining timsoli bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi davlat bayrog'i – bayroqning butun yzunligi bo'ylab o'tgan to'q moviy rang, oq rang va to'q yashil rangli endan tarkib topgan to'g'ri to'rtburchak shaklidagi mato hisodlanadi. Bayroqdagi to'q moviy rang – tiriklik mazmuni aks etgan mangu osmon va obihayot ramzidir. Timsollar tilda bu yaxshilikni, donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va

sadoqatni bildiradi, jumladan buyuk bobokalonimiz Amir Temur davlatining bayrog'i rangi ham moviy rangda bo'lgan. Oq rang-muqaddas tinchlik ramzi bo'lib poklik, beg'uborlik, soflik va ichki go'zalikka intilishning timsolidir. Yashil rang-tabiatning yangilanish ramzidir, u ko'pgina xalqlarda navqironlik, umid va shodmonlik timsoli hisoblanadi. Bayrog'imizdagi yarim oy tasviri-bizning tarixiy an'alarimiz bilan bog'liq, u qo'lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzi hisoblanadi. Davlat bayrog'idagi 12 yulduz tasviri tarixiy an'alarimiz, qadimgi yilnomamizga bevosita aloqador bo'lib, o'zbek madaniyatining qadimiyligi, uning komillikka, o'z turpog'ida saodatga intilish ramzi sifatida tushunish lozim. Davlat bayrog'I va uning ramzi bugungi O'zbekiston sarhadida qadimda mavjud bo'lgan davlatlar bilan tarixan bog'liqligini anglatadi.

O'zbekiston Respublikasining Davlat gerbi 1992 yil 2 iyuldagi 616-X11-sonli "O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi to'g'risida"gi Qonuni bilan tasdiqlangan. O'zbekiston Respublikasi Davlat gerbi quyidagi ko'rinishga ega: tog'lar, daryolar va so'l tomoni bug'doy boshloqlaridan, o'ng tomoni esa chanoqlari ochilgan g'o'za shoxlaridan iborat chambargga o'ralgan gullagan vodiy uzra quyosh zarrin nurlarini sohib turadi. Gerbning yuqori qismida Respublika hurligining ramzi sifatida sakkiz burchak tasvirlangan bo'lib, uning ichki qismida yarim oy va yulduz tasvirlangan. Gerbning markazida baxt va erksevarlik ramzi-qanotlarini yozgan Humo qushi tasvirlangan. Gerbning pastki qismida O'zbekiston Respublikasi Davlat

bayrog'ini ifoda etuvchi chambar lentasining bantida "O'zbekiston» deb yozib qo'yilgan. .

Matn bilan ishlash.

Matnni to'ldirish va kengaytirish.

Matnga oid topshiriqlar

(Задания к тексту)

1-topshiriq. Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering . (Обратите внимание на значение следующих слов).

Mustaqillik, Vatan, erishmoq , qo'lga kiritmoq, orzu, ushalmoq, ega bo'lmoq, mustahkamlamoq, tashkil topmoq, dunyo, qadimiy, betakror, o'lka, orzu, bag'ri, yashamoq, musaffo, zilol, beqiyos, ne'mat, bahramand, nasib etmoq, o'rta, shimoliy, qism, g'arb, janub, sharq, chegaradosh, beshdan to'rt qismi, tekislik, toq', adir, mintaq, madaniyat, qiyofa, nazarda tutmoq, fayz, tarovat, rang-barang, bepoyon, kenglik, mintaq, fe'l-atvor, udum, sodiq, ajdod, munosib farzand, muqqadas.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Родина, страна, государство, признать, развитие, признать, добиваться, установить, экономика, промышленность, достижение, укреплять, укрепление, патриот, святой, земля, достойный, знания, глубоко, будущее, верный, осознать, стремление, совесть.

3-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

- 1.O'zbekiston qanday davlat? 2. O'zbekiston qayerda joylashgan?
3.Mamlakatimiz hududi necha kv. km.? 4. Siz mamlakatimiz haqida nimalar deyishingiz mumkin ? 5.O'zbekiston deganda nimalar namoyon bo'ladi ? 6. Xalqimiz uchun biz qanday farzand bo'lishimiz lozim?

4-topshiriq. Mazkur gaplarni abzatslarning ma'lumot markazlari deb hisoblab, ularni to'ldiring va kengaytiring. (Примите данные предложения за информативные центры абзацев, дополните и расширьте их).

1. O'zbekiston – mustaqil davlat.
2. Toshkent – O'zbekiston Respublikasining poytaxti.
3. Amir Temur – temuriylar davlatining asoschisi.

1-mashq. Quyidagi so'zlardan hozirgi zamon fe'l shakllarini yasang. (Образуйте от этих слов форму настоящего времени глагола).

Ishlamoq, bahramand bo'lmoq, kutmoq, chegaradosh bo'lmoq, ajralib turmoq, aytmoq, namoyon bo'lmoq, sadoqatli bo'lmoq, davom ettirmoq, o'rganmoq, yordam bermoq.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga hozirgi-kelasi zamon fe'li shaklini yasovchi qo'shimchalarni qo'yib gaplarni o'qing. (Вместо точек поставьте нужные аффиксы, образующие форму настояще-будущего времени глагола).

1.Men bugun bankka bor...man. 2. Mening akam Toshkent moliya institutida o'qi...di. 3. U soliq tizimini yaxshi bil...di, ammo Aziz yaxshi bilma...di. 4. Metro soat 5 ochil...di. 5. Men bugun soat ikkigacha seni kut...man. 6. Oyi, bugun biznikiga buvim kel...dimi?

3-mashq. Nuqtalar o'rniga hozirgi-kelasi zamon fe'li shaklini yasovchi qo'shimchalarni qo'yib gaplarni o'qing. (Образуйте форму настояще-будущего времени глагола).

Gapirmoq, bermoq, olmoq, ketmoq, kelmoq, salomlashmoq, yaqinlashmoq, qurmoq, kirmoq, o'tirmoq, turmoq, yormoq, ochmoq, sotmoq, yuvmoq, sanamoq, kechirmoq.

4-mashq. Qavs ichidagi fe'llarni hozirgi-kelasi zamon fe'lining avval bo'lishli, keyin bo'lishsiz shaklida qo'llab, gaplarni o'qing. (Употребите глаголы в скобках сначала в положительной, а затем в отрицательной формах настояще-будущего времени глагола).

1.Yozda talabalar ta'tilga (chiqmoq). 2. Dugonam bankda (ishlamoq). 3. Kechqurun biz teatrga (bormoq). 4.Avtobuslar kelib(to'xtamoq). 5. Delegatsiya bugun mehmonxonaga (joylashmoq). 6. Bu yil qishda ko'p qor (yog'moq).

5-mashq. Gaplarni o'qing, hozirgi-kelasi zamon fe'llarining bo'lishsizlik va so'roq shakllarining yasalishini ayting. (Прочитайте предложения, объясните образование отрицательной и вопросительной форм настояще-будущего времени глагола).

1.U bu yerda yashamaydi. 2. Nodira, sen bugun bozorga borasanmi?
3.Ertaga men ishlamayman. 4.Sen uyga kirasanmi?5. Men hozir ovqatlanmayman, biroz dam olaman. 6. Habibullo, sen shaxmat o'ynaysanmi?

7-topshiriq. O'qing, o'zbek tiliga tarjima qiling. (Прочитайте, переведите на узбекский язык).

1. Будите ли вы сейчас кушать? 2. Весной пойдут сильные дожди. 3. Сегодня к нам бабушка не придет. 4. Шахноза учится в университете, а Отабек работает в больнице хирургом. 5. После окончания университета я буду работать в налоговой инспекции. 6. Поздравляю тебя с днем рождения!

6-mashq. Qavs ichidagi fe'llarni hozirgi zamon davom fe'liga aylantirib, o'qing va yozing . (Глаголы в скобках поставьте в форме настоящего-длительного времени глагола, запишите их).

1. Men darsdan keyin sport bilan (shug'ullanmoq). 2. Ozoda o'z xonasini toza (saqlamoq). 3. Yo'lovchilar hali ham avtobusni kutib (o'tirmoq). 4. Uning gapidan hech narsa tushunib (bo'lmoq.). 5. O'qishdan keyin men dam (olmoq). 6. Talabalar uylariga (ketmoq).

7-mashq. Mazkur fe'llarni hozirgi zamon shakllariga qo'yib, gap tuzing. (Используя форму настоящего времени, составьте с данными словами предложения).

Namuna: Ishlamoq - Men uyda ishlayapman.

Yashamoq, bahramand bo'lmoq, joylashmoq, chegaradosh bo'lmoq, ajralib turmoq, aytmoq, namoyon bo'lmoq, sodiq bo'lmoq, davom ettirmoq, o'rganmoq, madad bermoq.

8-topshiriq. Hozirgi zamon fe'llarini qo'llab, o'zingiz yashab turgan joyingiz haqida hikoya tuzing. (Используя форму настоящего времени, составьте рассказ о месте вашего проживания).

9-topshiriq. "Ona shahrim(qishlog'im)" mavzusida hikoya tuzing. (Составьте рассказ на тему: "Ona shahrim (qishlog'im)").

10-topshiriq. "Ona shahrim (qishlog'im)" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу : "Ona shahrim (qishlog'im)").

11-topshiriq. Vatan haqida maqollarni o'qing, mazmuniga e'tibor bering. (Прочитайте пословицы о Родине, обратите внимание на их содержание).

Vatangado bo'lguncha, kafangado bo'l.

Vatan gadosi – kafan gadosi.

Vatanning tinch – sen tinch.

Vatanning vayronasi – umrning g'amxonasi.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. *“Ozdekiston yagona vatani” matinini aytib bering.*
(Перескажите текст “Узбекистон единственная страна”).

1-mashq. *Quyidagi fe’llarni hozirgi zamon davom fe’llari shakllari qo’llab, I, II, III shaxs birlik va ko’plikda tuslab o’qing.* (Образуйте от глаголов форму настоящего времени, употребите их в I, II, III лицах единственного и множественного числа).

Kulmoq, sug’ormoq, o’stirmoq, aralashtirmoq, suzmoq, pishirmoq, ilmoq, ochmoq, kiritmoq, ishlatmoq.

2-mashq. *Qavs ichidagi fe’llarni hozirgi zamon davom fe’li shakllida qo’llab o’qing va yozing.* (Глаголы в скобках поставьте в форме настоящего времени. Прочитайте и запишите их).

1. Biz dekanni kutib (o’tirmoq). 2. Bobosi unga doim yordam berib (turmoq).
3. Men u bilan hozir ham gaplashib (yurmoq). 4. U deraza oldida xayol surib (o’tirmoq). 5. Quruvchilar ish boshlashga tayyor bo’lib (turmoq).

2-topshiriq. *Maqollarni yodlang.* (Выучите пословицы).

Vatanning vayronasi – umrning g’amxonasi.

Vatansiz inson – kuysiz bulbul.

Vafoli do’st yo’lga solar – vafosiz do’st poydan olar.

Vafoli do’st yo’lga solar – ig’vogar do’st poydan olar.

3-topshiriq. *Matnni tarjima qiling.* (Переведите текст).

Для оперативного регулирования ввоза и вывоза товаров могут применяться по решению Правительства сезонные пошлины. По сроку действия они не должны превышать шести месяцев в течение календарного года. Для защиты экономических интересов страны по отношению к ввозимым товарам могут временно применяться особые виды пошлин: специальные, антидемпинговые и компенсационные.

4-topshiriq. *1-rasm asosida ilovaga qarab, kengaytirilgan hikoya tuzing.*
(Составьте развернутый рассказ по иллюстрации №1 (См. приложение. Иллюстративный материал). Объем рассказа – 50-60 слов.

5-topshiriq. *O’zbekiston haqida o’zingiz sevgan she’rni yod aytib bering.*
(Прочитайте наизусть одно из любимых стихотворений об Узбекистане).

Matnning tezisli rejasini tuzish.

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering .* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Mamlakat, xalq, uzoq, betakror, boy va sermazmun, qadim zamon, e'tirof etilgan, ona-Vatan, turli, yozma va arxeologik manba, buyuk mamlakat, mashhur, qaynoq, shiddatli,chorraha.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Часто, неспешно, государство, страна, древний, знаменитый, хрустеть, песок, вдали разлука, чудиться, гладкий, столетие, этап, разный, различный, одинаковый, соединены, практика, культура, искусство, корень, вестник, молитва, угасать, томительно, смуглый, распуścić, утомиться, сокровищница.

3-topshiriq. *Matnni o'qing va unga savollar tuzing.* (Прочитайте текст и составьте к нему вопросы).

O'zbekiston ko'p millatli respudlika

O'zbekiston ko'p millatli davlat. Bugungi kunda mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek ahil va inoq yashamoqdalar. Ular umumiy uyimiz – O'zbekistonimiz ravnaqi yo'lida birlashib, barcha soha va tarmoqlarda fidokorona mehnat qilmoqdalar, rivojlangan bozor iqtisodiyoti va kuchl fuqarolik jamiyatiga asoslangan huquqiy demokratik davlat qurishga munosib hissa qo'shmoqdalar.

Konstitutsiyamiz va qonunlarimizda, millati, tili va dinidan qat'i nazar, barcha fuqarolarimiz teng huquq va erkinliklarga ega ekani kafolatlab qo'yilgan. Shuningdek ularga o'z milliy madaniyati, an'ana va urf-odatlarini saqlash, har tomonlama rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan.

Mamlakatimizda etnik o'ziga xoslikni rivojlantirish va millatlararo munosabatlarni yanada uyg'unlashtirishda 137 ta milliy madaniy markaz yetakchi ro'l o'ynamoqda. Ular o'zlarining o'ziga xos madaniyati, tili, xalq hunarmandchiligini rivojlantirib, turli madaniyatlarning bir-birini o'zaro boyitishga, har birimizda ko'p millatli yagona oila tuyg'usini mustahkamlashga salmoqli hissa qo'shmoqda.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1.O'zbekiston qanday davlat 2 Nimalarga ko'ra Vatanimiz mashhur? 3. Qaysi xalqning boy va qadimiy davlatchiligi bor? 4. Hozirgi O'zbekiston hududida dastlabki mustaqil davlat qachon paydo bo'lgan? 5. Kimlar bilan dunyo xalqlari faxrlansa bo'ladi?

1-mashq. Quyidagi gaplarni rus tiliga tarjima qiling. Fe'llarning shaxs va zamonini aniqlang. (Переведите предложения на русский язык. Определите лицо и время глаголов).

1. Men narsalarimni olib keldim. 2. Talabalar konferensiyada ishtirok etdi 3. Mening ishim amalga oshmadi. 4. Ular tanlovga puxta tayyorlandi. 5. Uning puli qolmadi.

2-mashq. Gaplarni rus tiliga og'zaki tarjima qiling, fe'llarning qaysi zamonda ekanini aniqlang. (Переведите предложения на русский язык. Определите время глаголов).

1. U ko'p narsalarni o'qib, bilib olgan. 2. Tadbirkorlar soliq qoidalari bilan tanishib chiqqan. 3. Men O'zbekiston madhiyasini yodlab olganman. 4. Siz berilgan topshiriqlarni bajarganmisiz? 5. Suvsizlikdan daraxtlar qurib qolgan.

3-mashq. Fe'llarni birinchi bo'lishsiz shaklga qo'yib, ular ishtirokida gap tuzing. (Поставьте глаголы в первой отрицательной форме. Составьте с ними предложения).

Bo'lmoq, qurmoq, yashamoq, termoq, chiqmoq, ekmoq, eshitmoq, tinglamoq, baqirmoq, chiqarmoq.

6-topshiriq. O'qing. Rus tiliga tarjima qiling. (Прочитайте и переведите текст на русский язык).

O'zbekiston tarixi, avvalo, Markaziy Osiyo mamlakatlari tarixi bilan, qolaversa, butun jahon xalqlari tarixi bilan chambarchas bog'langan. Qadim zamonlardan buyon Vatanimiz Markaziy Osiyo mintaqasidagi ko'pgina davlatlar bilan yagona iqtisodiy va madaniy makonda bo'lib kelgan.

Bu katta hududda yashovchi urug', qabila, qavm, elatlar etnik jihatdan doimo o'zaro ta'sirda va aloqada bo'lganlar hamda qo'shilish jarayonini boshidan kechirganlar. Ularning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayoti bir-birlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan.

Shu sababdan O'zbekiston tarixini qo'shni mamlakatlar tarixi bilan bog'liq holda, bir xalqni ikkinchi bir xalqqa qarama-qarshi qo'ymay o'rganish taqazo etiladi.

4-mashq. Quyidagi so'zlardan o'tgan zamon fe'l shakllarini yasang. (Образуйте от этих слов форму прошедшего времени глагола).

Ko'rmq, e'tirof etmoq, tutashmoq, qaynamoq, taqalmoq, paydo bo'lmoq, ko'tarilmoq, takomillashmoq, qo'shmoq, faxrlanmoq.

7-topshiriq. O'tgan zamon fe'l shakllarini tanlab, o'zbek tiliga tarjima qiling. (Используя форму прошедшего времени глагола, переведите на узбекский язык).

Он шагнул к своему домику и не мог узнать места, и очутился в саду, который был сказочен, как сон. На деревьях лежал иней в три пальца толщины. Каждая веточка была как бы отделана искуснейшим мастером, искрилась, источала сияние, непонятные огоньки бегали по верхушкам, где лежали соболиные шапки снега, – казалось, деревья одеты для торжественного танца, и они сейчас поведут хоровод вокруг художника, сомкнув свои сверкающие руки и потряхивая алмазами во все стороны.

Посредине этого чудесного сада стояло дерево обвораживающей красоты. Всё, что украшало другие деревья, – блёстки, сиянье, искры, алмазы – всё было приумножено на нём, и всё достигало совершенства, какого не могут сотворить человеческие руки. Дерево горело холодным изумительным огнём. Оно, как белый костёр, выбрасывало снежное пламя, и пламя это ни на мгновение не прекращало своей огненной игры.

5-mashq. Mazkur fe'llarni o'tgan zamon shakllariga qo'yib, gap tuzing. (Используя форму прошедшего времени, составьте с данными словами предложения).

Namuna: *Ishlamoq - Men uyda ishlayapman.*

Tinglamoq, ishtirok etmoq, kovlamoq, tekislamoq, uchrashmoq, baqirmoq, charchamoq, ruxsat bermq, qidirmoq, belgilamoq.

6-mashq. O'tgan zamon fe'llarini qo'llab, savollar tuzing. (Используя глаголы прошедшего времени, поставьте вопросы к следующим предложениям).

1. Ajdodlarimiz barpo etgan Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz kabi ko'hna shaharlar bugungi kunda jahon miqyosidagi ziyoratgohga aylangan. 2. O'zbekistonga tashrif buyurayotgan xorijiy davlat va jamoat arboblari, ziyoratchilar bu shaharlarni, ulardagi ajoyib tarixiy, milliy me'morchilik majmualari va yodgorliklarni tomosha qilishmoqdalar. 3. Ular xalq ustalarining iste'dodlari va yuksak badiiy mahoratlariga qoyil qolishmoqdalar. 4. Mehmonlar ularga tahsinlar o'qishmoqdalar va ta'zim qilishmoqdalar. 5. Muqaddas yerimiz orqali o'tgan Buyuk ipak yo'li Osiyo va Yevropadagi xalqlar hamda mamlakatlarni bir-biriga bog'lab turgan, xalqaro hamkorlikka xizmat qilgan. 6. Ana shunday qadimiy va buyuk mamlakat tarixini, tabarruk zaminimizda necha-necha ming yillar davomida yashab, kurashib, ijod qilib kelayotgan xalqmiz o'tmishini biz qadrlashimiz kerak.

8-topshiriq. "Davlat idoralari faoliyati" mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог тему: "Davlat idoralari faoliyati". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

9-topshiriq. O'tgan zamon f'ellair yordamida "Toshkent – qadimiy shahar" mavzusida hikoya tuzing. (Используя глаголы прошедшего времени, составьте рассказ на тему: "Toshkent – qadimiy shahar").

10-topshiriq. "Toshkent – qadimiy shahar" hikoyasiga savollar tuzing. (Поставьте вопросы к рассказу: "Toshkent – qadimiy shahar").

11-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Текст переведите на узбекский язык).

Немало могут рассказать о жизни народов и захоронения. Информацию несут не только находимые в них материалы, отражающие быт, культуру, уровень социального расслоения общества и предметы, дающие возможность датировки, но и сами могилы. Особенно когда в распоряжении науки оказывается не отдельное захоронение, а некрополь в целом.

По обряду погребения и типу могилы определяется принадлежность к тому или иному народу. Это позволяет проследить пути миграций, уточнить границы завоеваний времени образования империй.

Антропологическое исследование черепов вносит вклад в уточнение этнического состава населения. Значимость памятника увеличивается, когда выявляются также и надгробные стелы с надписями и рельефами.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "O'zbekiston ko*p millatli respublika" matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст "O'zbekiston ko*p millatli respublika").

2-mashq. Nuqtalar o'rniga quyida berilgan fe'llardan mosini aniq o'tgan zamon shakliga qo'yib, gaplarni o'qing va ko'chirib yozing. (Вместо точек поставьте нижеприведенные глаголы в форме очевидного прошедшего времени).

1.Konferensiya ikki kun ... 2. Majlisda talabalarining hammasi ... 3. Tuni bilan ular gaplashib ... 4.Yozgi Olimpiadada O'zbekiston sportchilari... 5. Ertalab men yaxshi... 6. Majlislar zalida talabalar mashhur olimlar bilan...

Tayanch so'zlar: davom etmoq, qatnashmoq, chiqmoq, g'olib chiqmoq, ovqatlanmoq, uchrashmoq.

2-topshiriq. Samarqand shahri haqida quyidagi reja bo'yicha gapirib bering.

- 1.Samarqand – qadimiy shahar.
- 2.Samarqand – qadimiy sivilizatsiyaning markazi.
- 3.Samarqand – sanoat shahri.

3-topshiriq. Temuriylar sulolasi haqida hikoya yozing .(Напишите рассказ о Темурийцев).

4-topshiriq. Rus tiliga tarjima qiling. (Перевидите на русский язык).

Baqtiriya davlati hozirgi Surxon vohasida taxminan uch ming yil oldin mavjud bo'lganligi qadimgi Termizning xarobalari bundan dalolat beradi. Shahar o'sha paytlar Baqtiriyaning eng go'zal, eng farovon, ilm-fan, madaniyat rivojlangan shaharlardan biri bo'lganligi ko'plab xorijiy manbalarda qayt etilgan. O'sha paytlarda Iskandar Zulqarnay (Aleksandr Makedonskiy) Termizni sharqdagi o'z imperiyasining asosiy shaharlaridan biri deb etirof etgan.

DAVLAT TILI HAQIDAGI QONUN

1989-yil 21-oktabrda O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili haqida"gi Qonuni qabul qilindi. O'zbek tiliga O'zbekiston Respublikasining davlat tili huquqi berildi. Har yili o'zbek tiliga davlat tili huquqi berilgan 21-oktabr sanasi o'zbek tili kuni sifatida keng nishonlanib kelinadi.

O'zbekistonning 1991-yil 1-sentabrdan mustaqil davlat deb e'lon qilinishi bilan mazkur Qonunning davrdan ortda qolayotgan ayrim moddalarini qayta tahrir qilishga to'g'ri keldi. 1995-yil 21-dekabrda "Davlat tili haqidagi"qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Mazkur qonun 24 moddadan iborat. Uning 1-moddasida O'zbekiston respublikasining davlat tili o'zbek tili ekanligi ta'kidlangan.

1993-yil 2-sentabrda "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida" qonun qabul qilindi. Mazkur qonunlarga binoan O'zbekiston respublikasidagi barcha o'rta umumta'lim maktablari, litseylar, kollejlari, oiliy o'quv yurtlarida 2005-yil 1-sentabrdan davlat tilida yangi alifboda o'qish-o'qitish ishlari va ish qog'ozlari yuritishga to'liq o'tildi. Mazkur qonunga binoan respublikamizdagi maktablar, litseylar, kollejlari, oiliy o'quv yurtlarining boshqa tillarda ta'lim-tarbiya olib boriladigan guruhlari o'quvchilari va talabalariga ham o'zbek tili chuqur o'rgatilmoqda. Korxonalarda ham ish yuritish davlat tilida, lotin yozuviga asoslangan yangi alifboda olib borishga bosqichma-bosqich o'tilmoqda. **1-modda.** O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir. **2-modda.** O'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi respublika hududida yashovchi millat va elatlarning o'z ona tilini qo'llashdan iborat konstitutsiyaviy huquqlariga monelik qilmaydi. **3-modda.** O'zbek tilining O'zbekiston Respublikasi hududida davlat tili sifatida amal qilishining huquqiy asoslari ushbu Qonun va boshqa qonunlar bilan belgilab beriladi. Tilning Qoraqalpog'iston Respublikasida amal qilishiga bog'liq masalalar, shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasining qonun hujjatlari bilan belgilanadi. Ushbu qonun tillarning turmushda, shaxslararo muomalada hamda diniy va ibodat bilan bog'liq udumlarni ado etishda qo'llanishini tartibga solmaydi. Fuqarolar millatlararo muomala tilini o'z xohishlariga ko'ra tanlash huquqiga egadirlar. **4-modda.** O'zbekiston Respublikasida Davlat tilini o'rganish uchun barcha fuqarolarga shart-sharoit hamda uning hududida yashovchi millatlar va elatlarning tillariga izzat-hurmat bilan munosabatda bo'lish ta'minlanadi, bu tillarni

rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratiladi. Fuqarolarga davlat tilini o'qitish bepul amalga oshiriladi. **5-modda.** O'zbekiston Respublikasida davlat tilida faoliyat ko'rsatadigan, milliy guruhlar zich yashaydigan joylarda esa ularning tillarida faoliyat ko'rsatadigan maktabgacha tarbiya, bolalar muassasalarini tashkil etish ta'minlanadi. **6-modda.** O'zbekiston Respublikasida yashovchi shaxslarga ta'lim olish tilini erkin tanlash huquqi beriladi. O'zbekiston Respublikasi davlat tilida, shuningdek boshqa tillarda ham umumiy, hunar-texnika, o'rta maxsus va oliy ma'lumot olishni ta'minlaydi. **7-modda.** Davlat tili rasmiy amal qiladigan doiralarda o'zbek adabiy tilining amaldagi ilmiy qoidalari va normalariga rioya etiladi. Davlat o'zbek tilining boyitilishi va takomillashtirilishini ta'minlaydi, shu jumladan unga hamma e'tibor qilgan ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy-siyosiy atamalarni joriy etish hisobiga ta'minlaydi. Yangi ilmiy asoslangan atamalar jamoatchilik muhokamasidan keyin va Oliy Majlisga tegishli qo'mitasining roziligi bilan o'zbek tiliga joriy etiladi. **8-modda.** O'zbekiston Respublikasining qonunlari, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining boshqa hujjatlari davlat tilida qabul qilinadi va e'lon etiladi. Bu hujjatlarning tarjimalari boshqa tillarda ham e'lon qilinadi. Mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining hujjatlari Davlat tilida qabul qilinadi va e'lon etiladi. Muayyan millat vakillari zich yashaydigan joylarda mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining hujjatlari respublika davlat tilida hamda mazkur millat tilida qabul qilinadi. **9-modda.** Davlat hokimiyati va boshqaruv organlarida ish davlat tilida yuritiladi va zaruriyatga qarab boshqa tillarga tarjima qilinishi ta'minlanadi. O'zbekistonda o'tkaziladigan xalqaro anjumanlarda davlat tili shuningdek, qatnashchilarning o'zlari tanlagan tillar anjumanning ish tili hisoblanadi. **10-modda.** Korxonalar, muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalarida ish yuritish, hisob-kitob, statistika va moliya hujjatlari davlat tilida yuritiladi, ishlovchilarning ko'pchiligi o'zbek tilini bilmaydigan jamoalarda davlat tili bilan bir qatorda boshqa tillarda ham amalga oshirilishi mumkin. **11-modda.** Sudlov ishlarini yuritish davlat tilida yoki o'sha joydagi ko'pchilik aholi tilida olib boriladi. Ishda ishtirok etayotgan, sud ishlari yuritilayotgan tilni bilmaydigan shaxslarga tarjimon orqali ishga oid materiallar bilan tanishish, sud jarayonida ishtirok etish huquqi hamda sudda ona tilida so'zlash huquqi ta'minlanadi. Korxonalar, tashkilotlar va muassasalar o'rtasidagi xo'jalik nizolarini ko'rib chiqish va hal qilishda davlat tili qo'llaniladi. Xo'jalik nizolari taraflarning roziligi bilan boshqa tilda ham ko'rib chiqilishi mumkin. **12-modda.** O'zbekiston respublikasida notarial harakatlar davlat tilida amalga oshiriladi. Fuqarolarning talabiga ko'ra rasmiylashtirilgan hujjat matni davlat notariusi yoki notarial harakatni bajarayotgan shaxs tomonidan rus tilida yoki imkoniyat bo'lgan taqdirda - boshqa maqbul tilda beriladi. **13-modda.** Fuqarolik holatini qayd etuvchi hujjatlar, shaxsning kim ekanligini va uning huquqlarini tasdiqlovchi hujjatlar davlat tilida rasmiylashtiriladi, zaruriyatga qarab boshqa tilda tarjimasini takrorlanishi mumkin. **14-modda.** O'zbekiston respublikasi hududida yashovchi shaxslarga davlat tashkilotlar va muassasalariga, jamoat birlashmalariga arizalar, takliflar, shikoyatlar bilan davlat tilida va boshqa tillarda murojaat qilish huquqi ta'minlanadi. **15-modda.** O'zbekiston respublikasida yashovchi shaxslar, o'z millatidan qat'iy

nazar, o'z ismini, otasining ismi va familiyasini milliy tarixiy an'analarga muvofiq davlat tilida yozish, shuningdek, boshqa tillarda olib boriladi. **17-modda.** Noshirlik faoliyati davlat tilida, ehtiyojlarni hisobga olgan holda esa, boshqa tillarda ham amalga oshiriladi. **18-modda.** Pochta-telegraf jo'natmalari davlat tilida yoki fuqarolarning xohishiga ko'ra boshqa tilda amalga oshiriladi. **19-modda.** Muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalari muhrlari, tamg'alari, ish qog'ozlarining matnlari davlat tilida bo'ladi. O'zbekiston respublikasi hududida joylashgan xalqaro tashkilotlar va muassasalar, qo'shma korxonalarining, shuningdek, milliy madaniy jamiyatlar va markazlarning muhrlari, tamg'alari, ish qog'ozlari matnlarining tarjimai davlat tilida takrorlanadi. **20-modda.** Lavhalar, e'lonlar, narxnomalar va boshqa ko'rgazmali hamda og'zaki axborot matnlari davlat tilida rasmiylashtiriladi va e'lon qilinadi hamda boshqa tillarda tarjimai berilishi mumkin. **21-modda.** Korxonalarda ishlab chiqariladigan mahsulot davlat tilidagi va boshqa tillardagi yorliqlar, yo'riqnomalar, etiketkalar bilan ta'minlanadi. **22-modda.** Respublikaning ma'muriy-hududiy birliklari, maydonlari, ko'chalar va geografik ob'yektlarining nomlari davlat tilida aks ettiriladi. **23-modda.** O'zbekiston respublikasi xalqaro shartnomasi matnlari, agar shartnomaning o'zida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, davlat tilida va ahdlashuvchi tomonning (tomonlarning) tilida yoziladi. **24-modda.** O'zbekiston respublikasida davlat tiliga yoki boshqa tillarga mensimay yoki xusumat bilan qarash taqiqlanadi. Fuqarolarning o'zaro muomala, tarbiya va ta'lim olish tilini erkin tanlash huquqini amalga oshirishga to'sqinlik qiluvchi shaxslar qonun hujjatlariga muvofiq javobgar bo'ladilar.

Toshkent shahri, 1995-yil 21-dekabr

Tayanch so'zlar: qonun, huquq, hujjat, davlat tili, alifbo, shaxs, fuqaro.

1-topshiriq: Berilgan matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.

Когда учишься в школе, кажется, что взрослая жизнь будет в каком-то другом мире. От настоящего не останется ничего. А на самом деле всё иначе. Друзья молодости оказываются самыми верными. Круг знакомых увеличился, но настоящие друзья — старые. Друзья всегда помогает тебе.

Молодость — это время сближения. Об этом нужно помнить и друзей надо беречь, потому что настоящая дружба очень помогает и в горе, и в радости. В радости ведь тоже нужна помощь. Неразделённая радость - не радость. А когда наступит пора несчастий, пора утрат, тоже нельзя быть одному. Горе человеку, если он один. Поэтому берегите молодость до глубокой старости. Что такое дружба? Я очень люблю свою Родину.

2-topshiriq: Vatan, ona yurt haqida qanday hikmatli so'zlarni bilasiz? Ularni yozing va ma'nosini sharhlab bering.

Vatanga oid hikmatli so'zlar:

1.Vatan onaning ko'ksidan boshlanadi. 2. Vatan tuyg'usining manzillari beshikdan qabirgachadir. 3. Vatanni sevish hissi – bu shunchaki tug'ma mayl emas, u sarbaland va muqaddas tuyg'udir. 4. Vatan tuprog'I oyoqdan emas, balki qadoq qo'llardan bo'sa olgisi keladi. 5. Belingiz Vatan yukidan bukchaysin. 6. Vatan yuki zalvari bo'sa-da, maloli yo'q. 7. Quyoshga juftlik yarashmaganidek, Vatanning ham sherigi yo'q. 8. Vatan sadaqaga berilmagan, uni bizga taqdir ato etgan. 9. Vatan – eng katta taqdir. 10. Sen Vatanni madh etgan minbardir – mehrobdir. 11. Iymon – vijdonning qiblası. Vatan ham bamisoli qiblagohdir. 12, Vatan nechog'lik ulkan bo'lmasin, u qalbga ham, ko'z qorachig'ga ham jo bo'la oladi. 13. Vatan ishqı oshiq sevgisidek qalbning tub-tubidan joy olgan bo'ladi. 14. Vatan hokini to'tiyoga aylantirish uchun alkimyogar bo'lish shart emas. 15. Vatanfurush o'z oltin beshigini pullaydi. 16.Vatan tuygusi ustuvor yurtı vatanfurushning bozori kasoddir.

3-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Фонд, возрождение, развитие, таможня, сотрудничество, совет, международный, труд, организация, мировой, здравоохранение, бассейн, экономический, политический, член, принимать, церемония, родиться, отмечать, программа, культурный, ценность, список.

4-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Jahon, xalq, tinchlik, xavfsizlik, tinchliksevar, tashqi siyosat, mustaqil, davlat sifatida, tez, tan olinmoq, ta'minlamoq, davlat ,mustaqillik, dunyo, nufuzli, mamlakat, diplomatik, siyosiy, iqtisodliy, ilmiy-texnikaviy, madaniy, aloqa, o'rnatmoq, elchixona, elchi, o'rindoshlik, yo'l, ishlab turmoq, xorijiy, vakolatxona, hukumatlararo, qarashli, tashkilot, faoliyat ko'rsatmoq, birinchi marta, hamjamiyat, teng huquqli, sub'yekt, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, qabul qilinmoq.

O'ZBEKISTON JAHONGA YUZ TUTMOQDA

*Og'zaki va yozma nutqni o'stirish.
Atama reja tuzish.*

Matn oldi topshiriqlari
(Предтекстовые задания)

5-topshiriq. Matnni o'qing. Matn mazmunini gapirib bering. Atama reja tuzing va uni yozing. Atama reja shakli asosan otlashgan fe'llar bilan ifodlanishiga e'tibor bering. (Прочитайте. Расскажите о том, что вы узнали из текста. Составьте и запишите назывной план. Обратите внимание на то, что форма назывного плана выражается чаще при помощи отглагольных существительных)

O'zbekiston jahonga yuz tutmoqda

Mamlakatimizning jahon xalqlari tinchligi va xavfsizligiga mos bo'lib tushgan tinchliksevar tashqi siyosati uning jahonda mustaqil davlat sifatida tezda tan olinishini ta'minladi. Bugungi kunda O'zbekiston davlat mustaqilligini dunyodagi 165 dan ziyod nufuzli mamlakatlar tan oldi, ularning 120 tasi bilan diplomatik, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy aloqalar o'rnatildi. Toshkentda 40 ga yaqin mamlakatlarning elchixonalari ochildi, 19 ta davlatlarning elchilari O'zbekistonda ishlab turiibdi, 88 ta xorijiy vakolatxonalar, 24 ta hukumatlararo va 13 ta hukumatlarga qarashli bo'lmagan tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda.

Jahonning 20 dan ortiq mamlakatida O'zbekistonning elchixonalari, 9 ta mamlakatlarida konsulxonalari faoliyat ko'rsatmoqda. O'zbekiston Respublikasi o'z tarixida birinchi marta 1992 yil 2 martda jahon hamjamiyatining teng huquqli sub'yekti sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotiga qabul qilindi.

O'zbekiston 1992 yil fevralda Yevropa xavfsizlik va hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'ldi. EXHT Toshkent va Urganchda atrof-muhitni sog'lomlashtirish bo'yicha seminar o'tkazdi va Orol muammosini hal qilishga ko'maklashmoqda. O'zbekiston jahondagi 105 ta O'zbekistonning xalqaro mamlakatni birlashtiruvchi Qo'shilmaslik harakatiga qabul qilindi, jahon parlamentining timsoli bo'lgan Parlamentlararo Ittifoqqa kirdi. Islom konferensiyasi tashkiloti O'zbekistonni kuzatuvchi sifatida qabul qildi. 1996 yil iyulda Yevropa Ittifoqi bilan O'zbekiston o'rtasida sherikchilik va hamkorlik to'g'risida bitim imzolandi.

O'zbekiston Respublikasi bir qator ixtisoslashgan nufuzli xalqaro iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy tashkilotlar – Jahon iqtisodiy hamkorlik tashkiloti, Jahon banki, Xalqaro valuta jamg'armasi, Yevropa qayta tiklash va taraqqiyot banki, Bojxonalar hamkorligi kengashi, Xalqaro mehnat tashkiloti, Xalqaro Pochta ittifoqi, Elektr Aloqasi bo'yicha xalqaro ittifoq, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, Jahon Meteorologiya tashkiloti, Xalqaro avtomobilchilar ittifoqi, Xalqaro Olimpiada qo'mitasi, Osiyo va Tinch okeani havzasi bo'yicha iqtisodiy va ijtimoiy komissiya, Shimoliy Atlantika Hamkorligi kengashi, Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy hamkorlik tashkiloti, Qora dengiz mamlakatlari iqtisodiy uyushmasi, Atom energiyasi bo'yicha xalqaro agentlik va boshqa tashkilotlarning a'zosidir. 1993 yil 29 oktabr kuni O'zbekistonni YUNESKOga a'zolikka qabul qilish marosimi bo'ldi. O'sha kuni Mirzo Ulug'bek tavalludining 600 yilligini nishonlash YUNESKO dasturiga kiritildi. Xiva va Buxoro YUNESKOning jahon madaniy qadriyatlari ro'yxatiga olindi. Bu ro'yxatda 411 ta ob'yekt bor.

Matndan keyin bajariladigan mashqlar

(Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Отвѣтьте на вопросы).

1. Bugungi kunda O'zbekiston davlat mustaqilligini dunyodagi nechta nufuzli mamlakat tan oldi? 2. Nechta mamlakat bilan diplomatik, siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy aloqalar o'rnatildi? 3. Toshkentda nechta mamlakatning

elchixonasi ochildi? 4.Qancha davlatning elchisi O'zbekistonda ishlab turibdi? Nechta xorijiy vakolatxona bor? 5.Jahonning nechta mamlakatida O'zbekistonning elchixonalari va konsulxonalari faoliyat ko'rsatmoqda? 6. O'zbekiston Respublikasi o'z tarixida qachon jahon hamjamiyatining teng huquqli sub'yekti sifatida Birlashgan Millatlar Tashkilotiga qabul qilindi?

1-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling, uzoq o'tgan zamon fe'lining qanday hosil bo'lishini aytib bering. (Предложения переведите на узбекский язык. Объясните образование формы давнопрошедшего времени глагола).

1. Предприятие оказывается очень хорошо развивается. 2. Деньги, кажется, поступили на счет. 3. Кажется мы вчера говорили о тебе. 4. Оказывается, налоговики уже вчера подготовили документы. 5. Оказывается он уже прочитал эту книгу.

2-mashq. Noaniq fe'llardan uzoq o'tgan zamon shakllarini yasang va gaplar tuzing. (От данных глаголов образуйте форму давнопрошедшего времени глагола, составьте с ними предложения).

Erishmoq, olmoq, qo'lga kiritmoq, etmoq, rivojlanmoq, turmoq, namuna bo'lmoq joriy etmoq, jalb qilmoq, tan olmoq, hamkorlik qilmoq, o'tkazmoq, bermoq, bajarmoq, boshlamoq, o'qimoq, ishlamoq, bermoq.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni o'qing va o'tgan zamon davom fe'lining bo'lishsiz shaklida ogzaki javob bering. (Поставьте вместо точек нужные аффиксы. Почитайте предложения. Образуйте отрицательную форму продолжительного прошедшего времени).

1. Har bir loyiha komissiya ko'rigidan o't... edi. 2. Yangi qurilgan korxona ko'p mahsulot ishlab chiqar... edi. 3. Ayrim korxonalar o'z vaqtida daromad solig'ini to'la... edi. 4. Samolyot u shaharga uch... edi. 5. Akmal ilgari Markaziy bankda ishl... edi. 6. Bank tez-tez kredit ber... edi.

4-mashq. So'zlardan o'tgan zamon davom fe'lni yasang va gaplar tuzing. (Образуйте форму давнопрошедшего времени глагола. Составьте предложения).

N a m u n a: kiritmoq - Investorlar yangi istiqbolli korxonalarga o'z kapitallarini kiritar edi.

Talab qilmoq, o'tkazmoq, tekshirmoq, yozmoq, chiqmoq, kiritmoq, tavsiya qilmoq, nishonlamoq, qabul qilmoq, ortmoq, tushurmoq, tuzmoq, kechiktirmoq.

5-topshiriq. Quyidagi gaplarni o'tgan zamon davom fe'li shakllarida o'zbek tiliga ogzaki tarjima qiling. (Используя форму давнопрошедшего времени глагола, переведите предложения на узбекский язык).

1. Мы приведем один пример. 2. Органы государственной статистики получают балансы предприятий. 3. Достоверность материалов никто не подтверждает. 4. Обобщение такой информации может содержать ошибки. 5. Мы должны быть уверены, что предприятия показывают в отчетности адекватные реальной действительности величины. 6. Предположили, что

ошибки сведены к минимуму. 7. Основное внимание в исследованиях уделяется ошибкам.

6-topshiriq. *Uzoq o'tgan zamon fe'l shakllarini tanlab, o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Используя форму давнопрошедшего времени глагола, переведите текст на узбекский язык).

Бросились все, а белая уточка летает и никому не дается; выбежал князь сам – она к нему на ноги пала. Взял он ее за крылышко и говорит:

– Стань, белая береза, у меня позади, а красная девица – впереди!

Белая береза вытянулась у него позади, а красная девица стала впереди, и в красной девице князь узнал свою молодую княгиню!

Тотчас поймали сороку, подвязали ей два ведерка, велели в один набрать воды живящей, в другой – говорящей. Сорока слетела, принесла воды. Сбрызнули деток живящею водою – они вострепнулись, сбрызнули говорящею – они заговорили!

7-topshiriq. *“Mening bo'lajak kasbim “ mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak.* (Разыграйте диалог на тему: “*Mening kelajak kasbim “*. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

8-topshiriq. *“Yoshlar kelajagi “ mavzusida hikoya tuzing.* (Составьте рассказ на тему: “*Yoshlar kelajagi “*).

9-topshiriq. *“Yoshlar kelajagi “ hikoyasiga savollar tuzing.* (Поставьте вопросы к рассказу: “*Yoshlar kelajagi “*).

10-topshiriq. *Uzoq o'tgan zamon fe'li shakllarini ishlatib, matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Используя форму давно прошедшего времени глагола, переведите текст на узбекский язык).

Возможно, вы не знаете, что великая африканская река Нил имеет свою загадку. Во всяком случае, одно обстоятельство, касающееся великой реки, озадачивало людей на протяжении тысячелетий.

Каждый год, начиная с июля, уровень воды в Ниле начинает подниматься и в октябре становится на 7,5 м выше, чем в мае. В сезон разлива Нил выходит из берегов и выносит на поля ил, являющийся прекрасным удобрением.

Это явление – столь значительный подъем воды в реке – весьма необычно, ибо в Египте почти не идут дожди! Поэтому сотни лет люди удивлялись, в чем причина ежегодных разливов Нила. Ответ на «загадку Нила» был найден лишь в XIX веке.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “O‘zbekiston jahonga yuz tutmoqda” matnini aytib bering. (Перескажите текст “O‘zbekiston jahonga yuz tutmoqda”).

1-mashq. Quyidagi so‘z birikmalari ishtirokida gaplar tuzing. (С помощью следующих словосочетаний составьте предложения).

Qabul qilgan edi, tushgan ekan, ishlagan edim, tushuntirgan ekan, kirgan edim, uxlagan emish, kelgan eding, bilmagan ekan, taklif qilgan ekan, tuzshgan ekan, to‘lagan ekan, tekshirgan ekan.

2-topshiriq. Quyidagi fe’llarning zamon shaklini aytib bering. (Определите форму времени следующих глаголов).

1.Ma’lumotnomaga soliq xizmati idoralari tomonidan aniqliklar kiritiladi. 2.Tovar sotilishidan olingan daromaddan korxonalar chorakda bir marta to’lov to’laydilar. 3. Avvalgi choraklarda soliqlar to’la to’landi. 4.Soliq to’lovchilar daromad solig’ini o’zlari hisoblab chiqdilar. 5.Yil mobaynida to’lagan soliqlar hisobga olingan.

3-topshiriq . Matnni tarjima qiling. (Переведите текст).

РОДНАЯ ЗЕМЛЯ

Всё может родная земля: накормить своим хлебом, напоить из своих родников, удивить своей красотой. Вот только защищать сама себя не может. Защита родной земли – долг тех, кто есть её хлеб, пьёт её воду, любит её красотой. Надо беречь родную землю, как зеницу ока. Наша земля – это наша Родина – мать.

TIL MA’NAVIYAT KO’ZGUSI

TILSHUNOSLIK. DUNYO TILLARI

Kishilar hamma vaqt bir-birlari bilan muomalada bo‘ladilar. Til vositasida o‘z fikrlarini, his-tuyg‘ularini ifodalaydilar. Til kishilarning bir-birlarini tushunishlariga, yashash uchun vositalar topishda birlashishlariga, ishlab chiqarishni tashkil qilish, tabiat kuchlari bilan kurashishga yordam bergan.

Til - aloqa quroli, u vosita. Nutq esa ana shu aloqa jarayonini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Tilning umri uni yaratgan xalqning umridan uzoq bo‘ladi. Nutqning umri esa qisqadir. Tilning xizmat doirasi juda keng, hajmi o‘lchovsiz bo‘ladi. Nutq esa aniq hajmli, shaklli bo‘ladi. Nutq yakka shaxs (monolog), ikki shaxs (dialog) yoki ko‘p shaxs (polilog) o‘rtasida bo‘lishi mumkin. Nutq og‘zaki va yozma bo‘ladi. Til kishilarning birgalashib mehnat qilishlarida aloqada bo‘lish

zaruriyatidan paydo bo'lgan. Ibtidoiy jamoa tuzimi boshlarida paydo bo'lgan til uzoq davrlar o'tishi bilan o'zgarib, boyib borgan. Til rivoji kishilarning turli-tuman tajribalarining takomillashishiga, bu tajribalarning avloddan-avlodga o'tishiga imkon bergan. Natijada fan, madaniyat, texnika taraqqiy qilgan, ya'ni kishilik jamiyati rivojlangan. Tilning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, ijtimoiy hayotda ro'y bergan o'zgarishlar tilda aks etadi. Bu o'zgarishlar hammadan ko'proq tilning lug'at boyligida o'z ifodasini topadi. Yangi narsa-buyum va tushunchalarning keng iste'moldan chiqib ketishi hammadan avval tilning lug'at boyligida o'zgarish bo'lishiga olib keladi.

Tilshunoslik.

Til haqidagi fan **tilshunoslik** yoki **lingvistika** deb yuritiladi. Umumiy tilshunoslik fani til haqida umumiy nazariy masalalarni bayon qilish, tillarning paydo bo'lishi va ularning istiqboli, dunyodagi tillarning chog'ishtirish, ularning o'zaro ta'siri tillarni tavsiv qilish kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Tilshunoslik bo'limlari, avvalo ikki guruhga bo'linadi: 1. Mazmuniga ko'ra: fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis. 2. Qo'llanishiga ko'ra: alifbo, imlo, talaffuz, tinish belgilari, uslubiyat va lingvistikaning bo'limlari o'rganiladi. **"Fonetika"** bo'limida og'zaki nutqning tovush tizimi o'rganiladi. **"Grafika"** bo'limida harflar tizimi o'rganiladi. **"Leksikologiya"** bo'limi so'zining atash (lug'aviy, leksik) ma'nosini o'rganadi.

"Leksikografiya" turli lug'atlar tuzilishning nazariy va amaliy masalalari bilan shug'unlanadi. **"Frazologiya"** da iboralar o'rganiladi. **"Morfemika"** da so'z yasashlihi, so'zning ma'noli qismlari o'rganiladi. **"Morfologiya"** bo'limida so'zning grammatik ma'nosi o'rganiladi. **"Sintaksis"** ning o'rganish ob'yekti gapdir. **"Grafika"** bo'limida harflar tizimi o'rganiladi. **"Orfografiya"** bo'limida to'g'ri yozish (imlo) qoidalari o'rganiladi. **"Orfoepiya"** da nutq tovushlari va so'zlarni to'g'ri aytish, talaffuz qilishni o'rganiladi. **"Til tarixi"** tilning fonetikasida, lug'at boyligi va grammatikasida ro'y bergan o'zgarishlarni tekshiradi. **"Dialektologiya"** da tilning shevalari, ularning fonetik, leksik va Grammatik xususiyatlari o'rganiladi. **"Etimologiya"** so'zlarning paydo bo'lishi o'rganiladi. **"Stilistika"** da uslublar, til vositalarini nutqda ishlatish imkoniyatlari o'rganiladi. **"Punktuatsiya"** da tinish belgilari va ularning qo'llanish qoidalari o'rganiladi. **"Umumiy tilshunoslik"** da dunyo tillari, ularning tasnifi, tillar haqidagi bahsmunozaralar o'rganiladi. **"Nutq madaniyati"** da madaniyatli kishining nutqi oldiga qo'yiladigan talablar o'rganiladi. **"Qiyosiy tilshunoslik"** da tillar bir-biriga qiyosan tekshiriladi. **"Pragmatika"** da muloqotni ifodalashda verbal va noverbal vositalar mushtarakligini yuzaga keltiruvchi hodisalar o'rganiladi. Shuningdek, **"Toponomiya"** da geografik joy nomlari, **"Zoonimiya"** da mavjudotlarning nomlari, **"Kosmonimiya"** da astronomic jismlarning nomlari, **"Bionimiya"** da o'simliklarning nomlari kabilar o'rganiladi.

Dunyo tillari

BMTning ma'lumotlariga ko'ra, ayni paytda yer yuzida 6 mlrd.dan ziyod aholi yashaydi. Dunyodagi xalqlar 2976 xil tilda gaplashadi. Bu tillarning ayrimlarida bir necha o'n, hatto yuz millionlab kishilar gaplashsa, ba'zilaridan bir necha ming kishigina foydalanadi, xolos. 200 tilning har birida milliondan ortiq, 70 tilning har birida 5 milliondan ortiq, faqat 13 tilning har birida 50 milliondan ortiq kishi so'zlashadi. Qolganlarining har birida esa bir milliondan oz kishi gaplashadi. Masalan, xitoy tilida hozir millardga yaqin kishi gaplashadi. Kavkaz tog'larining bag'rida joylashgan Dog'istonda 1mln.dan ortiq xalq bo'lib, ular 40ga yaqin tilda so'zlashadi. Tillar tirik tillar va o'lik tillarga bo'linadi. Xalqlar hozir gaplashadigan tillar tirik til hisoblanadi, masalan, ukrain tili, ozarbayjon tili, turk tili va boshqalar. Bizga yozma yodgorliklari yetib kelgan, ammo yer yuzida yashayotgan xalqlarning hech biri muomalada ishlatmaydigan til o'lik til deb yuritiladi. Masalan, lotin tili, qadimgi hind tili yoki sanskrit, qadimgi slavyan, qadimgi xorazmiy til va boshqalar. Lotin tili ko'p asrlar davomida tirik til bolgan: antik davrda rimliklar va Rim imperiyasidagi ko'p xalqlar lotin tilida gaplashganlar. Mazkur tilda dunyoviy va publitsistik asarlar yozilgan, ajoyib badiiy asarlar yaratilgan. Asarlar hozir ham turli tillarga tarjima qilinib, nashr etilyapti. Bu tilda hozir ham o'rta va oliy tibbiyot o'quv yurtlarida ta'lim beriladi. Tibbiyotda odam a'zolarining nomlari, dorilarning nomlari va boshqalar lotin tilida aytiladi va yoziladi. O'lik til hisoblanadigan qadimiy xorazmiy tili va yozuvi eroniy tillarning sharqiy turkumiga mansub bo'lib Xorazmning qadimiy aholisi shu tilda gaplashgan. Xorazmiy tili XI asrlarda iste'moldan qolgan va o'lik tilga aylangan. Bugungi kundagi jonli tillar qadimgi tillar asosida paydo bolgan va rivojlangan. Dunyodagi tillar qanchalik rang-barang bo'lmasin, ular sanoqli tillar oilasiga birlashadi. Har bir oila, o'z navbatida, qarindoshlikning yaqinlik darajasiga ko'ra, ya'ni kelid chiqishi lug'viy va grammatik jihatdan yaqinligiga qarab bir necha til oilalariga bo'linadi.

Yer yuzida 20ga yaqin til oilasi bor. Ma'lum tillarning paydo bo'lishi uchun manba bo'lib, o'zi aloqa vositasi sifatida ishlatilmaydigan bo'lib qolgan til **asos til (bobo til)** deb yuritiladi. Bu odatda mana bunday ro'y bergan. Bir tilda gaplashadigan xalq qandaydir tarixiy sabablar bilan qabilalarga bo'linib, turli tomonlarga tarqalgan va bu qabilalarning tili o'z taraqqiyotida davom eta bergan. Chunki til hamma vaqt rivojlanib turadi. Ammo bu qabilalarning turmush sharoitlari har xil bo'lgan. Demak, ularning tillari ham turli yo'llar bilan rivojlanib borgan. Oradan ma'lum davr bilan bir vaqtlar o'tishi bilan bir vaqtlar bir xalqdan paydo bo'lgan qabilalar tilidan o'zgarishlar ro'y berib, bir qabila kishilari boshqa bir qabila kishilarining tilini yaxshi tushunmaydigan bo'lib qolgan. Shunday qilib, bir vaqtlar umumiy bo'lgan til qabilalarining yangi paydo bo'lgan tillarga nisbatan asos til hisoblanagi. Jahonda keng tarqalgan til oilalari quyidagilardan iborat bo'lib ushbu til oilalari o'z navbatida til turkumlariga bo'linadi:

1.Oltay tillar oilasi - bu oilaga turk, mo'g'ul, manjur, yapon, koreys va boshqa til tarmoqlari kiradi. Turkiy tillar tarmog'I esa o'z navbatida quyidagi guruhlariga bo'linadi: o'g'uz guruhi (turkman, gagauz, ozarbayjon, turk, qrim tatar va bolqon turklari qipchoq guruhi (qumiqlik, qarayim, balkar, tatar, boshqird, no'g'ay, qozoq

tillari, o'zbeklarning qipchoq lahjasi), qarluq-uyg'ur guruhi (o'zbek va yangi uyg'ur tillari) dirgiz-qipchoq guruhi (qirg'iz va oltoy tillari) kiradi.

2. Fin-ugor tillar oilasi – bu oilaga fin guruhi(fin, eston, karel, komjziryan, udmurt, mariy, mord va boshqa tillar), ugor guruhiga (venger, mansiy,xantiy)tillarikiradi.

3. Som-xom tillari oilasi - bu til oilasiga semit (yoki som) tillari guruhi (arab, axmar. xarari, oysor, ivrit) qushit tillari guruhi (galla, somali, saho, berber guruhi)tillarikiradi.

4. Kavkaz tillari oilasi - bu til oilasiga g'arbiy guruh (abxaz, dungan, bardin, guruhi, nax ubix tillari) nax guruhi (chechen, ingush, batsbiy tillari), dogiston guruhi (avar, dargin, lezgin, lak, karatin,gunzib va boshqa tillar). janubiy guruh (megrel, chap, gruzin, kartaliy, svan, guriy va boshqa tillar) kiradi.

5. Xitoy-tibet tillari oilasi - bu oilaga tay-xitoy guruhi (xitoy, dungan, tay laos,birma chjuan, vetnam tillari) tibet-birma guruhi(tibet birma tillari) kiradi.

6.Hind-yevropa tillari oilasi - bu oilaga slavyan guruhi (belorus, rus, ukrain,cheh, slovak, polyak, makedon, serb, xorvat, sloven -11 tirik til, 4 o'lik til german guruhi (ingliz, nemis shved, norveg, dat, island, golland, norveg yahudiy tillari), roman guruhi (fransuz, ispan, Portugal, italyan, rumin, moldavan, lotin tillari), boltiq guruhi (litva, latish,latgal, prus tillari), kelt guruhi (irland, shotland, breton, uels tillari), eron guruhi (fors, afg'on, osetin, kurd, tojik tillari) hind guruhi (hind, urdu, bengal, panjob, gujorot) shuningdek grek, alban, arman tillari hamda anatoliy va tohar kabi o'lik guruh tillari kiradi. Mazkur til oilalaridan tashqari dravid, malay-polinez, avstraliya, papua, afrika kabi til oilalari ham mavjud. Tillarni oilalarga birlashtirish, har bir oilaning tarmoq, guruh va guruhchalarini aniqlash tillarning kelib chiqish tasnifi deb ataladi.

O'zbek tili oltoy tillar oilasining turkiy tillar turkumiga kiradi. Dunyoda 24 xil turkiy til bor: o'zbek, turkman, qirg'iz, qozoq, ozarbayjon, chechen, tatar,boshqird, qoraqalpoq, uyg'ur, yoqut, qorachoy, balkar, tuva, turk, kurd, xakas, gagauz, shor, qoraim, qumiq, nog'oy, oyrot karagas va boshqalar.

O'zbek tili XI asrdan boshlab mustaqil til sifatida shakllana boshladi va XIII asrda eski o'zbek adabiy tili shakllanib bo'ldi (u vaqtda qadimgi turkiy til deb yuritilgan).

O'zbek adabiy tilining rivojida Alisher Navoiyning xizmati juda katta. U til masalalariga bag'ishlangan “Muhokamat- ullug'atayn” nomli asar yozdi.

Tayanch so'zlar: til, nutq, muomala, lug'at boyligi, til oilalari, til turkumlari, hind-yevropa oilasi, oltoy tillar oilasi, turkiy tillar, tirik tillar, o'lik tillar.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Til ma'naviyat ko'zgusi” deganda nimani tushunasiz?
- 2.Til va nutqning o'zaro farqli va mushtarak jihatlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Tilshunoslik fani haqida tushunchalaringizni izohlang.
4. Dunyo tillari haqida nimalarni bilasiz?
5. Qanday til oilalari bor?

“Aqliy hujum” metodi asosida talabalarni faollashtirish

Topshiriqlar

1-topshiriq: Berilgan matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling va gaplarni o‘z o‘rniga qo‘ying.

Дружба

Где есть дружба там самое тяжелое становится легким. Прочность дружбы познается в беде. У каждого человека должен быть хотя бы один преданный друг. Дружба часто проверяется временем и расстоянием. Мы часто заблуждаемся думая, что у нас много друзей. Настоящий друг может помочь не только делом, но и словом. Когда друзья вместе, любая работа им по плечу. Дружба — это самые светлые отношения между людьми. В дружбе проявляются такие качества человека, как преданность, честность, открытость и верность.

2-topshiriq: Matnni o‘qing va undan o‘zingizga tegishli xulosa chiqarib oling.

Talabalarni faollashtirish uchun savollar

1. "Til-ma'naviyat ko'zgusi" deganda nimani tushunasiz?
2. Dunyoda qancha til bor?
3. Dunyoda nechta til oilalari bor?
4. "Davlat tili" deganda nimani tushunasiz?
5. Til nima?
6. Nutq nima?

Aflotunning o‘z shogirdi Arastuga qilgan nasihatlarj..

Hamisha ilm payida bo‘lib, qalbing ham, ko‘zing ham doimo bedor bo‘lsin. Uyqu va oromni o‘ylab bugungi ishni ertaga qoldirma. Badbaxt shunday kishiki, ishining oqibatini o‘ylamaydi, gunoh ishlardan o‘zini tiymaydi. Barchani birdek sev, biror kishi baloga duchor bo‘lsa, unga ko‘mak qo‘lini cho‘z. Har kimning gapi to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini bilmay turib, tekshirmay turib hukm chiqarma. Qaysi ishda bo‘lmasin, sustkashlik qilma. Yaxshilik qilishda chegara bor deb o‘ylama.

Hakimlar hikmatini yod ol. Mol-dunyo hirsini ko‘nglingdan quv. Yoqimli odoblardan ko‘z yumma. Tuban ishlarga qo‘l urma. Kim bilan gaplashsang ham kamtarlikm qo‘ldan berma. Birovni xor sanama, hamisha adolatni o‘zingga shior qil!

8-mashq. Gaplarli o‘zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

1. Приехав домой, мы сели ужинать. 2. В подвал я спускаюсь, перемахивая через ступеньки. 3. Прощаясь, мы крепко обнялись. 4. Орёл, с отдалённой поднявшись вершины, парит неподвижно со мной наравне. 5. Проводив посетителя, Хусан садится за стол и опять начинает читать. 6. Сотни зрителей слушали, затаив дыхание, печальный голос Виолетты. 7. Я готовился в университет, но работал очень мало и не торопясь. 8. Сказавши это, я встал и в волнении прошёлся из угла в угол. 9. Лучина горела на столе, печально вспыхивая и погасая. 11. Солнце склонялось к закату, погружая косые лучи свои в воды Персидского залива.

9-mashq. Mazkur fe'llardan sifatdosh yasang. Gap tuzing. (От данных глаголов образуйте деепричастия. Составьте предложения).

Olmoq, o'qimoq, o'smoq, qulflamoq, ichmoq, yuvinmoq, yuvmoq, ochmoq, kelmoq, sevmoq, gapirmoq, qazmoq, o'yg'onmoq, topmoq, olmoq, izlamoq, nafas olmoq, olib kelmoq, qaltiramoq.

5-topshiriq. Quyidagi ravishdoshlar qaysi fe'llardan hosil bo'lgan. (От каких глаголов образованы данные деепричастия).

Yaqinlashib, yugurib, taqillatib, kurashib, xohlab, yozib, uxlab, kelib, o'tirib, yuvib, ochib, gullab, turib, ko'rib, kulib, o'yg'onib, muzlab.

10-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga sifatdosh shakllari yordamida tarjima qiling. (Переведите предложения, используя форму деепричастия).

1. Заставляя себя быть спокойной, Аня Карцева втащила тяжёлый чемодан вверх по знакомой лестнице. 2. «Ура-ааа!...» — закричал Петя и, немедленно ни одной минуты, поскакал к тому месту, откуда слышались выстрелы и где был пороховой дым. 3. Ежедневно, ставши с постели часов в одиннадцать, Ольга Ивановна играла на рояле или же, если было солнце, писала что-нибудь масляными красками. 4. По чёрным стёклам окон бегут, блестя, кривые струйки, струится отражение зелёной лампы. 5. Отец сказал, уезжая, что привезёт мне книгу. 6. Создав тридцать оставшихся железнодорожников, он сообщил им о положении на станции. 7. Я спустился вниз и по коврам, не торопясь, прошёл переднюю залу. 8. И Алтунин скрепя сердце отправился в лабораторию. 9. Сгорбившись и закутавшись, ожидал я терпеливо конца ненастья, как вдруг, при блеске молнии, на пороге почудилась мне высокая фигура. 10. Шофёры стояли кучками, покуривая и переговариваясь. 12. Они вышли ещё засветло, чтобы дойти не спеша.

6-topshiriq. Quyidagi gaplarni ravishdosh shakllarini qo'llab, o'zgartiring. (Используя формы деепричастий, измените предложения).

1. Agar sanoat sohasidagi puldor o'z kapitalini sanoatga, savdogar o'z mablag'ini savdoga qo'ysa, bankir o'z kapitalini bank ishiga qo'yadi. 2. Ssudada kapitalist, asosan, o'zining bo'sh kapitalini qarzga bersa, bankirlar asosan, chetdan jalb qilingan mablag'larga tayanadi. 3. Ssudaga mablag' beruvchi puldorning daromadi ssuda foizi bo'lsa, bankirning daromadi bank foydasi hisoblanadi. 4. Banklar korxona, tashkilot, davlat muassasalari, aholi bo'sh pullarini jalb qilish

orqali katta hajmdagi kapitalni o'z qo'llarida jamlaydilar va daromad keltiruvchi kapital harakatini boshqarib boradilar. 5. Banklarning yiriklashuvi va faoliyatining takomillashuvi ularning maxsus korxonalar - kredit muassasalariga aylanishiga olib keladi.

7-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...).

TIL - ENG MUHIM ALOQA VOSITASI. O'ZBEK ADABIY TILI VA SHEVALARI

Til o'zbek xalqining o'zaro aloqa vositasidir. O'zbek adabiy tili ko'p dialektli tillardan hisoblanadi. Bu hol uning o'ziga xos murakkab tarixiy rivojlanish sharoiti va o'zbek millatining o'tmishdagi xilma – xil etnik tarkibi bilan izohlanadi. O'zbek adabiy tilining uchta katta ichki manbai – uchta dialektlar guruhi bor. Bular : 1) qorluq-chigil-uyg'ur lahjasi; 2) qipchoq lahjasi; 3) o'g'uz lahjasi. Bularning har biri o'z navbatida bir qancha dialect va shevalarga bo'linadi.

O'zdtk tilining dialekt va shevalari uzoq o'tmishda o'zbek xalqining tarixiy sharoiti bilan bog'liq ravishda o'zaro umumiylik kasb etib, yagona o'zbek xalq tili bo'lib birika borgan va ularning ajralmas qismiga aylanib qolgan. Lekin o'zbek tilining lahjalari va ayrim shevalari orasidagi ko'pgina farqlar hozirgi vaqtgacha saqlanib kelmoqda/ Masalan, o'zbek tilining qipchoq shevalarida singormonizm xususiyatining to'liq saqlanib qolganligi, 9 ta unli fonemaning mavjudligi, so'z boshida ko'pincha y tovushi o'rnida j tovushining qo'llanilishi, f toveshining deyarli qo'llanmasligi, x tovushining ko'pchilik shevalarda q tarzida qo'llanishi, so'z ortasi va oxirida g' tovushining ko'pincha v tovushiga o'tishi, ba'zi hollarda so'z oxirida g', q, k tovushlarining tushib qolishi, ba'zan esa o tovushing a sifatida aytilishi (jay, chay, chach kabi).

Shunga o'xshash xususiyatlar o'zbek tilining deyarli har bir dialekti va shevasida ozmi-ko'pmi saqlangan. Masalan, Toshkent shevasida singormanizm qonuni buzilgan. 7-8 unli fonema saqlanib qolgan, shuningdek h tovushi deyarli qo'llanmaydi. Uning o'rnida x tovushi qo'llanadi, a tovushi esa e ga o'tadi ayt-et. Toshkent shevasida ,boshqa shahar shevalaridagi singari, kelishik qo'shimchalarining soni asosan beshta bo'lib, asliga ko'ra qisqarib qolgan, hozirgi kelasi zamon birinchi shaxs ko'plik formasidagi shaxs-son affiksi –miz, -vuz tarzida qo'llanilladi.(boravuz, ishlayvuz, kelavuz) kabi.

O'zbek adabiy tili va shevalari

O'zbek adabiy tilining lahjalari orasida, odatda, qarluq-chigal lahjasi hamda unga qarashli bo'lgan ayrim sheva va dialektlar o'zbek adabiy tilining tayanch sheva va dialektlari yisoblanadi. Qarluq-chigal lahjasiga Toshkent, Andijon, Farg'ona, Namangan, Qo'qon, Jizzax, Samarqand va boshqa shaharlarning shevalari kiradi. Ba'zi olimlar o'zbek adabiy tilining normalarini belgilashda Toshkent shevasini fonetik jihatdan, Andijon, Farg'ona shevalarini esa morfologik jihatdan tayanch

sheva deb hisoblaydilar. Masalan, Andijon, Farg'ona shevalari o'zbek adabiy tiliga eng ko'p tarqalgan Grammatik formalardan birini – hozirgi zamon fe'lining –yap affiksi vositasida yasaluvchi formasini bergan. Bundan tashqari, Andijon, Farg'ona shevalari o'zbek adabiy tilining asosiy talaffuz bazasi sifatida ham xizmat qiladi. Bu shevalar o'zbek adabiy tiliga o'zlarining leksik boyligi, stilistik imkoniyatlari hamda boshqa til vositalari bilan ham hissa qo'shgan.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Ozbek adabiy tilning nechta dialektlar guruhi mavjud?
2. Toshkent shevasi qaysi lahjaga mansub?
- 3.–Yap affiksi qaysi shevalarda ishlatiladi?

“Tushunchalar tahlili asosida matn tuzish” - izlanish turidagi mustaqil ishlar sirasiga kirib bu ish turli mantiqiy amallarni talab etadi: tahlil qilish va umumlashtirish dalil va hodisalarni qiyoslash, ulardagi mushtaraklik va farqli tomonlarni aniqlash, asosiy va ikkinchi darajali belgilarni ajratish, sabab - oqibat aloqalarini ochib berish kabi. Talabalar yangi materiallarga ega bo'ladilar noma'lum bilimlarni egallash va yuzaga kelgan o'quv muammosini hal qilish yo'llarini izlab topishni talab qiladigan vaziyat yuzaga keladi. Ushbu metod individual yoki kichik guruhlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Matn tuzish auditoriyada yoki uyda bajarish uchun qo'llanilishi mumkin. Auditoriyada matn tuzish uchun guruh o'zi tuzgan matnni o'qib beradi. Tuzilgan matn yuzasidan savol-javoblar o'tkaziladi. Tushunchalar tahlili asosida matn tuzish o'zbek tili darslarining amaliy va seminar mashg'ulotlarida yaxshi samara beradi. Masalan, bugungi mavzuning amaliy ahamiyatini tushuntirishda quyidagi tartibda qo'llash mumkin: Har bir qator talabalari alohida-alohida guruh hisoblanadi va shunday talab qo'yiladi:

”O'zbek adabiy tili” mavzusida matn tuzing

Matnni oldin tuzib bo'lgan guruh uni o'qib beradi va matn asosida boshqa guruhlarga savol beradilar hamda ularning javoblarini tahlil qiladilar. Qolgan guruhlar tuzgan matnlar ham shu tartibda ish ko'radilar. Savol – javoblarda faol qatnashgan talabalar baholanadi.

Topshiriqlar

1-topshiriq: She'rni ifodali o'qing va sh'evaga oid so'zlarni toping.

Salomlashish odobi
Salomlashish odobin,
Esingda tut har doim.
Ertalabki salomni,
Bajo qilgin muloyim.
Yangi kun boshlanajak
Qabul qilgin kalomdan,

G'uborlar tashlanajak

2-topshiriq: Qarindosh-urug'chilikka doir so'zlar lug'atini daftaringizga yozing va yod oling.

3-topshiriq: Gaplarni o'qing. Ularda ilgari surilgan g'oya haqida fikr yuriting. Matallarni belgilang.

Aql aqldan quvvat oladi. Ahmoqning aqli to'pig'ida. Davlat bitar, bilim tugamas. Go'zallik ilmu ma'rifatda. Tirmashgan tog'dan oshar. Yurti boyning o'zi boy. Eldan ayrilguncha jondan ayril. Ari zahrini chekmagan bol qadrini bilmas. Daryo suvini bahor toshirar, odam qadrini mehnat oshirar. Yigit husni mehnatda. Kiyimning yangisi yaxshi, do'stning eskisi. Dono bilan nodon bitta buloqdan suv ichmas. Teran daryo tinch oqar. Ilm – tubsiz quduq. Yolg'onning umri qisqa. Do'stlik – barcha boylikdan Afzal. Sabr tog'ni yiqitar. Marddan ot qolur, nomarddan – dod. Hunar oshatar, mehnat yashnatar. Ko'klam mehnat bilan ko'rkam. Kumushdek ter to'ksang, gavhardek dur olasan.

INSTITUTIM BILAN FAXRLANAMAN LEKSIKOLOGIYA. SO'Z MA'NOLARI VA ULARNING IFODALANISHI

TOSHKENT ARXITEKTURA – QURILISH INSTITUTI

Toshkent axitektura-qurilish instituti Ozbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimovning 1991 yil 6 maydagi farmoniga binoan Toshkent politexnika institutining ‘Arxitektura’, ‘Sanoat va fuqaro qurilishi’ hamda ‘Muhandis qurilishi’ fakultetlari negizida tashkil etildi. Bugungi kunda institutda ‘Arxitektura’, ‘Bino va inshootlar qurilishi’, ‘Muhandislik qurilish infrastrukturasi’ va ‘Qurilishni boshqarish’ fakultetlari mavjud bo‘lib, ularda ‘Dizayn’, ‘Arxitektura’, ‘Kochmas mulk ekspertizasi va uni boshqarish’, ‘Qiymat injiniringi’, Geodeziya, kartografiya va kadastr’, ‘Bino va inshootlar qurilishi’, ‘Muhandislik kommunikatsiyalari qurilish va montaji’, ‘Gidrotexnika qurilishi’ kabi 18 ta ta’lim yo’nalishi bo’yicha 4000 nafarga yaqin bakalavrlar hamda 17 ta mutaxassislik bo’yicha 200 nafarga yaqin magistrlar tayyorlanmoqda.

Bugunga qadar institutda turli sohalar bo’yicha 35 mingdan ortiq mutaxassislar tayyorlandi va ular mamlakatning arxitektura, qurilish va boshqa sohalarni kadrlar bilan ta’minlashga o’z hissasini qo’shmoqda.

Bu kadrlar yetarlicha bilim egalari, malakali mutaxassis bo’lishlari uchun ko’p jihatdan o’z sohasini mukammal bilgan, o’z kasbini sevgan professor-o’qituvchilarga bog’liqdir. Institut rahbariyati professor-o’qituvchilar ilmiy salohiyatini oshirishga jiddiy e’tibor bermoqda. Toshkent arxitektura-qurilish institutida 360 nafar professor-o’qituvchilar faoliyat yuritib, ulardan 20 nafar fan doktorlari va professorlar, 110 ga yaqin fan nomzodlari va dotsentlar talabalarga ta’lim-tarbiya bermoqdalar. Institut professor-o’qituvchilarining 38% ilmiy daraja vailmiy unvonlarga ega.

Toshkent arxitektura-qurilish institutida Axborot-resurs markazi muntazam ishlab turibdi. ARMda talabalar dars tayyorlashlari uchun barcha sharoitlar yaratilgan.

Institut tashkil etilgandan beri, arxitektura va qurilish sohasi mutaxassislari tayyorlashning dolzarb muammolari bo’yicha 20 dan ortiq xalqaro konferensiyalar o’tkazilgan.

Toshkent arxitektura-qurilish instituti professor-o’qituvchilari, talabalari davlatimizning ravnaqi, yurtimizning kelajagi, obro’yi va nufuzini yanada yuqori ko’tarishda o’zlarining salmoqli hissalarini qo’shib kelmoqda.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы)

1. Toshkent arxitektura-qurilish institutiga qachon asos solingan? 2. U qaysi tizimlar uchun yuqori malakali mutaxassislar tayyorlaydi? 3. Hozirgi kunda institutda qancha talaba tahsil olmoqda? 4. Institut qaysi yo’nalishlar bo’yicha magistrlar tayyorlaydi? 5. Bugungi kunda institutda nechta fakultet va kafedra bor? 7. Institut tasarrufida yana qanday o’quv bo’linmalar faoliyat ko’rsatmoqda?

Leksikoljgiya. Soʻz maʼnolari va ularning ifodalanishi

Leksikologiya - soʻz va uning lugʻaviy maʼnosi, tilning lugʻat tarkibini oʻrganuvchi boʻlimdir. Tilning lugʻat tarkibi deganda maʼlum tilga xos bolgan soʻzlar, iboralar va atamalar tushuniladi. Soʻz borliqdagi narsa-buyumlarni, mavhum tushunchalarni, harakat-holatni, belgi-xususiyatlarni nomlovchi til birligidir. Masalan: *kitob* (predmet nomi) *vijdon* (mavhum tushuncha nomi), *goʻzal* (belgi nomi), *kelmoq* (harakat-holat nomi), *besh* (miqdor nomi) kabi. Soʻz tilshunoslikning leksikologiya morfologiya boʻlimlarida oʻrganiladi. Soʻzlarda 2 xil maʼno boladi: lugʻaviy maʼno va grammatik maʼno. Soʻz lugʻaviy maʼno anglatishiga koʻra leksikologiyada, grammatik maʼnosi esa morfologiyada oʻrganiladi. Lugʻaviy maʼno- atash maʼnosi deb ham yuritiladi - faqat mustaqil soʻzlarga xos boʻlib, oʻsha soʻz anglatgan tushuncha bilan bogʻliq boʻladi. Soʻzlarning borliqdagi maʼlum narsa, belgi-xususiyat, harakat-holatlarni bildirishi ularning lugʻaviy (atash) maʼnolari deyiladi: *koʻz* - koʻrish aʼzosi, *uxlamoq* – uyqu holati, *shirin* - yoqimli taʼm, maza. Mustaqil soʻz turkumlaridan olmosh atash maʼnosiga ega emas. Olmoshlar feʼlda nboshqa mustaqil soʻzlar oʻrnida almashib qoʻllanadi, ularga ishora qiladi. Masalan: *Karim keldi. U (kim) kechgacha biznikida boʻldi. Bu (qaysi) masalaqiziq ekan.* Soʻzlarning lugʻaviy maʼnolari "Oʻzbek tilining izohli lugʻati"da beriladi. Grammatik maʼno - bir turkumga mansub soʻzlar uchun umumiy maʼnodir: *kitob, gulxona, kishi* - predmet, ot soʻz turkumiga xos, birlikda, bosh kelishikda; *ammo, lekin, biroq*- bogʻlovchi. Tildagi barcha soʻzlar grammatik maʼno anglatuvchi, lekin lugʻaviy maʼno anglatavermaydi. Masalan, *va, ammo, faqat* kabi soʻzlar faqat grammatik maʼnoga ega. Bir.xil grammatik maʼnoli soʻzlar deganda bir turkumga kiruvchi soʻzlar tushuniladi: *men, sen* — olmosh; *stol, stul, oy* — ot; *oʻn, olti, besh* - son. Mustaqil soʻzlar lugʻaviy maʼno anglatishiga koʻra **bir maʼnoli** va **koʻp maʼnoli** boʻladi. **Bir maʼnoli soʻzlar**- monosemantizmlar faqat bitta lugʻaviy maʼno anglatadi: *bugʻdoy, bodring, tom chi, chumchuq, ravish, pushti. jigarrang, kelmoq.* **Koʻp maʼnoli soʻzlar**- polisemantizmlar bosh maʼno va koʻchma maʼnoga ega boʻladi. Bosh maʼno nutqdan tashqari, soʻzning yakka oʻzi anglatgan maʼnosidir: *kulgi-kulmoq* hodisasi, *sovuq* — havo darajasi, *koʻz*-koʻrish aʼzosi, koʻchma (yasama) maʼno esa soʻzning nutq tarkibida boshqa soʻzlar yordamida anglatadigan maʼnosidir: *uzukning koʻzi, sovuq xabar, shirin gap, baxti kuldi.* Koʻchma maʼno 4 xil usul bilan hosil boʻladi: metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik. 1. **Metafora** -usulida predmet. belgi, harakatlar oʻrtasidagi shakliy yoki nisbiy oʻxshashlik asosida nom koʻchishi yuz beradi, yaʼni biror jihatdan oʻxshash predmet, hodisalarning nomi boshqasiga koʻchadi. Masalan: *choʻqqi*— bosh maʼnosi: tik narsalarning yuqori nuqtasi *togʻ choʻqqisi; choʻqqi* — koʻchma maʼnosi: yuqori pogʻona, daraja. 2. **Metonimiya** – narsa, belgi va harakatlar oʻrtasidagi aloqadorlik asosida maʼno koʻchishidir. Masalan: **Zal** oyoqqa turdi (odamlar). *Fuzuliyini oʻqidim (asarini)* 3. **Sinekdoxa** – shaxs yoki predmetning qismini aytish bilan oʻzini tushunish yoki oʻzini aytish bilan qismini tushunish asosida maʼno koʻchishidir: *Besh qoʻl (barmoq) barobar emas.*

Tayanch soʻzlar: maʼno koʻchishi, metafora, metonimiya, sinekdoxa.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Oʻzbek xalq maqollarini koʻchirib oling, oʻz ona tilingizdagi muqobilini toping.

Aqldan ortiq boylik yoʻq. Aytilgan soʻz - otilgan oʻq. Botirning mushti ham yarogʻ. Bilsang gapir, bilmasang eshit. Oʻz yurti - oʻlan toʻshaging. Ona yurti omon boʻlsa, rangi roʻying somon boʻlmas. Vatanni sevmogʻ iymondandir. Oʻzga yurtida shox boʻlguncha, oʻz yurtida gado boʻl.

2-topshiriq: 1. Oʻqing. Soʻz maʼnolariga va maʼno koʻchishiga eʼtibor bering.

Bogʻimiz bogʻday boʻldi
Tol ekdik, terak ekdik, Koʻklam: ekmaslik yomon
Hammasi kerak ekdik. Shaftoli, shotut, jiyda
Olcha, gilos, olxoʻri, Oʻz joyin topdi juda.
Olmazor-bogʻning toʻri Bogʻimiz bogʻday boʻldi
Nok nashvati-bir tomon Koʻnglimiz togʻday boʻldi.

3-topshiriq: Xandalarni oʻqing. Soʻz maʼnolarini tushintiring

-Oʻgʻlingiz yaxshi oʻqiydimi?-deb soʻradi bir ayol qoʻshnisidan.
-Ha,- javob berdi qoʻshnisi. - U hamma fanlarni yanada chuqur oʻrganish uchun bir sinfda 2 yildan oʻqityapti.

***Oʻqituvchi:- Erkin, oʻquvchilarning maktabda koʻpincha aytadigan soʻzlari qaysi?

Erkin:- Men bilmayman.

Oʻqituvchi:- Barakalla, juda toʻgʻri topding.

4-topshiriq. *“Bizning oʻquv guruhimiz” mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat boʻlishi kerak.* (Разыграйте диалог на тему: “*Bizning oʻquv guruhimiz*”. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

5-topshiriq. *“Men oʻqiyotgan fakultet” mavzusida hikoya tuzing.* (Составьте мини-рассказ на тему: “*Men oʻqiyotgan fakultet*”).

6-topshiriq. *Quyidagi soʻzlarni oʻzbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Финансы, экономика, студент, государство, страна, ценные бумаги, страхование, налоги, знания, фонд, договор, сделка, получать, продавать, купить, произвести, реализовать, своевременно, просрочить, срок.

7-topshiriq. O'qing. Gaplarni ko'chirib yozing, kelasi zamon gumon fe'lining yasallishni aytib bering. (Прочитайте. Перепишите предложения. Объясните образование будущей предположительной формы глагола).

1.Ulug'bek, jurnalni bugun o'qib bo'lasizmi? 2. Men bu ishni ertaga qilarkan. 3.Onam bu yangiliklar haqida senga ham aytar. 4. Gaplarimga ukam ishonar. 5. Bir kunmas bir kun unga xudo ham insof berar.

1-topshiriq. "Toshkent arxitektura-qurilish instituti" matnini aytib bering.(Перескажите текст "Ташкентский архитектурно-строительный институт")

O'ZBEKISTON TA'LIMI TARIXIDAN

Og'zaki va yozma nutqni o'stirish.

Matn oldi topshiriqlari
(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

Oliy ta'lim, tashkil etmoq, g'oya, dastavval, o'lka, ilg'or, jadid, namoyanda, surmoq, xususan, tashabbus, ilk bor, milliy, chanqoq, o'z bag'riga, intilmoq,

vatanparvar, bo'g'moq, maqom, o'lka, mutaxassis, negiz, jumladan, tibbiyot, iqtidor, zakovat.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Стремление, патриот, талант, высота, специалист, статус, после, в частности, текстильный, подготовка, в результате, всего, квалификация, проявить, хозяйство, посвятить.

O'ZBEKISTON TA'LIMI TARIXIDAN

Turkistonda oliy ta'limni tashkil etish g'oyasini, dastavval, o'lkaning ilg'or jadid namoyandalari ilgari surganlar. Ular tashabbusi bilan 1918 yil mayida Toshkentda ilk bor milliy universitet ochilib, u ilmga chanqoq ko'plab mahalliy yoshlarni o'z bag'riga olgan edi. Biroq har narsada o'zini ko'rsatishga intilgan sho'ro vatanparvarlari jadidlar tashabbusini bo'g'ib, 1920 yil sentabrida Toshkentda Turkiston davlat universitetini tashkil etdilar. Keyinchalik O'rta Osiyo universiteti maqomini olgan bu ilm maskani o'lkada oliy ta'limni rivojlantirish, yuqori mutaxassis kadrlar tayyorlash o'chog'iga aylandi. 30-yillardan so'ng bu oliy o'quv yurti negizida politexnika, moliya-iqtisod, tibbiyot, qishloq xo'jalik, to'qimachilik institutlari, Samarqand davlat universiteti va boshqa oliy ta'lim maskanlari tashkil etildi.

Shuningdek, bu davrda yuqori malakali pedagog kadrlarga talab o'sib borganligidan, Buxoro, Samarqand, Toshkent, Nukus, Xiva, Urganch, Farg'ona va Namangan singari shaharlarda pedagogika o'qituvchilar tayyorlaydigan institutlar ochildi. Natijada 1932 yilga kelib respublikadagi jami oliy o'quv yurtlari soni 31 taga yetdi.

Yurtning ko'plab iqtidorli, zakovatli yoshlari o'zlarini ilm-fanga bag'ishlab, asta-sekin uning cho'qqilariga ko'tarilib bordilar. 30-yillarga kelib, o'zbek fanining turli yo'nalishlarida yuksak salohiyatlarini namoyon etib, o'z ilmiy maktabiga asos solgan Qori Niyoziy, Abdurahmon Sa'diy, Abdulla Avloniy, Yah'yo G'ulomov, Toshmuhammad Sarimsoqov, Halil Rahmatullin, Habib Abdullayev singari fan allomalari yetishib chiqdi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

3-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Turkistonda oliy ta'limni tashkil etish g'oyasini, dastavval, kim ilgari surgan?
2. Toshkentda ilk bor milliy universitet qachon ochildi? 3. Toshkentda Turkiston davlat universiteti qachon tashkil etildi? 4. O'rta Osiyo universiteti maqomini olgan bu ilm maskani qanday ishlarni amalga oshirdi? 5. 30-yillardan so'ng qaysi institutlar tashkil etildi? 6. Qaysi shaharlarda pedagog-o'qituvchilar tayyorlash uchun institutlar ochildi? 7. Kimlar o'zlarini ilm-fanga bag'ishlab, asta-sekin uning cho'qqilariga ko'tarilib bordi? 8. Kimlar yuksak salohiyatlarini namoyon etib, o'z ilmiy maktabiga asos solishdi?

4-topshiriq. Matnni tez o'qishga harakat qiling. Matn mazmunini gapirib bering. Matnning bog'lovchi vositalarini aniqlang. (Прочитайте текст. Перескажите его содержание. Определите средства связи текста).

5-topshiriq. O'qing, gaplarni ko'chirib tarjima qiling. (Перепишите и переведите предложения).

1. Men choy ichmoqchiman. 2. U Londonga bormoqchi. 3. Mehmonlar biznikiga qachon kelmoqchi? 4. Lola ko'ylak tikmoqchi. 3. Alisher mashina sotib olmoqchi. 4. Akam bankdan kredit olmoqchi. 5. Biz restoranga bormoqchimiz. 6. Yangi yil bayramida men onamga sovg'a bermoqchiman. 8. Firmalar bitim tuzmoqchi.

1-mashq. So'zlarni kelasi zamon maqsad fe'li shaklida qo'llab, gap tuznng. (Используя форму намерения будущего времени, составьте предложения). To'plamoq, ishtirok etmoq, ochmoq, olmoq, suv sepmoq, teshmoq, randalamoq, o'rganmoq, qo'l qo'yomoq, shartnoma tuzmoq.

6-topshiriq. Gaplarni kelasi zamon maqsad fe'li shaklida o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык, используя форму буд. вр.).

Новая роль страховых компаний заключается в том, что они все больше выполняют функции специализированных кредитных институтов. Они занимаются кредитованием определенных сфер и отраслей хозяйственной деятельности. Страховые компании занимают ведущие позиции по величине активов и по возможности использования их в качестве ссудного капитала.

Характер аккумулируемых ими ресурсов позволяет использовать их для долгосрочных производственных капиталовложений через рынок ценных бумаг. Такими возможностями банки не располагают. Поэтому страховые компании должны занять главенствующее положение на рынке капитала.

2-mashq. Mazkur fe'llarni kelasi zamon maqsad fe'li shakllariga qoy'ib, gap tuzing. (Используя форму намерения будущего времени, составьте с данными словами предложения).

Tashkil topmoq, ochmoq, ishtirok, ketmoq. o'ylamoq, o'qimoq, javob bermoq, tushunmoq, uchrashmoq, tushurmoq, belgilamoq, maqtamoq.

7 -topshiriq. Dialoglarni kengaytirib, sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалоги. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

– Marhabo, men kecha qiziqarli kino ko'rdim.

– Qanaqa?

– U haqida senga gapirgan edim.

...

– Maqsuda, men kecha Sirojiddinni uchratib qoldim.

– Qaysi Sirojiddinni?

– Bank kollejida o'qiydigan Sirojiddinni.

...

8-topshiriq. Matndagi fe'llarni kelasi zamon maqsad fe'l shakli-ga o'tkazing. (Переобразуйте глаголы в тексте в форму намерения будущего времени).

Saxiy bir podshoh bor edi. Saxiyligidan xalq uni hurmat qilar edi. Uning bir quli bor bo'lib, xizmat darajasi bakovullik edi.

Kunlardan bir kuni podshoh bazm qilibdi. Ovqat vaqti ekan, podshohning ham ishtahasi yaxshi bo'lib turganda, falokat bosib, bir tosh qulning oyog'iga urildi. Shunda qul issiq oshni podshohning boshiga to'kib yubordi. Odamlar:

Podshoh endi uni o'ldiradi. Gunohiga loyiq jazo shudir! – deyishdi. Shoh esa qulning xafaligini ko'rib, kechirdi hamda ozod qilib yubordi.

9-topshiriq. “Ta’lim tarixida madrasaning o’rni” mavzusida hikoya tuzing. (Составьте рассказ на тему: “Ta’lim tarixida madrasaning o’rni”).

10-topshiriq. “Ta’lim tarixida madrasaning o’rni” hikoyasiga savollar tuzing. (Поставьте вопросы к рассказу: “Ta’lim tarixida madrasaning o’rni”).

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “O’zbekiston ta’limi tarixidan” matnini aytib bering. (Перескажите текст s “O’zbekiston ta’limi tarixidan”).

1-mashq. Qavs ichidagi so’zlardan kelasi zamon maqsad fe’li yasang, gaplarni ko’chirib yozing va rus tiliga tarjima qiling. (Из слов в скобках

образуйте форму намерения будущего времени. Переведите на русский язык).

1. Biz Yevropa olimlarining ilmiy ishlari bilan (tanishmoq) 2. Men o'zim bu ishni (bajarmoq) 3. O'qishdan keyin men (ishlamoq). 4. Ukam televizor (ko'rmoq). 5. Oyim manti (pishirmoq).

2-mashq. Mazkur fe'llarni kelasi zamon maqsad fe'li shakllariga qoy'ib, "Kelajak fani" mavzusida hikoya tuzing. (Используя форму намерения будущего времени, составьте рассказ на тему: "Kelajak fani").

2-topshiriq. Matnni ko'chirib yozing va rus tiliga tarjima qiling. (Перепишите текст и переведите его на русский язык).

Turkistonda oliy ta'limni tashkil etish g'oyasini, dastavval, o'lkaning ilg'or jadid namoyandalari ilgari surganlar. Xususan, ular tashabbusi bilan 1918 yil mayida Toshkentda ilk bor milliy universitet ochilib, u ilmga chanqoq ko'plab mahalliyi yoshlarni o'z bag'riga olgan edi. Biroq jadidlar tashabbusiga to'siq qo'yilib, 1920 yil sentabrda Toshkentda Turkiston davlat universiteti tashkil etildi.

3-topshiriq. Maqollarni o'qing va ularning ma'nosini tushuntirib bering. (Прочитайте пословицы и объясните их значения).

Ko'p o'qigan, ko'p biladi.
So'rab o'rgangan – olim,
Orlanib so'ramagan- o'ziga zolim.
Bilgan o'zar,
Bilmagan to'zar.

OLIY TA'LIM

Og'zaki va yozma nutqni o'stirish.
Matnda ma'lumot markazini tashkil etuvchi so'z va so'z birikmalarini aniqlash.

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Soha, yutuq, ta'lim, tizim, tub, o'zgarish, yaqqol, namayon bo'lmoq, isloh, tayyorlamoq, mustahkamlash, muhim, chora-tadbir, amalga oshirmoq, oliy, o'quv yurti, tashkil etilmoq, bilim, tarmoq, yo'lga qo'ymoq, zamonaviy, mutaxassis, vazirlik qoshida.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Программа, цель, образование, сфера, кореной, реформа, прошлый, духовный, мировоззрение, освободиться, мораль, порядок, высококвалифицированный специалист, отвечающий, требование.

3-topshiriq. *Matnni o'qing. Matnda ma'lumot markazini tashkil etuv- chi so'z va so'z birikmalarini ko'chiring.* (Почитайте текст. Перепишите слова и словосочетания, образующие информативный центр текста).

OLIY TA'LIM

Ma'naviy-ma'rifiy sohadagi yutuqlarimiz ta'lim tizimidagi tub o'zgarishlarda yaqqol namayon bo'lmoqda. Oliy ta'limini isloh qilish uchun, kadrlar tayyorlash tizimini mustahkamlash sohasida muhim chora-tadbirlar amalga oshirildi. Yangi oliy o'quv yurtlari tashkil etilib, bilimlarning yangi tarmoqlari bo'yicha kadrlar

tayyorlash yo'lga qo'yildi. Oliy ta'lim tizimidagi 16 universitetning 12 tasi mustaqillik yillarida tashkil topdi.

Istiqlol yillarida eng zamonaviy mutaxassislar tayyorlash bo'yicha o'nlab yangi oliy o'quv yurtlari - Mudofaa vazirligi qoshida Harbiy akademiya, Ichki ishlar vazirligi qoshida Ichki ishlar akademiyasi, Bank-moliya akademiyasi, Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti, Navoiy tog' - konchilik instituti, Toshkent moliya instituti va boshqalar ochildi.

Milliy dasturning maqsadi ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmish-dan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdan iboratdir. Oliy ta'lim ikki bosqichdan - bakalavriat va magistraturadan iborat shaklda tashkil etildi. 62 ta oliy o'quv yurtlarida ta'lim olayotgan bo'lajak bakalavr va magistrantlar soni oshib bormoqda.

4-topshiriq. Matnni o'qing. Matnda ma'lumot markazini tashkil etuv- chi so'z va so'z birikmalarini ko'chiring. (Почитайте текст. Перепишите слова и словосочетания, образующие информативный центр текста).

TOSHKENT AVTOMOBIL VA YO'LLAR INSTITUTI

Mamlakat iqtisodiyotining asosiy tomirlaridan biri – bu avtomobil sanoatidir. Bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishni transportsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu sohaga yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda Toshkent avtomobil va yo'llar institutining roli kattadir.

Toshkent avtomobil va yo'llar instituti 1972 yil tashkil topgan. Hozirda institutda to'rt mingga yaqin talabalarga olti yuzdan ortiq professor-o'qituvchilar ta'lim sirlarini o'rgatmoqdalar. Institutning to'rta fakultetlarining bakalavriat va magistr ta'limi y'nalishida o'n yetti mutaxassislik bo'yicha malakali kadrlar tayyorlanmoqda.

Institut talabalari ixtiyoriga olti yuz o'ringa mo'ljallangan san'at saroyi, Axbarot resurs markazi, sport zali, stadion, talabalar turar joylari kabi inshoatlar berilgan.

Institutda ko'plab talabalar professor-o'qituvchilar bilan birga ilmiy-tadqiqot ishlarida faol ishtirok etmoqdalar.

Institut xorijning ilmiy muassasalari bilan yaqindan hamkorlikni yo'lga qo'ygan.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

5-topshiriq . Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Oliy ta'limni isloh qilish uchun kadrlar tayyorlash tizimini mustahkamlash sohasida nimalar amalga oshirildi? 2. Qanday oliy o'quv yurtlari tashkil etildi? 3. Oliy ta'lim tizimidagi universitetlarning nechitasi qachon tashkil etildi? 4. Mustaqillik yillarida eng zarur zamonaviy mutaxassisliklar bo'yicha qanaqa oliy o'quv yurtlari ochildi? 5. Milliy dasturning maqsadi nimadan iborat? 6. Toshkent avtomobil va yo'llar instituti qachon tashkil topgan? 7. Institutda qancha talaba taxsil oladi? 8. Institutda nechta mutaxassislik bo'yicha kadrlar tayyorlanmoqda?

1-mashq. So'zlardan sifatdoshning o'tgan zamon shaklini yasang va ular ishtirokida gap tuzing. (Образуйте форму причастия прошедшего времени. Составьте предложения).

Ko'tarmoq, tushirmoq, saqlamoq, bekitmoq, bermoq, qadamoq, suyanmoq, minmoq, tushmoq, ko'nmoq, sotmoq, yugurmoq.

2-mashq. Gaplarni o'qib, rus tiliga tarjima qiling. (Прочитайте предложения и переведите их на русский язык).

1. Yozilgan maqola qiziq ekan. 2. Konferensiyada ishtirok etgan talabalarga rahmat aytishdi. 3. Men chirigan olmani olmadim. 4. Indamagan itga indamaslik kerak. 5. Ishlagan oshini yeydi, ishlagan boshini.

3-mashq. Gaplarni o'qib, o'zbek tiliga tarjima qiling. (Прочитайте предложения и переведите их на узбекский язык).

ТРАНСПОРТ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ

Из истории вы знаете, что Средняя Азия в прошлом была развитым краем. Большую роль в этом сыграл Великий шелковый путь, проходивший через территорию Узбекистана и связывавший Европу и Азию. В настоящее время

средства и виды транспорта значительно усовершенствовались. В Узбекистане имеются почти все виды современного транспорта, органически увязанные между собой. Единая транспортная система объединяет железнодорожный, водный, воздушный, трубопроводный и автомобильный транспорт.

Железнодорожный транспорт является ведущим. На его долю приходится 58 % грузооборота и 42 % пассажирооборота. Этот вид транспорта осваивает большие грузопотоки каменного угля, строительных материалов, нефтепродукта, руды, металла, товаров широкого потребления. Здесь перевозки осуществляются в любое время года, независимо от климатических и погодных условий. Сегодня почти все области нашей Республики обеспечены железнодорожным транспортом.

С 2012 года между Самаркандом и Ташкентом постоянно курсируют быстродвижущие поезда “Afrosiyob”, (“Talgo”), привизённые из Испании. А с 2013 года эти поезда соединят Бухару с Ташкентом. Скорость поезда достигает до 252 км. час.

Автомобильный транспорт осуществляет перевозку 82% всех грузов для промышленности, сельского хозяйства, а также перевозку пассажиров в городах и сельской местности, в пригородном, междугородном и международном сообщениях.

Основными технико-экономическими особенностями этого вида транспорта являются большая маневренность и подвижность, высокая скорость доставки и более короткий путь движения грузов. Однако, сравнительно большая стоимость перевозок является существенным недостатком этого вида транспорта.

Удельный вес **водного транспорта** в грузообороте Узбекистана невелик. Водный транспорт в основном состоит из Амударьинского пароходства. На

Аральском море движение пароходов приостановилось из-за резкого снижения уровня воды. Перевозка грузов по Амударье имеет важное значение для экономики. Значительную часть составляют грузопоставки, осуществляемые между странами СНГ и Афганистаном и через них другим государствам.

Воздушный транспорт в Узбекистане имеет значение не только для перевозки пассажиров, но и для грузоперевозок. Ташкент имеет воздушные связи со всеми областными центрами республики, со столицами многих государств. Ташкент – восточные ворота СНГ. Наряду с перевозкой пассажиров на большие расстояния, средствами воздушного флота осуществляется большой объем специальных работ. Существенный недостаток этого вида транспорта – высокая себестоимость перевозок.

Трубопроводный транспорт предназначен для перемещения жидких, газообразных и даже твердых тел (угля, гравия, песка и т. д.) на большие расстояния. Этот вид транспорта наибольшее распространение получил в передаче нефти и газа из пунктов производства в пункты потребления. Стоимость транспортировки по трубам более чем в два раза дешевле по сравнению с другими видами транспорта.

Почти во всех областных центрах республики проложены **газопроводы**.

С развитием электроэнергетики Узбекистана появился новый вид транспорта – **электронный**. По межобластным линиям передачи высокого напряжения подается электроэнергия, по ним же осуществляется прием и передача электроэнергии между соседними государствами.

4-mashq. Nuqtalar o'rniga sifatdosh yasovchi qo'shimchalardan mosini q'o'yib, shu so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. (Поставьте вместо точек affixes причастий. Составьте предложения).

Oq.... daryo, charcha... sayyoh, daraxt ek... odam, pish... qovun, uch... ot, yog'a... yomg'ir, pishma... osh.

6-topshiriq. So'z birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите словосочетания на узбекский язык).

Уезжающий пассажир, говорящий попугай, растущее дерево, идущий человек, спросивший мальчик, «думающий» робот, прошедший мост трактор, строящееся здание, сделавший доклад студент, выдавший кредит банк.

7-topshiriq. Quyidagi so'zlardan hozirgi zamon sifatdoshini yasang. (Образуйте от следующих слов причастия настоящего времени).

O'qimoq, tayyorlamoq, tashkil etmoq, faoliyat ko'rsatmoq, joriy etmoq, xulosa chiqarmoq, mustahkamlamoq, ozod qilmoq, saylamoq, o'tib ketmoq, kelmoq, hisoblamoq.

8-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите текст на узбекский язык).

Папирус – бумага древности, и он не рассчитан на длительное хранение. Но мир богат чудесами. Египет наряду со своими пирамидами и храмами эпохи фараонов оправдал название «страны чудес», сохранил на окраинах городов и деревень в древних мусорных кучах десятки тысяч хрупких папирусных листков. Образованные люди часто приводили в письмах отрывки из любимых литературных произведений, а иногда переписывали эти произведения для себя или друзей целиком. Благодаря этому пополнились сборники стихов лирических поэтов Алкея, Сапфо, Коринны, заполнились лакуны во многих трагедиях Софокла, Эврипида, вернулись в литературу утраченные комедии Менандра. Но самым сенсационным открытием оказалась обнаруженная в конце прошлого века «Афинская полития» Аристотеля.

9-topshiriq. *Fe'llarni tarjima qiling va hozirgi zamon sifatdoshi shakllariga qoy'ib, gap tuzing.* (Переведите слова на узбекский язык. Составьте с ними предложения, используя причастия настоящего времени).

Оправдать, назвать, сохранить, приводить, любить, переписывать, благодарить, пополнить, заполнить, вернуть, утратить, открыть, оказать, обнаружить.

10-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

11-topshiriq. *"Talaba hayotidan " mavzusida hikoya tuzing.* (Составьте рассказ на тему: "Talaba hayotidan").

12-topshiriq. *"Mening kasbim " hikoyasiga savollar tuzing.* (Поставьте вопросы к рассказу: "Mening kasbim").

13-topshiriq. *Matnni rus tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на русский язык).

O'ZBEK AVTOMOBILLARI

Mashinasozlik sanoatining muhim tarmog'i hisoblangan avtomobilsozlik O'zbekistonda mustaqillikdan so'ng shakllana boshlandi. O'zbekiston jahonda o'z avtomobilsozligiga ega bo'lgan yigirma sakkizinchi davlat hisoblanadi. 1992 yili O'zbekiston Respublikasi Janubiy Koreyaning "DAEWOO" kompaniyasi bilan hamkorlikda Andijon viloyatining Asaka shahrida paxta tashiydigan turkamalar zavodi negizida yengil avtomobillar ishlab chiqaradigan "O'zDEU" avtomobil zavodi qurila boshlandi. 1996 yili dastlabki "Damas", "Tiko", "Neksiya" rusumli yengil avtomobillar zavod konveyeridan chiqq boshladi. O'sha yili avtomobil qismlarining 20 foizi

O'zbekistonda tayyorlangan edi. Besh yil o'tgach, bu ko'rsatgich 60 foizni, hozirda esa sakson besh foizni tashkil etadi.

Yurtimizda avtomobil zavodlarida ilk avtomobillar ishlab chiqarila boshlanganida ba'zi bir davlatlar bunga shubha bilan qaragan edi. Sababi, o'sha davrlarda jahonning ba'zi davlatlarida avtomobil ishlab chiqaruvchi zavodlar inqirozga uchray boshlagandi. O'zbekistonda esa avtomobil ishlab chiqarish o'sib bordi va jahon bozorlarini o'zbek avtomobillari zabt eta boshladi.

Hozirda yengil avtomobillarining motorlari Toshkentda, O'zbek- AQSH GM qo'shma korxonasida ishlab chiqilmoqda.

1999 yili Samarqand shahrida O'zavtosanoat uyushmasi bilan "KochXolding" Turkiya kompaniyasi hamkorligida "SamKochavto" avtomobil zavodi ishga tushdi. Hozirda zavodda avtobuslar bilan birga turli xil yuk avtomobillari ham ishlab chiqarilmoqda.

Bundan tashqari Samarqandda Uham ishlab chiqilmoqda.

Biz o'z avtomobillarimiz bilan faxrlanamiz. Avtomobil sanoatini bemaolol iqtisodiyotning asosiy bug'inlaridan biri, desak bo'ladi.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq . "Oliy ta'lim" matnini aytib bering. (Перескажите текст "Oliy ta'lim").

2-topshiriq. Sifatdoshlarning qaysi zamonda ekanligini belgilang. (Определите время причастий).

1. Soliq to'lamaydigan korxonalar vakillarini taklif etishdi. 2. Men gapiradigan to'tiqush sotib oldim. 3. Boy boyga boqar, suv soyga oqar. 4. Bolalar boqqan uloqcha katta bo'lib qoldi. 5. Gapni gapirgan kishi ishni ham bajarishi kerak.

3-topshiriq *Quyidagi sifatdoshlar ishtirokida gaplar tuzing.* (Составьте со следующими причастиями предложения).

Ketayotgan, teshadigan, olmas, bajarar, qaytaradigan, bormayotgan, ishlaydigan.

4-topshiriq. *Matnni tarjima qiling.* (Переведите текст).

Язык – удивительнейший из даров, которыми наделен человек, могучее его орудие в трудовой и творческой деятельности. Язык – общественный продукт. Труд и речь являются двумя самыми главными стимулами становления и развития человека и общества в целом.

Именно язык помогает человеку проникнуть в тайны сложнейшего и безгранично разнообразного мира, приобщиться к достижениям прошлых веков, обмениваться мыслями с настоящим и передавать мысли грядущим поколениям, познавать законы природы и общества, двигать вперед науку, технику и искусство.

5-topshiriq. *Quyidagi so'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Следующие слова и словосочетания переведите на узбекский язык).

Средние века, денежный человек, кошелёк, монета, денежные менялы, вера, оправдать, ответственность, ломать, этап, начальный, кризис, появиться, мелький, считаться, клиент, торговец, среди, наличные деньги, поэтому, состав, драгоценный, специальный, единица, организация, разрешить, отношение, привлекать

O'ZBEKISTON ME'MORCHILIGI TILNING LEKSIK QATLAMLARI

O'zbekiston me'morchiligi sayyohlar uchun g'oyat hayratga soluvchi taassurotdir. Mamlakatimiz o'zining bunyod etish tarixi uzoq moziyga borib taqaluvchi ulug'vor saroylar, minoralar, masjidlar va madrasalar kabi ajib inshootlari bilan ko'p asrlar davomida mashhur bo'lib kelgan.

Me'morchilikning eng yaxshi durdonalarini mujassamlashtirgan – Samarqand, Buxoro, Xiva, Shaxrisabz, Termiz va Qo'qon shaharlari dunyoning turli burchaklaridan san'at ixlosmandlarini o'ziga jalb qiladi. Ularning tarixi Iskandar Zulqarnayn davridan boshlanadi va qadimgi sharqning turli xil me'moriy uslublarining barcha elementlarini o'zida mujassamlashtiradi.

O'zbekistonning turli mintaqalarida topilgan ayrim yodgorliklar tosh va bronza asrlariga tegishli. Me'morchilik ijodining gullab-yashnashi O'zbekiston Buyuk Ipak yo'lining markazi bo'lgan o'rta asrlar davriga to'g'ri keladi. XIY asrdan boshlab bu yerda dunyoga mashhur me'morchilik yodgorliklari – Samarqanddagi Registon maydoni, Shohi-Zinda majmuasi, Bibixonim masjidi va Go'r-Amir madrasasi, Shahrisabzdagi Oqsaroy, Buxorodagi Poyi kalon va Labi Hovuz, Xivada minora va madrasalar barpo etildi. Bu hali ushbu ajib mamlakatning diqqatga sazovor bo'lgan joylarining kichkina qismidir. Mazkur o'lkaga bir marotaba tashrif buyursangiz, yana qaytgiz kelaveradi. Muhtasham, rang-barang va mavhum geometrik naqshlar, diniy ramzlar O'zbekistonning o'ziga xos xususiyatidir.

Tilning leksik qatlamlari

Dunyodagi rivojlangan tillarning hech birida soflik xususiyati yo'q. O'zbek tili leksikasi tarkibida umumturkiy so'zlar bilan bir qatorda fors-tojik tilidan, arab tilidan, rus tilidan va boshqa tillardan o'zlashgan so'zlar mavjud. Bu esa xalqning tarixi bilan bog'lib, turli istilolar, urushlar natijasida, qo'shni xalqlar bilan iqtisodiy-ijtimoiy aloqalar natijasida, fan-texnika yutuqlari natijasida tilda o'zlashma so'zlar paydo bo'ladi.

Umumturkiy so'zlar turkiy xalqlar uchun umumiy bo'lgan so'zlardir. Bunday so'zlar turkiy xalqlarning xarakteriga mos holda bir bo'g'inli va ochiq bo'g'indan iborat bo'lgan ko'p bo'g'inli so'zlarni o'z ichiga oladi. Olmoshlar *men, sen, u, barcha, siz kabi; sonlar: bir, ikki, uch, besh, o'n, yuz kabi sifatlar: yaxshi, yomon, oq, qora, qizil, sariq, ko'k kabi: bir va ikki bo'g'inli fe'llar: kul, kel, bor, uxla, yot, turkabi:* turli tushunchalarni bildiruvchi otlar: *tog', tosh, bola, kishi, ko'klam, kunkabi:* inson a'zolari nomlari: *bosh, ko'z, bel, til* kabilar umumturkiy so'zlar hisoblanadi. *Tush, ish, bor, kel, uch qush, bugun, bog'ich, qalin, burun, ochko'z, bo'yinbog', bog'lash, iturug', ayg'oqchi bola, dala, ertaga, to'ng'ich, kunbotar, miskar, tuz, baldoq, olto'v, tong'iz* so'zlari ham umumturkiy so'zlardir.

Fors-tojik tilidan o‘zlashgan so‘zlar. Asosan, kasb-hunarga doir so‘zlardir. Shuningdek, so‘z ohirida qator undoshli so‘zlarning mavjudligi ham so‘zning forstojik tilidan o‘zlashganligini bildiradi. Masalan, *anhor, barg, bog‘, poytaxt, korxona, qog‘oz, baxt, xo‘roz, farzand, ro‘mol, bahor, dehqon, parda, chiroq, zinapoya, ro‘za, dazmol, ruxsat, donishmand, dono, kamtar, navro‘z, dushanba, yakshanba..*

O‘zbek tilidagi so‘zlar

Tojik tilidagi so‘zlar

<i>so‘ri</i>	<i>chorpoya</i>
<i>o‘t</i>	<i>olov</i>
<i>to‘n</i>	<i>cho‘pon</i>
<i>cho‘ntak</i>	<i>kissa</i>
<i>sop</i>	<i>dasta</i>
<i>novvos</i>	<i>buqa</i>
<i>muqova</i>	<i>jilt</i>
<i>quyosh</i>	<i>oftob</i>
<i>ko‘k</i>	<i>osmon</i>

Tojik tilidan so‘z o‘tishi natijasida qo‘shma va juft so‘zlar ham paydo bo‘lgan: *bosh(pana), qon(xo‘r), qo‘sh(nay), shirin(so‘z), yalang(bosh), qahir-g‘azab, to‘y-tomosha, sog‘-salomat, achchiq-chuchuk.*

Arab tilidan o‘zlashgan so‘zlar, asosan, fan, maorif, davlatchilik, huquq, adabiyotshunoslikka doir. Shuningdek, so‘z tarkibida unlilarning qo‘shaloq va qator kelishi, tutuq belgisi mavjud so‘zlar arab tilidan o‘zlashgan. Masalan, *kitob, maktab, ma‘no, asbob, davlat, majlis, harakat, lug‘at, hikmat, dars, mashg‘ulot, tanaffus, sinf, ilm, fan, muallim, mudarris, madrasa huquq, ayol, rais, she‘r, shuur, shoir, adabiyot, adob, muomala, qoida, rioya, mutoala, mudofaa, matbaa, saodat, shior, munajjim, vatan, odam, inson, mehnat.*

Rus tili va rus tili orqali boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar. Asosan, tilimizda XIX asrdan Chor Rossiyasi istilosidan keyin paydo bo‘ldi. *Stol, stul, ruchka, pero, pechka, parta,* asli ruscha so‘zlardir. Rus tilidan olingan so‘zlar orasida kelid chiqishi boshqa tillarga xos so‘zlar ham bor: *buxgalter, soldat, ofitser (nemischa), vergul, palto, triko (fransuscha), klub, tramvay, futbol, boks (ingilizcha), tomat, silos, limon, marmelad (ispancha)* va boshqalar. Hozirgi o‘zbek tilida ishlatilayotgan manti, lag‘mon, shiypun, so‘zlari xitoycha so‘zlar hisoblanadi. O‘zbek tilidan ham boshqa xalqlarning tillariga so‘zlar o‘tib ularning lug‘atini boyitgan: *kishmish, o‘rik, anjir, sandiq, uzum, xirmon, ketmon, g‘ozapoya kabi so‘zlar rus tilida hav ishlatiladi.*

Qoratosh so‘z birikmasidan ruscha *karandash* so‘zi hosil bo‘lgan: tovushiga **q** tovushi **k** ga, **t** esa **d** tovushiga almashgan; *kara* va *dash* bog‘unlari orasida **n** tovushi ortirilib *karandash* so‘zi kelib chiqqan. Demak, tillarning lug‘ati so‘zlarning bir tildan ikkinchi tilga o‘tishi hisobiga ham boyib boradi. **Vatan** 1. Kishi tug‘ilib o‘sgan va uning grajdani hisoblangan mamlakat, ona yurt: ona-Vatan, ulug‘Vatan.

2. Kishining tugʻilib oʻsgan oʻlkasi, shahri yoki qishlogʻi yurt, diyor: bulbul chamanni sevar, odam Vatanni. 3. Turar joy boshpana maskan uy: oʻziga vatan qurmoq <<Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lugʻati>> dan olingan parcha davlat tuzilishi va uning shakllari. Davlat oʻz tuzilishi jihatidan uch turga: federative, konfederativ va unitar tarzda boʻlishi mumkin. Bunday holat davlatning tarkibiy qismlari oʻrtasidagi markaziy hokimiyat bilan oʻzaro munosabatlari, shuningdek har bir hududiy qismning huquqiy mavqeyi turlicha mohiyat mavqeyi kasb etishidan kelib chiqadi.

Unitar (yaxlit) davlatlar federatsiyadan farqli oʻlaroq viloyat, oʻlka, tuman, guberniya, grafliklar singari maʼmuriy-hududiy qismlardan tashkil topgan tuzumdur. Federativ (murakkab) davlatlar esa davlatchilikning avtonom (muxtor) shtatlar, hududiy yer birliklari kabi qismlardan tuzilgan boʻladi. (Masalan AQSH da shtatlar GFR da hududiy yer birliklari federatsiyaning tarkibiy qismlaridir). Konfederatsiya davlat tuzilishining shunday bir shakli, unga koʻra konfederatsiyani tashkil etuvchi davlatlar oʻz mustaqilligini toʻla saqlab qolgan holda muayyan bir maqsad (harbiy xoʻjalik muhim ichki va tashqi siyosat masalalarida) oʻzkuchlarini uygʻunlashtirib ish koʻradilar.

Tayanch soʻzlar: meʼmorchilik, ganch, naqsh, oʻymakorlik, loyiha, leksika, qatlam, oʻz qatlam, oʻzlashgan qatlam, lugʻat boyligi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Meʼmorchilik deganda nimani tushunasiz?
2. Mashhur oʻzbek meʼmorlaridan kimlarni bilasiz?
3. Umumturkiy soʻzlar qanday oʻziga xos xususiyatlarga ega?
3. Oʻz qatlam soʻzlar deganda nimani tushunasiz?
4. Oʻzbek tilimizda oʻzlashgan qatlamga xos qanday qaysi tillarga xos soʻzlar mavjud?

SHAXS VA JAMIYAT
INSON VA UNING JAMIYAT HAYOTIDA TUTGAN O'RNI
SO'ZLARNING SHAKL MA'NO MUNOSABATIGA KO'RA
TURLARI

Og'zaki va yozma nutqni o'stirish.

Matn oldi topshiriqlari
(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Shaxs, shart, sharoit, borliq, surat, ifodalamoq, sifat, intellektual, emotsional, iroda, odam, ilm, tushunmoq, inson, mohiyat, ijtimoiy, ta'rif, ishga asos, xos xususiyat, mumkin, pirovard, hisob, jamiyat, tarix, mavjud, tuzum, belgilamoq, xulosa, vosita, xususiy, mulk, rivojlanmoq, o'smoq, tomon, yaxlit, ochilmoq, moddiy, yaratmoq, amal, oshirmoq, boylik, axloq, pok, jismoniy, barkamol, uyg'un, shakllanmoq, tuzilish, o'zgarish, inson, turmush, sodir bo'lmoq, ijtimoiy tarbiya, jarayon, natija, ichki, xislat, xususiyat.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Человек, окружение, реальность, событие, объективность, между, отношения, развитие, степень, связь, общество, условие, соответствие, мораль, требование, совершенство, между собой, период, возможно, определенный, вообще, всегда, строй, результат.

3-topshiriq. Matnni o'qing. Abzatslar chegarasini aniqlang. (Прочитайте текст. Определите границы абзацев).

Shaxsning jamiyatda tutgan o'rni

Shaxs – bu o'zining shart-sharoitiga bog'liq bo'lgan va individual suratda ifodalangan intellektual, emotsional va irodaviy sifatlariga ega bo'lgan inson. Shaxsni ilmiy tushunish inson mohiyatini ijtimoiy munosabatlar majmui deb ta'riflashga asoslanadi. Bunda shaxsga xos xususiyatlar tug'ma bo'lishi mumkin emas, ular pirovard hisobda jamiyatning tarixan mavjud tuzumi bilan belgilanadi, degan xulosa kelib chiqadi. Ishlab chiqarish vositalarining xususiy mulkchilikka asoslangan jamiyat shaxsning rivojini o'stiradi, har tomonlama, yaxlit rivojlanishiga yo'l ochiladi. Jamiyatning moddiy-texnika bazasini yaratish va ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishni shaxs amalga oshirishi asosida ma'naviy boylikni, axloqiy poklikni hamda jismoniy barkamollikni o'zida uyg'unlashtirgan yangi inson shaxsi shakllanadi. O'ziga xos individual xarakterga, intellekt, emotsional xususiyatlarga ega bo'lgan har bir kishi shaxsdir. Shaxsning psixologik xususiyatlariga odamning xarakteri, temperamenti, qobiliyatlari hamda psixik jarayonlarning o'tish xossalari kiradi. Psixik holatlar (kechinmalar, xatti-harakat motivlari va sh. k.) uzluksiz o'zgarganda shaxsning psixologik tuzilishi yoki qiyofasi ma'lum darajada doimiy bo'lib qoladi, bu esa turmush sharoitining nisbiy doimiyligi bilan, individ nerv sistemasining tipologik xususiyatlari bilan bog'liqdir. Shaxs psixologik tuzilishining o'zgarishlari – inson turmushida sodir bo'ladigan o'zgarishlarning, ijtimoiy tarbiya jarayonining natijasidir. Shaxs insonning ichki xislatlari va xususiyatlariga aloqador majmui bo'lib, unda barcha tashqi ta'sirlar mazkur o'ziga xosliklar orqali singib o'tadi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriq (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Shaxs – bu kim? 2. Shaxsni ilmiy tushunish nimaga asoslanadi? 3. Shaxsga xos xususiyatlar tug'ma bo'lishi mumkinmi? 4. Shaxsga xos xususiyatlar nima bilan belgilanadi? 5. Ishlab chiqarish vositalarining xususiy mulkligiga asoslangan jamiyatga nima deyiladi? 6. Shaxsning rivojini nima o'stiradi? 7. Har bir shaxs qanday xususiyatlarga ega bo'lishi kerak? 8. Shaxsning psixologik xususiyatlariga nimalar kiradi?

So'zlarning shakl ma'no munosabatiga ko'ra turlari

Tildagi ayrim so'zlar shakliy jihatdan, ayrimlari ma'no jihatidan, bir xillari esa talaffuzi jihatidan o'xshash bo'ladi. Ayrim so'zlarning ma'nolari esa bir-biriga qarama-qarshi bo'ladi. Ana shu xususiyatlarga ko'ra so'zlar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

1. Omonimlar - talaffuzi va yozilishi bir xil, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlardir: *yuz* (ot) - *yuz* (son), *tut* (daraxt) - *tut* (harakat).

Omonimlar bir xil soʻz turkumiga ham, har xil soʻz turkumlariga ham oid boʻlishi mumkin: *ot* - ism, (*ot* turkumi) - *ot* (harakat) feʼl soʻz turkumiga oid. Bu yerda ular har xil soʻz turkumlariga oiddir: *ot* - ism, *ot* – hayvon. Bunda ikkalasi ham bir soʻz turkumiga oiddir. Bir turkum doirasidagi omonimlar qoʻshimchalar qabul qilganda ham omonimligini saqlab qolaveradi. Koʻp maʼnoli soʻz maʼnolari oʻrtasidagi bogʻlanish yoʻqolishi natijasida omonimlar paydo boʻlishi mumkin: *dam* - nafas (oʻz ma.), *dam* - bosqon (koʻchma maʼ.), *dam* - hordiq (koʻch maʼ.); *koʻk* – rang (oʻz maʼ) *koʻk* - osmon (koʻch. maʼ).

2. Sinonimlar - shakli har xil boʻlsa ham, maʼnolari bir-biriga yaqin boʻlgan soʻzlardir. Sinonim soʻzlar bir xil predmetlarni (ovqat, osh, taom), predmetning bir xil belgisini (*ishchan, harakatchan, tirishqoq*), bir xildagi harakatni (*asramoq, saqlamoq*) bildiradi. Bunday soʻzlar ikki yoki undan ortiq soʻzdan iborat boʻlgan sinonimik qatorni tashkil etadi. Bu qatordagi maʼnosi betaraf boʻlgan, koʻp qoʻllanadigan soʻz asosiy soʻz **dominant**, yaʼni **bosh soʻz** deb ataladi: *chiroyli, goʻzal, koʻhlik*. Koʻp maʼnoli soʻzlar koʻchma maʼnosida boshqa soʻzlar bilan sinonim boʻlishi mumkin: *oʻqishni bitirmoq* - *oʻqishni tugatmoq*; *ishni bitirmoq* - *ishni bajarmoq*; *sotib bitirmoq* - *sotib yoʻqotmoq*. **Sinonim** soʻzi grekcha **sinonimos -bir nomli** soʻzidan olingan. Sinonim soʻzlar nutqning taʼsirli boʻlishiga yordam beradi. Sinonim soʻzlar bir xil soʻz turkumiga oid boʻladi; *hayoli, andishali, iboli*, (sifat); *yuz, bet, aft, bashara, turq, chehra, oraz, jamol* (ot); *gapirdi, soʻzladi* (feʼl).

3. Antonimlar - qarama - qarshi maʼnoli soʻzlardir. **Antonim** soʻzi grekcha **anti (zid, qarama - qarshi)** va **onuma (nom)** soʻzlaridan tuzilgan. Antonimik juftlikdagi soʻzlar faqat bir xil soʻz turkumlariga oid boʻladi: *yaxshilik -yomonlik* (ot), *uzun - qisqa* (sifat), *koʻp - oz* (ravish), *keldi- ketdi* (feʼl). Antonimik juft hosil boʻlishi uchun ikkita mustaqil tushuncha maʼno jihatdan oʻzaro qarama-qarshi boʻlishi kerak. Feʼllardagi boʻliliboʻlishsizlik xususiyati antonimlikni vujudga keltirmaydi. Koʻp maʼnoli soʻzlar har bir maʼnosi bilan ayrim-ayrim soʻzlarga antonim boʻlishi mumkin: *qattiq yer - yumshoq yer*; *qattiq (xasis) odam -saxiy odam*. Antonimik juftlar koʻchma maʼno ifodalashi mumkin: *tunu kun* (ravishga koʻchgan), *achchiq-chuckuk* (otga koʻchgan). Bir sinonimik qatordagi antonim soʻz sinonimik qatordagi barcha soʻzlarga antonim boʻladi: *chiroyli-goʻzal-koʻhlik* =*xunuk-badbashara-badburush-taviya*. **4. Paronimlar** - aytilishi bir-biriga yaqin, ammo yozilishi har xil soʻzlardir. Paronimlar koʻpincha bir tovush bilan bir-biridan farq qiladi: *asr- asir, shox - shoh, amr - amir*. Paronim soʻzi para (juft) va onuma (nom) soʻzlaridan tuzilgan. Paronimlar baʼzan ogʻzaki nutqda, badiiy asarlarda uchraydi. Ular bir soʻz turkumiga ham, turli soʻz turkumlariga ham oid boʻlishi mumkin: *zirak* (ot)*ziyrak* (sifat); *asr* (ot) - *asir* (ot). Paronimiya adabiy meʼyor boʻyicha talaffuz etmaslikdan yuzaga keladi.

Tayanch soʻzlar: inson, jamiyat, mushtarak, hayot, soʻz, shakl, maʼno, antonim, sinonim, omonim, paronim, zid, maʼnodosh, shakldosh.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Inson kim?
2. "Jamiyat" tushunchasini qanday izohlaysiz?
3. Soʻzlar shakl va maʼno munosabatiga koʻra qanday turlarga boʻlinadi?
4. Omonim soʻzlar deb nimaga aytiladi?
5. Sinonim soʻzlar deb nimaga aytiladi?
6. Antonim soʻzlar deb nimaga aytiladi?
7. Paronim soʻzlar deb nimaga aytiladi?

Topshiriqlar

1–topshiriq Quyidagi soʻzlarning omonimlarini keltiring:
Uch, tut, olma, dam, ot, til, tul, qoʻy, boy, mol, yer, qir, un, es, toʻy, oʻt, yon.

2-topshiriq: Quyidagi soʻzlarning sinonimlarini keltiring va dominantani aniqlang:
Ulkan, tor, yaxshi, mazali, hayoli, aft, urf, faʼzo, tirishqoq, ovqat.

3 – topshiriq: Quyidagi soʻzlarning antonimlarini keltiring , leksik va affiksallik turlarini ajrating:
Qisqa, keldi, yumshoq, xunuk, achchiq, past, aqlli, sergʻayrat, kech, yosh, semiz, badavlat, sabrli, och.

4-topshiriq: Quyidagi soʻzlarning paronimlarini toping:
Zirak, tilak, asr, shox, loy, baxt, tez, soʻz, adabiy, toʻngʻiz, och.

1-mashq. Quyidagi gaplardagi asliy va nisbiy sifatlarni aniqlang. (В следующих предложениях определите качественные и относительные прилагательные).

1.Mulk tushunchasi keng va koʻp qirrali tushuncha. 2.Mulk obʼyektlariga yer, yer osti boyliklari, turli oʻsimliklar va hayvonot dunyosi, oqar suvlar, imorat va inshootlar, asbob va uskunalar, moddiy va madaniy yodgorliklar hamda boshqalar kiradi.3. Mulk yuridik va jismoniy shaxslar egalik qiladigan moddiy neʼmatlar, boyliklardir. 4.Mulkning mavjudligi sanoat, qishloq xoʻjaligida ishlab chiqarishni tashkil qilishning eng asosiy shartidir. 5.Mulk obʼyektlariga turli xoʻjalik tashkilotlari, fuqarolarga tegishli mulklar, xorijiy yuridik va jismoniy shaxslar va boshqalarning mulklari kiradi.

5-topshiriq. Matnni oʻzbek tiliga tarjima qiling. Asliy va nisbiy sifatlarni aniqlang. (Переведите текст на узбекский язык. Определите качественные и относительные прилагательные).

ГЕРОИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ

Об этом героическом переходе написаны много книг. Первую из них написал сам Нансен – «На лыжах через Гренландию». Участники экспедиции пересекли этот самый большой в мире остров по материковому льду и подошли к противоположному краю земли в тот момент, когда последнее судно ушло. Пришлось остаться на зимовку в ледовых домиках у эскимосов. Нансен и тут не терял времени зря – он написал обстоятельное исследование жизни эскимосского поселка.

Только в конце мая 1889 года полярные путешественники вернулись в Норвегию, где их встретили с большим торжеством. Впереди парохода, на котором находился Нансен, шли военные суда. Со времени возвращения из Гренландии Нансен оставался национальным героем до конца своих дней.

2-mashq. *Quyidagi so'zlardan sifat shakllarini yasab, gap tuzing.* (Употребите данные слова в функции прилагательных. Составьте предложения).

Shoh, inson, sub'yekt, ong, vujud, ob'yekt, , daraja, tarix, , axloq, tur, davr, iqtisod, tizim, tabiat, yog'och, olma.

3-mashq. *Mazkur sifatlarni qo'llab, gap tuzing.* (Используя форму прилагательного, составьте с данными словами предложения).

Moddiy, ma'naviy, axloqiy, iqtisodiy, ko'p, oz, katta tor, baland, chuqur, kuchli, qo'rqqoq, chiroyli, shamolli, qorli, og'zaki, loyli, bezakli, quvonchli.

4-mashq. *Sifatlarni qo'llab, savol tuzing.* (Составьте вопросы к следующим предложениям, используя прилагательные).

Xususiy mulk, yaxshi rivojlanish, ochiq jamiyat, moddiy baza, ijtimoiy munosabatlar, ma'naviy boylik, axloqiy poklik, jismoniy kuch, barkamol inson, yangi transport, buyuk shaxs, malakali mutaxassis, psixologik xususiyat murakkab jarayon.

6-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. *"Shaxs va madaniyat" mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak.* (Разыграйте диалог на тему: "Shaxs va madaniyat". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

8-topshiriq. *Sifatlarni ishlatib, "Shaxsning shakllanishi" mavzusida hikoya tuzing.* (Используя прилагательные, составьте рассказ на тему: "Shaxsning shakllanishi").

9-topshiriq. *"Shaxsning shakllanishi" hikoyasiga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к рассказу: "Shaxsning shakllanishi").

10-topshiriq. *Matnni o'qing va yodlab, aytib bering.* (Прочитайте и перескажите текст).

ENG ARZON DO'KON

Shaharda ketma-ket uchta yangi do'kon qurilibdi. Xaridorlarni jalb qilish uchun birinchi do'kon egasi eshik tepasiga: «Shahrimizdagi eng arzon do'kon» deb yozib qo'yibdi. Buni ko'rgan ikkinchi sotuvchi: «Dunyodagi eng arzon do'kon», deb yozibdi. Uchinchi sotuvchi soddagina qilib: «Shu do'konlar orasida eng arzoni», deb yozibdi.

5-mashq. Inson jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish uchun nima qilishi lozimligini “Baliq skeliti” chizmasi asosida ishlab chiqing.

Mustaqil ish

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq *“Shaxsning jamiyatda tutgan o'rne” matnini gapirib bering.* (Перескажите текст “Shaxsning jamiyatdagi tutgan o'rne”).

1-mashq. *Nuqtalar o'rniga quyidagi berilgan sifatlardan mosini qo'yib,ko'chiring.* (Вместо точек поставьте данные внизу прилагательные).

1.Bu ... dasturlar ularning ekspertlari tomonidan ko'rib chiqilishi kerak. 2. ... tashkilotlar kredit oluvchi mamlakatlardan budjet defitsitini yalpi ... mahsulotga nisbatan ma'lum nisbatini, inflyatsiyaning ... darajasi va hokazolarga rioya etilishini talab qiladi. 3. ... banklar dasturlarga, ko'rsatkichlarga rioya qilishni talab etmaydi. 4. ... banklar beradigan ... kreditlar hajmida ... kreditlarning salmog'i katta bo'ladi. 5. ... tashkilotlarning kreditida esa, ... kreditlarning salmog'i, odatda, kichik bo'ladi.

Yordamchi so'zlar : tijorat, aniq, foizsiz, milliy, oylik, xususiy, foizli, xalqaro.

OILA – JAMIYAT TAYANCHI SO‘Z VA UNING QO‘LLANILISHI

Oila deb **qon-qarindoshlik**, **qarindoshchilik** (nikoh orqali) yoki birga istiqomat qilish orqali bog‘langan odamlardan iborat **ijtimoiy guruhdir**. Ko‘p jamiyatlarda oila bolalar sotsializatsiyasi uchun asosiy **institut** vazifasini o‘taydi. **Antropologlar** oilalarni **matrilokal** (ona va uning bolalari), er-xotin (bolalari bo‘lsa, **nuklear oila** deyiladi) va qon-qarindosh (nuklear oila va qaynata-qaynana birga yashovchi) tiplarga ajratishadi.

Oila — nikoh yoki tug‘ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a‘zolari ro‘zg‘orining birligi, o‘zaro yordami va ma‘naviy mas‘uliyati bilan bir-biriga bog‘langan. Uning eng muhim ijtimoiy vazifalari — inson zotini davom ettirishdan, bolalarni tarbiyalashdan, Oila a‘zolarining turmush sharoitini va bo‘sh vaqtini samarali uyushtirishdan iboratdir. Oilaviy munosabatlar nisbatan mustaqil hodisa sanalsada, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy, iqtisodiy, mafkuraviy munosabatlar bilan belgilanadi va ular ta‘sirida o‘zgarib boradi. Shunga muvofiq, har bir jamiyat o‘zgarib mosoilatipini, oilaviy munosabatlarni o‘rnatadi. Oila xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini o‘zida sinovdan o‘tkazadi.

O‘zbekiston hukumati oila masalalariga davlat siyosati darajasida bajarilishi lozim bo‘lgan ustuvor vazifa sifatida qaraydi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 63-moddasiga ko‘ra, oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi, u jamiyat hamda davlat tomonidan muhofazada bo‘lish huquqiga ega.

O‘zbek tili so‘z boyligi hayot, fan, texnika, san‘atining taraqqiyoti bilan bog‘liq holda yildan-yilga boyib bormoqda. Boyish, asosan, ikki manbaga asoslanadi:

1.Oʻzbek tilining ichki imkoniyatlari (ichki manba)- bunda koʻpincha soʻz yasash orqali yangi soʻzlar hosil qilinadi: *sinfdosh, limonzor, namunali, ijarachi, vazirlik, tinchliksevar, guldasta, MDX, OʻzMU* kabi. Shevalardan soʻz olish ham ichki manba hisoblanadi: *aya, bolish, hamsoya*.

2. Boshqa tillardan soʻz olish (tashqi manba)- Oʻzbek xalqi qadim zamonlardan buyon boshqa xalqlar bilan aloqada boʻlib kelgan. Bu tilimizda aks etgan. Hozir oʻzbek tilida *manti, lagʻmon, shiypon kabi uygʻurcha, kitob, maktab, maʼno, harakat* kabi arabcha, *barg, anor, korxona* kabi fors – tojikcha soʻzlarni ishlatamiz.

Oʻzbek tili lugʻati rus tili va u orqali boshqa tillardan oʻtgan soʻzlar hisobiga ham boyimoqda: *stol, stul, ruchka, pero*. Rus tilidan olingan soʻzlar orasida asli kelib chiqishi boshqa tillarga xos soʻzlar ham bor: *buxgalter, soldat* (nemischa), *palto, triko* (fransuzcha), *klub, futbol* (inglizcha), *tomat, limon* (ispancha). Boshqa tillardan oʻtgan soʻzlar **olinma soʻzlar** deyiladi. Oʻzbek tilidan ham boshqa tillarga soʻzlar oʻtgan: *oʻrik, anjir, somsa, oʻtliq* (ruscha: *упюк, унжур, сомса, утыуг*). Soʻzlarning qanday qilib chiqqanligiga bagʻishlangan lugʻatlar **etimologik lugʻatlar** deb ataladi: *karandash – qora tosh* kabi. Tillimizdagi koʻp soʻzlar hammamiz uchun tushunarli boʻlib, biz ularni nutqimizda tez – tez ishlatib turamiz : *koʻz, qoʻl, yaxshi, men, bir, va, lekin*. Hammaning nutqida tez – tez qoʻllanadigan soʻzlar **umumxalq ishlatadigan soʻzlar** hisoblanadi. Ularni yana **faol soʻzlar** deyiladi. Bular tilning asosiy soʻz boyligidir. Soʻzlar ishlatilish doirasiga koʻra soʻzlashuv uslubiga xos soʻzlar, kitobiy soʻzlar, uslubiy betaraf soʻzlar kabi turlarga boʻlinadi: *metro, koʻk, tuzuk* (soʻzlashuv uslub), *metropoliten, moviy, durust* (kitobiy). Soʻzlashuv usulubida ham, kitobiy uslubda ham ishlatiladigan soʻzlar uslubiy betaraf soʻzlar hisoblanadi: *suv, bola, togʻ, xat*. Tilimizdagi ayrim soʻzlar barcha insonlar tomonidan kundalik turmushda ishlatilmasligi mumkin. Hammaning nutqida tez–tez qoʻllanavermaydigan soʻzlar **umumxalq ishlatmaydigan soʻzlar** hisoblanadi. Bularni yana **nofaol soʻzlar** ham deyiladi. Bu soʻzlarni quyidagi guruhlariga boʻlish mumkin:

1.Atamalar – ilm – fan, texnika, sanʼatga xos soʻzlardir. Bular odatda bir maʼnoni bildiradi: *urgʻu, kesim, undalma* kabi. Atamalar ilmiy nutqda qoʻllanadi.

2.Shevaga xos soʻzlar – maʼlum hududdagina ishlatilib, faqat shu yerda yashovchi kishilarga tushunarli boʻlgan soʻzlardir: *buvi* (adabiycha) –*momo* (xorazmcha), *shu yerda* (adabiy) – *shatta* (fargʻonacha). Yozuvchilar badiiy asarlarida qahramonlarning qayerlik ekanini, tildagi xususiyatlarni koʻrsatish uchun ularning nutqida baʼzan shevaga xos soʻz va qoʻshimchalarni ham ishlatadilar.

3.Kasb-hunarga oid soʻzlar – maʼlum kasb-hunar egalari ishlatadigan soʻzlardir. Tikuvchilik: *andoza, angishvona, qatim* va b. Yozuvchilar badiiy asarlarida qahramonlarning mehnat faoliyatini koʻrsatish uchun ularning kasbhunarlariga oid soʻzlardan ham foydalanadilar.

4.Eskirib qolgan soʻzlar – kundalik hayotda ishlatilmaydigan boʻlibqolgan soʻzlardir. Jamiyat toʻxtovsiz rivojlanib boradi. Yillar oʻtishi bilan mehnat qurollari,

kiyim – kechak, uy jihozlarining yangi nusxalari paydo bo‘ladi, eskilarining ba’zilari ishlatilmaydigan bo‘lib qoladi, natijada ularni ifodalovchi so‘zlar ham bora-bora juda kam qo‘llaniladi. Eskirgan so‘zlar ikkita guruhga ajratiladi:

1) Tarixiy so‘zlar – iste’moldan butunlay chiqib ketgan so‘zlardir: *mingboshi, xalfa, mo‘ndi*,...

2) Arxaik so‘zlar hozirda mavjud bo‘lgan narsa-hodisalarning eskirib qolgan atamalaridir. Bunday so‘zlar iste’molan chiqish arafasida turgan, hozirgi tilde sinonimi bo‘lgan so‘zlardir: *rayon* (tuman), *ekspress* (tezyurar), *oblast* (viloyat).

3) Yangi paydo bo‘lgan so‘zlar – tilda hayot, fan, texnika, san’atning rivojlanishi bilan yangi paydo bo‘lgan tushunchalarning nomlarini ifodalovchi so‘zlardir: *xokkeychi, limonzor, fermer, teleminora*...

4) Jargon so‘zlar – qiziqishlari, mashg‘ulotlari umumiy bo‘lgan odamlar tomonidan ishlatiladigan so‘zlardir: *soqqa, loy, mullajiring* (pul), *bedana* (to‘pponcha) kabi.

Tayanch so‘zlar: oila, jamiyat, nikoh, burch, vazifa, turmush, qonqarindosh, manba, ichki, tashqi, faol, nafaol, atama, sheva, tarixiy, arxaik, jargon.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Oila nima?
2. Jamiyat nima?
3. Til qanday manbalar asosida boyiydi (rivojlanadi)?
4. So‘zlarni mazmuniga ko‘ra qanday guruhlarga ajratish mumkin?
5. O‘qish faoliyatingizda ishlatadigan so‘zlar qanday guruhga kiradi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o‘qing. Qo‘llangan nafaol so‘zlarni aniqlang va guruhlarga ajrating. 1. Ilmsiz inson - mevasiz daraxt. 2. Nodonga ilm o‘rgatmoq umrni zoye o‘tkazmoqdir. 3. Ilm bir xazina bo‘lsa, bu xazinaning kaliti savoddur. 4. Ilm kelinchakka o‘xshaydi, u hikmat va pinhonlikni yoqtiradi. 5. Ilm - inson ziynati. 6. Qog‘ozga tushirilmagan ilm unutilib ketadi. 7. Kimki ilm bilan aqlini oshirishga urinsa, molu davlat o‘zi kelaveradi. 8. Ilm bo‘lmasa, odamning hayvondan farqi bo‘lmas edi. 9. Molni ishlatganing sari ozayadi, ilm esa ko‘payadi. 10. Har kimki ulamo mohir, bo‘lg‘ay anga so‘zning husni zohir (Shavqiy Kattaqo‘rg‘oniy).

2-topshiriq: Quyidagi hikmatlarni o‘qing va ularga izoh bering. Qo‘llangan so‘zlarni faol va nafaol ekanligini aniqlang.

Tilimizning tovlanib turishda shoir uchun ne-ne bitmas-tuganmas xazinalar bor (M. Shayxzoda). Til uslub uchun shaxmat taxtasidagi shohdir (K. Fedin). Kitobxonga bir fikrni anglatish uchun yoki bir narsani tasavvur qildirish uchun kishining boshini qotirmaydigan ochiq va ravon, soda til kerak (A. Qahhor). O‘zbek tili xazinasidagi so‘zlar shu qadar ko‘p va jilokorki, bu tilda hech

qiynalmasdan go'zal asarlar: she'rlar, qissa va hikoyalar bitish mumkin (N.Tixonov).

3-topshiriq: Amir Temur tomonidan aytilgan o'gitlarni o'qing va undagi eskirib qolgan so'zlarni aniqlang.

Ulamolar suhbatida bo'l, pok, sof niyatli kishilarga talpin. Kechira olishlik - mardlik, kechira bilmaslik - nomardlik. Ahli ehson bilan jahon gulshani obod bo'lar. Bir kalima shirin so'z qilichni qinga kiritadi. Kitob barcha bunyodkorlik, yaratuvchilik va aql-idrokning, ilmu donishning asosidir, hayotni o'rgatuvchi murabbiydir. Ilm va dinning mashhur kishilari o'z maslahatlari bilan podsholar-ga yordam berib kelganlar. Dushmanning kulgani - siringni bilgani. Bir kunlik adolatyuz kunlik toat-ibodatdan afzal. Kuch - adolatdadir.

4-topshiriq: *Nuqtalar o'rniga tegishli qo'shimchalarni qo'ying.* (Вместо точек поставьте соответствующие аффиксы).

1. Sen nimaga ko'rinm... ketding. 2. Tiqin otil... , chiq... ketdi. 3. U o'yla... , ish boshladi. 4. Unga yordam ber...-ber... biz charchadik. 5. Daryo oq...-oq... ko'l bo'ladi. 6. Suv tom...-tom... toshni teshadi.

5-topshiriq: *Gaplarli o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите на узбекский язык).

1. Приехав домой, мы сели ужинать. 2. В подвал я спускаюсь, перемахивая через ступеньки 3. Прощаясь, мы крепко обнялись. 4. Орёл, с отдалённой поднявшись вершины, парит неподвижно со мной наравне. 5. Проводив посетителя, Хусан садится за стол и опять начинает читать. 6. Сотни зрителей слушали, затаив дыхание, печальный голос Виолетты. 7. Я готовился в университет, но работал очень мало и не торопясь. 8. Сказавши это, я встал и в волнении прошёлся из угла в угол. 9. Лучина горела на столе, печально вспыхивая и погасая. 11. Солнце склонялось к закату, погружая косые лучи свои в воды Персидского залива.

10-topshiriq: *Mazkur fe'llardan sifatdosh yasang. Gap tuzing.* (От данных глаголов образуйте деепричастия. Составьте предложения).

Olmoq, o'qimoq, o'smoq, qulflamoq, ichmoq, yuvinmoq, yuvmoq, ochmoq, kelmoq, sevmοq, gapirmoq, qazmoq, o'yg'onmoq, topmoq, olmoq, izlamoq, nafas olmoq, olib kelmoq,

OILAM VA MEN. LEKSIKOGRAFIYA. LUG'AT VA UNING TURLARI

Oila — mo'jazgina bir jamiyat, deydi dono xalqimiz, butun insoniyat jamiyatining daxlsizligi ham uning jipsligiga bog'liq. Oilaning insoniyat jamiyati bilan uzviy bog'liqligi uning o'rtasidagi eng qutlug' vazifa — hayotning abadiyligini, avlodlarning davomiyligini ta'minlashida yaqqol ko'rinadi. Oila

xalqning, jamiyatning hayoti, turmushiga oid urf-odatlarini o'zida sinovdan o'tkazadi. Yaxshilarini o'z bag'rida asrab - avaylab kelajak avlodlarga yetkazadi.

Islom manbalarida bola dunyoga kelmay turib boq uning kelajagi to'g'risida qayg'urish kerakligi haqida ko'rsatmalar bor. Oilaning zimmasidagi muqaddas burchlarning biri — ulkan tarbiya o'chog'i ekani shunda namoyon bo'ladi. Oila o'z farzandlarini tarbiyalab, ulargadi umuminsoniy qadriyatlarni singdirish bilan ularga boshlang'ich ijtimoiy yo'nalish beradi.

O'z farzandlarini katta oqimga — jamiyatga qo'shish bilan esa oila jamiyat yo'nalishi, iqtisodiyoti, madaniyati va ma'rifatini ham belgilashga o'z ta'sirini ko'rsatadi. «Millatlar sharafiga yuqori martabaga ko'taradigan narsa, — deb ta'kidlaydi sharq donishmandlaridan biri, — millionlar ila sanaladigan askarlaru, dunyoda eng buyuk va zo'r bo'lgan kemalar emas, balki eng oz e'tibor beradiganimiz yoki bo'lmasa hech bir zamon e'tibor bermasdan keladiganimiz oiladir. Oila intizomsiz bo'lsa, uning yomon oqibati butun millatga ta'sir etadi va shu sababdan fazilat yeriga razolat, taraqqiyot o'rniga tubanlik negiz quradi...» Shuning uchun ham Sharqda oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanib kelingan.

Xususan, o'zbek oilalarining ser ildizlik, serbutoqlik xususiyatlari avval qanday bo'lsa, hozir ham boshqa millat kishilarida xuddi shunday ham hayrat, ham hurmat uyg'otgan xususiyatlardir. O'zbek oilalarining tuzilishiga nazar salsak, uning katta Vatan ichidagi mo'jaz Vatan ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Leksikografiya. Lug'at va uning turlari

Leksika so'zi yunoncha “leksis” so'zidan olingan bo'lib “so'z” degan ma'noni bildiradi. **Leksikografiya** so'zi esa **leksis** - so'z, **grafos** – yozmoq degan ma'noni

bildiradi.

Tildagi jamiki soʻzlar tarixi, izohi, imlosi kabi muhim masalalar bilan lugʻatshunoslik shugʻullanadi. Mukammal tuzilgan lugʻat va soʻzliklar u yoki bu tilning boyligini oʻzida toʻplaydi. Lugʻatlar dastlab ikki guruhga boʻlinadi:

1. Qomusiy lugʻatlar.

2. Lingvistik (tilshunoslik) lugʻatlar.

Qomusiy lugʻatlar ilmiy, siyosiy, adabiy hamda ishlab chiqarishga xos tushunchalar, borliqdagi predmetlar, hodisalar haqida maʼlumot beriladi. *“Oʻzbek milliy ensiklopediyasi”, “Salomatlik ensiklopediyasi”, “Ukim, bu nima?”* kabi lugʻatlar shular jumlasidandir.

Lingvistik lugʻatlar bir tilli va koʻp tilli boʻladi. *Bularga imlo, chappa (ters) lugʻat, orfoepik lugʻat, morfem lugʻat, oʻzlashma soʻzlar lugʻati, frazeologik lugʻat, terminologik lugʻat, izohli lugʻatlar, tarjima lugʻatlari* kiradi. 1981- yilda yaratilgan *“Oʻzbek tilining izohli lugʻati”* ikki jildidan iboratdir. Bu lugʻatda soʻzlarning oʻz va koʻchma maʼnolari haqida toʻla maʼlumot beriladi. Tildagi barcha soʻzlar, ularning tarixi, izohi, imlosi kabi masalalar **lugʻatshunoslik (leksikografiya)**da oʻrganiladi. Lugʻatlar ilmiy maqsadlarda tuziladi. Lugʻatlarning, dastavval, *ensiklopedik* va *lingvistik* turlari farqlanadi.

Ensiklopedik (qomusiy) lugʻatlar ijtimoiy turmushning barcha sohasiga oid soʻzlarni qamrab oladi. Ensiklopedik lugʻatlarda soʻzlar, birikmalar, maʼlum bir voqea - hodisalar izohlanadi. Lingvistik lugʻatlarda esa faqat soʻzlar beriladi. Lugʻatlar qoʻllanish doirasiga koʻra ikki xil boʻladi: **umumiy lugʻatlar** va **maxsus lugʻatlar**. **Umumiy lugʻatlar** barchaga moʻljallangan boʻlib, ulardan turli soha vakillari foydalanishi mumkin. Masalan: *“Imlo lugʻati”, “Izohli lugʻat”, “Ruscha-oʻzbekcha lugʻat”*. **Maxsus lugʻatlar** esa maʼlum bir soha vakillari uchun moʻljallangan boʻladi: *“Sinonimlar lugʻati”, “Matematik terminlar lugʻati”*. Soʻzligining bir til yoki bir necha tildan iborat boʻlishiga koʻra *tarjima lugʻatlari* va *bir tilli lugʻatlar* farqlanadi.

I. Tarjima lugʻatlarida bir tilning lugʻaviy birligiga boshqa tildagi mos birlik beriladi. Masalan, *“Oʻzbekcha – ruscha lugʻat”*.

II. Bir tilli lugʻatlar (oʻz til lugʻatlari)ning soʻzligi bir tilda boʻladi. Bir tilli lugʻatlarning quyidagi turlari bor.

1. Izohli lugʻatda lugʻaviy birliklarning (soʻz yoki iboralarning) maʼnosi izohlanadi. Lugʻaviy birlik koʻp maʼnoli boʻlsa, uning barcha maʼnolari beriladi va izohlanadi. *“Oʻzbek tilining izohli lugʻati”* 1981 yilda 2 jild holida nashr etilgan boʻlib, oltmish besh mingga yaqin soʻz izohlangan.

2. Imlo lugʻati soʻzlarning imlo qoidalariga binoan qanday yozilishini qayd etadi. Imlo lugʻati (orfografik lugʻat) soʻzlarning toʻgʻri yozilishini koʻrsatadi. Katta hajmli imlo lugʻati 1976 yilda nashr etilgan, unda 65 ming soʻzning toʻgʻri yozilishi qayd qilingan. Oʻquvchilar uchun chiqarilgan maxsus imlo lugʻatida 17 ming soʻzning toʻgʻri yozilishi berilgan.

3. Orfoepik lugʻatda soʻzlarning adabiy talaffuzi qayd etiladi.

4. Morfem lugʻatda soʻzlarning morfem tuzilishi, maʼnoli qismlari beriladi. Ular lingvistik maqsadlarda tuziladi.

5. Chastotali lug‘at so‘zlarning qo‘llanish miqdori va foizi haqida ma’lumot beradi.

6.Ters (chappa, teskari) lug‘atda so‘zlar qaysi harf bilan tugashiga qarab joylashtiriladi.

7. O‘zlashma so‘zlar iug‘atida boshqa tillardan o‘zlashgan so‘zlar izohlanadi.

8. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘atida frazeologik birliklar (iboralar) izohlanadi. Sh. Rahmatullayevning "O‘zbek tilining izohlifrazeologik lug‘ati" 1978 yilda tuzilgan.

9. Sinonimlar lug‘atida sinonimlar izohlanadi.

10. Omonimlar lug‘atida omonimlar izohlanadi.

11. Antonimlar lug‘atdia antonimlar qarama-qarshi ma’noli so‘zlar beriladi.

12. Dialektal lug‘atda o‘zbek tilining dialekt va shevalariga xos bo‘lgan so‘zlar qayd etiladi.

13.Terminologik lug‘atda terminlar izohlanadi.

14.Etimologik lug‘atda so‘zlarning kelib chiqishi, shakllanish tarixi yoritiladi. «O‘zbek tilining etimologik lug‘ati» 2000 yilda prof. Sh.Rahmatullayev tomonidan yaratildi.

Tayanch so‘zlar: oila, jamiyat, nikoh, burch, vazifa, turmush, leksikografiya, leksika, grafika, qomusiy, lingvistik, filologik, umumiy, ters, etimologik, imlo, izohli, orfoepik, dialektal, omonim, sinonim, antonim, terminologik, o‘zlashma, frazeologik, morfem, tarjima.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

- 1.” Oila” tushunchasini qanday izohlaysiz?
2. O‘zingizning oilangizni qanday tasavvur qilasiz va oilangiz oldida qanday mas’uliyat his qilasiz?
3. Leksikografiya nimani o‘rganadi?
- 4.Lug‘at nima va u nima uchun kerak?
- 5.Lug‘atlarning qanday turlari bor?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Lug‘atdan [*fe’l + yasovchi qo‘shimcha*] qolipli hosilalari bo‘lgan so‘zlardan 10-15tasini topib, daftaringizga ko‘chiring va namunadagidek izohlang. Fe’llarning qaysi so‘z turkumlarini yasash uchun asos bo‘lishini aniqlang va fikrlaringizni namunadagidek bayon eting.

Namuna: *qir-g‘ich* - fe’ldan ot yasalgan; *yugurgan-cha* - fe’ldan ravish yasalgan; *maqtan-choq* - fe’ldan sifat yasalgan.

2-topshiriq: Lug‘atdan yasalish asosi tuzilishiga ko‘ra juft so‘z bo‘lgan yasalmalarni topib daftaringizga ko‘chiring. Imlosiga e’tibor qiling.

Namuna: *sihat-salomat-lik* (juft sifatdan ot yasalgan), *baxt-saodatli* (juft otdan sifat yasalgan).

3-topshiriq: Lugʻatdan yasaliş asosi tuzilishiga koʻra takroriy soʻz boʻlgan yasalmalarni topib daftarmgizga koʻchiring. Yozilishiga diqqat qiling.

Namuna: *koʻz-koʻz-la-moq* (takroriy otdan feʼl yasalgan). *sharshara* (takroriy taqlid soʻzdan ot yasalgan).

OʻZBEKISTON SPORTI. TERMINOLOGIYA. IXTISOSLIKKA OID ATAMALAR USTIDA ISHLASH

Olimpiya oʻyinlari, jahon va qitʼa chempionatlarida shohsupaga koʻtarilib, Vatanimiz bayrogʻini sarbaland qilayotgan sportchilarimiz bilan har qancha faxrlansak arziydi. Sport maktablarida tarbiyalanayotgan yoshlar orasida iqtidorlilarini saralash uchun koʻplab sport turlari boʻyicha chempionatlar muntazam oʻtkazilmoqda. Ayniqsa, davlatimiz rahbari tashabbusi bilan taʼlim tizimida – “Umid nihollari”, “Barkamol avlod” va “Universiada” musobaqalari joriy etilgani yosh avlodni sogʻlom etib tarbiyalash, sportchilarimizni jahon va qitʼa chempionatlari, Olimpiya hamda Osiyo oʻyinlariga bosqichma-bosqich tayyorlashda yuksak samaralarini bermoqda.

Yurtboshimiz tomonidan qaratilayotgan imkoniyatlardan samarali foydalangan holda, jonajon Oʻzbekistonimizning bayrogʻini jahon arenalarida baland koʻtarish, yurtimizni sport orqali jahonga nufuzini oshirish har bir sportchining burchi hisoblanadi.

Terminologiya (*termin* - *atama* va *logos* - *fan, tushuncha*) —leksikaning bir sohasi; muayyan fan, texnika, ishlab chiqarish tarmog‘ining, san‘at, ijtimoiy faoliyat sohasining tegishli tushunchalar tizimi bilan bog‘liq terminlari majmui hamda tilshunoslikning terminlarni o‘rganuvchi sohasidir. Terminologiyator ma’noda ma’lum bir sohaga oid maxsus leksika hisoblanadi. O‘z navbatida u umumxalq tilining boyishi uchun xizmat qiladi.

Terminologik leksika umumxalq tili leksikasining ajralmas qismi sifatida u bilan birga rivojlanadi, jamiyat va til taraqqiyotidagi barcha jarayonlarni boshdan kechiradi. Ma’lum bir soha yoki fan yuqori darajada taraqqiyetgandagina o‘sha tilda maxsus terminologiya vujudga keladi. Terminologiyaning rivojlanishi, boyish yo‘llari har xil: boshqa tillardan so‘z olish, yangi so‘z yasash, ayrim grammatik kategoriyalarning leksikalashuvi, so‘z birikmasining semantik bir butun holga kelib qolishi va boshqa. Bugungi kunda o‘zbek terminologiyasining boyishi, asosan, boshqa tillardan so‘z olish va ichki so‘z yasash hisobiga ro‘y bermoqda. U yoki bu soha terminologik tizimining barqarorligini belgilovchi asosiy omil uning tartibga solinganligi va muntazamligidir.

Terminologiyaning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. Umumadabiy tilde sinonimiya, omonimiya va ko‘p ma’nodlilik tilning boyligi bo‘lsa, terminologiyada bular salbiy hodisa hisoblanadi. Masalan birgina tushunchani ifodalash uchun o‘zbek tilida *yarimo‘tkazgich chala o‘tkazgich— nimo‘tkazgich* terminlari qo‘llanmoqda. Bu o‘z navbatida, o‘qish-o‘qitish va axborot almashish jarayonini qiyinlashtiradi. Shu sababli ham terminologiyasi ma’lum darajada barqarorlashgan barcha tillarda terminlar doimiy tartibga solib turiladi. Tartibga solish ma’lum terminologik me‘yorlar asosida amalga oshiriladi. Terminologiyaning rivojida fan sohalariga oid maxsus lug‘atlarni nashr qilib turish ham muhim ahamiyatga ega.

Tayanch so‘zlar: O‘zbekiston, sport, musobaqa, o‘yin, ravnaq, terminologiya, termin, atama, maxsus, so‘z, ixtisoslik, mutaxassislik, fan, ilmiy.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. O‘zbekistonda qaysi sport turlari keng tarqalgan?
2. Milliy sport turlariga qaysilar kiradi?
3. O‘zbekistonda qanday sport musobaqalari o‘tkazilib turiladi?
4. Terminologiya nimani o‘rganadi?
5. Ixtisosligingizga oid qanday terminlarni bilasiz?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Soʻzlarning qaysi sohaga tegishli ekanligini ajratib koʻrsating: Landshaft, dizayn, forsaj, kompozitsiya, sanʼat, atama, urgʻu, affiks, davlat, jamiyat, demokratiya, paleolit, feodalizm.

2-topshiriq: Matnni oʻqing va arxitektura sohasiga oid soʻzlarni lugat tartibida izohlang:

Arxitektura

Arxitektura bu qurilish sanʼatidir. Binolar, komplekslar, ansambllar, har xil qurilishlar jamiyat, davlat yoki alohida shaxs uchunmi – bularning bari arxitekturadir. Binolarda hayot uchun zarur boʻlgan territoriya eganllanadi.

Arxitektura – bu sanʼatning bir turi boʻlib, u uch xususiyatdan iborat: funksional, konstruktiv va estetiklikdir. Arxitektura haykallari va yodgorliklar – bu koʻrgazma sanʼat asaridir. Bu relief, haykallar, naqsh, freskalar bularning bari katta boylikdir. Ijodning eng yuqori shakli – bu arxitekturada ansambllar yaratishdir.

Arxitektura – bu faqat yakka bir uy emas, balki bu shaharlardir, uning koʻchalari, maydonlari, bogʻlari, alleyalari, koʻpriklari, favvoralar va haykallardir.

3-topshiriq: Ixtisoslikka oid atamalar lugʻatini tuzing.

Namuna: *orfoepiya* - grekcha *orfo* - *toʻgʻri*, *epos* - *nutq* maʼnolarini bildiradi; *Leksikografiya* - grekcha *lexikos* – *soʻz*, *tushuncha*; *grafos*- *yozmoq* degan maʼnolarni bildiradi.

MENING SEVIMLI SPORT TURIM. FRAZELOGIYA. IBORA VA TASVIRIY IFODA

Sport (*fr. desporter* - "**oʻynamoq**", "**maza qilmoq**") qatnashuvchilarning **jismoniy** yoki **aqliy** qobiliyatlarini solishtirishga va yoki zavqlanishga moʻljallangan, tayinli qoidalarga ega **faoliyat** turidir.

Sport — jismoniy madaniyatning tarkibiy qismi, jismoniy tarbiya vositasi va usuli, jismoniy mashqlarni turli majmualari bo'yicha musobaqalar tashkil etish, tayyorlash va o'tkazish tizimi. Sportning maqsadi kishilarning sog'lig'ini mustahkamlash va umumiy jismoniy rivojlantirish bilan birga sport musobaqalarida yuqori natija va g'alabalarga erishishdir.

O'quv fani sifatidagi sport— barcha turdagi ta'lim muassasalari va qurolli kuchlarda harbiy jismoniy tayyorgarlik dasturlariga kiradi. Yuqori natijalar sportni eng yaxshi sport ko'rsatkichlari (rekordlar)ga erishish uchun sharoit yaratadi, insonning jismoniy tayyorgarligini namoyish etadi.

Frazeologiya. Iboralar va tasviriylar ifodalar

Frazeologiya (yun. **phrasis** — **ifoda, iboralar** va **logos** – **ta'limot, fan**) tilshunoslikning tilning frazeologik tarkibini uning hozirgi holatida va tarixiy taraqqiyotida tekshiruvchi bo'limi; muayyan tildagi frazeologizmlar majmuidir.

Iboralar – ma'nosi bir so'zga teng keladigan gap yoki so'z birikmalari. Iboralar har doim ko'chma ma'noda ishlatiladi. Ma'no yaxlitligiga ega bo'lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so'zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko'chma ma'nodagi barqaror birikmalarga **frazeologizmlar** deyiladi. Masalan: *bir yoqadan bosh chiqarib – ahil bo'lib; ko'ngli joyiga tushdi – tinchidi; tepa sochi tikka bo'ldi – jahli chiqdi, achchiqlandi; xamirdan qil sug'urganday – oson; tekkanga tegib, tegmaganga kesak otadi – xira, tegajoq; qo'y og'zidan cho'p olmagan – yuvosh; aravani quruq olib qochadi – maqtanchoq, yolg'onchi; yrga ura, ko'kka sakraydi – juda sho'x; qulog'i ding bo'lmoq – hushyor bo'lmoq; qovog'I osilmoq – xafa bo'lmoq; og'zining tanobi qochmoq – quvonmoq; dali – g'uli – ko'ngli toza; do'ppisi yarimta – beg'am kabi.*

Frazeologizmlar gap tarkibida uning bir bo'lagi vazifasida keladi. Iborani tashkil etgan so'zlar uning faqat ichki uzvlari sanaladi. Gapning boshqa bo'laklari bilan yaxlit, bir butun holda munosabatga kirishadi. Masalan: *Rais daladagi hosilni ko'rib boshi osmonga yetdi.* Bu gapda *boshi osmonga yetdi* iborasi butun holda kesim vazifasida keladi.

Iboralar, asosan, so'zlashuv va badiiy uslubda keng ishlatiladi, rasmiy va ilmiy uslublarda qo'llanilmaydi. Iboralar ma'nodoshlik, antonimlik va shakldoshlik xususiyatiga ega. Bir –biriga ma'nosi yaqin iboralar **ma'nodosh iboralar (fazeologik sinonimlar)** deyiladi. Masalan: *dunyoga kelmoq tavvalud topmoq; boshi ko'kka yetmoq – og'zining tanobi qochmoq* kabi. Agar so'z va iboralar ma'nodosh bo'lsa, leksik –fazeologik sinonimlar deb ataladi. Masalan: *yog' tushsa yalagudek – toza; ilonningyog'ini yalagan – ayyor* kabi.

Qarama – qarshi ma'noli iboralar **zid ma'noli iboralar (fazeologik antonimlar)** deyiladi. Masalan: *dunyoga kelmoq –dunyodan ketmoq; yerga urang ko'kkasapchiydigan – qo'y og'zidan cho'p olmagan* kabi. Agar so'z va iboralar zid ma'nolibo'lsa, ular leksik – frazeologik antonimlar deb ataladi. Masalan: *qimmat – suv tekin; baxil – qo'li ochiq* kabi.

Shakli bir xil, ma'nosi har xil iboralar **shakldosh iboralar (frazeologik omonimlar)** deyiladi. Masalan: *boshga ko'tarmoq – e'zozlamoq; boshga ko'tarmoq– shovqin solmoq* kabi. *Dam bermoq, ko'z yummoq, qo'l ko'tarmoq* kabi iboralar hamshakildoshlik xususiyatiga ega.

Frazeologizmlar tuzilishiga ko'ra uchta turga bo'linadi:

1.Frazeologik so'z (so'z ibora);

2.Frazeologik chatishma;

3.Frazeologik qo'shilma.

1.Frazeologik so'z (so'z ibora) – odatda bir so'zdan iborat bo'lib, bunda odamlarga qush, hayvon, o'simlik va hako'zlar qiyosan nisbat beriladi, ya'ni odamlar ularga qiyoslanadi, masalan: *tulki (odam), xameleon (odam), kungaboqar (odam), ilon (odam)*.

2.Frazeologik chatishma– so'z birikmasi tartibida ifodalanadi. Qo'llanayotgan so'zning bittasi o'z ma'nosida, ikkinchisi esa ko'chma ma'noda ishlatiladi. Masalan: *oq bilak, ichi qora, niyati buzuq, ko'ngli toza*.

3.Frazeologik qo'shilma – bunda ibora butun bir gap holida qo'llaniladi, lekin uning leksik o'z ma'nosidagi bir so'zga teng keladi. Masalan: *boshi osmonga yetdi – xursand; ko'zi to'rt bo'ldi- uzoq kutdi; oyog'ini qo'liga olib yugurdi – tez yugurdi; o'khasidan o't chaqnaydi – dadil odam*.

Tayanch so'zlar: sport, olimpiada, universiada, spartakiada, frazeologiya, ibora, chatishma, qo'shilma.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Qanday sport o'yinlarini bilasiz?
2. O'zingiz yoqtirgan sport turi haqida gapiring
3. Frazeologiya nimani o'rgatadi?
4. Iboralar qanday xususiyatlarga ega?
5. Frazeologik birliklar tuzilishiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: O'z ma'nosida berilgan ushbu so'zlar manosi mos iboralarni keltiring:

E'zozlamoq, lapashang, cho'chidi, yuvosh, uddaburon, janjalkash, ayyor odam..

2-topshiriq: Berilgan iboralarni turlarga ajrating:

Oyog'i olti, qo'li yetti bo'ldi, achchiq gapirdi, burni osmonda, oyog'i yerdan uzildi, qo'li kalta, ko'ngli bo'sh, kalamush xarakter, yuzi qora, og'zing qani desa qulog'ini ko'rsatadi, shap-shap odam, og'ri ko'ngil, tili shirin.

3-topshiriq: Quyida berilgan gaplardagi frazeologik birikmalarni topib, ma'nosini sharhlang.

1. Arava bo'lsa almisoqdan qolgan, yana sinibdi. 2. Aravani quruq olib qochish evi bilan-da, avval burningni artsang-chi.. (S.Abdulla) 3. Ishqilib Baraka topsin, shu doktorlar boshing yostiqqa tekkanda joningga ora kirishadi. 4. Yo'qlab kelibsan, boshim osmonga yetdi. 5. Qizlar har zamonda ishdan bosh ko'tarib bir-biriga gap otishadi (S.Ahmad). 6. Qorasochning dili siyoh bo'lib, birdan xo'rliigi keladi (S.Azimov). 7. ...Amalda ishni izdan chiqarib yuboribsiz. 8. Kavushini to'g'rilab qo'yish kerak: qurilishni ham, kollrktivni ham sariq chaqaga sotadi (Asqad Muxtor). 9. Hoji xola ko'zi ilinib, endi xurрак ota boshlagan edi. 10. ...Uning ko'zlari qinidanchiqa yozdi (Oybek).

4-topshiriq: Frazeologik iboralarning sinonimlarini toping, ular ishtirokida gap tuzing.

1. Boshi ko'kka yetmoq – behad sevinmoq. 2. Yer tagida ilon qimirlasa bilmoq – nihoyatda ziyrak, sezgir. 3. Ichini mushuk tirnamoq – yashirin holda ruhan bezovtalanmoq, tashvishlanmoq. 4. Ko'zini bo'yamoq – aldamoq, laqillatmoq. 5. Ko'zi to'rt bo'lmoq – intizor bo'lmoq. 6. Tepa sochi tikka bo'lmoq – bir lahzaning o'zida nihoyatda g'azablanmoq. 7. Tomdan tarasha tushganday – qo'qqisdan, kutilmagan holda va qo'pol tarzda. 8. Xamirdan qil sug'urganday – osonlik bilan, hech qanday qiyinchiliksiz bajarmoq. 10. Ikki oyog'ini tirab turmoq – o'z fikrining amalga oshishini qaysarlik bilan talab qilmoq.

O'TMISHI BUYUK XALQ. FONETIKA. NUTQ SHAKLLARI VA ULARNING RIVOJLANISHI

O'zbeklar — xalq, O'zbekiston Respublikasi aholisining asosiy qismini tashkil etadi. O'zbeklar nafaqat O'zbekiston, balki O'rta Osiyodagi eng ko'p sonli xalqdir. O'zbekistonda (23 mln.), Tojikistonda (1,2mln.dan ziyod), Qirg'izistonda(800 ming kishi), Qozog'istonda (511 ming kishi), Turkmanistonda (500 mingdan ziyod) kishi yashaydi. Bundan tashqari, Afg'onistonda (2,5 mln.dan 4 mln.gacha), Rossiyada (300 ming kishi), Saudiya Arabistonida (550—600 ming kishi), Xitoyda (13,7 ming kishi, 1998-yil) Turkiya, Olmoniya, AQShda ham o'zbeklar yashaydi. O'zbeklarning umumiy soni 30 milliondan ortiq (2012). O'zbeklar o'zbek tilida so'zlashadilar. Dinlari — sunniy musulmonlar. Tarixiy manbalarda keltirilgan 92o'zbek urug'lari nafaqat O'zbekiston hududida, balki butun O'rta Osiyo hududlarida tarqalgan. Bu 92 o'zbek urug'lariga mo'g'ullar istilosidan oldingi va istilo davrida hamda shayboniylar davrida kelgan etnik guruhlar ham kiradi. Shuningdek, O'rta Osiyoda qadimdan yashab kelayotgan chigil, yag'mo, usun, tuxsi, xakas va boshqalar turkiy etnik guruhlar ham 92 o'zbek elati tarkibiga kirgan.

19 asr 2-yarmi — 20 asr boshlaridagi tarixiy taqdiri va taraqqiyot bosqichlari chor Rossiyasining mustamlakachiligi davri bilan bog'liq. Keyinchalik mintaqada

Sovet hokimiyatining o'rnatilishi bilan O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanish o'tkazilib, 5 ta milliy respublikalar tashkil etildi. Shu bilan shakllangan elatlar taraqqiy etayotgan tarixiy makon sun'iy ravishda bo'lib yuborildi.

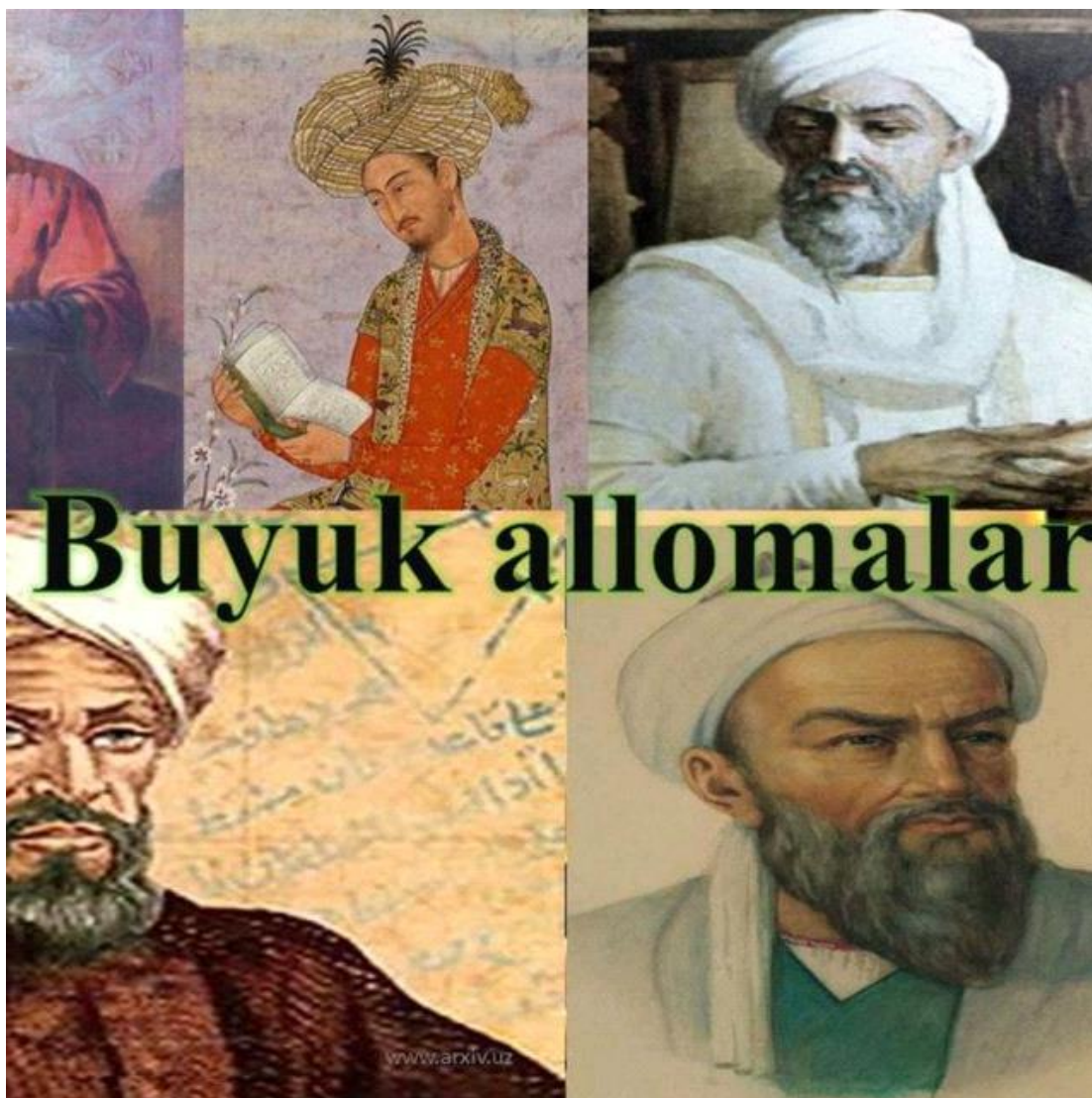
Fonetika. Nutq shakllari va ularning rivojlanishi

Fonetika (yun. phonetikos — tovush, tovush chiqarishga oid; tovushli, ovoqli) — 1) tilshunoslikning nutq tovushlarining hosil bo'lish usullarini va akustik xususiyatlarini; bo'g'in, nutqning pauza bilan ajraluvchi qismlarini o'rganuvchi bo'limi. Shu bilan birga, ayrim tilshunoslar fonetika doirasiga tovush birliklarining yozuvdagi ifodalari (grafika) va ma'noli birliklarning yozilish qoidalari (imlo)ni ham qo'shib, uning o'rganish ob'yektini yanada kengaytiradilar. Odam nutq yordamida o'zining fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklarini bayon etadi va boshqalarning fikrlari, his-tuyg'ulari, istaklarini anglab oladi. Inson nutqi rang-barang. Do'stlarning suhbatlari ham, so'zlayotgan kishining chaqirishi ham, san'atkorning sahnadagi monologlari ham, o'quvchining sinfdagi javobi ham nutqning bir ko'rinishi. Sharoitga qarab nutq turli xilda namoyon bo'ladi. U ba'zan istak-tilak, ba'zan chaqiriq-murojaat, ba'zan esa inson quvonchi yoki ruhiy izzati shaklida ifodalanadi.

Og'zaki nutq odatdagi tovushli so'zlashuv nutqi bo'lib, bu nutq ko'proq ohang va turli imo-ishoralar bilan aloqadordir. Unda murakkab grammatik qurilmalardan deyarli foydalanilmaydi. O'quvchi og'zaki nutqda ko'proq soda gaplarni qo'llaydi: u o'z suhbatdoshiga nimanidir ko'rsatishi, mantiqiy urg'udan foydalanib, ma'lum bir so'zni alohida ta'kidlashi, nimanidir mimika, ko'z, qo'l, bosh harakati bilan anglatishi mumkin. Og'zaki nutqda fikrni ixcham ifodalash maqsadida to'liqsiz gaplar keng qo'llaniladi. Nutqning bu turi bir yoki necha kishi tomonidan amalgam oshiriladi va monologik, dialogik shaklda namoyon bo'ladi.

Yozma nutq esa harf va so'zlarning ma'lum qonuniyat asosida o'zaro birikuvi, tinish belgilari, har xil ajratishlar: abzatslar, paragraflar va gaplarni grammatik jihatdan aniq va tushunarli bayon etish orqali ro'yobga chqadi. Yozma nutq ham og'zaki nutq singari monologik va dialogik shakllarda bo'lishi mumkin. Yozma nutqni rivojlantirish og'zaki nutqqa qaraganda ancha murakkab jarayon sanaladi. Chunki u o'quvchidan grammatik va mazmun jihatidan to'g'ri jumla qurishni, har bir so'zni o'z o'rnida to'g'ri qo'llashni, fikrni ixcham, izchil, ifodali, uslub jihatidan soda va ravon ifodalashni, bayon qilingan fikrlar asosida xulosalar chiqarishni talab etadi. Bu nutqning murakkab tabiati yana shundaki, u imlo, tinish belgilari va uslub bilan bog'liq.

So'zni to'g'ri yozish, tinish belgilarini o'rinli qo'llash, fikrni uslub talabiga muvofiq bayon qilish o'quvchidan katta mas'uliyat talab qiladi. Yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri uni tekshirish, tuzatish, takomillashtirish mumkinligidir. Bu jihatdan u og'zaki nutqqa qaraganda ancha qulay imkoniyatlarga ega. O'quvchi yozma nutqdagi xato va kamchiliklar ustida ishlaydi, ularni bartaraf etadi, keyingi ishlarida buxato va kamchiliklarga yo'l qo'ymaslikka intiladi.

Tayanch soʻzlar: turkiylar, Oʻrta Osiyo xalqlari, oʻzbek, buyuk, siymo, milliy, nutq, ogʻzaki, yozma, shakinlanish, talaffuz, tovush.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Oʻzbeklarning xalq sifatida shakllanishi haqida nimalarni bilasiz?
2. Oʻzbeklar asosan dunyoning qaysi mamlakatlarida yashaydilar?
3. Fonetika nimani oʻrganadi?
4. Nutq nima?
5. Nutqing qanday shakllari bor?
6. Ogʻzaki nutq qanday shakllangan?
7. Yozma nutqning rivojlanishi haqida nimalarni bilasiz?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Tez aytishlarning oʻqilishiga ahamiyat bering va yozma va ogʻzaki nutqda farqlanuvchi tovushlarni aniqlang:

- 1.Qamar qalamni Qahramonga qoldirdi.2.Qargʻa qaqimchi ekan, chumchuq

chaqimchi ekan.3.Baliq, baliq baqaloq,Akulaga chaqaloq,Qani endi zo‘r bo‘lsang,Akvariumdan chiqib boq.

Topishmoqlar:

Qavat-qavat qati bor, Qush emas, qanoti bor,
Hammaga bo‘ladi yor. Juda zo‘r g‘ayrati bor.
Har qandayin savolga Lochin unga yetolmaydi,
Javob berishga tayyor. Tolmas zo‘r qanoti bor.

2-topshiriq: Tez aytishlarni o‘qing va bir nech tovushning ifodalovchi belgilarni ko‘rsating.

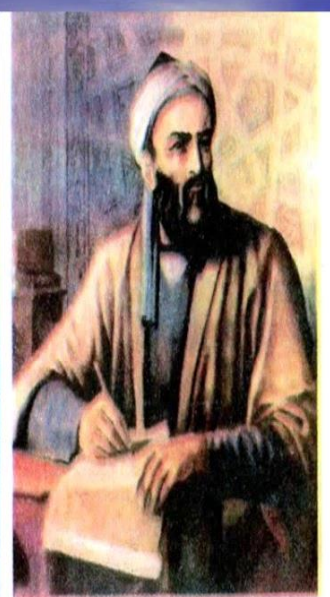
- 1.Jamila jiydani joyiga joyladi.
2. Jo‘ja go‘jani cho‘qidi.
3. Anjir tagida zanjir, zanjir yonida anjir.

3-topshiriq: Ifodali o‘qib, mazmunini rus tilida so‘zlang

Hayotni o‘tkazsa o‘rganib saboq,
Ustoz ham, shogird ham bo‘lmas no‘noq.
To‘q‘ish-yigirish ham bilim birladir,
Dunyoni topish ham bilim birladir.

DUNYOVIY FANLAR VA ULARNING RIVOJLANISHIDA ALLOMALARIMIZNING ROLI. NUTQ TOVUSHLARI. UNLI VA UNDOSH TOVUSHLAR TASNIFI

Al- Xorazmiy - Abu Ja‘far (Abu Abdulloh) Muhammad ibn Muso al Xorazmiy (783, Xiva — 850, Bag‘dod) — matematik, astronom, geograf,fan tarixidagi qomusiy olimlardan. Dastlabki ma’lumotni Xiva shahrida olgan va yetuk olim bolib shakllangan. Bunda arab istilosidan so‘ng muayyan darajada saqlanib qolgan qadimgi Xorazm fani an‘analari asosiy rol o‘ynagan. Xalifa Horun ar Rashidning o‘g‘li va uning Xurosondagi voliysi al Ma‘mun huzuriga Marvga taklif etilgan. 819 yilda Bag‘dodni egallagan al Ma‘mun Markaziy Osiyolik olimlardan Xorazmiy, Ahmad al Farg‘oniy, Habash al Hosib Marvaziy, Abul Abbos Javhariy va boshqalarni o‘zi bilan olib ketib, o‘ziga xos ilmiy jamoa tashkil etgan. Bu jamoa fan tarixidagi dastlabki rosmkana akademiya deb qaraladigan ilmiy muassasa — "Bayt ul Hikmat"("Donishmandlik uyi") ning asosini tashkil etgan. Bu akademiyada Xorazmiy yetakchi olim va ilmiy rahbar bo‘lgan. U shu davrdan boshlab Bag‘dodda al Ma‘mun (813 — 833), so‘ng al Mo‘tasim (833 842), al Vosiq (842 —847) xalifaligi davrlarida yashab ijod etgan.

Abu Rayhon Beruniy.

Beruniy Yer aylanasi
uzunligini o'lchashda yangi
usulni ishlab chiqdi.
Beruniyning ilmiy va falsafiy
ulkan merosi shubhasiz
jahon fani va madaniyati
xazinasiga qoshilgan ulkan
hissa bo'ldi.

Abu Rayhon Beruniy jahon astronomiya va geografiya fani olimi – Beruniyning boy ilmiy merosi hali to‘la o‘rganilmagan. Beruniy yirik olim Abu Nosir ibn Iroqdan **Evklid** geometriyasi, **Ptolemeyning** astronomik ta‘limotlari bo‘yicha dars olgan. **995 yilgacha** u astronomiya, geografiya, geodeziya amaliy masalalarini hal etish bilan birga Yer va Osmon globusini yasadi hamda astronomiyaga oid bir necha kitoblar yozdi. Olimning ana shunday asarlaridan biri „Geodeziya“ 1025 yilda yozib tugatilgan. Beruniyning 152 asari ma‘lum bo‘lib, bizgacha uning faqat 30 tasi yetib kelgan. Jami asarlarining 70 tasi astronomiyaga, 20 tasi matematikaga, 12 tasi geografiya va geodeziyaga, 4 tasi mineralogiyaga, 1 tasi fizikaga, 1 tasi dorishunoslikka, 15 tasi tarix va etnografiyaga, 4 tasi falsafaga, 18 tasi adabiyotga bag‘ishlangan. U 50 yoshida qadimiy **sanskrittilini** o‘rgandi, bundan tashqari, fors, arab, yahudiy, grek tillarini ham bilar edi.

Nutq tovushlari. Unli va undosh tovushlar tasnifi

Nutq tovushlari nutq o‘rganlari orqali hosil bo‘ladi. Nutq jarayonida ishtirok qiladigan o‘rganlarga **nutq o‘rganlari** deyiladi. Ular o‘nta: o‘pka, kekirdak, bo‘q‘iz bo‘shlig‘i, katta va kichik til, paylar, tanglay, tishlar, lablar, og‘iz bo‘shlig‘i, burun bo‘shlig‘i. Nutq o‘rganlarini jami **nutq apparatini** tashkil qiladi. Nutq o‘ganlari orqali talaffuz qilinadigan tovushlariga **nutqtovushlari** deyiladi. Ular talaffuziga ko‘ra ikki turga bo‘linadi: unli tovushlar va undosh tovushlar.

1. Unli tovushlar - og‘iz va bo‘g‘iz bo‘shlig‘ida hech qanday to‘siqqa uchramay hosil bo‘ladigan, tarkibi ovozdin iborat (shovqin deyarli ishtirok etmaydigan) tovushlar. Har bir til o‘ziga xos unlilar tizimiga ega. Tildagi unlilar tizimi **vokalizm (lot. vocal — unli)** deyiladi.

Unli tovushlar bir necha jihatdan tasnif etiladi:

1. Tilning gorizantal harakatiga ko‘ra
2. Tilning vertikal harakatiga ko‘ra
3. Lablarning ishtirokiga ko‘ra

2. Undosh tovushlar - og‘iz va bo‘g‘iz bo‘shlig‘ida turli to‘siqlarga uchrab paydo bo‘ladigan, tarkibi faqat shovqindan yoki ovoz va shovqindan iborat tovushlar. Ularning talaffuzida havo oqimi sirg‘alib yoki portlab chiqadi. Bu havo oqimi un paychalarini titratib yoki titratmay o‘tadi. Natijada turli jihatdan bir-biridan farqli undosh tovushlar hosil bo‘ladi. Dunyodagi har bir til o‘ziga xos undoshlar tizimiga ega. Tildagi undoshlar tizimi **konsonantizm (lot. consonans — undosh)** deyiladi.

Undosh tovushlar bir necha jihatdan tasnif qilinadi:

- 1.Hosil bo‘lish o‘rniga (nutq a‘zolarining ishtirokiga ko‘ra;
- 2.Hosil bo‘lish usuliga ko‘ra;
- 3.Ovoz va shovqinning ishtirokig ko‘ra.

Tayanch so‘zlarar: fan, dunyoviy, ravnaq, nutq, o‘rgan, apparat, unli, undosh, gorizantal, vertikal, ovoz, shovqin.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

- 1.Dunyoviy fanlarning ravnaqiga hissa qo‘shgan qaysi yurtdoshlarimizni bilasiz?
- 2 . Nutq tovushlari deb nimaga aytiladi?
3. Nutq organlari deb nimaga aytiladi?
4. Unli tovushlar deb nimaga aytiladi?
5. Undosh tovushlar deb nimaga aytiladi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o‘qing va so‘zlardagi unli va undosh tovushlarni aniqlang.

USHU

Ushu, uni chet elda kunfu deb ataladi. Ikki ming yillik tarixga ega bo‘lgan gimnastika hisoblanadi. Ushu mashqlaridagi himoya va hujum usullari: yo‘lbars, ayiq, maymun, kiyik, turna, it, kalamush, ilon va boshqa hayvonlarning himoyalaniish va hujum qilish usullari mukammal o‘rganilgan holda tadbiq etilib yuzaga kelgan.Ushuning asosiy maqsadi juda ham oddiy. U sog‘lom va yaxshi insonbo‘lishni,kuchsizlarga yordam berishni, yomon ish qilmaslikni, olijanoblik va insoniylikni targ‘ib qiladi va tarbiyalaydi

2-topshiriq: O‘zbek va rus tilidagi so‘zlarni oqing va taqqoslang.

Согласный звук «Q’» - более глубокий, чем русский «Г». «Q’»скользит между основанием языка и нёба: g‘uncha- бутон, g‘or-пещера, g‘alla-зерно ,g‘am горе,g‘azal-газель, g‘oуа-идея; Согласный звук «Н»- мягко скользящий. hayot-жизнь, haqiqat-правда, havo- воздух, haykal-монумент, hosil-урожай baho-оценка.

В узбекском языке есть один носовой звук, который в орфографии передается сечением звук букв-«нг». ong-разум, ming-тысяча, bong-колокол, teng-равный, tong-рассвет, keng-широкийСогласный звук «J» орфоэпия этого звука мягче чем в русском языке: jahon-мир, Jahongir-имя собств, jon-душа,

jonajon-родной Произношение звука «J» в заимствованных словах не изменяется: abajur-абажур, jurnal-журнал, jargon-жаргон, injener-инженер.

3-topshiriq: Matnni tarjima qiling. (Переведите текст).

Взаимоотношения коммерческого банка со своими клиентами строятся как обычные рыночные отношения. Предоставляя ссуды, коммерческий банк исходит прежде всего из рыночных критериев прибыльности, риска и ликвидности. Ориентация на «общегосударственные интересы» не совместима с коммерческим характером работы банка и неизбежно обернется для него кризисом ликвидности. Регулирование деятельности коммерческого банка может осуществляться только косвенными экономическими (а, не административными) методами. Государство определяет «правила игры» для коммерческих банков, но не может давать им приказов.

MILLIY HUNARMANDCHILIK RIVOJI BO'G'IN VA UNING TURLARI

Hunarmandchilik, hunarmandlik — milliy-an'anaviy mayda Tovar ishlab chiqarish, oddiy mehnat qurollari yordamida yakka tartibda va qo'l mehnatiga asoslangan sanoat turi; shunday mahsulotlar tayyorlanadigan kasblarning umumiy nomi. Yirik sanoat ishlab chiqarishi vujudga kelishiga qadar keng tarqalgan, ayrim sohalari keyin ham saklangan. Kam rivojlangan mamlakatlarning xalq xo'jaligida hozir ham muhim o'rin egallaydi. Mamlakatimizda milliy hunarmandchilikni rivojlantirish va qo'llabquvvatlash borasidagi ishlar o'zining amaliy samaralarini bermoqda. Davlatimiz rahbarining shu yil 30 martda qabul qilingan "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni yanada qo'llabquvvatlash to'g'risida"gi farmoni bu borada yangi imkoniyatlar ochdi.

Bo'g'in va uning turlari

Bo'g'in - bir havo zarbi bilan aytiluvchi tovush yoki tovushlar yig'indisidir. Bo'g'in ko'chirish va bo'g'inga ajratish hodisalarini farqlash lozim. Bo'g'inga ajratish fonetik hodisa bo'lib, unda so'z talaffuzidagi havo zarblari asosida ajratiladi. Bo'g'inning asosini unli tovush tashkil qiladi. O'zbek tilida bo'g'inning quyidagi shakllari mavjud:

- bir unlidan iborat bo'g'in: *o-ta, a-na*;
- bir unli va bir undoshdan iborat bo'g'in: *bo-la, ti-la*;
- ikki undosh va bir unlidan iborat bo'g'in: *tas-diq, mak-tab*;
- uch undosh va bir unlidan iborat bo'g'in: *port-lash, g 'isht-ni*;
- to'rt undosh va bir unlidan iborat bo'g'in: *trans-port, sport-chi*.

So'zning qanday tovush bilan tugashiga ko'ra bo'g'inlarning **ochiq bo'g'in** va **yopiq bo'g'in** turlari farqlanadi. **Ochiq bo'g'in** - bir unlidan iborat yoki unli bilan tugagan bo'g'indir: *a-ra-va, mu-o-ma-la, ma-na, Bu-xo-ro*. **Yopiq bo'g'in** - undosh bilan tugagan bo'g'indir: *ach-chiq, issiq, maktab*. "Bo'g'in ko'shirish qoidalari" imlo qoidasi bo'lib, tilshunoslikning orfografiya bo'limida o'rganiladi. Test sinovlarida bo'g'in ko'chirish vabo'g'inga ajratish hodisalarini farqlash lozimligini nazarda tutgan holda biz bu ikki hodisani qiyosan berishni maqsadga muvofiq deb hisobladik. Quyidagi holatlarda so'z satrdan satrga ko'chiriladi: - so'z bo'g'inlar asosida ko'chiriladi: *tez-da, sah-ro*; yolg'iz harfdan iborat bo'g'in keyingi bo'g'in tarkibida ko'chiriladi: *ota, mat-baa, ona, aka-ukang* harf birikmasi bir tovushni ifodalaganda bo'lmasdan ko'chiriladi: *ko'-ngil, ing-ra, si-ngil*. Lekin **-n** va **-g** alohida tovushlarni ifodalaganda hamda ruscha baynalmilal so'zlarda bo'lib ko'chiriladi: *kon-gress, so'n-gan, tongach, in-gliz, tan-gens*. **-Sh, -ch** harf birikmasi bo'lmasdan ko'chiriladi: *me-shchan, pome-shchik*. qisqartma so'zlarda bo'g'in ko'chirilmaydi: *TAQI, SamPI, SamDU*.

Tayanch so'zlar: O'zbek, xalq, hudud, e'lat, etnik, bo'g'in, ochiq bo'g'in, yopiq bo'g'in, bo'ginga ajratish, bo'g'in ko'chirish.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Hunarmandchilik nima?
2. Hunarmandchilikning qanday turlari bor?
3. Milliy hunarmandchilikning tashqi hunarmandchilik bilan o'xshash va tafovutli jihatlari.
4. Bo'g'in nima?
5. Bo'g'inning qanday turlari bor?
6. Bo'g'inga ajratish bilan bo'g'in ko'chirish o'rtasidagi farqlarni ayting.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Quyidagi soʻzlar tarkibidagi unlilarning har ikki oʻzbek va rus tilidagi talaffuziga alohida eʼtibor berib oʻqing.

On-oʻn, mol-moʻl, tort-toʻrt, som-soʻm, sok-soʻk.

2-topshiriq: 1-ustundagi nuqtalar oʻrniga a, 2-ustundagi nuqtalar oʻrniga o harflari qoʻyib, soʻzlarni qiyoslab oʻqing, a, o tovushlarining talaffuziga eʼtibor bering.

1-ustun	2-ustun
b...s	b...s
q...ra	q...ra
ch...l	ch...l
n...m	n...m
s...f	s...f

3-topshiriq: Nuqtalar oʻrniga kerakli boʻgʻinlarni qoʻying, soʻngra yozing.
Namuna: olmazor.

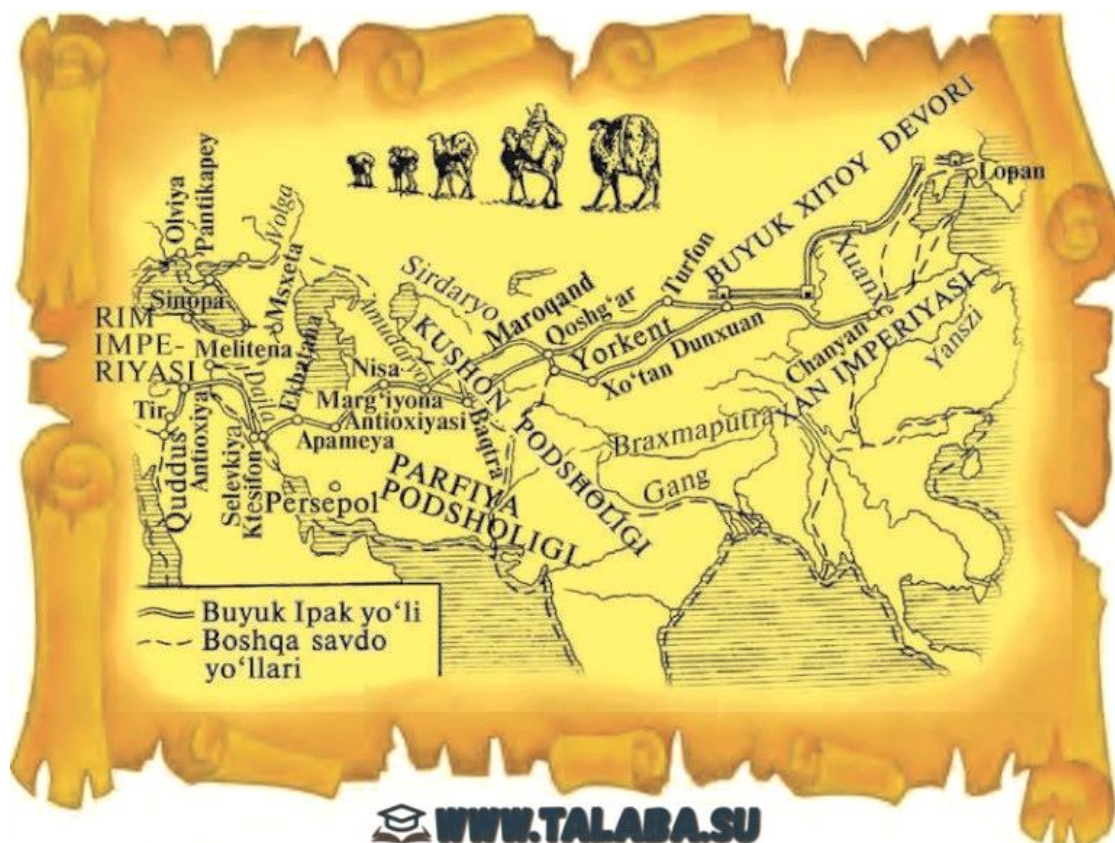
Ol...zor, me...zor, pax...kor, yax...lak, Chi...zor.

4-topshiriq: Nuqtalar oʻrniga zarur harflarni qoʻyib, soʻz birikmalarini koʻchirib yozing.

Shara...li burch, rangli meta..., mamlakat boʻyla... sa...ar, ulkan za...ar, aniq re...a, samimiy tasha...ur, beqaror sh...mol, z...vqli ...ayot, be...oyda ur...nish, shonli sa...ifa, istiro...at bogʻi, qimmatb...ho mukofot, aloqa texnik...mi.

BUYUK IPAK YOʻLI BOʻYLAB SAYOHAT URGʻU. UNING TURLARI VA NUTQDA QOʻLLANILISHI

Qadimda sharq bilan gʻarbni bogʻlab turgan savdo yoʻli dengiz, okean yoʻllari ochilmasdan oldin bu yoʻlar muhim ahamiyat kasb etgan. Buyuk Ipak yoʻli — insoniyat rivojlanishi tarixining, uning birlashuvga hamda madaniy qadriyatlari bilan almashishga, hayotiy zarur mahsulotlarni sotish uchun bozorlarga erishishga intilishining oʻziga xos boʻlgan hodisasidir. Sharqda aytiladigan naqlga qaraganda: „Oʻtirgan — boʻyra, yurgan — daryo“. Harakatlanish — bu hayotdir, sayohat qilish, jahongashtalik doimo taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi boʻlgan edi.

Insoniyat tarixida eng ulkan bo'lgan ushbu qit'alararo savdo yo'li Yevropa va Osiyoni bir-biriga bog'lab, o'tmishda antik Rim davlatidan to Yaponiyaning qadimgi poytaxti Nara shahrigacha cho'zilgan edi. Albatta, Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo o'tmish qa'riga cho'kkan qadim-qadim zamonlardan beri olib borilar edi, lekin bu kelgusida bunyod etilgan Buyuk yo'lining alohidagi qismlari edi. Savdo aloqalari hosil bo'lishiga Markaziy Osiyo tog'larida yarim qimmatbaho toshlar — Sharqda nihoyatda qadrlangan lazurit, nefrit, aqiq, feruzalar qazib chiqariladigan konlarni topib qazib olish ko'p jihatdan ko'maklashgan. Masalan, Markaziy Osiyodan Eronga, Mesopotamiyaga va hatto Misrga lazurit toshi yetkazib beriladigan „lazurit yo'li“ mavjud edi. U bilan bir paytda „nefrit yo'li“ ham tarkib topgan, bu yo'l Xotan va Yorkent tumanlarini Shimoliy Xitoy mintaqalari bilan bog'lar edi. Bundan tashqari, Old Osiyo mamlakatlariga So'g'diyona va Baqtriya davlatlaridan aqiq toshlari olib ketilar edi, Xorazmdan esa feruza keltirilgan. Bu yo'nalishlarning barchasi oxir-oqibat Buyuk Ipak yo'lga kirib mujassamlashgan.

Markaziy Osiyodan G'arbg va Janubga o'tkazilgan karvon yo'llarini hamda Xitoydan Sharqiy Turkistonga olib boradigan yo'llarni o'zaro bog'lab bergan buyuk yo'lining haqiqiy boshlanishini tarixchilar eramizdan avvalgi ikkinchi asrning o'rtalarida, deb hisoblaydilar, o'sha davrda xitoyliklar uchun ilk bora G'arb o'lkalari — Markaziy Osiyo davlatlari kashf etilgan edi.

Urg'u. Uning turlari va nutqda qo'llanilishi

So'z tarkibidagi biror bo'g'inning yoki gapdagi so'zlardan birining boshqalariga nisbatan kuchliroq, cho'ziqroq aytilishiga **urg'u** deyiladi: Bola", bolala"r. Urg'u ikki xil bo'ladi: **gap urg'usi** va **so'z urg'usi**.

Gap urg'usi - ma'no urg'usi yoki **mantiqiy urg'u** ham deyiladi. Gapda so'zlovchining e'tibori qaratilgan bo'lak kesim oldida joylashadi va mantiqiy urg'u oladi: **Men** kecha Samarqanddan Toshkentga samolyotda keldim. **Men** – ega mantiqiy urg'u olgan. **Men kecha Samarqanddan Toshkentga samolyotda keldim. Kecha** – payt holi mantiqiy urg'u olgan. **Men kecha Samarqanddan Toshkentga samolyotda keldim — Samarqanddan Toshkentga** - to'ldiruvchi mantiqiy urg'u olgan.

So'z urg'usi - so'zdagi bo'g'inlardan biriga tushadi. o'zbek tilida asosan so'z urg'usi oxirgi bo'g'inda bo'ladi: *qalam — qalamdon — qalamdonda*.

So'z urg'usining ikki xil vazifasi bor:

1. So'zdagi bo'g'inlardan biriga tushadi, urg'uli bo'g'in boshqalariga nisbatan kuchliroq, cho'ziqroq talaffuz qilinadi.

2. Shakldosh so'zlarda ma'no farqlash vazifasini bajaradi, bunda shakldosh (omonim) so'zlarda urg'u yordamida ma'no farqlanadi: *Ho'zir keldi* (payt ma'nosida *qachon keldi?*) *Hozir bo'ldi* (tayyor, shay ma'nosida), *bog'lar* (ot) *bo'glar* (fe'l), *kunda kelmoq* (ravish), *kunda toblanmoq* (ot).

Tayanch so'zlar: Buyuk ipak yo'li, qadimiy, Sharq, G'arb, karvon, savdo, urg'u, gap urg'usi, so'z urg'usi, so'z, bo'lak, mantiqiy, leksik.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Buyuk ipak yo'linima?
2. Buyuk ipak yo'li yurtimizdagi qaysi qadimiy shaharlarni tutashtirgan?
3. Urg'u deb nimaga aytiladi?
4. Urg'uning qanday turlari bor?
5. Leksik (so'z) urg'usi qanday ifodalanadi?
6. Logik (gap) urg'usi qanday ifodalanadi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling va ular ishtirokida to'rtta gap tuzing, gapdagi lo'gik va leksik urg'ularni aniqlang.

Играть, проходить, четыре, десять, лес, растение, правый, спросить, товарищ.

2-topshiriq: Quyidagi so'zlarni o'qing, talaffuz hamda yozilishiga e'tibor bering va so'z urg'usini qo'ying.

Mudir, muhim, mumkin, ko‘mir, temir, pushti, umid, muxbir, kulgi, tulki, to‘siq, to‘lqin, og‘il.

3-topshiriq: Quyidagi so‘z birikmalarini o‘qing. o, a, i tovushlarining talaffuziga e‘tibor bering va urg‘ularni belgilang.

Qon tomiri, qora qosh, oppoq qor, qaror qilmoq, baland qayrag‘och, chiroyli qaldirg‘och, qarag‘ay daraxti.

4-topshiriq: Quyidagi so‘zlarga urg‘uni to‘g‘ri qo‘yib o‘qing.

Qon, qop, qor, qoch, qaysi, qal‘a, qamchi, qani, qaror, qayrag‘och, qaldirg‘och, qarag‘ay.

MEN SEVGAN KASB

Har bir kasbning o‘ziga yarasha sir – asrori bo‘ladi. Dunyoda kasblar ko‘p va xilma-xil. Qadim-qadimdan odamlar ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik, kosibchilik kabi ishlar bilan shug‘ullanib kelishgan. Jamiyat rivojlangan sari ortib borayotgan ehtiyoj va talabni qondirish uchun kasblar ham ko‘payib bormoqda. Bugungi kunda jamiyatimizni to‘quvchi, matbaachi, dizaynchi, tikuvchi, g‘isht teruvchi, harf teruvshi, o‘qituvchi, tarbiyachi, uchuvchi, xonanda, rassom, temirchi, yozuvchi, menedjer va hokazo kasblarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Qurilish

Qurilish biror inshoot tayyorlash jarayoni, shuningdek shunday jarayon ketayotgan joydir. Qurilish murakkab jarayon bo'lib, unda bir necha vazifalar amalga oshiriladi. Qurilish— moddiy ishlab chiqarishning yirik sohalaridan biri; turli maqsadlardagi bino va inshootlarni qurish va rekonstruksiya qilish; ishniyuritish uchun foydalaniladigan hudud bilan birga qurilayotgan bino(inshoat); keng ma'noda yaratuvchilik jarayoni. Tugallangan vafoydalanishga topshirish uchun tayyorlangan ishlab chiqarish korxonalari, turar joylar, jamoat binolari, inshootlari va boshqa obyektlar qurilish mahsulotlari hisoblanadi.

Qurilishda ishlab chiqarish tartibi nisbatan uzun bo'lib (bir necha oydan bir necha yilgacha), ishlab chiqarish jarayoni turli ob-havo sharoitida ochiq usulda olib boriladi. Pudrat va xo'jalik usulidagi qurilishni va montaj ishlarini, shuningdek, bino, inshootlarni kapital ta'mirlash ishlarini qurilish tashkilotlari va maxsus tashkilotlar; loyihalash, loyiha - konstruktorlik va qidiruv tashkilotlari; foydalanishga topshirish va razvedkaparmalash tashkilotlari amalga oshiradi. Tiklanadigan ob'yeht xususiyatlariga ko'ra sanoat, transport, qishloq, suv xo'jaligi, uy-joy, kommunal, ijtimoiymadaniy va boshqa qurilishlarga bo'linadi.

O'ZBEKISTONNING QADIMIY SHAHARLARI OZBEK YOZUVI TARIXIDAN

Samarqand — jahonning eng qadimiy shaharlaridan biridir. O'tmishning shoirlari va tarixchilari uni chinakam «Sharq jannatmakon bog'i», «Er yuzi», «Sharq olamining bebaho durdonasi», «Jahon mamlakatlarning bezagi» kabi go'zal o'xshatishlarni bejiz bag'ishlamagan edilar.

Buxoroga borib, shu qadimiy shaharni ko'rgan kishilarning barchasi minoralarning tepalaridagi g'alati ko'rinishdagi «qalpoqlarga» e'tibor bergan bo'lsalar kerak. Bular laylak uyalaridir. Umidning timsoli bo'lgan bu oppoq qushlar shaharning ramzi, uning barqarorligi va sadoqatining ham ramzi bo'la oladi.

Xiva — muzey-shahar, lekin Rim shahri kabi aholi yashaydigan shahardir. Sharqning ko'pgina shaharlari kabi Xiva Amudaryoning quyi oqimida joylashgan Xeyvak nomli suv havzasi yonida barpo etilgan bo'lib, Xorazm vohasining sug'oriladigan yerlarida rivojlanib kelgan.

Shahrisabz — Amir Temur shahri, bu yerda hamma narsa u yoki bu tarzda uning nomi bilan bogʻliq. Bu yerda uning otasi Muhammad Taragʻay va maʼnaviy ustosi Shamsiddin Kulol koʻmilganlar, bu yerda uning katta oʻgʻillari Jahongir Mirzo va Umarshayx Mirzolar goʻri joylashgan.

Oʻzbek yozuvi tarixidan

Yozuv dastlab Missopotamiyada paydo boʻlgan va bu yozuv tarixga **mixxat** nomi bilan kiritilgan. Eramizdan oldingi IV-V asrlarda Oʻrta Osiyoning Eronga yaqin hududlarida rasmiy yozuv sifatida mixxat yozuvi ishlatilgan. Hozirgi eramizdan boshlab, taxminan VI asrgacha soʻgʻd yozuvi ishlatilgan. V—VIII asrlar davomida turkiy xalqlar Oʻrhun-Enasoy yozuvidan foydalanganlar. VI-VII asrlardan to XV asrlargacha turkiy va moʻgʻillar uygʻur yozuvidan foydalanganlar. 720—yildan arab yozuvi tarqala boshlagan. Xalqimiz taxminan 1200 yildan koʻproq vaqt davomida arab alifbosidan foydalangan. 1929 — yildan lotin alifbosi asosidagi yangi yozuvga oʻtilgan edi. 1940— yildan boshlab esa rus(krill) grafikasi asosida yangi oʻzbek alifbosiga oʻtilgan edi. 1993 — yil 2 - 3 sentabrda boʻlib oʻtgan Oliy Kengashning 13-sessiyasida oʻzbek yozuvini lotin alifbosiga oʻtkazish toʻgʻrisida qonun qabul qilindi.

Tarixda oʻzbek tilini yozish uchun koʻp alifbolardan qoʻllanilgan. 1928-yilgacha savodli kishilar oʻzbek tilini arab yozuvida yozganlar. 1928-yildan 1940-yilgacha oʻzbek tili lotin yozuvida yozilgan. 1940-yil Iosif Stalinning buyrugʻi bilan majburan kirill yozuviga oʻtilgan. 1992-yilgacha oʻzbek tili shu yozuvda yozilgan. 1993-yil Oʻzbekiston rasman lotin yozuvini yana qaytadan kirgizdi. Hozirda Oʻzbekistonda taʼlim joylarida lotin yozuvidan qoʻllaniladi. Shunday boʻlsa ham yoshi kattalar va Oʻzbekiston tashqarisida yashaydigan oʻzbeklar hali ham kirill yozuvidan foydalanadilar.

Oʻzbekistonda 1929-yilgacha arab yozuvidan foydalanilgan. 1920-yillarning oʻrtalaridan Oʻzbekistonda arab yozuviga keng hujum boshlandi. Arab yozuvi qoloqligimizning, savodsizligimizning, dindorligimizning sababchisi deb eʼlon qilindi. 1929—1930 oʻquv yilidan Oʻzbekiston lotin yozuviga oʻtdi va biz oʻzbek xalqining asrlar davomida yaratilib kelingan hamda chop etilgan ilmiy, badiiy va falsafiy adabiyotdan uzilib qoldik. 1929-yildan boshlab arab yozuvidan yangi lotin yozuviga oʻtilgan. U 1940-yilgacha ishlatilgan.

A	a	B	b	C	c	Ç	ç	D	d	E	e	Ə	ə	F	f
G	g	Q	q	H	h	I	i	J	j	K	k	L	l	M	m
N	n	N̡	n̡	O	o	Ө	ө	P	p	Q	q	R	r	S	s
Ş	ş	T	t	U	u	V	v	X	x	Y	y	Z	z	Ž	ž

1940-yilda Oʻzbekistonda kirill yozuviga oʻtili. Buning natijasida 1929—1940-yillar oraligʻida chop etilgan ilmiy, badiiy, pedagogik, oʻquv adabiyotlardan uzilib qoldik.

А	а	Б	б	В	в	Г	г	Д	д	Е	е	Ё	ё	Ж	ж
З	з	И	и	Й	й	К	к	Л	л	М	м	Н	н	О	о
П	п	Р	р	С	с	Т	т	У	у	Ф	ф	Х	х	Ц	ц

Ч ч Ш ш Ъ ъ Б б Э э Ю ю Я я Ў ў
Қ қ Ғ ғ Х х

1940 yildan 1991yilgacha oʻrta hisob bilan oʻzbek tilida 50 ming nomda 50 million nusxada kitoblar chop etilganini(bunga shu yillari nashr etilgan jurnal, gazetalar kirmaydi) hisobga olsak, biz yana lotin yozuviga oʻtishda qanchadan-qancha adabiyotdan yiroqlashishimiz mumkinligi ayon boʻladi.

Lotin yozuviga koʻchish

Lekin, dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari (ularni sanab oʻtirishning hojati yoʻq) lotin yozuvidan foydalanadilar.

A a B b D d E e F f G g H h I i
J j K k L l M m N n O o P p Q q
R r S s T t U u V v X x Y y Z z
Oʻ oʻ Gʻ gʻ Sh sh Ch ch ng

Demak, Oʻzbekistonni dunyoning rivojlangan mamlakatlari qatoriga qoʻshilishi uchun lotin yozuviga oʻtish maqsadga muvofiqdir. Oʻzbekistonda bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda.

Tayanch soʻzlar: qadimiy, milliy, anʼanaviy, shahar, alifbo, alfavit, yozuv, bosma, yozma, tasnif, oromiy, kirill, lotin.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Qadimiy shaharlarga xos qanday xususiyatlar mavjud?
2. Yurtimizdagi va dunyodagi qanday qadimiy shaharlarni bilasiz?
3. Oʻrta Osiyo xalqlari eramizgacha boʻlgan davrda qanday yozuv turlaridan foydalanishgan?
4. Urxun- Yenisey yozuvlari haqida nimalarni bilasiz?
5. Arab yozuvining Oʻrta Osiyoda qoʻllanilishi.
6. Kirill yozuviga oʻtilishining tarixiy sabablari.
7. Lotin imlosiga oʻtishning nazariy va amaliy ahamiyati.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Quyidagi soʻz birikmalarini oʻqing. o, a, i tovushlarining talaffuziga eʼtibor bering.

Qon tomiri, qora qosh, oppoq qor, qaror qilmoq, baland qayragʻoch, chiroyli qaldirgʻoch, qaragʻay daraxti.

2-topshiriq:Quyidagi soʻzlarni oʻzbek tiliga tarjima qiling va ular ishtirokida gap tuzing.

Погода, охота, голос, звук, еда, столовая, пицца.

3-topshiriq:Nuqtalar oʻrniga x, h undoshlaridan mosini qoʻyib, maqollarni koʻchiring.

1. ...alq ishi-...aq ish. 2. Odamning ...usni me...natda. 3. Ish ishta...a ochar. 4....alol ish-lazzatli yemish. 5. ...azina g'oyibdan emas, me...natdan. 6. Suvsiz ...ayot, me...natsiz ro...at bo'lmas. 7. Me...nat ba...t keltirar.

O'ZBEKISTONNING ZAMONAVIY SHAHARLARI ALIFBO. TOVUSH VA HARF

Toshkentning buyuk o'tmishi haqida guvohlik beruvchi ulkan me'moriy obidalar, shahar ko'rkiga ko'rk qo'shayotgan, mustaqillik yillarida barpo etilgan muhtasham zamonaviy binolar, muxtasar aytganda, poytaxtimizning boy tarixi va hozirgi taraqqiyoti "O'zbekiston madaniyati va san'ati forumi" jamg'armasi tomonidan chop etilgan to'plamda aks etgan. "Toshkent – bir shahar tarixi" deb nomlangan ushbu nashr Toshkentning 2200 yilligiga bag'ishlangan. To'plam shahar yubileyini xalqaro miqyosda nishonlashda faol ishtirok etayotgan nufuzli tashkilot – YUNESKO bilan hamkorlikda chop etilgan.

Toshkent shahridagi zamonaviy binolarning arxitekturaviy-badiiy obrazibugungi kunda yurtimizda yangi qurilayotgan ayrim binolarda milliylik ruhi sezilarli darajada namoyon etilgan. Binolarda ishlatilayotgan milliy ornamentlar va ularning zamonaviy ko'rinishdagi talqini diqqatimizni o'ziga jalb etadi. Shuni ta'kidlash lozimki, binoda xoh u tarzda bo'lsin, xoh interyerda, an'anaviy dekorativ grafika elementlarining zamonaviy qiyofadagi ko'rinishi binolarimizning ko'rkiga ko'rk qo'shib turibdi. Bunday binolarimiz qatoriga yangi qurilgan Xalqaro forumlar saroyi, Yoshlar ijod markazi, Liboslar galereyasi va yana ko'plab mustaqillik yillarida bunyod etilgan binolarimizni kiritishimiz mumkin.

Alifbo. Tovush va harf

Alifbo (arab alifbosining boshlang'ich ikki harfi — **alif** va **bo** nomidan olingan) — biror tilning yozuviga qabul qilingan va ma'lum an'anaviy tartib berilgan yozuv

belgilari (mas, arab alifbosi, lotin alifbosi) yoki bo‘g‘in belgilar (mas, hind alifbosi — devanagari) majmui.

Alfavit- ma’lum bir tartibda joylashtirilgan harflar yig‘indisi. Tabiatdagi barcha tovushlarni o‘rganish bilan “Fizika” fanining “Akustika” bo‘limi shug‘ullanadi. Akustika tovush ikki xil usul bilan hosil qilinadi, debo‘rgatadi:

1. Havoning tebranishi.
2. Havo bosimining siqilishi natijasida.

Demak, tovush kislorod, ya’ni havo bor joyda eshitiladi, vakuum (havo yo‘q joy) holatida tovush hosil bo‘lmaydi. Nutq tovushlari o‘pkadan chiqayotdan havo oqimining bo‘g‘iz va og‘iz bo‘shlig‘ida to‘siqqa uchrashi yoki un paylarining tebranishi natijasida hosil bo‘ladi Nutqimizda ko‘plab tovushlarni tallafuz qilamiz, ammo yozuvda bir necha tovushnigina ma’lum belgilar bilan ifodalaymiz. Nutq tovushlarining yozuvdagi shakli harf deb ataladi. Nutq tovushlarini tallafuz qilamiz va eshitamiz. Harflarni esa ko‘ramiz, yozamiz va o‘qiymiz. O‘zbek tilida 6 ta unli, 23 ta undosh harf bor.

Tayanch so‘zlar: zamonaviy, ma’daniyat, mustaqillik, timsol, qadriyat, alifbo, tovush, nutq tovushi, harf, alfavit, eshitmoq ko‘rmoq, yozmoq, o‘qimoq.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Mamlakatimizdagi qanday zamonaviy shaharlarni bilasiz?
2. Alifbo nima va u dastlab qanday paydo bo‘lgan?
3. Tovush nima?
4. Nutq tovushlari tabiatdagi boshqa tovushlardan qanday farqlanadi?
5. Harf nima? Alfavit-chi?
6. Tovush bilan harf munoobatini qanday izohlaysiz?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Quyidagi so‘zlarni o‘zbek tiliga tarjima qiling hamda tovush va harflar mutanosibligini kuzating.

Погода, охота, голос, звук, еда, столовая, пицца.

2-topshiriq: Nuqtalar o‘rniga x, h undoshlaridan mosini qo‘yib, maqollarni ko‘chiring.

1. ...alq ishi---aq ish. 2. Odamning ...usni me...natda. 3. Ish ishta...a ochar. 4. ...alol ish-lazzatli yemish. 5. ...azina g‘oyibdan emas, me...natdan. 6. Suvsiz ...ayot, me...natsiz ro...at bo‘lmas. 7. Me...nat ba...t keltirar.

3-topshiriq: Quyidagi so‘zlarni rus tiliga tarjima qiling.

Ot, tom, moy, son, don, bosh, osh, kon, lola, mol, mohir, nok, non.

**KONSTITUTSIYA - QOMUSIMIZ
ORFOEPIYA VA ORFOGRAFIYA.TALAFFUZ VA
IMLO QOIDALARI**

Konstitutsiya (lot. **constitutio** — **tuzilish, tuzuk**) — davlatning asosiy qonuni. U davlat tuzilishini, hokimiyat va boshqaruv organlari tizimini, ularning vakolati hamda shakllantirilish tartibi, saylov tizimi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, shuningdek, sud tizimini belgilab beradi. Konstitutsiya barcha joriy qonunlarning asosi hisoblanadi. Konstitutsiya davlatchilik belgisidir. Bir-biridan farqlanuvchi yuridik va haqiqiy (faktik) konstitutsiya tushunchalari bor. Yuridik konstitutsiya ijtimoiy munosabatlar doirasini tartibga soluvchi ma'lum huquqiy normalar tizimi. Haqiqiy konstitutsiya esa — shunday munosabatlarning o'zi, ya'ni real mavjud munosabatlardir. Konstitutsiya" atamasi Qadimiy Rimdayoq bor edi (imperator konstitutsiyasi deb atalgan qonun). Xalqaro konstitutsiyaviy tajribalarni o'rganish, xalqaro hujjat qoidalarini inobatga olish, milliy davlatchilik an'analardan kelib chiqish natijasida yaratilgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan) jahon andozalariga mos bo'lib, xalqaro talablarga javob beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

- Konstitutsiyamizda 6 bo'lim, 26 bob va 128 modda mavjud.

Orfoepiya va orfografiya. Talaffuz va imlo qoidalari

Orfoepiya (orto yun. **epos** — **nutq, talaffuz**) — 1) tilshunoslikning adabiy talaffuz me'yorlarini o'rganuvchi bo'limi; 2) muayyan milliy tilning talaffuz me'yorlariga mos holda bir xil talaffuzni ta'minlovchi qoidalar tizimi va ularga rioya qilish. Og'zaki nutq talaffuzining bir xilligi, imlo (orfografiya) kabi lisoniy muomalani yengillashtiradi. Orfografiya ko'lamining bir xil belgilanmasligining sababi shunda-ki, ba'zi olimlar talaffuz me'yorlari tushunchasiga fakat tovushlarni talaffuz qilishni, boshqalari esa urg'uni ham, ba'zan variantdor grammatik shakllar hosil bo'lishini ham kiritadi.

So'zlovchi o'z nutqiga beparvo qarashi orqasida, o'z shevasi ta'sirida ayrim fonemalar turli o'zgarishlarga duch keladi, so'zning ba'zi birliklari qisqaradi. Masalan, *olib keldi* — *obkeldi*; *olib bordi* — *obbordi*. Bu qisqartgan talaffuzdir. O'zbek adabiy tilining asosiy orfoepik qoidalari unli va undosh fonemalarning talaffuzi, morfologik birliklarning aytilishi, so'z birikmalarining talaffuz qilinishi kabilarni o'z ichiga oladi. Shunga ko'ra umumiy orfoepik me'yorlar belgilanadi. Orfoepik me'yorlar, odatda transkripsion belgilar vositasi bilan ifodalanadi.

Orfoepiya orfografiya bilan zich bog'langan. Biroq so'zning yoki so'z shakllarining jonli talaffuzi hamma vaqt ham ularning yozuvdagi ifodasiga teng bo'lavermaydi. Jumladan, yozuvda bor ba'zi tovushlar talaffuzda sezilmaydi: *biroq*, *bilan*, *tuhmachchi*, *adabiyochchi* kabi; yozuvda berilgan tovushlar talaffuzda tushib

qoladi: *badbax, ayolman, abstrak, Samarqan* kabi; yozuvda ifodalangan tovush talaffuzda boshqasi bilan almashtiriladi: *obod-obot, kitob-kitop, peshvoz-peshvos* kabi.

Orfografiya (yun. *orthos* — to‘g‘ri va *grafiya*) — to‘g‘ri yozish haqidagi qoidalar tizimi; 2) tilshunoslikning shunday kridalar tizimini ishlab chiqadigan bo‘limi. Orfografiya **grekcha** *to‘g‘ri yozmoq* demakdir. So‘z o‘zak-negizlari va qo‘shimchalarini yagona tarzda yozish haqidagi qoidalar yig‘indisi **orfografiya** deyiladi. Orfografiya adabiy tilning yozma shakliga xosdir. Orfografiya o‘z navbatida orfoepiya va alifbo (grafika) bilan uzviy bog‘liqdir. Lekin o‘zbek orfografiyasida hali anchagina kamchiliklar va ba‘zi chalkashliklar uchraydi. Bunga sabab: 1) o‘zbek alifbosidagi kamchiliklar: 2) orfoepiyaning ishlanmaganligi; 3) qo‘shma so‘zlar imlosining bo‘sh ishlaganligidir.

O‘zbek orfografiyasining tamoyillari

Tamoyil (prinsip) – **lotincha boshlanish** demakdir. Imloviy tamoyillar yozuvning poydevoridir. Orfografiyaning uchta asosiy tamoyili bor: 1) *fonetik tamoyil*; 2) *morfologik tamoyil*; 3) *tarixiy-an‘anaviy tamoyil*. Bulardan tashqari, 4) *differensial tamoyil* va 5) *grafik yoki etimologik tamoyillar* ham mavjud. Lekin keyingi ikkalasi asosiy rol o‘ynamaydi. O‘zbek orfografiyasidagi mazkur tamoyillar o‘zaro bog‘liq holda ish ko‘radi. Yozuvda xilma-xillikka yo‘l qo‘ymaslik uchun bularga qat‘iy rioya qilinadi.

Tayanch so‘zlar: konstitutsiya, qomus, qonun, modda, fuqaro, davlat, jamiyat, orfoepiya, orfografiya, grafika, imlo, tamoil, fonetik, differensial, etimologik, morfologik.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Konstitutsiya nima?
2. Qomus nima?
3. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi qachon qabul qilingan?
4. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi nechta moddadan iborat?
5. Orfoepiya nimani o‘rgatadi?
6. Qanday talaffuz qoidalarini bilasiz?
7. O‘zbek tilining talaffuz qoidalari.
8. Orfografiya nimani o‘rgatadi?
9. O‘zbek orfografiyasi qanday tamoyillarga asoslanadi?
10. Orfoepiya va orfografiyaning o‘xshash va farqli jihatlari qanday aks etadi?

Topshiriqlar

1- topshiriq: Matnni o‘qing. Sozlarning og‘zaki va yozma tartibiga e‘tibor bering.

Haykaltaroshlik

Haykaltaroshlik - tasviriy sanat turi; borliqni hajmli shakllarda, makonda uch o'lchamda tasvirlashga asoslanadi. Tasvir ob'yekti, asosan inson, shuningdek hayvonlar (anima-listika), tabiat (manzara va narsalar natyurmorti). Haykaltaroshlikning 2 asosiy ko'rinishi — aylanib kuzatish imkonini beruvchi dumaloq haykal hamda faqat bir tomondan ko'rishga mo'ljallangan bo'rtma (qabariq) tasvir relyef turi farqlanadi. Relyef, o'z navbatida, yuzaga nisbatan bir oz bo'rttirib ishlanadigan barelyef hamda tasvir yuzaga nisbatan ancha bo'rttirib ishlanadigan gorelyefta bo'linadi; shuningdek nursoya o'yini hisobiga tasvir ko'zga tashlanadigan tekis yuzaga ishlanadigan yana o'yma ko'rinish mavjud. Haykaltaroshlik. bajaradigan vazifasi va mazmuniga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi: monumental haykaltaroshlik, bezak haykaltaroshligi, dastgoh. mayda haykaltaroshlik turlari o'zaro yaqin aloqada rivojlanadi hamda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Me'morlik san'ati bilan bog'liq bo'lgan monumental haykaltaroshlikka muhim tarixiy voqealar, atoqli shaxslar xotirasini abadiylashtirish maqsadida o'rnatilgan monument, yodgorliklar, haykaltaroshlik ansambllari kiradi, ular o'zida katta mazmunni ifodalaydi hamda mustaqil ahamiyatga ega; biroq haykaltaroshlikning bu turi bevosita muhit, me'moriy inshootlar hamda tabiat bilan uyg'un bo'lishi lozim, bu unga yanada ulug'vorlik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Monumental haykaltaroshlikka xos bo'lgan xislatlardan biri qahramonlarni ko'tarinki ruhda tasvirlashdir. Monumental haykaltaroshlik asarlari uzoqdan ko'rishga mo'ljallanganligi sababli, katta-katta yaxlit shakllardan keng foydalaniladi; odam yuzidagi mayda unsurlar, kiyimdagi buklanishlar, mayda qismlar ko'rsatilmasligi mumkin.

2-topshiriq: Rus tiliga tarjima qiling va o'zbek tili va rus tilidagi talaffuz meyorlarini taqqoslang.

Aka, alanga, aloqa, og'a, sentabr, noyabr ona, omon, quyosh, fido, baho, xola, lotin; mukofot ish, iz, qil, xirmon, ilhom, ikki, ixtisos, shoyi, tulki, volida, piramida, bilan, biroq, uy, kun, buzoq, buloq, Buxoro; butun, uchuq, usul, yulduz, mafkura, ko'zgu, uyqu o't, o'q, o'zbek, o'simlik, do'ppi, bo'tako'z, semizo't, gulko'rpa, ekin, esla, evara, ekran, eksport; kel, zehn, kecha, behi, telefon, teatr.

3-topshiriq: Matnni o'qing mutaxassisligingizga oid so'zlarni ajratib yozing va o'qilishiga etibor bering.

Muhandislik

Muhandislik inshoot, mashina, qurilma, tizim va materiallar qurish uchun **ilmiy, iqtisodiy** va ijtimoiy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish hunaridir. Muhandislik bilan shug'ullanuvchi shaxs **muhandis**, deb ataladi. Qurilish xalq xo'jaligining barcha tarmoqlariga xizmat ko'rsatib, asosiy fondlarni qayta takror ishlab chiqarish uchun sharoitlarni ta'minlaydi, xalq xo'jaligining maqbul tarkibini barpo etish,

ishlab chiqaruvchi kuchlarni maqsadga muvofiq joylashtirish, respublikaning yangi tabiiy boyliklarini o'zlashtirish, bo'sh mehnat resurslarini ijtimoiy ishlab chiqarishga jalb etishga yordam beradi. Respublikada qurilish ishlari pudrat, sub-pudrat va qisman xo'jalik usullarida olib boriladi.

Qurilish industriyasi negizini davlat, aksiyadorlik, shirkat, xususiy, qo'shma va boshqa pudrat qurilishmontaj tashkilotlari, shuningdek, o'z moddiy-texnika va ishlab chiqarish bazasiga, malakali ishchi va mutaxassis kadrlarga ega bo'lgan korxonalar, transport va boshqa yordamchi xo'jaliklar tashkil etadi.

O'zbekistonda qurilish montaj kompaniyalari, korporatsiyalari, qurilish aksiyadorlik jamiyatlari va birlashmalari, quyi pudrat tashkilotlari, kichik korxonalar, qo'shma korxonalar, loyiha va ilmiy hamda qurilish sohasiga moslashtirilgan ilmiy tadqiqot institutlari faoliyat ko'rsatadi. Qurilishmontaj ishlarining deyarli barchasini ixtisoslashtirilgan qurilish tashkilotlari amalga oshiradi.

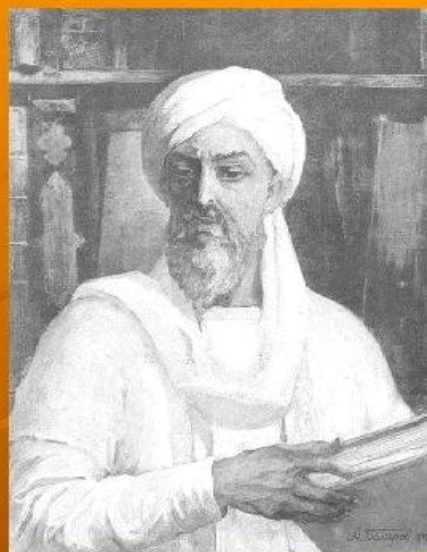
3-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Предложения переведите на узбекский язык).

1. Ученик не смог слова промолвить от радости. 2. Девочки поссорились из-за пустяка. 3. Дороги стали непроходимы вследствие дождя и глинистой почвы. 4. Учитель не пришёл в школу по болезни. 5. Лицо горит от холода. 6. Пассажирский поезд опаздывает из-за заносов.

ULUG' AJDODLARIMIZ. MORFEMIKA SO'Z YASALISHI VA TUZILISHI

Абу али ибн Сино (980–1037)

- ✦ Ибн Сино - барча даврларнинг буюк табибидир!
- ✦ Европада унинг асарлари 800 йил давомида дарслик сифатида ўқитилган
- ✦ Ибн Синонинг даволаш усуллари ва у тайёрлаган гиёҳлар сирини ханузгача тўла ўрганишнинг имкони бўлмаяпти.

Abu Ali Ibn Sino O'rta Osiyo, butun musulmon sharqi tabiiy, ilmiy va ijtimoiy - falsafiy fikrining buyuk namoyandasi. Tibbiyot, falasafa, qator tabiiy - ilmiy fanlar, badiiy adabiyot sohalarini boyicha ko'plab asarlar muallifi. Mashhur qomusiy olim, mutafakkir Abu Ali Ibn Sino o'rta asr falsafiy, tabiiy- ilmiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy fikrlar tarixiga buyuk hissa qo'shgan. Ibn Sino «Shayx ul-ra'is» («Olimlar boshlig'i») deb nom qozondi. Ibn Sino (asl nomi Husayn, otasining ismi Abdulloh) Buxoroning Afshona qishlog'ida 989-yilda amaldor oilasida tug'ilgan.

U Yevropada «Avitsenna» nomi bilan mashhur bo'lgan. Ibn Sino istedodli, xotirasi kuchli, zehni o'tkirligi sababli o'z davrida ma'lum bo'lgan barcha ilm sohalarini tez egallay boshlaydi. 10 yoshidan Qur'oni Karimni boshdan oyoq yod olgan edi. 17 yoshida boshlang'ich matematika, mantiq, fiqh, falsafa ilmlari bilan shug'ullanadi. U sharq va yunon mutafakkirlarining asarlarini mukammal o'rganadi. 16-17 yoshidayoq mashhur tabib, hakim bo'lib yetishdi.

Abu Ali Ibn Sino asarlarining umumiy soni 450 dan oshadi, lekin bizgacha faqat 160 ga yaqini yetib kelgan. 450 asarlaridan 190 ga yaqini falsafa, axloqshunoslik, mantiq, psixologiya va ijtimoiy - siyosiy sohalariga bag'ishlangandir. U qator falsafiy, badiiy qissa va she'larning ham muallifidir. Abu Ali Ibn Sino 18 jilddan iborat o'rta asr ilmining barcha muhim sohalarini o'z ichiga olgan «Kitob ush - shifo» va «Donishmandnoma» kabi kitoblarida butun fanlarni tasniflab bergan. Falsafani nazariy va amaliy jihatdan 2 ga bo'ladi. Amaliy falsafada ijtimoiy- siyosiy masalalar, davlat, jamiyatining tuzilishi, vazifalari, jamoani boshqarish, uyushmalarining faoliyati, insonning xulqi, odatlari, axloq, jamoa va oiladagi axloq manzaralarini o'rganadi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

4-topshiriq . Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Abu Ali Ibn Sino kim? 2.Nima uchun Ibn Sinoni qomusiy olim deb atashadi? 3.Ibn Sino nimalarning muallifi? 4.Olim nimilarga katta hissa qo'shgan? 5.Ibn Sino qanday nom qozondi? 6. Ibn Sino qachon, qayerda va kimning oilasida tug'ildi? 7. Yevropada qanday nom bilan mashhur bo'lgan? 8.Ibn Sinoning xotirasi va zehni qanday bo'lgan? 9. Olim nimalarni egalay boshladi? 10. U 10 yoshligidanoq nimani boshdan yod olgan edi? 11. U 17 yoshligidanoq nima bilan shug'ullanadi? 12. Olim nimalarni mukammal o'rganadi? 13. U necha yoshidayoq mashhur tabib bo'lib yetishdi?

1-mashq. Gaplarni ko'chiring. Sabab hollarini aniqlang. (Перепишите предложения. Определите обстоятельство причины).

1.Singlim xursand bo'lganidan yig'lab yubordi. 2. Qandaydir sabab-larga ko'ra sirk ishlamas edi. 3. Qish qattiq kelganligi tufayli ayrim daraxtlarni sovuq urib ketdi. 4. Balog'at yoshiga yetmaganligi sababli uni ishga qabul qilishmadi. 5. Yoqilg'i uchun ko'p transport vositalari to'xtab qoldi. 6. U sigareta chekkani uchun otasidan gap eshitdi. 7. Shofyor yo'l qoidasini bo'zgani uchun jarima to'ladi.

2-mashq. Quyidagi soʻz birikmalari ishtirokida gap tuzing. (Составьте с данными слосочетаниями предложения).

Kasalligi sababli, issiq boʻlganligi sababli, uzoq boʻlganligi sababli, katta boʻlganligi tufayli, yupqa boʻlganligi sababli, mehri kelganligi tufayli, mahsulot sotilishi sababli, daromad yoʻqligi sababli, mehmonlar kelganligi sababli.

5-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qoʻllang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

6-topshiriq. “Vrach qabulida “ mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat boʻlishi kerak. (Разыграйте диалог на тему: “Vrach qabulida ”. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

7-topshiriq. Sabab holi yordamida “Meditsina yutuqlari” mavzuda hikoya tuzing . (Используя обстоятельства причины, составьте рассказ на тему: “Meditsina yutuqlari”).

8-topshiriq. “Meditsina yutuqlari” hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу : “Medistina yutuqlari”).

Morfemika. Soʻz yasalihi va tuzilishi

Soʻzning tub (lugʻaviy) maʼnosini bildirib, maʼnoli boʻlaklarga boʻlinmaydigan qism **oʻzak** deyiladi: **gulzor, bogʻbon, chizgʻich, paxtakor**. Bir oʻzakdan hosil boʻlgan soʻzlar **bir xil oʻzakli (oʻzakdosh)** soʻzlar deyiladi: **bilim, bilimdon, bilagʻon, biluvchi**. Bunday soʻzlar oʻzaro sinonim ham boʻlishi mumkin: **serhosil – hosildor, begʻubor – gʻuborsiz, tilchi – tilshunos**. Oʻzakka qoʻshilib, turli maʼnolarni ifodalaydigan qism **qoʻshimcha** deyiladi: **ishchi, bahola, olmazor, ishla, yozgi**. Oʻzak va qoʻshimchalar **soʻzning maʼnoli qismlari (morfemalar)**dir. Oʻzak soʻzdagi maʼnoli qismlarning yetakchisi boʻlib, u boshqa maʼnoli qismlarga boʻlinmaydi. Oʻzak soʻz tarkibida doim qatnashadi, qoʻshimchalar esa qatnashmasligi ham mumkin. Qoʻshimchalar ayrim qoʻllanmaydi, doim oʻzakka qoʻshilib keladi.

Qoʻshimchalar vazifasi va soʻzga qoʻshilib anglatadigan maʼnosiga koʻra uch turli boʻladi (Ayrim darsliklarda qoʻshimchalar ikki turga boʻlinadi: soʻz yasovchi va shakl yasovchi qoʻshimchalar):

1. Soʻz yasovchi qoʻshimchalar oʻzakka qoʻshilib, yangi maʼnoli soʻzlar hosil qiladigan qoʻshimchalardir: **oʻt – oʻtloq, arra – arrala, kuch – kuchli, hosil – serhosil**. Soʻz yasovchi qoʻshimchalar: **unumli** (-li, -la, -chi, ser-, dosh, -kor) va **unumsiz** (-vul, -agʻon, -chil, -in, -a) boʻlishi mumkin.

2. Soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalar gapda soʻzlarni bir – biriga bogʻlaydigan qoʻshimchalardir. Bular 3 turli boʻladi: 1) kelishik qoʻshimchalari: *kitobni, uyga, daftarning*. 2) egalik qoʻshimchalari: *maktabimiz, ukam, bogʻi*. 3) shaxs – son qoʻshimchalari: *yedik, bordim, kelding, yurasan*. Soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalar soʻzning oʻzgarib turadigan qismidir.

3. Shakl yasovchi qoʻshimchalar oʻzakka qoʻshilib, maʼnoni biroz oʻzgartiradigan, qoʻshimcha maʼno orttiradigan, lekin yangi soʻz yasamaydigan qoʻshimchalardir. Bular soʻzlarni bir–biriga bogʻlash vazifasini bajarmaydi, balki kichraytirish, erkalash, chegaralash, kamlik, oshirish, kuchaytirish, gumon, taxmin kabi maʼnolarni ifodalaydi: *uycha, kitoblar, kattaroq, ozgina, yurib, onajon, bura, oqarinqiradi, chayqa, tepkila*.

Qoʻshimchalar tuzilishiga koʻra 2 xil boʻladi:

1. Sodda qoʻshimchalar boshqa qoʻshimchalarga ajralmaydi: *aqlli*.
2. Murakkab qoʻshimchalar kamida ikkita qoʻshimchaning qoʻshilishidan hosil boʻladi: *dehqonchilik odamgarchilik, yordamlash*. Oʻzakka soʻz yasovchi qoʻshimcha qoʻshilishidan hosil boʻlgan qism **negiz** deyiladi: *paxtakorlarga, gulzorda, bilimlilar*. Shuni aytish kerakki, soʻzning **morfemik tarkibi** deganda uning oʻzak va qoʻshimchalardan iboratligi nazarda tutilsa, **morfologik tarkibi** deganda soʻzning negizi va shakl yasovchi, soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalar nazarda tutiladi. Turli usullar yordamida soʻz hosil qilinishi **soʻz yasali**sh deb ataladi. Soʻzlar asosan 5 xil usul bilan yasaladi: 1. Soʻz yasovchi qoʻshimchalar bilan yasaladi. 2. Soʻzlarni qoʻshish bilan yasaladi. 3. Soʻzlarni qisqartirib yasaladi. 4. Bir turkumdan boshqa turkumga soʻz oʻtishi yordamida yasaladi. 5. Soʻzlarni takrorlash yordamida.

1. Soʻz yasovchi qoʻshimchalar bilan ot, sifat, feʼl, ravish turkumiga oid soʻzlar yasaladi: *ishchi, aqlli, ishla, yashirin*. Olmosh, son va yordamchi soʻzlar yasalmaydi.

2. Soʻzlarni qoʻshib, juftlab soʻz yasashda qoʻshma va juft soʻzlar yasaladi: *qora+mol-qoramol, koʻz+oynak-koʻzoynak, idish – tovoq, apil – tapil, unda- bunda*. Birdan ortiq soʻzning birikishidan yasalgan soʻzlar **qoʻshma soʻz** deyiladi: *choyquti, gultojixoʻroz, sotib oldi, himoya qildi, biroz, rahmdil*. Ikkita soʻzning juftlanishidan yasalgan soʻzlar **juft soʻzlar** deyiladi: *birin – ketin, qovun – tarvuz, omon – eson*.

3. Soʻzlar qisqartirib qoʻshish yoʻli bilan ham yasaladi. Bular **qisqartma soʻz** deyiladi. Qisqartirib soʻz yasash faqat otlarda uchraydi: *elektron hisoblash mashinasi- EHM, Mustaqil Davlatlar Hamdoʻstligi – MDH*.

4. Soʻzlarning bir turkumdan boshqa turkumga koʻchish yordamida soʻz yasalishi: sifat va feʼl otga, son ravishga oʻtadi: *oʻgʻil bola* (oʻgʻil – sifat) *Oʻgʻli keldi* (otga oʻtgan). *U soat birga* (son) *keldi*. *Akasi bilan birga* (ravish) *keldi*. Oʻquv, yozuv, qurilish (feʼl otga oʻtgan). Boshqa turkumga koʻchgan soʻzning maʼnosi va gapdagi vazifasi ham oʻzgaradi.

5. Soʻzlarni takrorlash yordamida soʻz yasalishi - bunda soʻzlar takrorlanib yangi soʻzlar yasaladi: *paq-paq* (oʻyin), *tur – tur* (turish), *bip-bip* (avtobus), *pat – pat* (motosikl), *xola- xola* (oʻyin), *manman, yoʻl – yoʻl* (rang), *es – es* (zoʻrgʻa).

O'zbek tilida so'zlar tuzilish jihatidan quyidagi turlarga bo'linadi:

1.Sodda so'zlar. Sodda so'zlar 2 xil bo'ladi: tub so'z, yasama so'z. Tarkibida so'z yasovchi qo'shimcha bo'lmagan sodda so'zlar **tub so'z** deyiladi: *kitoblar, ko'proq, pishdi, yaxshiroq*. So'z yasovchi qo'shimcha qo'shilishi bilan yasalgan sodda so'zlar **yasama so'z** deyiladi: *uzumzor, ishchi, oqla*. Yasama so'z o'zak va yasovchidan iborat bo'ladi: *bil+im, ish+chi*.

2. Qo'shma so'zlar: *xontaxta, tomorqa, asalari, kamgap, sotib olmoq*.

3.Qisqartma so'zlar : *BMT, O'zMU, Sanqurbank, pedkengash*.

4.Juft so'zlar: *sabzi – piyoz, katta – kichik, o'ynab – kulib, keldi – ketdi*.

5.Takroriy so'zlar: *yashik – yashik, qator – qator, o'ynab – o'ynab*. Ma'no jihatidan bir–biriga mos kelib, jamlik, umumiylik ma'nosini bildirgan so'z **juft so'z** deyiladi. Juft so'zning har ikki qismi ham yakka holda mustaqil ma'no bildirishi mumkin yoki ikkinchi qismi yakka qo'llanmaydigan so'z bo'lishi mumkin yoxud har ikkala qismi ham ma'no ifodalamasligi mumkin: *qozon – tovoq, arpa – bug'doy, kiyim – kechak, yosh – yalang, apil – tapil*. Juft so'zlar qismlari ma'no jihatdan bir necha xil bo'ladi:

1. Bir turdagi yaqin predmetlarning nomlari: *qosh – qovoq, oltin – kumush, qovun – tarvuz*.

2. Sinonim so'zlar: *kuch – quvvat, asta – sekin, keksa – qari*.

3. Butun va bo'lak nomlari: *oy – kun, vaqt – soat, tog' – tosh*.

4. Antonim so'zlar: *kecha – kunduz, yaxshi – yomon, katta – kichik*.

Bir so'zning qo'shaloq kelishidan hosil bo'lgan so'zlar **takroriy so'z** deyiladi: *baland –baland, qa-tor – qator, non – pon, choy – poy*. Takroriy so'zlar ko'plik, davomiylik, takror kabi ma'nolarni bildiradi: *etak – etak - gul, ayta – ayta charchadim*. Takroriy so'zlarda ayni bir so'zning takror holda qo'llanishi natijasida grammatik ma'no ifodalanadi. Ma'noni kuchaytirish uchun ketma–ket keltiriladigan so'zlar takroriy so'zlar hisoblanmaydi: **Kiyimini qara,kiyimini!**

Topshiriqlar

1-topshiriq: Quyidagi so'zlarni tarjima qiling va gap tuzing: Asr – asir , oriq – ariq, zirak – ziyrak, moy – may, orden – order beton – bidon.

2- topshiriq: O'qing, so'zlarning tuzilishiga ko'ra turlarini aniqlang.

Xushmuomalalik

Xushmuomalalik yarim baxtdir, ya'ni u baxt eshigini ochishi mumkin, xolos. Biroq, bu bilan baxtni uzoq ushlab bo'lmaydi. O'zingiz o'ylang, inson xushmuomala bo'lsa-yu, lekin mehribonlikni va g'amxo'rlikni bilmasa, birovning mushkulini oson qilmay faqat o'zining shaxsiy manfaati uchun ish yuritsa, hurmatga sazovor bo'lmaydi, yakkalanib qoladi.

Xushmuomalalik zaminida mehnatsevarlik bilan bir qatorda mehribonlik va g'amxo'rlik qaynab tursa, odam umrbod baxtli hayot gashtini suradi.

3-topshiriq:Maqollarni yod oling. Ruscha muqobilini toping:

1. Qo'rqqanga qo'sh ko'rinar.
2. Egilganga egil, kerilganga keril.
3. Maqtanganning uyiga bor, kekkeyganning to'yiga.
4. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak.

4-topshiriq:O'zbek tiliga tarjima qiling va so'zlarning tuzilishiga ko'ra turlariga e'tibor bering.

Любите книгу – источник знаний. 2. В школьном саду кипит работа. 3. За завтраком мы обсудили вчерашнюю поездку. 4. Все мы должны беречь родную природу.

ALISHER NAVOIY-SO'Z MULKINING SULTONI

GRAMMATIKA. SO'Z TURKUMLARI

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Ulug', shoir, mutafakkir, jahon, adabiyot, buyuk, san'atkor, me'ros, ijod, baxt-saodat, kurash, osoyishta, o'zaro, urush, obodonchilik, taraqqiyot, bag'ishlamoq, donishmand, davlat, arbob, asos solmoq, mumtoz, pog'ona, iste'dod.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Великий, мастер слова, талант, произведение, культура, покровитель, ученик, учитель, многие, деятельность, наследие, современник, начинать, начинаться, век, сложный, этап, главный, источник, сведения, классический.

3 - topshiriq. Matnni o'qing. Matnning savolli va atama rejalarini tuzing. Matndagi ma'lumotlarning bog'lovchi aloqa vositalarini aniqlang. (Прочитайте. Составьте вопросный и назывной планы к тексту. Определите средства связи информации в тексте).

ALISHER NAVOIY

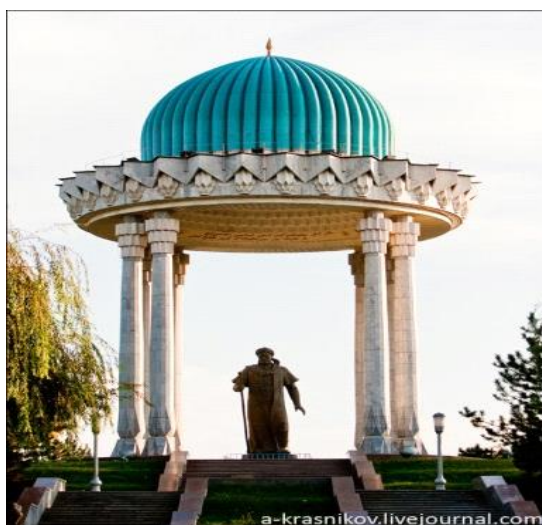

(1441-1501)

O'zbek xalqining ulug' shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy jahon adabiyotining buyuk san'atkorlaridandir. Uning nomi Gomer va Dante, Rudakiy va Firdavsiy, Nizomiy va Shota Rustaveli, Sa'diy va Shekspir, Pushkin va Tolstoy, Robindranat Tohur va Lui Sin kabi ulug' so'z san'atkorlarining nomlari bilan tengdir. Navoiy butun faoliyati va ijodiyotini insonning baxt-saodati uchun kurashga, xalqning osoyishtaligiga, o'zaro feodal urushlarining oldini olishga, obodonchilik ishlariga, ilm-fan, san'at va adabiyot taraqqiyotiga bag'ishladi. U ulug' gumanist va donishmand, davlat arbobi, o'zbek adabiy tiliga asos solgan, o'zbek mumtoz adabiyotini yangi taraqqiyot pog'onasiga ko'tara olgan buyuk so'z san'atkori, iste'dodli e'nsiklopedist olim bo'lib, juda

qimmatli asarlar qoldirdi. U o'z davrining madaniy hayotiga rahbar, ilm-fan, san'at va adabiyot ahllariga homiy, ko'plab shogirdlar yetishtirgan ustoz darajasiga yetgan.

Navoiyning faoliyati va me'rosini o'rganish murakkab tarixga e'gadir. Bu tarix XV asrning o'zidan, Navoiy zamondoshlarining asarlaridan boshlanadi. Olti asrga yaqin davr ichida uning faoliyati va me'rosini o'rganish borasida murakkab bosqichlardan o'tildi. Uning me'rosini o'rganishdagi asosiy manba o'z asarlaridir. Navoiyning "Vaqfiya", "Xamsa", "Majolisun – Nafois", "Muhokamatul-lug'atayn" kabi asarlarida uning hayoti va faoliyatiga doir ko'p qimmatli fakt va ma'lumotlarga e'ga bo'lamiz

Uning asarlari Sharq xalqlariga yaqindan tanish va manzur bo'lib bordi. U ko'p xalqlarning klassiklari qatoridan o'rin olgan, xalqlar e'htiromi hamda muhabbatiga e'ga bo'la olgan. Yevropaliklar ham XV asrdanoq Navoiy asarlari bilan tanishgan bo'lsalarda, lekin ular tomonidan uning hayoti va ijodini o'rganish XIX asrdan boshlangan. Shu asrning birinchi yarmiga kelib uning asarlari asosida yozilgan lug'atlarni ham nashr e'tishga kirishilgan. So'ng G'arbiy Yevropa va rus sharqshunoslari ham Navoiyning hayoti va ijodi yuzasidan materiallar to'plab, ularni tizimga solish, umumlashtirish ishlarini boshlaganlar.

Matndan keyin bajariladigan mashqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.O'zbek xalqining ulug' shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy kim edi? 2. Uning nomi kimlarning nomlari bilan teng? 3.Navoiy kimning baxt-saodati uchun kurashgan? 4.Butun faoliyati va ijodiyotini u nimalarga bag'ishladi? 4.U kim bo'lgan? 5. Shoir nimalarni qoldirdi? 6. U qanday darajalarga erishgan? 7. Nima murakkab tarixga ega? 8. Uning me'rosini o'rganishda asosiy manba nima

bo'lgan? 9. Qanday asarlarda Navoiyning hayoti va faoliyatiga doir bo'lgan qimmatli dalillar, ma'lumotlar mavjud?

1-mashq. Sifatlarni o'zbek tiliga tarjima qiling, qiyosiy daraja hosil qilib, gaplar tuzing. (Переведите прилагательные на узбекский язык. Образуйте сравнительную степень прилагательных, составьте предложения).

Темный, далекий, высокий, соленый, сладкий, мелкий, глубокий, дочерний, сыновий, дружеский, старый, новый, слабый, сильный, густой, жидкий, верный, крепкий.

2-mashq. Quyidagi gaplarni rus tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на русский язык).

1. Navoiy e'ski o'zbek adabiy tiliga asos solgan, uning ravnaqi uchun kurasha olgan buyuk mutafakkirdir. 2. Shoir xalqqa va uning o'z tilida g'oyaviy-badiiy yuksak asarlar yaratib, xalq tilining tuganmas manbalaridan keng foydalana olgan. 3. Navoiy xalq tilining boyligi va nafisligini namoyish e'tish uchun kurashdi. 4. Navoiy o'z ona tilini yaxshi e'gallab olishga, uni qadrlashga, shu tilda kitobxonlarga manzur bo'ladigan asarlar yaratishga chaqirdi. 5. Shoir o'zbek tilini kamsituvchilarga qarshi shafqatsiz kurash olib bordi.

3-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. Sifat darajalarini aniqlang. (Переведите предложения на узбекский язык. Определите сравнительную степень прилагательных).

1. Он сделался терпеливее и твёрже, научившись в свою очередь не уступать. 2. Ветер становится тише, уныло шепчет о чём-то. 3. Исчезнет жизни сновиденье: кто был счастливей, был умней. 4. Гости, прослышав, что идёт борьба между двумя сильнейшими противниками, собрались в бильярдной, окружили нас. 5. Добрее, великодушнее, лучше вас я не знаю человека, и не может быть. 6. Ольга Дмитриевна тоже делилась своими мечтами, более скромными, более личными, более откровенными. 7. Он нанял квартиру побольше. 8. Мать была интеллигентней отца, хоть и называлась скромно — домашняя хозяйка.

4-mashq. Sifatlarning orttirma va qiyosiy daraja shakllarini yasang. (Образуйте превосходную и сравнительную степени прилагательных).

Tez, buyuk, uzoq, mehribon, yosh, moviy, muqaddas, baxtli, yaxshi, hidli, oq, achchiq, mustahkam, qiyin, qattiq, aqlli, noyob.

5-mashq. Nuqtalar o'rniga orttirma darajali sifatlarni qo'yib, ko'chiring. (Вместо точек поставьте превосходную степень прилагательных).

1. U ishlaydigan xona ... katta. 2. Natasha o'zbek tilini... yaxshi biladi. 3. Everest ... baland tog'.. 4. Nil ... uzun daryo. 5. Suv ... sovuq. 6. Ekiladigan yer ... hosildor.. 7. Muzqaymoq ... shirin ekan.

6-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Если бы я был не я, а красивейший, умнейший и лучший человек в мире и был бы свободен, я бы сию минуту на коленях просил руки и любви вашей. 2. Молодой подвижный парень, белокурый и сероглазый, с пухловатыми и свежими губами и весёлым, чуть вздёрнутым носом, с постоянным выражением живости и мальчишеского задора в каждой чёрточке лица, он был одним из самых приметных парней в отряде. 3. Вот и мотай на ус: первейшим делом приглядывайся, без дела не стой. 4. Это был беспокойнейший день. 5. Ей [Вере] было уже двадцать три года, она была хороша собой, красивее Манюси, считалась самой умной и образованней в доме и держала себя солидно, строго, как это и подобало старшей дочери, занявшей в доме место покойной матери. 7. Он [Фёдор Черных] обнял маленького человека, прижавшегося к нему, – то наш милейший и учёнейший доктор Старк. 8. Величайшая слабость ума заключается в неверчивости к силам ума.

7-mashq. Qiyosiy darajadagi sifat shakllariga qoy'ib, gap tuzing. (Используя форму сравнительной степени прилагательных, составьте предложения).

Toza, uzoq, yaxshi, yomon, ayyor, qalin, ko'p, yozgi, kunduzgi, chiroyli, qimmatli, arzon, qisqa, uzun, uzoq, issiq, o'tkir, o'tmas, qalin, yupqa.

5-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...).

6-topshiriq. Alisher Navoiyning "Qora ko'zim" she'rini yodlang. (Выучите наизусть стихотворение А.Навои "Qora ko'zim").

Qaro ko'zum, kelu mardumlug' emdi fan qilg'il,
Ko'zum qarosida mardum kibi vatan qilg'il.
Yuzung guliga ko'ngul ravzasin yasa gulshan,
Qading niholiga jon gulshanin chaman qilg'il.
Takovaringg'a bag'ir qonidin hino bog'la,
Ittingg'a g'amzada jon rishtasin rasan qilg'il.
Firoq tog'ida topilsa tufrog'im, ey charx,
Xamir etib yana ul tog'da ko'hkan qilg'il.
Yuzung visoliga etsun desang ko'ngullarni,
Sochingni boshtin-ayog' chin ila shikan qilg'il.
Xazon sipohiga, ey bog'bon, emas mone'
Bu bog' tomida gar ignadin tikan qilg'il.

7-topshiriq. Navoiyning "Qora ko'zim" she'riga savollar tuzing. (Составьте вопросы к стихотворению Алишера Навои "Qora ko'zim").

8-topshiriq. "She'r va hayot" mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak.

(Разыграйте диалог на тему: “She’r va hayot”. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

9-topshiriq. Maqollarni o’qing, mazmuniga e’tibor bering. (Прочитайте пословицы, обратите внимание на их содержание).

Yangi ko’za — suvi toza.
Yaxshi erga bersang qizni,
Silay-silay sulton qilar.
Yomon erga bersang qizni,
Ura-ura ulton qilar.
Yaxshi ro’zg’or — jannat,
Yomon ro’zg’or — do’zax.

10 - topshiriq. Sifatlarni o’zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите прилагательные на узбекский язык).

Хлебный, водный, лесной, дачный, жирный, шумный, грязный, голодный, соседний, передний, задний, нижний, зимний, летний, вечерний, субботний, классовый, полевой, береговой, капроновый, сосновый, метровый, литровый, боевой, деловой, меховой, преподавательский.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “Alisher Navoiy”matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст “Alisher Navoiy”).

1-mashq. Sifatlarni o’zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

Университетский, городской, узбекский язык, французский, ветренный, кожаный, костяной, травяной, шерстяной, деревянный, стеклянный, воробьиный, голубиный, гусиный, орлиный, звериный, лошадиный, плечистый, голосистый, золотистый, пушистый, талантливый, правдивый, дождливый, внуков, дедов.

2-mashq. Quyidagi reja orqali hikoya yozing va unga nom qo’ying.

(Используя данного плана, напишите небольшой рассказ и озаглавьте его).

1. Hirot – Sharqning eng madaniy markazlaridan biri.
2. A. Navoiy – g’azal mulkining sultoni.
3. “Xamsa” – shoir ijodining cho’qqisi.
4. A. Navoiy shoirlar orasida.
5. H. Boyqaro va A. Navoiy do’stligi.
6. A. Navoiyning mamlakat rivojida roli.
7. Navoiy ijodining bugungi kundagi ahamiyati.
8. Navoiyning jahon adabiyotiga qo’shgan hissasi.

Grammatika atamasi grekcha *grammatike* soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “oʻqish va yozish haqidagi bilim” degan maʼnoni bildiradi. Grammatika til haqidagi fanning bir qismi boʻlib u oʻz navbatida ikki qismga boʻlinadi:

1) **morfologiya**. 2) **sintaksis**. **Morfologiya** atamasi grekcha **morfe–shakl**, **logos-** soʻz, **fan** maʼnolarini bildiradi. Morfologiyada soʻz turkumlari oʻrganaladi. **Sintaksis**da soʻz birikmalari, gap va uning turlari oʻrganaladi. Tildagi soʻzlarning umumiy va grammatik maʼno va vazifalariga koʻra maʼlum guruhlariga bulinishi **soʻz turkumlari** deiladi.

Soʻz turkumlari quyidagi guruhlariga boʻlinadi: **1. Mustaqil soʻz turkumlari**- lugʻaviy maʼnoga ega boʻlib, morfologik jihatdan oʻzgaradigan, gap ichida malum sintaktik vazifa bajaradigan soʻzlar dir. Bu guruhga ot, sifat, son, olmosh, feʼl, ravish kiradi.

2. Yordamchi soʻzlar turkumiga mansub soʻzlar yakka holda manʼno anglatmaydi, gap boʻlagi boʻla olmaydi, Grammatik maʼnolarni ifodalashga xizmat qiladigan soʻzlardir. Ular mustaqil soʻzlar va ayirim gaplar oʻrasidagi munoʻsabatni anglatishga xizmat qiladi, soʻzga va gapning mazmuniga turli qoʻshimcha maʼnolar qoʻshadi. Yordamchi soʻzlarga koʻmakchi, bogʻlovchi, yuklama kiradi.

3. Alohida olingan guruh soʻzlar – lugaviy maʼno bildirmaydigan, lekin baʼzan gap boʻlagi vazifasini bajaradigan soʻzlardir. Bularga modal soʻzlar, undov soʻzlar, taqlil soʻzlar kiradi. Demak, oʻzbek tilida 12ta soʻz turkumi mavjud.

Tayanch soʻzlar: Alisher Navoiy, asoschi, turkiy, grammatika, morfologiya, sintaksis, soʻz turkumlari, mustaqil, yordamchi, alohida.

ZAHRIDDIN MUHAMMAD BOBUR-SHOHVA SHOIR OT VA UNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Oʻzbek mumtoz adabiyotining yirikvakili, buyuk shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi, isteʼdodli sarkarda Zahriddin Muhammad Bobur millatimizning eng yorqin vakillaridan biridir.

Asl ismi Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan «Bobur» («Sher») laqabini oladi. Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonda dunyoga kelgan. Ota tomondan Sohirqiron Amir Temurga 5-avlod hisoblanadi. Otasi Umarshayx Mirzo baxtsiz hodisa tufayli olamdan oʻtgach, 12 yoshli Bobur Fargʻona taxtiga oʻtirgan. Bobur Afgʻonistonda «Bogʻi Shahrora», «Bogʻi Jahonora», «Oʻrtabogʻ», «Bogʻi vafo» va «Bogʻi Bobur» kabi oromgohlar tashkil etgan. Buyuk Moʻgʻullar imperiyasi Bobur boshchilidagi hukmron sinf Hindistonga kirib borganda uning tomonidan tashkil etilgan. Imperiya 16-asrning oʻrtalaridan 18-asr oʻrtalariga qadar ancha vaqt mavjud boʻlib, hozirgi Hindiston, Pokiston, Bangladesh va Afgʻonistonning janubi-sharqiy hududlarida faoliyat koʻrsatgan. Shunisi eʼtiborga loyiqki, na Bobur, na Imperiya avlodlari oʻzlarini bunday deb nomlashgan. Bu nom ingliz mustamlakachilari

tomonidan berilgan. Shimoliy Hindiston va Markaziy Osiyodagi musulmon aholini shunday atashgan. Bobur – buyuk sarkarda Amir Temurning avlodidan. Bobur Andijonda tugʻilib oʻsgan, shuning uchun bu yerda uning nomi bilan koʻp narsa bogʻlangan. Bu yerda Bobur nomidagi maydon bor, unda baland postamentda qizil granit haykal oʻrnatilgan. Shuningdek, shaharda Bobur kutubxonasi va Milliy bogʻga tashrif buyurish mumkin. Toshkentda «Bobur nomidagi madaniyat va istirohat bogʻi» bor. «Yashil» bogʻda sayr qilish, stol tennisi oʻynash, qahvaxonada oʻtirish, qayiqda suzish va shunchaki kapalak shaklidagi koʻldan zavqlanish mumkin. Gulbadanbegim – Boburning kenja qizi va Islom sharqidagi yagona tarixchi ayol. «Humoyunnoma» asarida oʻz davrining tarixiga oid muhim materiallar, shuningdek, taniqli otasining xotiralari aks ettirilgan.

Bobur 4 oʻgʻil farzand koʻrgan: Humoyun Mirzo, Komron Mirzo, Askariy Mirzo, Hindol Mirzo. Biroq afsonalarda uning yana bir oʻgʻli boʻlgani aytiladi. Oltin beshikka solib tashlab ketilgan chaqaloqni ming urugʻi oqsoqoli topib olib, voyaga yetkazadi. Ushbu «Oltin Beshik» afsonasi Qoʻqon xonligi taxtini ming urugʻi vakillari egallashi uchun asos boʻlgan. Bobur Agrada vafot etgan va boʻlajak Toj Mahal qarshisida dafn etilgan. Keyinroq oʻzining vasiyatiga koʻra qabri Kobulga, Bogʻi Boburiyga koʻchirilgan. Boburning otasi — Umarshayx Mirzo Fargʻona viloyati hokimi, onasi — Qutlugʻ Nigorxonim Moʻgʻuliston xoni va Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi. Yorqin siyosiy faoliyatidan tashqari, Bobur oʻzining sheriylar istedodi bilan ham mashhur boʻlgan. Boburning ruboiylari oʻzining chiroyi va yengil boʻgʻini bilan maftun qiladi. Hayot, doʻstlik va sevgi haqida – ular hozirgi kunda ham aktual.

«Boburnoma» – Boburning tarixiy asaridir. Asar haqli ravishda «turkiy nasrning eng yaxshi asari» deb nomlangan. Ushbu kitob tarixiy yozuvlarning qisqa ma'lumoti emas. Asarda Boburning faoliyati, uning muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz harbiy yurishlari, boy sarguzasht hayotining barcha voqealari tasvirlangan. Bugungi kunga qadar «Boburnoma» dunyoning 31 tiliga tarjima qilingan. Zahiriddin Boburning «Boburnoma» asariga qadar Hindiston hech qachon bunchalik chuqur o'rganilmagan va u hind olimlariga mamlakat tarixini o'rganishga katta yordam bergan.«Boburnoma» voqealari Andijon, Samarqand, Xo'jand, Hirot dan boshlab Kobul va Agrabacha bo'lgan qamrovga ega. Unda O'rta Osiyodan boshlab Hindistongacha bo'lgan masofadagi deyarli 50 yillik voqealar haqqoniy ifoda va bahosini topgan. Bobur o'z davrining taniqli shoir va yozuvchilari bilan xat va she'rlar almashgan. Bir kuni u buyuk Alisher Navoiyga she'rlarini yubordi va uning ijodi haqidagi ma'qullagan sharhlarini oldi. Keyinchalik «Boburnoma»da Bobur Alisher Navoiyni tengi yo'q shaxs sifatida tilga olib, uni ilm va san'at odamlarining homiysi deb ataydi.

Ot va uning grammatik xususiyatlari

Shaxs, narsa ma'nolarini, shuningdek joy nom larini bildirib, *kim? nima? qayer?* so'roqlariga javob bo'ladigan so'zlar **ot** deyiladi. *Kim?* so'rog'i shaxsni bildiruvchi so'zlarga, *nima?* so'rog'i narsa - buyumni bildiruvchi so'zlarga, *qayer?* so'rog'i joy nomini bildiruvchi so'zlarga beriladi. Shunga ko'ra otlar shaxs otlari, narsa - buyum otlari, o'rin-joy otlariga bo'linadi. Masalan: *olma, bulut, do'ppi; qiz, chol, Qo'zivoy; qishloq, guzar, Toshkent.*

Otlar tuzilishiga ko'ra **sodda, qo'shma, jut** va **takroriy otlarga** bo'linadi. **Sodda otlar** faqat bir asosdan tarkib topgan otlardir: *ishlarimiz, ko'chadagi, o'roq.* Sodda otlar **tub** va **yasama** bo'ladi. Tarkibida so'z yasovchi qo'shimchasi bo'lmagan otlar **sodda tub otlardir:** *tilimiz, bolalar, kitob.* Morfologik usul bilan (so'z yasovchi qo'shimchalar yordamida) yasalgan otlar **sodda yasama otlardir:** *ekin, supurgi, aravakash..* **Qo'shma otlar** ikki yoki undan ortiq asosdan tarkib topgan otlardir: *kungaboqar, beshbarmoq, qo'Iqop, boychechak.* Qo'shma otlar qo'shib yoki ajratib yoziladi: 1) ikki va undan ortiq asosdan tarkib topgan turdosh otlar doim ajratib yoziladi: *laylakqor, olibsotar, tillaqosh, atirgul;* 2) ikkinchi qismi turdosh otdan bo'lgan atoqli otlar qo'shib yoziladi: *Oltiariq, Yangibozor, Surxondaryo;* 3) ikkinchi qismi atoqli otdan bo'lgan qo'shma otlar ajratib yoziladi: *O'rta Osiyo, G'arbiy Yevropa, O'rta Chirchiq.* **Juft otlar** ikkita otning juftlashuvidan hosil bo'ladi va chiziqcha bilan yoziladi: *kitob-daftar, ota-ona, temir-tersak, ot-ulov, orzuarmon, gap-so'z.* **Takroriy otlar** otni aynan yoki tovush o'zgarishi bilan takrorlash orqali hosil qilinadi. Takroriy otlar chiziqcha bilan ajratib yoziladi: *savatsavat, dasta-dasta, qovun-povun, uy-puy.*

Tayanch soʻzlar: “Boburnoma”, tarixiy, memuar, ot, mustaqil, xususiyat, turdosh, atoqli, yakka, juft, aniq, mavhum, turlanish, egalik, kelishik, birlik, koʻplik.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Oʻqing, otlarni aniqlang. Ularning qaysilari biror shaxs yoki narsalarga atab qoʻyilgan otlar:

Gulbadanbegim Zahiriddin Muhammad Boburning qizi boʻlib, u 1523-yili Qobulda tugʻilgan. Onasi Dildorbegim temuriy Sulton Mahmud Mirzoning qizi boʻlgan. Otasining farmoniga koʻra u katta onasi, yaʼni Humoyun Mirzoning onasi Mohimbegim qoʻlida tarbiyalangan. Gulbadanbegim zamonasining oqila, donishmand ayollaridan edi. Akbarshohning taklifi bilan “Humoyunnoma” - ajoyib va muhim tarixiy asarni yozgan. “Humoyunnoma” Bobur va Humoyun podshohlarning hayoti va sarguzashtlarining qisqacha tarixi boʻlib, “Boburnoma”ning mantiqiy davomidir. “Akbarнома”ning muallifi Abul Hazlning yozishicha, Gulbadanbegim 1603-yilda 80 yoshida vafot etgan.

2-topshiriq: Oʻzingiz eshitgan yoki oʻqigan kitoblaringizdan hayvonlarga atab qoʻyilgan nomlardan bir nechtasini yozing. Ular ishtirokida ogʻzaki gaplar tuzing.

3-topshiriq: Viloyatingizdagi shahar, tuman, koʻl, daryo, anhor va boshqa joy nomlarini bir necha guruhga ajratib, har biriga uchtdan misol yozing.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Zahiriddin Muhammad Bobur kim?
2. Boburnoma qanday asar?
3. Ot deb nimaga aytiladi?
4. Ot maʼno jihatdan qanday turlarga boʻlinadi?
5. Otga xos grammatik xususiyatlar deganda nimani tushunasiz?
6. Ot qaysi soʻz turkumlari guruhiga kir

MUMTOZ ADABIYOT SALOHİYATI OTLARDA EGALIK VA KELISHIK KATEGORIYASINING IFODALANISHI

Adabiyot arabcha “adab» s oʻzidan olingan boʻlib “odob», «nafosat» degan maʼnolarni bildiradi. Mumtoz adabiyot milliy va jahon badiiy madaniyati xazinasini tashkil etgan, koʻpchilik tomonidan tan olingan mashhur asarlar silsilasi.

Sayfi Saroyi – oʻzbek mumtoz adabiyotining isteʼdodli vakillaridan biri. Xorazm yaqinidagi Qamishli qishlogʻida tugʻilgan. Oltin Oʻrda davlatining poytaxti Saroy shahrida yashagan, hayotining soʻnggi yillarini Misrda oʻtkazgan va u yerda vafot etgan.

Lutfiy- 15 asr o‘zbek she’riyati takomilida o‘ziga xos o‘ringa ega, katta iste’dod sohibi, „Malikul-kalom“ (Navoiy), tuyuq janrining ustasi.

Xorazmiy- Iste’dodli shoir, temuriylar davri adabiyotining yirik namoyandasi. Xorazmiy — shoirning adabiy taxallusi, ismi va hayoti voqealari ma’lum emas. Birgina asari „Muhabbatnoma“ (1353) Sirdaryo bo‘ylarida yozilgan va Oltin O‘rda hukmdorlaridan Muhammad Xo‘jabek (Oltin O‘rda xoni Jonibekning o‘g‘li)ga bag‘ishlangan.

Otlarda egalik va kelishik kategoriyasining ifodalanishi

Egalik qo‘shimchalari predmetning uch shaxsdan (so‘zlovchi, tinglovchi, o‘zga) biriga qarashli ekanini bildiradi. Egalik qo‘shimchalari oxiri unli bilan tugagan otlarga birlikda **–m, -ng, -si, -ngiz** shaklida; oxiri undosh bilan tugagan otlarga esa birlikda **–im, -ing, -I**; ko‘plikda **–imiz, -ingiz, -I** shaklida qo‘shiladi:

Shaxs	Birlik	Ko‘plik
1-shaxs	Dalam, kitob im	Dalam iz , kitob imiz
2-shaxs	Dalang, kitob ing	Dalang iz , kitob ingiz
3-shaxs	Dalasi, kitobi	Dalalari, kitoblari

K va **q** undoshi bilan tugagan otlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda, o‘zak – negiz oxiridagi jarangsiz **g** undoshiga aylanadi va *koptogi*, *tuproq‘I* kabi yoziladi. *Og‘iz*, *burun*, *zahar* kabi otlarga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda, ikkinchi bo‘g‘indagi qisqaroq aytiladigan **u, i, a** unlilari tushib qoladi: *og‘zi*, *burni*, *zahri*.

Obro‘, parvo so‘zlariga egalik qo‘shimchasi qo‘shilganda esa *y* tovushi o‘rttiriladi: *parvoyi, obro‘yim*.

Otlarning turlanishi

Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi **turlanish** deyiladi. Otlarda oltita kelishik mavjud:

№	Kelishik nomi	Qo‘shimchasi	Savollar
1.	Bosh kelishik	--	Kim?
2.	Qaratqich kelishik	-ning, -n	Kimning?, Nimaning?
3.	Tushum kelishik	-ni, -n	Kimni? Nimani?
4.	Jo‘nalish kelishik	-ga, -ka, -qa, -na, -a	Kimga? Nimaga?
5.	O‘rin – payt kelishik	-da	Kimda? Nimada?
6.	Chiqish kelishik	-dan	Kimdan? Nimadan?

Qaratqich kelishigidagi ot doim ot bilan bog‘lanadi: *maktabning hovlisi, kitobning varag‘i*. Tushum kelishigidagi ot doim fe‘l bilan bog‘lanadi: *maktabni sevish, kitobni o‘qish, maktab(ning) bog‘i, xat(ni) yozdi, Andijon(ga) ketdi*. Qaratqich, tushum kelishigi qo‘shimchalari **-n** shaklida qisqarishi mumkin: *Otin (ing) boshin(i) burdi*.

Tayanch so‘zlar: adabiyot, mumtoz, namoyanda, ot, egalik, birlik, ko‘plik, shaxs, kelishik, qaratqich, tushum, jonalish, o‘rin-payt, chiqish, belgili, belgisiz.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Mumtoz adabiyot nima?
2. Mumtoz adabiyot namoyondalaridan kimlarni bilasiz?
3. Otlarda egalik kategoriyasining ifodalanish haqida so‘zlang.
4. Otlarda kelishik kategoriyasi qanday ifodalanadi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Egalik shakllaridagi otlarni ko‘chirib yozing, shaxs va sonini aniqlang. Masalan: davri – III shaxs, birlik.

to‘lqin- волна, halovat-спокойный, спокойно, ufq-горизонт, vafodor- преданный, верный, tik- стройный, ровный, прямой, bo‘y cho‘zgan- растущий.

2-topshiriq: Berilgan so‘zlarga I va III shaxs egalik qo‘shimchalaridan birini qo‘shib, namunadagidek yozing. Hosil bo‘lgan so‘z shaklini tushuntirib bering; orzu – orzuyim.

Ko‘ylak, tilak, og‘iz, bo‘g‘iz, sarmo, qalb, tog‘, buloq, yurak, quloq, oila, uy.

3-topshiriq: Nuqtalar o‘rniga mos otlarni qo‘yib, so‘z birikmalarini ko‘chiring.

... onasi, ... bordi, ... chiqdi, ... ko‘chasi, ... jo‘nadi, ... intizomni, ... kichik, ...o‘qidi, ... javobi.

XALQ OG‘ZAKI IJODI DURDONALARI OTLARNING MA’NO TURLARI

Xalq og‘zaki ijodi yozma adabiyotdan ancha ilgari paydo bo‘lgan va yozma adabiyotning bunyodga kelishi uchun zamin hozirlagan. Xalq yaratgan asarlar o‘zining g‘oyaviyligi, chuqur xalqchilligi, til boyligi va badiiyligi bilan ahralib turadi. U xalqning yengilmas irodasini, kelajakka bo‘lgan ishonchini, haqiqat, adolat, tinchlik va baxt haqidagi tasavvurlarini yaqqol aks ettiradi. Xalq shoirlari yoki jamoat tomonidan yaratilib, og‘izdan-og‘izga, avloddan-avlodga o‘tib kelgan badiiy asarlar **xalq og‘zaki ijodi** deyiladi.

Xalq og‘zaki ijodi fol’klor deb ham yuritiladi. Xalq og‘zaki ijodiga quyidagi janrlar kiradi: qo‘shiq, maqol, matal, topishmoq, afsona, rivoyat, asotir, ertak, latifa, lof, lapar, termalar, doston, askiya, tez aytish, masal, alla, yor-yorlar, kelin salomlar kabi.

Otlarning ma'no turlari

Otlar ma'no jihatidan dastlab **atoqli** va **turdosh otlarga** bo'linadi. **I. Atoqli otlar** – biror shaxs, narsa yoki joy kabilarga maxsus atab qo'yilgan nomlardir. Atoqli otlar mazmuniga ko'ra bir necha toifaga bo'linadi: **1. Kishilarning ismlari (antroponimlar)** – biror shaxsga atab qo'yilgan ism, familiyasi, otasining ismi, taxallusi kabilardir: *Usmon, Rustam, Dilbar, Nigora, Abdullayev, Sobirova, Davron o'g'li, Zokir qizi* singari. **2. Qushlar va hayvon (zoonimlar)ning laqablari** - *Kesha, Olapar, Mosh, Tom, Jerri, Misha*. **3. Joy nomlari (toponimlar)** – ma'lum bir hududga, xususan, mamlakat, shahar, viloyat, tuman, qishloq, mahalla, ko'chalarga maxsus atab qo'yilgan nomlar bolib, bular bir so'zdan yoki so'z birikmasidan, ya'ni ikki va undan ortiq so'zdan iborat bo'lishi mumkin: *O'zbekiston, Toshkent, Xorazm, Chilonzor, Qo'ng'iro't (qishloq), Bodomzor (mahalla), Mirishkor (ko'cha)* yoki *Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk ipak yo'li*. **4. Suv havzalari va inshoot (gidronimlar)ning nomlari** – okeanlar, dengizlar, daryolar, ko'llar, kanallar, anhorlar, hovuzlar, soylar, ariqlar, buloqlar, shuningdek, turli suv inshootlari, suv omborlari, quduqlarga atab qo'yilgan nomlardir - *Tinch (okean), Kaspiy (dengiz), Amudaryo, Baykal (ko'l)*,... **5. Planetalar (osmon jismlari)ning nomlari** – *Yupiter, Mars, Venera*. **6. Tashkilot, korxona, muassasalarning nomlari** – *Birlashgan Millatlar Tashkiloti, "Tulpor" (yo'lovchi tashish korxonasi), Toshkent arxitektura qurilish instituti*. **7. Tarixiy sana va bayramlarning nomlari** – *1-yanvar – Yangi yilbayrami, Navro'z bayrami, Xotira va Qadrlash kuni, Mustaqillik bayrami, Qurbon hayiti*. **8. Ommaviy axborot vositalari (televideniye, radio, gazeta, jurnal)larning nomlari** – *O'zbekiston milliy teleradiokompaniyasi, "Vodiy sadosi" radiosi, "Toshkent oqshomi" gazetasi* kabi. Shuningdek, televideniye kanallari, ko'rsatuvlar, nomlari, radioeshittirishlar, maqolalar, rubrikalarning nomlari ham atoqli ot sanaladi.

II. Turdosh otlar – bir turdagi narsa va predmetlarning umumlashtiruvchi nomi bo'lib, ular hamisha kichik harf bilan yoziladi; *odam, mushuk, daftar, shahar, daryo, tog'* kabi. **Turdosh otlar** o'z navbatida **aniq va mavhum** hamda **yakkava jamlovchi** turlarga bo'linadi: **1. Aniq (konkret) otlar** – ko'z bilan ko'rish, sezgi a'zolarimiz orqali sezish mumkin bo'lgan, ya'ni inson tasavvur doirasi idrok qila oladigan narsalarning nomlari – *inson, daraxt, qalam, quyosh, daryo, havo, osmon*. **2. Mavhum (abstract) otlar** - ko'z bilan ko'rish, sezgi a'zolarimiz orqali sezish mumkin bo'lmagan, ya'ni inson tasavvur doirasi idrok qila olmaydigan narsa va tushunchalarning nomlari – *vijdon, qalb, baxt, quvonch, aql, mehr, do'stlik, fikr*,... **1. Yakka otlar** – birlik ma'nosida yakka predmetlarni ifodalaydi; *odam, ko'cha, daraxt, uy, tog', kitob*,... **2. Jamlovchi otlar** – birlik shaklda ifodalanib, ko'plik ma'nosini ifodalovchi so'zlardir; *xalq, karvon, guruh, aholi, armiya*,... Otlar **birlik va ko'plik** sonda keladi. **Birlik sondagi otlar** bir predmetni bildiradi. **Ko'plik sondagi otlar** birdan ortiq predmetni bildiradi. Otlar ko'plikda *-lar* qo'shimchasi orqali ifodalansa, **morfologik usul** hisoblanadi: *bolalar, uylar*. Ko'plik ma'nosi qo'shimchasiz holda maxsus so'zlar yordamida ifodalansa, **leksik usul** hisoblanadi: *bir qancha odam, ming – ming daraxt, beshta daftar*. Ba'zan bu usullar aralash

ifodalanishi mumkin (**leksik morfologik usul**): *ko‘p ota – onalar* kelishdi. O‘zbek tilida ko‘plik ma’nosini **fonetik usulda** ifodalanishi ham ko‘p uchraydi; *oda-a-am, gu-u-ul, gila-a-am,..* Harakat – holat, belgi nomini bildirgan otlar, donalab sanalmaydigan narsa va jism nomlari, juft predmetlarni bildiruvchi otlar va atoqli otlar faqat birlikda qo‘llanadi: *do‘stlik, un, ko‘z, Muattar va h.* Faqat birlikda qo‘llanadigan otlarga ko‘plik qo‘shimchasi qo‘shilganda ko‘plikni emas, balki o‘sha predmetlarning turli xilini, jamlikni, hurmat, kinoya, kuchaytirish kabi ma’nolarni bildiradi: *Dadamlar ishlaydilar. Ma’muraxonlar kelishdi. Boshlarim og‘rib ketdi.-lar* ko‘rsatkichi otlardan tashqari olmosh, son, sifat, fe’l, ravish turkumidagi so‘zlarga ham qo‘shilishi mumkin: *bular, kimlar, bizlar, tushuntirishlar, kattalarni, beshlar, ilgarilar, kelganlar* kabi. Bu ko‘rsatkich fe’lga qo‘shilganda tuslovchi tarkibida keladi: *boradilar* (3 – shaxs tuslovchi tarkibida).

Kichraytirish, hurmatlash va erkalash otlari

Nutqimizda kichraytirish, hurmatlash va erkalash otlari ham qo‘llanadi. Bunday otlar kichraytirish, ba’zan esa ham kichraytirish, ham erkalash ma’nolarini anglatadigan quyidagi qo‘shimchalar bilan yasaladi:

- <i>cha</i> :	<i>Kitobcha, uycha,</i>
- <i>choq, -chak, -chiq</i> :	<i>ro‘molcha.</i>
-(a)loq:	<i>Qo‘zichoq, kelinchak,</i>
- <i>jon</i> : -	<i>kopchiq</i>
<i>xon</i> :	<i>Qizaloq, bo‘taloq.</i>
- <i>oy</i> :	<i>Ukajon, Rahimjon.</i>
	<i>Odilxon, Salimaxon.</i>

jon, -oy, -xon qo‘shimchalari hamma vaqt erkalash ma’nosida emas, o‘z mustaqil ma’nosida, ya’ni ot sifatida ham qo‘llanadi: *Mol achchig‘i, jon achchig‘i. Ko‘kda to‘lin oy suzmoqda. Anvar xon huzuriga chiqib ketdi.*

Tayanch so‘zlar: xalq og‘zaki ijodi, fol’klor, tildan-tilga, avloddanavlodga, sayqallangan, o‘zbek adabiyoti, namoyonda, ma’no, atoqli, turdosh, aniq, mavhum, yakka, jamlovchi, birlik, ko‘plik, kategoriya.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Xalq og‘zaki ijodi deganda nimani tushunasiz?
2. Xalq og‘zaki ijodiga tegishli qanday yirik va kichik asarlarni bilasiz?
3. Otlar ma’no jihatidan qanday turlarga bo‘linadi?
4. Atoqli otlar qanday mavzuiy guruhlariga bo‘linadi?
5. Otlarda birlik kategoriyasining ifodalanishi nimani tushinasiz?
6. Otlardako‘plik kategoriyasining ifodalanishi nimani tushinasiz?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Quyidagi otlarga II shaxs egalik qo'shimchasini qo'shib, namunadagidek yozing va yuz bergan o'zgarishni izohlang.

Namuna: Bag'ir – bag'ring.

O'rin, qorin, burun, singil, ko'ngil, mag'iz.

2- topshiriq: Berilgan otlarni ko'plik shaklga aylantiring. Sher, tadbirkor, mashina, mezbon, shoir,shahar, qurilish, fan, g'oya, talaba.

3- topshiriq Gaplarni ko'chiring, ko'plik sonda qo'llangan otlarning gapdagi vazifasini aniqlang.

1.Do'stlar, bu mening eng yaqin oshnam, tanishing. 2. Bu o'tlar oftobda rosa qurigan, yaqinida gugurt chaqmang, o't ketib qolmasin. 3.Sergap, ezma bo'lmang, birovni gapini behuda bo'lmang. 4. Ko'p o'lkalarda bo'ldim, lekin yurtimiz hammasidan a'lo. 5. Qo'lingdakilarni qo'y, o'g'lim, tez borib qo'ylarni qaytarib kel.

HOZIRGI O'ZBEK ADABIYOTI NAMOYONDALARI (E.VOHIDOV, A.ORIPOV, ZULFIYA) SIFAT VA UNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

ABDULLA ORIPOV

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Viloyat, dehqon, dunyo, oltin, tugatmoq, muvaffaqiyat, bitirmoq, turli, nashriyot, muharrir, kotib, muallif, huquqi, himoya, idora, vazifa, kelmoq,

yaratmoq, she'r, vaqtli matbuot, to'plam, «Mitti yulduz», chop etmoq, «Ko'zlarim yo'lingda», «Onajon», «Ruhim», «O'zbekiston», «Qasida», «Xotirot», «Yurtim shamoli», «Hakim va ajal», «Najot qal'asi» «Yillar armoni», mazkur, barkamol, guvoh bo'lmoq.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Особенно, произведение, жизнь, вымысел, общество, размышление, чувствовать, сильный, художественный, гармония, высокий, переплестать, комбинированный, верный, создавать, воспевать.

3-topshiriq. *Matnni o'qing. Nutqda fikrning zanjirli bog'lanishni tahlil qiling. Bir fikr oldingisidan kelib chiqishiga va uni to'ldirib kelayotganligiga e'tibor bering. Fikrning zanjirli bog'lanish vositalarini aniqlang.* (Прочитайте текст. Проанализируйте цепную связь мыслей в речи. Обратите внимание на то что последующая мысль продолжает и дополняет предыдущую. Определите средства цепной связи мыслей).

ABDULLA ORIPOV

Abdulla Oripov Qashqadaryo viloyati Koson tumanidagi Neko'z qishlog'ida, dehqon oilasida 1941 yili dunyoga keldi. Obidiyda qishloq'idagi o'rta maktabni 1958 yili oltin medal bilan tugatgach, O'rta Osiyo davlat universiteti jurnalistika bo'limiga o'qishga kirib, uni 1963 yili muvaffaqiyatli bitirdi.

1963 yildan buyon turli nashriyotlarda muharrirlik, Yozuvchilar uyushmasi raisi, mualliflar huquqini himoya qilish idorasining rahbari vazifalarida xizmat qildi. A.Oripovning talabalik yillarida yaratilgan she'rlari respublika vaqtli matbuotida bosilib chiqa boshladi. 1965 yili birinchi she'rlar to'plami – «Mitti yulduz», shundan so'ng shoirning «Ko'zlarim yo'lingda» (1967), «Onajon» (1969), «Ruhim» (1971), «O'zbekiston», «Qasida» (1972), «Xotirot» (1974), «Yurtim shamoli» (1974), «Hayrat» (1979), «Hakim va ajal» (1980) «Najot qal'asi» (1981), «Yillar armoni» (1983) kabi ko'plab she'riy to'plamlari chop etildi. Mazkur to'plamlarga kirgan she'rlarni ko'zdan kechirar ekanmiz, unda shoirning she'rdan she'rga, to'plamdan to'plamga, yildan yilga o'sib, ijodiy barkamollashib borganligiga guvoh bo'lamiz. Ayniqsa, 60-yillardan keyingi asarlarida hayot va odamlar, jamiyat va tabiat haqidagi falsafiy mushohadalarning tobora chuqur tus olayotganligi seziladi.

Kuchli ehtirosli tuyg'ular bilan badiiy talqin bir-biriga uyg'unlashib boradi. Bu, bora-bora teran fikrlash bilan yuksak badiiylilikning omuxtasiga aylanadi, shoirning kamolotidan darak beradi. U ona obrazini chizadimi, birinchi muhabbatga sodiq lirik qahramonini yaratadimi, O'zbekiston haqida kuylaydimi, olam va odamlar to'g'risida she'r to'qiydimi, hamma-hamma o'rinda hayot haqiqati bilan badiiy haqiqatga sodiq qoladi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Abdulla Oripov qachon va qayerda dunyoga keldi? 2. Shoir qachon va qayerda maktabni tugatdi? 3. Bo'lajak shoir O'rta Osiyo davlat universitetining qaysi fakultetini tugatdi? 4. U qayerlarda ishladi? 5. A. Oripovning talabalik yillarida yaratilgan she'rlari qayerda nashr qilindi? 6. Birinchi she'rlar to'plami qachon chop etildi? 7. Qachon va qanday she'riy to'plamlari bosilib chiqdi?

1-mashq. Nuqtalar o'rniga sifat yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, ko'chiring. (Перепишите. Вместо точек поставьте нужные аффиксы).

1. Kech... ovqatdan keyin biz biroz sayr qilib keldik. 2. Ertalabdan kuch... yomg'ir yog'a boshladi. Ishga erin:.. bo'lmaslik kerak. 4. U juda maqtan... edi. 5. Otabek juda insof... yigit. 6. Dekanimiz talab... kishi.. 7. Bank imtiyoz... kredit ajratdi. Mening qo'shnim juda ...gap inson.

2-mashq. Berillgan yasama sifatlar yordamida gap tuzing. (С помощью данных прилагательных составьте предложения).

Ishli, kuchli, barakali, samarasiz, muddatli, yozgi, qishki, iqtisodiy, ijtimoiy, pulsiz, sergap, kamgap, bilimdon, o'ychan, charog'on, unumli, siyosiy, yoqimli, yoqimsiz, suvsiz, og'riqsiz, foydali, zararli, o'rinli, qayg'uli, odilona, farosatli, ozodali, ibosiz, ko'rimli.

3-mashq. -li, -siz, -gi, -ki, -iy, -chan qo'shimchalar yordamida sifat yasab, gap tuzing. (С помощью аффиксов -li, -siz, -gi, -ki, -iy, -chan образуйте прилагательные. Составьте предложения).

Gul, hid, ildiz, barg, g'ildirak, benzin, chiroy, tuproq, shakar, yog', go'sht, non, insof, zarar, jun, paxta, oltin, bahor, tush, sharq, g'arb.

4-mashq. O'zbek tiliga ogzaki tarjima qiling. (Устно переведите на узбекский язык).

Музыкальная школа, музыкальный ребёнок, стальные нервы, стальная проволока, лисья хитрость, лисий хвост, собачья шерсть, собачья преданность, железная воля, железная решётка, золотые руки, золотое кольцо, свинцовая пуля, свинцовое небо, воздушный шар, воздушный пирог, деревянное выражение лица, деревянный дом, сонные дети, сонное лицо, сердечные мышцы, сердечные болезни, заячий хвост, заячьи повадки, утиный пух, утиный нос.

5-mashq. Sifatlarni belgilang va gaplarni tarjima qiling. (Выделите прилагательные. Предложения переведите).

1. Kishi sabr-toqatli bo'lishi kerak. 2. Toshidan ham qattiqroq narsa kerak bo'lib qoldi. 3. Shamol sekinroq esa boshladi. 4. U tomondan ovozlari qattiqroq eshitila boshladi. 5. Kim mehnat qilsa o'sha boyroq yashaydi. 6. Eng kuchli komanda finalga chiqadi. 7. Inson insonga nisbatan doimo mehribonroq bo'lishi lozim. 8. U o'zining eng yaxshi do'stiga bu gaplarni ayta olmadi. 9. Biz kattaroq auditoriyada dars o'ta boshladik. 10. Xotini uy bekasi

ekanligiga qaramasdan eridan aqlliroq edi. 11. Ot boradi arillab, otgan o'qday zarillab. 12. Men hayotimda undan go'zalroq ayolni uchratmagan edim.

6-mashq. So'zlardan sifat yasang. Ular yordamida gap tuzing. (Образуйте от данных слов прилагательные. Составьте с ними предложения).

Kredit, qarz, muddat, po'lat, qum, daromad, foyda, yog'och, tosh, shamol, yomg'ir, tong, oy, baraka, uyat.

7-mashq. So'z birikmalari yordamida gap tuzing. (Образуйте при помощи данных словосочетаний предложения).

Toshli yo'l, hosilli yil, kechki tarvuz, quyoshli kunlar, aqlli xotin, chopqir ot, insofli kishi, tajribali vrach, adolatli hakam, xalqaro munosabat.

8-mashq. So'zlardan sifatlar yasang. (От данных слов образуйте предложения).

Qish, temir, tuproq, oltin, havo, qanot, tuyuq, shox, paxta, jahl, mehribon, xorij, Moskva, Samarqand, shahar uy, valuta.

5-topshiriq. Sifat shakllarini aniqlab, rus tiliga tarjima qiling. (Определите прилагательные. Переведите на русский язык).

Abdulla Oripov iste'dodli shoir bo'lganidek, iste'dodli tarjimon hamdir. U Dantening «llohiy komediya» asarini o'zbek tiliga yuksak mahorat bilan o'girdi. Abdulla Oripov N. Nekrasov, L.Ukrainka, T. Shevchenko asarlarini ham ona tiliga tarjima qilgan. Ijodkorning she'riy majmualari rus va boshqa qardosh xalqlar tillariga tarjima qilingan va alohida kitob holida nashr etilgan. Abdulla Oripov — noyob iste'dod egasi. Chuqur falsafiylik, milliy g'urur, isyonkor ruh, diniy-axloqiy teranlik shoir she'riyati asoslarini tashkil etadi. O'zbek xalqining milliy uyg'onishi, hurfikrlilik va mustaqillik uchun kurash yo'lida Abdulla Oripov shaxsi va o'tkir shariyati o'ziga xos o'rin tutganini qavd etib o'tish joiz. Uning asarlari o'zbek she'riyatini hamon boyitmoqda.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. Abdulla Oripov she'rini yodlang. (Выучите наизусть стихотворение Абдуллы Арипова).

BIRINCHI MUHABBATIM

Kecha oqshom falakda, oy bo'zarib botganda,
Zuhro yulduz miltirab, xira xanda otganda,
Ruhimda bir ma'yuslik, sokinlik uyg'otganda,
Men seni esga oldim, birinchi muhabbatim,
Eslab xayolga toldim, birinchi muhabbatim.
O'tdi yoshlik zavq bilan, gohida to'polon bilan,
Gohida yaxshi bilan, gohida yomom bilan,

Ayri ham tushdim ba'zan qalb bilan imon bilan,
Lekin seni yo'qotdim, birinchi muhabbatim,
Mangu g'aflatda qotdim, birinchi muhabbatim.
Dunyo degan shundayin anglab bo'lmas sir ekan
Goh keng ekan, gohida tuynuksiz qasr ekan,
Lekin inson hamisha bir hisga asir ekan...
Nechun bilmovdim avval, birinchi muhabbatim,
Parvo qilmovdim avval, birinchi muhabbatim.
Yo'lin yo'g'otsa odam — muhabbatga suyangay,
G'ussaga botlsa odam — muhabbatga suyangay,
Chorasiz qotsa odam — muhabbatga suyangay,
Men kimga suyangayman, birinchi muhabbatim,
Faqat eslab yongayman, birinchi muhabbatim.

8-topshiriq. *Abdulla Oripov she'ri ga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к стихотворению Абдуллы Арипова).

MUSTAQIL ISH (Самостоятельная работа)

1-topshiriq . *“Abdulla Oripov”matnini aytib bering.* (Перескажите текст “Abdulla Oripov”).

1-mashq. *O'zbek tiliga tarjima qiling va gap tuzing.* (Переведите на узбекский язык. Составьте предложения).

Счастливые дни, бессонные ночи, дружеское письмо, пушеч-ный выстрел, космический полет, лесной зверь, млекопитающиеся животное, акулий хвост, морское дно, олимпийское золото, красная книга, голубое небо.

2-topshiriq . *Matnni tarjima qiling.* (Переведите текст на узбекский язык).

Лебеди стадом летели из холодной страны в тёплые земли. Они летели через море.

Один молодой лебедь летел позади всех. Силы его ослабели. Лебедь опустился на воду и сложил крылья. Море всколыхнулось под ним и покачало его. Стадо лебедей виднелось на светлом небе. Когда они скрылись, лебедь загнул назад шею и закрыл глаза.

Перед зарёй лёгкий ветерок стал колыхать море. Лебедь открыл глаза, вытянул шею и взмахнул крыльями. Он поднимался выше и выше и полетел один над волнами.

3-topshiriq. *Matnni rus tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на русский язык).

A. Oripov o'zbek she'riyatida o'ziga xos o'ringa ega shoirdir. U Vatan va muhabbat kuychisi sifatida e'tirof etiladigan shoir bo'lganligi uchun ham ahamiyatlidir. Uning ko'plab asarlari jahonning 50 dan ortiq tillariga tarjima qilinganligi bois ijodining naqadar mazmundorligini bildiradi.

A. Oripov nafaqat shoir, shu bilan birga jamiyat ishlarida faol ishtirokchi ekanligi bilan ham har bir kishiga yaqindir. Uning O'zbekiston qahramoni va qator orden va medallar sohibi ekanligi yurt, millat oldidagi katta xizmatidan dalolat beradi.

A. Oripov asarlarining asosiy mavzusi – millat va xalq erki, Mamlakat rivojiga bog'langan. Aynan shuning uchun ham uning asarlari umrboqiydir.

A. Oripovning Muhammad Yusuf, Sirojiddin Sayid, Iqbol Mirzo singari bir qancha shogirdlari bugungi kunga kelib “O'zbekiston xalq shoiri”, - degan sharaflı unvonga ega bo'lganlar.

4- Topshiriq. A. Oripovning rus tiliga tarjima qilingan she'rlaridan birini yoddan aytib bering. (Прочитайте одно из стихотворений А.Орипова, переведённое на русский язык.)

Sifat va uning Grammatik xususiyatlari

Otga bog'lanib uning belgisini bildiradigan va **qanday? qanaqa?** so'roqlariga javob boladigan so'zlarga **sifat** deyiladi. Masalan: *go'zal, baland, xushbo'y, kemtik*. Sifat gapda asosan sifatlovchi-aniqlovchi, kesim vazifasida keladi: *Yonbag'irlar ko'm - ko'k. Baqqol amaki pakana, vuzi katta, iyagi kaltaodam. U juda sergap.* Sifatlar tuzilishiga ko'ra **sodda, qo'shma, juft, takroriy sifatlar**ga bo'linadi. **1. Sodda sifatlar** bitta asosli bo'lib, tarkibiga ko'ra tub va yasama bo'ladi. Yasovchi qismlarga bo'linmaydigan sifatlar tub sifatlar sanaladi. (Shakl yasaliş qismi bundan mustasno). Masalan: *qari, qoramtir, eskiroq, sariq*. Asos va yasovchi qismga bo'linadigan sifatlar esa **yasama sifatlar** deyiladi. Sodda yasama sifatlar asosga yasovchi qo'shimcha qo'shish orqali hosil bo'ladi: *guldor, sezgir, turkiy, kechki*. **2. Qo'shma sifatlar** ikki va undan ortiq asoslarning birlashuvidan tarkib topgan sifatlardir. Qo'shma sifatlar asosan qo'shib yoziladi. Qo'shma sifatlar tarkibi quyidagi so'z turkumlaridan bo'ladi: *jigarrang, bodomqovoq, toshyurak* ot + otdan; *sofdil, shirinso'z* - sifat + otdan; *osmono'par, mehnatsevar* - o t + fe'ldan. **3. Juft sifatlar** o'zaro yaqin ma'noli yoki zid ma'noli ikki asosning juftlashishidan hosil bo'ladi. Masalan: *katta-kichik, oq — qora, yaxshiyomon* - zid ma'noli qismlardan; *uzuq-yuluq, esli-hushli* yaqin ma'noli qismlardan tarkib topgan. Juft sifat qismlari chiziqcha bilan yoziladi. Qismlar orasida -u, -yu; yuklama bog'lovchilari bo'lsa, ular o'rtasida chiziqcha qo'yiladi va ajratib yoziladi: *yakka -yu yagona*. **4. Takroriy sifatlar** bir asosning takrorlanishidan hosil bo'ladi va ular belgini ta'kidlab, kuchaytirib ifodalashga xizmat qiladi: *yangi-yangi, mayda-mayda, barra-barra*. **Asliy va nisbiy sifatlar** Belgini to'g'ridan-to'g'ri ifodalaydigan va uni darajalab ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lgan sifatlar **asliy sifatlar** deyiladi: *go'zal, suvli, achchiq, aqlli, yuzaki. Go'zal, go'zalroq, juda*

go‘zal kabi. Asliy sifatlar tuzilishiga ko‘ra: • **sodda tub sifatlar:** yaxshi, qiziq, egri, novcha, ozoda;

• **sodda yasama sifatlar:** tiniq, chiroyli, yulg‘ich, bama ‘ni, yasama.

• **qo‘shma sifatlar bo‘la oladi:** shirinso‘z, xushbo‘y, kaltafahm, ochko‘z

Nisbiy sifatlar belgini to‘g‘ridan - to‘g‘ri emas, balki boshqa bir tushunchaga nisbatlagan holda ifodalaydigan va daraja ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lmagan sifatlardir: yozgi, yig‘ma, derazali, devoriy. Nisbiy sifatlar tuzilishiga ko‘ra quyidagicha bo‘ladi:

• **sodda yasama:** do‘ppili, serg‘alva, tonggi, chillaki, ro‘molli;

• **juft sifat:** egri-bugri, sarg‘ish -qo‘ng‘ir, mayda-chuyda, baland-past, qoraqura. **Ozaytirma va kuchaytirma sifatlar:** Ozaytirma sifatlar o‘zakdan anglashilgan rangning, belgining ozligini, kamligini bildiradi va quyidagicha yasлади: 1.–ish, -imtir(-mtir). Bulardan –ish, -imtir undosh tovush bilan bitgan oq, ko‘k kabi so‘zlarga, -mtir esa faqat qora sifatiga qo‘shiladi: oqish, ko‘kish, qoramtir. 2. Rangni bildiruvchi sifatdan oldin **och, nim** so‘zlarini keltirish bilan. **Nim** bilan hosil qilingan sifatlar qo‘shib yoziladi: **och sariq, nimpushti**. 3.–**kina (-gina, -qina)**. Bu qo‘shimchalar o‘zakdan anglashilgan belgining kuchsizligini, ozligini bildiradi. **Q, g** bilan bitgan so‘zlarga –**kina; q, g** bilan bitgan so‘zlarga –**qina**, boshqa hollarda –**gina** qo‘shimchasi qo‘shiladi: **kichkinagina, yumshoqqina, tuzukkinayo**. Kuchaytirma sifatlar o‘zakdan anglashilgan rangning, belgining ko‘pligini, ortiqiligini bildiradi va quyidagicha hosil qilinadi: 1. Sifatlarning bosh qismi **p** va **m** tovushlaridan biri bilan takrorlanadi: qizil –qip- qizil, ko‘k- ko‘m –ko‘k. bunday sifatlar chiziqcha bilan yoziladi. (oppoq sifati qo‘shib yoziladi). 2. Sifatlarning birinchi bo‘g‘ini keying bog‘inining birinchi undosh tovushi bilan birga takrorlanadi. Bu sifatlar ham chiziqcha bilan yoziladi: butun – but- butun, dumaloq – dum – dumaloq. 3. Sifatdan oldin **to‘q, jiqqa, tim, g‘irt, juda, o‘ta, shunaqa** kabi so‘zlarni keltirish bilan. Bunday sifatlar ajratib yoziladi: **jiqqa ho‘l, tim qora**. Ko‘pgina darsliklarda ozaytirma sifatlar qiyosiy darajadagi sifatlar, kuchaytirma sifatlar esa orttirma darajadagi sifatlar guruhiga kiritiladi.

Tayanch so‘zlar: adabiyot, realistic, she‘riyat, nazm, bosh mavzu, sifat, daraja, oddiy, orttirma, qiyosiy, ozaytirma, kuchaytirma.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

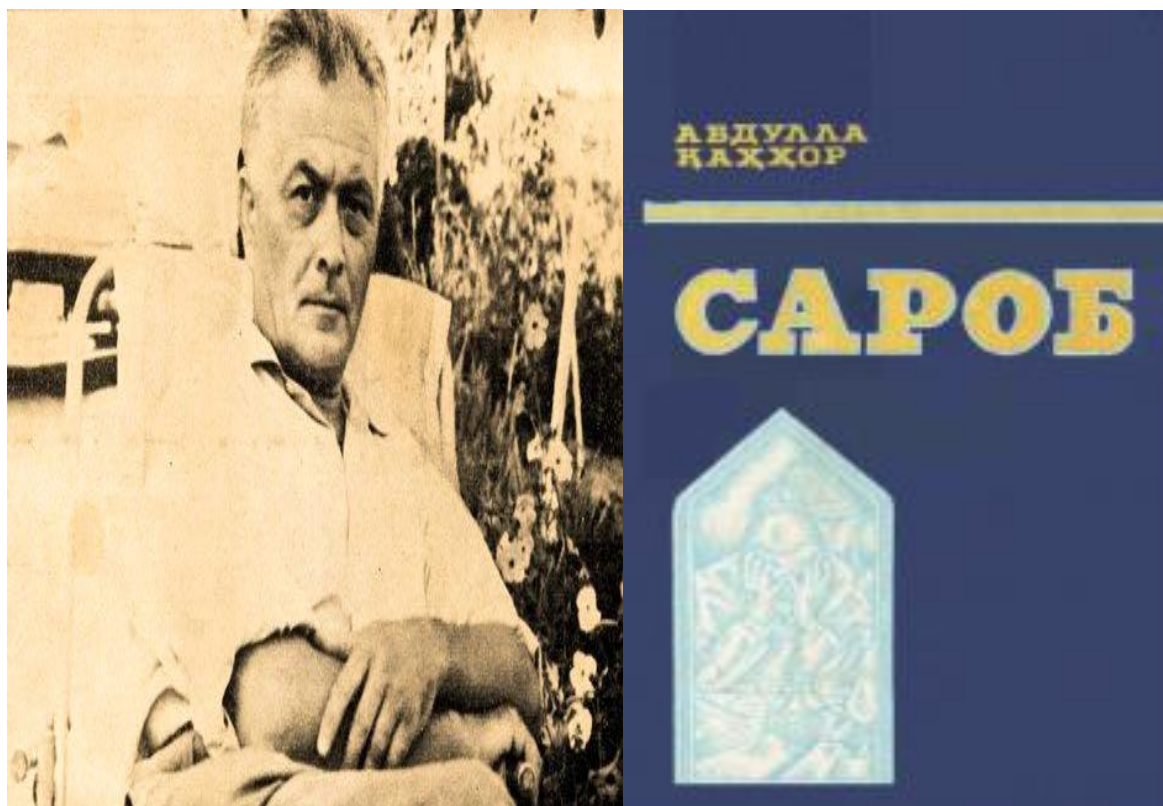
1. Hozirgi o‘zbek adabiyoti namoyondalaridan kimlarni bilasiz?
2. E. Vohidov, A. Oripov, Zulfiyalar hozirgi o‘zbek adabiyotida qanday o‘rin egallaydi?
3. Sifat mustaqil so‘z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
4. Sifatning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
5. Sifatlar tuzilishiga ko‘ra qanday turlarga bo‘linadi?
6. Sifatlarda ozaytirma daraja diganda nimani tushinasiz?
7. Sifatlarda kuchaytirma daraja deganda nimani tushunasiz?

MEN SEVGAN ASAR SIFAT VA UNING DARAJALARI

Har bir kishi yoshligidan adabiyotga yondoshar ekan, qaysidir asarga ma'lum ma'noda mehr qo'yadi va o'ziga kerakli ma'lumotni oladi. Shu xususiyat sabab men ham Abdulla Qahhor asarlarini bolaligimdanoq sevib o'qiganman. "Sarob"(roman) – o'zbek yozuvchisi Abdulla Qahhor qalamiga mansub roman. Muallif bu qissani 1934 yilda yozgan. Roman shu kungacha bir necha marta nashr qilingan. Ushbu kitob 1995 yil Toshkent shahrida chop etilgan.

Bu asarda adib 20-yillar oxiri, 30-yillarning boshlaridagi «millatchilar» deb atalgan ijtimoiy kuchning mahv etilishi, o'z g'oya va orzularini amalga oshirolmay, inqirozga goz tutishi jarayonini badiiy gavdalandirgan. Asarda bosh qahramon - Rahimjon Saidiy, Uning hammaslamlari Salimxon, Abbosxon, Murodxo'ja singari obrazlar orqali sho'rolarga qarshi olib borilgan maxfiy kurashlarni badiiy gavdalandirgan. Saidiylar yo'li halokatli yo'ldir, bu orzular hech qachon amalga oshmaydigan ro'yo va sarobdir, degan badiiy xulosa chiqarilgan.

Asar qahramonlari quyidagilar: Saidiy, Munisxon, Murodxo'ja domla, Soraxon va boshqalar. Abdulla Qahhorning «Sarob» asari menda juda katta taasurot qoldirgan.

Sifat va uning darajalari

Predmetlardagi bir xil belgining ortiq – kamligi jihatidan farqlanishi

sifat darajasi deyiladi. sifatlarning 3xil darajasi bor: orttirma daraja, qiyosiy daraja, ozaytirma daraja. **1.Orttirma daraja** predmetdagi bir belgining boshqa predmetdagi bir belgiga nisbatan eng ko‘p ekanligini ifodalaydi. Orttirma daraja quyidagi usullar yordamida hosil qilinadi:**1) morfologik usul:** a) so‘zning birinchi bo‘g‘ini ajratilib, unga keying bo‘g‘indagi birinchi undosh qo‘shiladi-da, yopiq bo‘g‘in hosil qilinadi undan keyin to‘liq shakli takrorlanadi: *dum –dumaloq, pak – pakana*; b)so‘zning oldingi ikki tovushi ajratilib unga **p, m** tovushlaridan biri qo‘shiladiva undan keyin so‘zning o‘zi takrorlanadi: *yap – yangi, ko‘m – ko‘k*;d)so‘zning birinchi bo‘g‘inidan keyin **–ppa** shakli qo‘shiladi: *soppa – sog‘ to‘ppa – to‘g‘ri*. **2) leksik usul:** a) maxsus kuchaytiruvchi so‘zlar orqali ifodalanadi: *eng kichik, hammadan chiroyli, zap g‘alati, beqiyos chiroyli, naqadar ulug‘vor, xo‘p bemaza, cheksiz quvonchli.*; b) so‘zlarni takrorlash vositasida: *zo‘r – zo‘r (polvonlar),uzundan – uzun (kechalar), ne – ne (olimlar)*; d) turli so‘z birikmalari, iboralar yordamida: *haddan ziyod chiroyli, misli ko‘rilmagan (qahramonlik), quling o‘rgilsin (jonon)*; **3) leksik – semantik usul.** Bunda belgi bildiruvchi so‘zlar oldidan yoki ular o‘rniga boshqa turkumdagi so‘zlar qo‘llanadi: *zahar (garmdori), olov (bola)*; **4) fonetik usul:** a) unlilar cho‘zib aytiladi: *tooza, chuquur*; b)undoshlar ikkilanadi: *tekkis, yumshoq*. **2.Qiyosiy daraja** predmetdagi bir belgining boshqa predmetdagi huddi shunday belgidan ortiq ekanligini ifodalaydi. Qiyosiy daraja oddiy darajadagi sifatga **–roq** qo‘shimchasini qo‘shish yoki sifatdan oldin *bir – biridan, undan ham, yanada* so‘zlarini keltirish bilan yasaladi: *Olma daraxti shaftoli daraxtidan balandroq. Bir – biridan go‘zal, bundan ham battar, yanada kuchli*. **3.Ozaytirma darajada** belgi darajasining normal darajaga yetmaganligi, normaldan pastligi ifodalanadi.1)qo‘shimchalar yordamida: *oqish, qizg‘ish, qoramtir. –roq* qo‘shimchasi ham ozaytirma darajani ifodalashda qatnashadi (bunda bir narsadagi belgi boshqa narsadagi shunday belgiga qiyoslanmaydi):*eskiroq(kiyim)*;2) sifatdan oldin *yarim, nim, och, hiyol,chizi,sal, aytarli, uncha, u qadar* kabi so‘zlarni keltirish bilan: **yarim ochiq (eshik).**

Tayanch so‘zlar: adabiyot, asar, roman, adib, sifat, grammatik, xususiyat, daraja, orttirma, qiyosiy, ozaytirma, belgi, ortiq, kam.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Kimning qaysi asari sizga juda yoqadi?
2. Sifat mustaqil so‘z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
- 3.Sifatning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
- 4.Sifat va uning darajalari deganda nimani tushunasiz?
5. Sifatlarda qanday darajalar bor?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Sifatlarni aniqlang va tagiga chizing

1. Unumli mehnat keltirar davlat. 2. Rejali ish buzilmas. 3. Odobli bola elga manzur. 4. To'g'ri odam egri so'zdan or qilar. 5. Tikansiz gul, mashaqqatsiz hunar bo'lmas. 6. Intizomli lashkar yengilmas. 7. Ozod Vatanimiz-tinchlik tayanchi. 8. Yoshligimiz shunchalar erkin, quvnoq va beg'ubor

2-topshiriq: Savollarga javob bering. Javobingizda qavs ichida berilgan sifatlardan foydalaning.

1. Bizning armiyamiz qanday armiya? (buyuk, kuchli, qudratli, qahramon)
2. Bizning hayotimiz qanday? (quvnoq, go'zal, ajoyib) 3. Qanday shamol esyapti? (mayin, yoqimli, yengil) 4. Qanday gullar ochildi? (chiroyli xushbo'y) 5. Nozima qanday o'quvchi? (quvnoq, chaqqon, tirishqoq, qobiliyatli).

3-topshiriq: Berilgan matndan sifatlarni aniqlab, darajasini ayting.

Tog'da

Tog'da tong otishini kuzatish juda ajoyib bo'ladi. Dastlab tog'ning eng baland cho'qqilari pushti rangda tovlanadi. Bu cho'qqilar quyoshni birinchi bo'lib kutib oladilar. Keyin quyosh balandroq ko'tariladi, oqish osmon och ko'kimtir tusga kiradi. Cho'qqilardagi qorlar jimir-jimir qilib yaltiray boshlaydi.

O'ZBEK SAN'ATI KAMOLI SON VA UNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

San'atning turlari ko'p; qo'shiqchilik, raqs, qiziqchilik, rassomlik, aktyorlik, illyuzionist, haykaltaroshlik,...**Aktyorlik san'ati** - aktyor ijrochiligi, teatr, kino, televideniye va radioda badiiy obraz yaratish san'ati. Aktyor ma'lum rolda o'ynar ekan, o'z qahramoni qiyofasiga kirib, uning fe'l-atvorini, ichki dunyosi va intilishlarini ifodalaydi. Teatr aktyorlari kino, teleradio sohalariga dadil kirib borib, mazkur san'atlar ijrochiligining shakllanishiga hissa qo'shdilar. Ushbu san'atlarni mukammal egallagan R.Pirmuhamedov, R.Hamroyev, N.Rahimov, Sh.Burhonov, L.Sarimsoqova, O.Jalilov, X.Umarov, Yo.Axmedov, P.Saidqosimov, O'.Alixo'jayev, D.Qambarova, I.Ergashev, Yo.SSa'diyev, T.Shokirova kabi aktyorlar avlodi yetishdi. 60—90-yillarda O'zbek aktyorlik san'atida ijodiy yo'nalishlar ko'paydi, teatrdagi, teleradioda, sirkda ijod qiluvchi ijrochilarning birlariga ta'sirlari kuchaydi. O.Norboyeva, E.Komilov, G.Jamilova, H.Nurmatov, R.Ahmedova, M. Abduqunduzov, T. Mo'minov, M. Rajabov kabi aktyorlar mavjud an'analarni o'zlashtirish yo'lidan bordilar.

Taniqli aktyorlardan O'zbekiston xalq artisti Po'lat Saidqosimov 1931 yil 8 oktyabrda Toshkent shahrida tug'ilgan. 1954 yilda Toshkent teatr va rassomlik san'ati institutini tugatgan. 1954-57 yillar H. Olimjon nomidagi Samarqand teatrida, 1957 yildan Hamza hozirgi O'zbek milliy akademik drama teatrida aktyor. Keng ko'lamli, turli yechimdagi, psixologik murakkab rollarga moyillik, inson ma'naviy dunyosini chuqur tahlil qilish Saidqosimov iste'dodiga xos bo'lib, obrazlari sodda va tabiiyligi, mukammal sahna nutqi, aktyorlik ifoda vositalarining lo'ndaligi bilan ajralib turadi. "Xolisxon"dagi Rustam Saidqosimovning sahnada yaratgan ilk obrazidir. Po'lat (O.Yoqubov, "Yurak yonmog'i kerak"), Abdullatif ("Mirzo Ulug'bek"), Ilyos (Ch.Aytmatov, "Sarvqomat dilbarim"), Edgar (U.Shekspir, "Qiroli Lir"), Karimjon (A.Qahhor, "Ayajonlarim"), Salimboyvachcha ("Oybek", "Qutlug' qon"), Avrangzeb ("Uyg'un "Zebuniso"), Sobirov (I.Sulton "Imon"), Sag'diev (O.Abdullin, "O'n uchinchi rais"), Zargarov (O.Muxtor, "Sahro tor"), Bobo (U.Azim, "Bir qadam yo'l") kabilar teatrdagi yaratgan eng yaxshi rollaridir. Kinoda Mahkam ("Muhabbat mojarosi"), Beruniy ("Abu Rayhon Beruniy"), Zavqiy ("Olovli yo'llar"), G'afurov ("Ilondan saqlan"), Ilyos ota ("Tong otguncha") va boshqalar; telefilmda Otaqo'zi ("Diyonat"), Mirzakarimboy ("Qutlug' qon"), Muhammad chatoq ("Girdob"), Cherkashin ("Ichkuyov"), To'g'onbek ("Alisher Navoiy"), Abdullatif ("Ulug'bek xazinasi") kabi bir qancha rollarni ijro etgan. 2001 yil Po'lat Saidqosimov "El-yurt hurmati" ordeni bilan mukofotlangan.

Son va uning grammatik xususiyatlari

Narsaning, miqdori, sanog'i yoki tartibini bildirib, **qancha? nechta? nechanchi?** so'roqlaridan briga javob bo'ladigan so'zlar **son** deyiladi. Sonlar sifat singari belgi tasavvuri bilan aloqador bo'lib, narsaning miqdori, sanog'i va tartibiga ko'ra belgisini ifodalaydi: **beshta kitob, uchala talaba, birinchi kurs** kabi. Son narsaning aniq yoki noaniq miqdorini ifodalash xususiyatiga egaligiga ko'ra tildagi ko'p, oz, bir oz singari umumiy miqdor bildiruvchi so'zlardan farqlanib turadi. Sonlar quyidagi grammatik belgilarga ega: 1. Sonlar ot bilan birikkanda so'z

o'zgartuvchi affikslar olmaydi, aksinchaularning o'zi otning aniqlovchisi vazifasini bajaradi:

O'n sakkiz yashar yigit, birinchi o'rinda bormoq.2.Ba'zan son va sifat birgalikda otning aniqlovchisi vazifasini bajarishi mumkin. Bunday holda son aniqlovchi vazifasida kelgan sifatdan avval joylashadi: **Beshta** baland bino, **uchta qora qo'y**.3.Son gapda asosan aniqlovchi va kesim vazifasini bajaradi: *Mehnat kishini uchta balodan saqlaydi: yurak siqishdan, axloqiy buzilishdan, muhtojlikdan.*Bu xotinning joni **bitta** emas, **mingta**(A.Qahhor).Sonning nomini, narsa-buyumning son-sanog'ini, tartibini bildirgan so'zlar turkumi son deyiladi. Son **necha? qancha? nechta? nechanchi?** kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Sonlarning morfologik xususiyatlari:1.Sonlar juft, dona, metr, siqim kabi hisob so'zlari bilan qo'llana oladi; 2.So'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar sonning hamma turlariga ham qo'shilavermaydi; 3.Boshqa so'z turkumlarida son yasalmaydi. Sonning sintaktik xususiyatlari: 1.Doim otlar bilan birga qo'llanadi; 2.Sonlar hech qachon belgi ifodalovchi so'zlarni o'ziga tobe qilib kelmaydi; 3.Sonlar ot oldida aniqlovchi bo'lib kelganda, u bilan birikib yaxlit bir bo'lak vazifasini bajaradi: **Uch dugona kelishyapti**; 4.Son va sifat aniqlovchi bo'lib kelganda, oldin son, keyin sifat keladi:**ikkita chiroyli ko'ylak**; 5.Sonlar gapda ko'pincha aniqlovchi va kesim vazifasida keladi:**Maqsadimiz bitta. Beshta qalam oldi.** Sonlar ma'no va grammatik jihatdan olti xil bo'ladi:**1.Miqdor son** bir turdagi narsa – buyumlarning umumiy sonini, miqdorini bildiradi: **bir qop paxta, o'ttiz uch bahodir.** Miqdor sonlar **juft, kilogramm, gramm, tonna, metr, kilometr, daqiqa, soniya, soat, yil, gektar, tiyin, so'm** kabi **hisob so'zlari (numerativlar)** bilan ham qo'llanadi: **besht so'm, o'n gramm, yuz yil. Hisob so'zlari (numerativlar)** quyidagi guruhlariga bo'linadi: predmetlarni yakkalab hisoblash uchun ishlatiladigan (*dona, nusxa, tup, bosh, nafar*).Butunning qismini hisoblash uchun (*parcha, varaq, burda, og'iz, luqma, siqim, tilim, chimdim, qultum, yutum, xo'plam, tomchi, chaqmoq, nimta, to'g'ram, poy, toqa, bo'lak, shingil*), to'dalab ko'rsatuvchi (*gala, to'p, guruh, to'da, dasta, bog', quchoq, shoda, hovuch*), juftlab ifodalovchi (**juft, para**), og'irlikni o'lchaydigan (*gramm, kilogram, sentner, tonna, misqol, pud, botmon, qadoq, paysa*), uzunlik o'lchovini bildiradigan (*millimetr, santimetr, metr, kilometr, chaqirim, tosh (eskirgan), gaz, qarich, quloq, qadam*), yosh o'lchovini bildiradigan (*yashar, yoshlik, oylik, kunlik*), vaqt o'lchovini bildiradigan (*on, soniya, daqiqa, sekund, minut, soat, kun, oy, hafta, yil, asr*), qiymat o'lchovini ifodalaydigan (*so'm, tiyin, tanga, miri, paqir*). Bulardan tashqari, quyidagi hisob so'zlari son va fe'l orasida kelib, harakat miqdorini bildiradi: *marta, navbatda, karra, bor, hissa, qatla, sidra, daf'a*.

Eslatma: Nutqimizda **bir** miqdor soni noaniqlik, kuchaytirish, ajratish, chegaralash ma'nolarini ham ifodalaydi: *eshikni bir kishi taqqillatyapti. Biryugurdim, bir yugurdim. Bir menga, bir unga qaraydi. Hamma keldi, bir Ahmad kelmadi.***1.Dona son** narsa – buyumning donalab sanaladigan miqdorini bildiradi. Dona son miqdor songa **-ta** qo'shimchasini qo'shish yoki *dona, nafar* so'zlarini keltirish yordamida hosil qilinadi: *beshta qush, uch dona non, o'n nafar odam.***2.Tartib son** narsa – buyumning sanoqdagi tartibini bildiradi. Tartib son unli

bilan tugagan miqdor songa –nchi, undosh bilan bitgan miqdorsonga –**inchi** qo‘shimchasini qo‘shish bilan hosil qilinadi: **birinchi**, **ikkinchi**. Tartib sonlar arabcha raqam bilan ifodalansa, bu qo‘shimchalar yozilmaydi, raqamdan keyin chiziqcha qo‘yiladi; rim raqamlari bilan ifodalansa, chiziqcha ham qo‘yilmaydi: 2 – *brigada*, VI *sinf*. Kirilcha yozuvda yil va oyni ko‘rsatuvchi arab raqamlaridan keyin chiziqcha qo‘yilmaydi: 1998 *йил*, 15 *февраль*. 3. **Chama son** narsa – buyumlarning taxminiy sonini bildiradi va quyidagicha hosil bo‘ladi: 1) Miqdor songa –**tacha** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *o‘ntacha mashina*; 2) Miqdor songa –**lar**, –**larcha** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *soat o‘n birlar edi*. *Yuzlarcha bola yig‘ildi*. 3) Miqdor songa –**lab** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *minglab odam*; 4) Ikki miqdor sonni juft keltirish bilan: *besht olti*, *uch to‘rt*. 4. **Jamlovchi son** narsa – buyumning umumiy sonini bildiradi va quyidagicha yasaladi: 1) Miqdor songa –**ov** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *uchovi*, *to‘rtovi*; 2) Miqdor songa –**ala** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *ikkala*, *uchala*; 3) Miqdor songa –**ovlon** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *beshovlon*, *oltovlon*; *Ikki, olti, yetti* miqdor sonlaridan jamlovchi son hosil qilinganda, o‘zakdagi **i** tovushi tushib qoladi: *ikkovi*, *oltovi*. *Uch, to‘rt* sonlariga –**ala** qo‘shilganda, *uchchala*, *to‘rttala* tarzida aytilsa ham *uchala*, *to‘rtala* deb yoziladi. Jamlovchi sonlar ko‘pincha birdan yettigacha bo‘lgan sonlardan yasaladi. 5. **Taqsim son** narsa – buyumlarning taqsimlanish miqdorini anglatadi va miqdor songa –**tadan** qo‘shimchasini qo‘shish bilan hosil qilinadi: *ikkিতadan*, *o‘ntadan*, *yuztadan*. Ba‘zan miqdor son takrorlanib, taqsim son yasalishi mumkin: **ikki –ikki bo‘lib yurdik**. **Sonlarning otlashishi**: Gapda son bog‘langan ot tushib qolishi mumkin. Bunday holda son **otlashadi**. Otlashgan son xuddi otlarga o‘xshab egalik, ko‘plik va kelishik qo‘shimchalarini oladi. *Beshga, uchni, ikkimiz*.

Tayanch so‘zlar: san‘at, qobiliyat, mashhurlik, son, grammatik, xususiyat, sanoq, metr, hisob, chama, juft, dona, jamlovchi, taqsim, kasr, tartib, taqsim, otlashish.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. San‘at nima?
2. San‘atning qanday turlari bor?
3. Sizga qaysi san‘atkor juda yoqadi?
4. Son mustaqil so‘z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
5. Sonning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
6. Sonning qanday ma‘no turlari bor?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Gaplarni ko‘chiring. Sonlarni gapdagi vazifasini aniqlab, tagiga chizing.

1. Bir otasi, bir onasi, necha yuz ming bolasi. (Topishmoq) 2. Mening kitoblarim hammasi bo‘lib yettita. 3. Opam bizga uzgan olmalaridan

to'rttadan berdi. 4. Bir daraxtda o'n ikki shox, har shoxda o'ttiz yaprog, yaprog'ining bir yog'i qora, bir yog'i oq. (Topishmoq)

2-topshiriq: Tartib sonlarni toping, ularni raqamlar bilan yozing. 1. Birinchi iyun – Xalqaro bolalarni himoya qilish kuni. 2. Alisher Navoiy bir ming to'rt yuz qirq birinchi yil to'qqizinchi fevralda Hirot shahrida tug'ildi. 3. Chol bilan kampir uch nafar qizlari bilan yashar ekanlar. (Ertakdan)

3-topshiriq: Sonlarga qavs ichidagi qo'shimchalarni qo'shib ko'chiring. Tartib sonlarni raqamlar bilan yozing.

Zulfiqorovning xotini bir (ta) qiyiqchada uch-to'rt (ta) anor olib keldi. (Abdulla Qahhor) 2. Pahlavonning ikki (nchi) madori qolmadi. (Navoiy) 3. Hilola qirq (inchi) uy, yigirma (nchi) xonadonda yashaydi. 4. Otaonasining ikki (ala)si, yoxud bir (ta) si keksayib qolganda ularni rozi qilmagan kishi ikki dunyoda xor bo'ladi. (Hadis)

4-topshiriq. Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

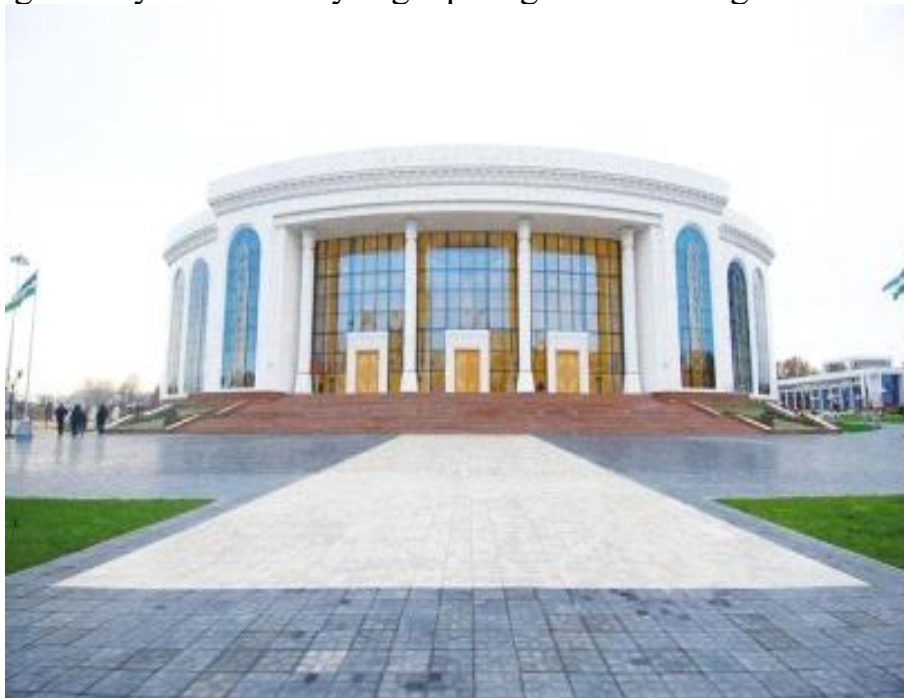
Moliya, operatsiya, ro'yhat, yozuv, avval, sodir etilgan, ma'lum, yer egalari, don, to'lamoq, sug'orish, foydalanmoq, ikki yoqlama, ma'lum bo'lmoq, amortizatsiya, tushuncha, nazariy asoslar, kim tomonidan, yaratilmoq, ta'kidlamoq, ayrim, savdo, birinchi marotaba, summa, proporsiya, munosabat, ta'limot, bag'ishlamoq, nashr qilmoq, traktatlar, hisobchi, savdogar, talab, bayon etmoq.

O'ZBEK MA'NAVIYATI YULDUZLARI
OLMOSH VA UNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI
O'zbekistonning ma'naviy va madaniy
taraqqiyoti

Mustaqillik sharofati bilan xalqimizning erkin fikr, milliy tafakkur va tiklanishiga keng yo'l ochildi. Milliy tiklanish o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi, buning uchun xalqning dunyoqarashini milliy istiqlool ruhida shakllantirish zarur. Bu, avvalo, ko'p jihatdan ma'naviyatga bog'liq. Ma'naviy meros ajdodlarimiz, otabobolarimizdan bizgacha yetib kelgan ma'naviy boyliklar — siyosiy, falsafiy, huquqiy va diniy qarashlar, axloq, odob me'yorlari, ilm-fan yutuqlari, tarixiy, badiiy va san'at asarlari majmuidir. Ma'naviy qadriyatlar, boyliklar jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida uning ehtiyojlari tufayli yuzaga keladi va o'sha davr hayotini aks ettiradi.

Istiqlool yillarida Ibn Sino, Beruniy, Muhammad Xorazmiy, Forobiy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur singari mutafakkirlarning asarlarini nashr etish yo'lga qo'yildi. Mustaqillik tufayli Abduholiq G'ijduvoni, Bahouddin Naqshband, Imom al-Buxoriy, Ahmad Yassaviy, Burxoniddin Marg'inoniylarning ruhlari shod etildi. YUNESKO qaroriga binoan 1994 yilda Parij, Istanbul va Karochida buyuk

falakiyot olimi Ulug'bek tavalludining 600 yillik yubileyi bayram qilinganligi xalqimizning insoniyat sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasining e'tirof etilishi bo'ldi.

1996 yil mamlakatimizda va jahon miqyosida Amir Temur yili sifatida keng nishonlandi. YUNESKO qarori bilan 2006 yil aprelda Parijda Amir Temur tavalludining 670 yilligiga bag'ishlangan tantanalar bo'lib o'tdi. 1997 yilda Xiva va Buxoro singari qadimiy shaharlarimizning 2500 yillik bayramlari tantanali suratda YUNESKO qaroriga binoan nishonlandi. 1998 yilda ulug' bobokalonlarimiz Imom al-Buxoriy va Ahmad al-Farg'oniylarning 1200 yillik to'ylari tantana qilindi.

Navro'z bayrami, Ro'za va Qurbon hayitlarining tiklanishi faqat dindorlar uchun qilingan marhamatgina emas, bu aslida xalqimizning qadimiy rasm-rusum, an'ana va udumlari, qadriyatlarimizning tiklanishi, ajdodlar ruhining qayta uyg'onishidir.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

Topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1. Mustaqillik sharofati bilan nimaga keng yo'l ochildi? 2. Milliy tiklanish sodir bo'lishi uchun nima zarur? 3. Bu nimaga bog'liq? 4. Ma'naviy meros nima? 5. Ma'naviy qadriyatlar, boyliklar nima tufayli yuzaga keladi? 6. Mustakllik yillarida nima yo'lga qo'yildi? 7. Istiqlof tufayli kimlarning ruhlari shod etildi? 8. YUNESKO qaroriga binoan qachon, qayerda va kim tavalludining 600 yillik yubileyi bayram qilindi? 9. Qachon, qayerda va kimning yili sifatida keng nishonlandi? 10. Nimaning qarori bilan va qayerda Amir Temur tavalludining 670 yilligiga bag'ishlangan tantanalar bo'lib o'tdi? 11. Qachon va qaysi shaharlarning 2500 yillik bayramlari tantanali suratda YUNESKO qaroriga binoan nishonlandi? 12.

Qanday bayram va hayitlar tiklandi? 13. Nimalarning tiklanishi ajdodlar ruhining qayta uyg'onishidir?

Sohibqiron Amir Temur

Amir Temur siyosat maydoniga kirib kelgan paytda, Movarounnahr mo'g'ullar istibdodi ostida bo'lib, Chingizxon va Botuxon bosib o'tgan shahar va qishloqlar vayronaga aylangan, suv inshootlari buzib tashlangan yoki ishga yaroqsiz holga keltirilgan, Chingizxon Movarounnahrni o'zining ikkinchi o'g'li Chig'atoyxonga suyurg'ol sifatida in'om qilgan edi. Amir Temurning hayoti va faoliyatida ikki davr yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchi davri (1360-1385) Movarounnahrni mo'g'ul xonligidan ozod qilib, yagona markazlashgan davlat tuzish, o'zaro urushlarga barham berish. Ikkinchi davri (1386-1405) esa ikki yillik, uch yillik, besh yillik, deb ataluvchi boshqa mamlakatlarga yurishlari bilan xarakterlanadi.

1-topshiriq. Matnni o'qing va unga nom bering.

Rivoyatlarga qaraganda, Ibn Sino safarda vafot etgan. U o'zining vasiyatnomasida barcha mol-mulkini muhtojlarga tarqatishni, xizmatkorlariga esa erkinlik berishni yozib qoldirgan.

Emishki, Ibn Sino o'limning davosini topgan ekan. U ko'p yillik izlanishlari mahsuli bo'lgan 40 ta dorini tayyorlab, idishchalarga joylabdi. Shogirdiga joni uzilgan zahoti dorini ma'lum ketma-ketlikda berishni tayinlabdi. Ustozi vafot etgach, shogird dorilarni berishni boshlabdi. Kundan kunga dorilarning ta'siri ko'rinar, tabibning tanasi yosharib, yuzlariga qizillik yugurib, soch-soqollari qoraya

boshlabdi. Buni ko'rgan shogird hayratda ekan. Qirqinchi dorini berayotganda kuchli hayajondan qo'lidagi idishni tushirib yuboribdi...

2-topshiriq. Matnni o'qing, uni mavzuga oid qo'shimcha ma'lumotlar bilan to'ldiring.

Mirzo Ulug'bek (1394–1449)

Buyuk astronom, matematik, davlat arbobi Muhammad Tarag'ay Ulug'bek
Sohibqiron

Amir Temurning nabirasi bo'lgan. Amir Temur yoshligidan o'tkir zehnli, xotirasi kuchli, teran fikrli¹, ziyrak, qiziquvchan nabirasi Mirzo Ulug'bekning tarbiyasiga katta e'tibor bergan.. Ulug'bekning dunyoqarashi kengayishiga otasi Shohrux Mirzo to'plagan nihoyatda boy kutubxona yordam bergan. U she'riyatni, tarixni sevgan, biroq falakiyot ilmi¹ uning qalbida alohida o'rin egallagan.

Ulug'bek bilimdon va tajribali murabbiy, ya'ni astronomiya ilmining bilimdoni Qozizoda Rumiyraxnamoligida² fan asoslarini, ayniqsa, astronomiya ilmini puxta o'rgandi va uning taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shdi. Uning ko'p yillik mehnati samarasi – “Ziji jadidi Ko'ragoniy” asari astronomiya fanining durdonasi hisoblanadi. “Ziji jadidi Ko'ragoniy” asosan ikki qismdan: katta muqaddima va 1018 ta yulduzning o'rni va holati aniqlab berilgan jadvallardan iborat. Ushbu asarda astronomiyaning muhim poydevor³laridan hisoblangan sana yoki yil hisobi masalalari, yulduzlarning chiqishi va botish joylari, yulduz va sayyoralarning quyosh atrofidagi harakati, yulduzlarning holati va harakatiga qarab

taqdirni belgilash masalalari haqida bayon etilgan. Ulug‘bekning sana va sayyoralarning yillik harakatlari haqidagi hisoblari hozirgi hisob-kitoblarga juda yaqindir.

Mirzo Ulug‘bek buyuk olim bo‘lish bilan birga yirik davlat arbobi ham bo‘lgan. U 1409–1449-yillarda markazi Samarqand bo‘lgan Movarounnahrga hukmronlik qilgan. Uning hukmronligi davrida Samarqand yanada gullab-yashnadi, hunarmandchilik, me‘morchilik va adabiyot ravnaq topdi, ilm-fan yuksaldi, savdo ri bergan. Ulug‘bekning dunyoqarashi kengayishiga otasi Shohrux Mirzo to‘plagan nihoyatda boy kutubxona yordam bergan. U she‘riyatni, tarixni sevgan, biroq falakiyot ilmi¹ uning qalbida alohida o‘rin egallagan.

Ulug‘bek bilimdon va tajribali murabbiy, ya‘ni astronomiya ilmining bilimdoni Qozizoda Rumiyrahnamoligida² fan asoslarini, ayniqsa, astronomiya ilmini puxta o‘rgandi va uning taraqqiyotiga salmoqli hissa qo‘shdi. Uning ko‘p yillik mehnati samarasi – “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asari astronomiya fanining durdonasi hisoblanadi. “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asosan ikki qismdan: katta muqaddima va 1018ta yulduzning o‘rni va holati aniqlab berilgan jadvallardan iborat. Ushbu asarda astronomiyaning muhim poydevor³laridan hisoblangan sana yoki yil hisobi masalalari, yulduzlarning chiqishi va botish joylari, yulduz va sayyoralarning quyosh atrofidagi harakati, yulduzlarning holati va harakatiga qarab taqdirni belgilash masalalari haqida bayon etilgan. Ulug‘bekning sana va sayyoralarning yillik harakatlari haqidagi hisoblari hozirgi hisob-kitoblarga juda yaqindir.

Mirzo Ulug‘bek buyuk olim bo‘lish bilan birga yirik davlat arbobi ham bo‘lgan. U 1409–1449-yillarda markazi Samarqand bo‘lgan Movarounnahrga hukmronlik qilgan. Uning hukmronligi davrida Samarqand yanada gullab-yashnadi, hunarmandchilik, me‘morchilik va adabiyot ravnaq topdi⁴, ilm-fan yuksaldi, savdo rivojlandi. Ulug‘bek farmoyishi bilan Buxoroda (1417), Samarqandda (1420), G‘ijduvonda (1432–1433) madrasalar qurildi. Samarqanddagi me‘morchilikning nodir namunalaridan biri Ulug‘bek rasadxona¹sidir. Bu inshoot 1428–1429-yillarda Ko‘hak (Cho‘ponota) tepaligida Obirahmat arig‘i bo‘yida bunyod etilgan. Rasadxona o‘rta asrlarda asbob-uskunasi jihatidan beqieos bo‘lgan. Ziji jadidi Ko‘ragoniy” asari ham shu yerda yaratilgan. Ulug‘bek Mirzo bobosi davrida qurila boshlagan, lekin ayrim sabablarga ko‘ra bitmay qolgan talaygina binolarni ham bitkazdi. Go‘ri Amir maqbarasi, Shohi Zinda mozori va Shahrisabzdagi Ko‘k gumbaz masjidi shular jumlasidandir. Astronomiya va matematika fanlarisohasida mashhur asarlar yaratgan, o‘rta asrda eng katta rasadxona qurib, Sharq astronomiya maktabini vujudga keltirgan, o‘ziga zamondosh bo‘lgan eng yaxshi olimlarni atrofiga to‘plab, ularning ilmiy ish olib borishlariga katta imkoniyatlar yaratib bergan va bunday olijanob xizmatlari tufayli dunyo uni tan olgan.

3-topshiriq. Matnni o‘qib, unga sarlavha toping. Uni o‘zbek tilida gapirib bering.

По велению Улугбека на холме Кухак было возведено величественное здание обсерватории, равной которой в то время было в мире. К постройке

этого великолепного сооружения Улугбек привлёк виднейших учёных, в том числе «Птолемея эпохи» Алауддина Али ибн Мухаммеда, прозванного Али Кушчи, «Платона своей эпохи» Салахуддина Муса ибн Мухаммед Казызаде Руми, «величайшего знатока» Гиясутдина ал Каши и других, которые разработали проект, а также усовершенствовали необходимые астрономические инструменты. По некоторым сведениям, преподавал в этом медресе сам Улугбек.

Выдающимся достижением самаркандских астрономов был составленный ими каталог звезд. Ценность этого каталога, прежде всего, в том, что в нем определены координаты 1018 звезд. Над этими таблицами самаркандские астрономы работали долго и закончили их к 1437 году, но изменения и дополнения Улугбек вносил в них до самой своей смерти. После смерти Улугбека обсерватория еще продолжала работать 20 лет. Когда положение учёных крайне ухудшилось, Али Кушчи с учениками вынужден был покинуть обсерваторию и переехать в Герат, где первым министром был великий Алишер Навои. Вскоре самаркандского астронома пригласили в Стамбул. Там он закончил и издал труды обсерватории. Астрономические таблицы, составленные в обсерватории Улугбека, пользовались заслуженной славой на Востоке и очень долго оставались непревзойденными по точности. В Европе они были впервые изданы в 1650 год.

Olmosh va uning grammatik xususiyatlari

Ot, sifat, son, ravish oʻrnida qoʻllanadigan soʻz turkumi **olmosh** deyiladi. Olmoshlar turlanadi, gapda koʻpincha ega, toʻldiruvchi va aniqlovchi boʻlib keladi:

Hamma keldi. Bizni tabriklang. Shu kitobni bering. Olmoshlar quyidagi grammatik xususiyatlarga ega: 1) soʻz yasaliş xususiyati yoʻq (lekin olmoshlar asosida feʼl, ravish, sifat yasalişhi mumkin: *sensirama, oʻzicha, menbop, hozirgi*; 2) juftlanib, bosh soʻz turkumi vazifasida keladi: *oʻsha – oʻsha, shu – shu*; 3) olmoshlar otlarga xos soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalarni olishi mumkin: *unga, shunisi*;

Olmoshlarning tuzilishiga koʻra turlari

1 1	Sodda olmoshlar	Men, sen, kim, shu, qachon
2 2	Qoʻshma olmoshlar	Ana shu, har kim, hech nima
3 3	Juft olmoshlar	U –bu, unga –bunga, siz – biz
4 4	Takroriy olmoshlar	Shu –shu, oʻsha – oʻsha, kim –kim

Boshqa turkumlarga oid soʻzlarning olmoshlarga koʻchishi
 Quyidagi turkum soʻzlarga tegishli ayrim soʻzlar olmoshga koʻchadi:
 1)ot: *odam, kishi, inson, nafas, ish*; 2)sifat: *baʼzi, boshqa, ayrim, tubandagi, quyidagi*; 3)son: *bir*. Umuman olganda, *bir, har, hech* soʻzlari bilan keladigan koʻpgina soʻzlar olmoshga koʻchishi mumkin: *hech narsa, bir narsa, har yerda*. Shuningdek, olmoshlar feʼldan boshqa soʻzlar oʻrnida almashib qoʻllanadi.
 • ot oʻrnida — *Men, biz, sen, siz, ular, kim, nima, har kim, hech kim, hech nima*.
 • sifat oʻrnida — *bu, shu, u, oʻsha, mana, mana shu, mana bu, qanday, qaysi, hech qanday, hech qaysi*.
 • son oʻrnida - *necha, nechanchi, har qancha, hech qancha, allaqancha*.
 • ravish oʻrnida: *qalay, nega, qayer, qani, hech qayer, hech qachon*. Olmoshlar aniq atash maʼnosini bildirmaydi, ularga ishora qiladi va oʻziga xos soʻz va shakl yasaliş xususiyatga ega emas. Olmoshlar aniq atash maʼnosini bildirmaydi.

. Olmoshlarning maʼno turlari:

1. Kishilik olmoshlari shaxsni bildiradigan quyidagi olmoshlardir: *men, sen, u, biz, siz, ular*. Kishilik olmoshlari otlar kabi turlanadi. Qaratqich, tushum kelishigi hamda **–niki** qoʻshimchasi qoʻshilganda, *men, sen* olmoshlaridagi bir **n** tushib qoladi: *me..ning, se..niki, se..ni*. **U** kishilik olmoshiga joʻnalish, oʻrin –payt, chiqish kelishigi qoʻshimchalari qoʻshilganda, bir **n** orttiriladi: *unga, unda, undan*. Bu olmoshlarga egalik qoʻshimchalari deyarli qoʻshilmaydi.

2. Oʻzlik olmoshi narsa – buyumni aniqlab yoki taʼkidlab koʻrsatish uchun ishlatiladigan **oʻz** soʻzidir. Bu olmosh narsa – buyumning shaxsga xosligini, tegishliligini yoki shaxsning tanholigini bildiradi: *oʻz uyi, oʻz ukasi*. Oʻzlik olmoshi egalik qoʻshimchasini olib, uchala shaxs kishilik olmoshi oʻrnida ham ishlatiladi: *oʻzim –men, oʻzing –sen, oʻzi –u*. Oʻzlik olmoshi turlanganda kelishik qoʻshimchalaridan oldin egalik qoʻshimchalari boʻlishi shart: **oʻziga, oʻzingdan**.

3. Koʻrsatish olmoshlari narsa – buyumni, kimsani koʻrsatish uchun ishlatiladigan olmoshlardir: *u, bu, shu, oʻsha, ana, mana, ana shu, mana bu*. Kishilik olmoshi **u** bilan koʻrsatish olmoshi **u** ni gapdagi maʼnosiga qarab farqlash mumkin. Bunda **u** kishilik olmoshi kim? soʻrogʻiga, koʻrsatish olmoshi **u** esa qaysi? soʻrogʻiga javob boʻladi. *U, bu, shu, oʻsha* olmoshlari joʻnalish, oʻrin –payt, chiqish kelishiklarida turlanganda yoki ularga *–day, –cha* qoʻshimchalari qoʻshilganda, qoʻshimcha oldidan bir **n** tovushi orttiriladi: *unga, bunga, shunday, oʻshanday, uncha*.

4. Soʻroq olmoshlari biror narsa – buyum, belgi yoki son haqidagi soʻroqni bildirgan olmoshlardir. Kim? Nima? soʻroq olmoshlari shaxs va narsaga nisbatan ishlatiladi hamda birlik va koʻplikda qoʻllanadi, egalik va kelishik qoʻshimchalarini oladi: *Kim soʻzladi? Nimalarni koʻrding? Nimang bor?m Qanday? qanaqa? qaysi? olmoshlari belgini aniqlash uchun ishlatiladi: Qanaqa odam? Qaysi kitob? Qayerda? qani? qayoqqa? qachon? nega ? olmoshlari oʻrin, payt, mavjudlik, sabab, maqsad kabilarni aniqlash uchun ishlatiladi: Qachon keldi? Qayerda yuribdi? Ukang qani? Qayoqqa ketdi? Nega keldi?*

5. Belgilash olmoshlari predmet va shaxslarning yigʻindisini bildiradi yoki ularni ayirib koʻrsatadi, shuning uchun ularni ikkiga boʻlish mumkin:

1) **jamlash olmoshlari** *hamma, barcha, bari, jami, butun, yalpi* soʻzlari kiradi. 2) **belgilash olmoshlari** *har, har kim, har nima, har bir, har qaysi* kabi soʻzlar kiradi. *Hamma, barcha, bari* olmoshlari koʻplikni anglatadi. Belgilash olmoshlari egalik, kelishik, koʻplik qoʻshimchalari bilan qoʻllanadi: *Hammalari jim. Har kimga aytaverma.*

6. Boʻlishsizlik olmoshlari inkor maʼnosini bildirgan olmoshlardir. Bular **hech** soʻzining oʻzi va shu soʻzning baʼzi soʻroq olmoshlari bilan birikishidan hosil qilinadi. **Hech** soʻzi ayrim yoziladi. Bu olmoshlar egalik va kelishik qoʻshimchalari bilan qoʻllanadi: **Hech kimni koʻrmadim, hech nimam yoʻq. Hech** soʻzi yakka holda qoʻllanganda, koʻpincha feʼllar oldida kelib, ravish vazifasini bajaradi: *U hech qiynalmadi.*

7. Gumon olmoshlari noaniqlik, gumon maʼnosini bildirgan olmoshlardir. Ular **alla-** yordamida yoki **-dir** qoʻshimchasi bilan hosil qilinadi: **allakim, kimdir.** Bu olmoshlar birlik va koʻplikda keladi, kelishiklarda turlanadi: **allakimdir, kimnidir** kabi.

Tayanch soʻzlar: turkiy, oʻzbek, maʼnaviyat, kasb, olmosh, grammatik, xususiyat, maʼno, kishilik, soʻroq, oʻzlik, belgilash, gumon, boʻlishsizlik, gumon.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Qaysi oʻzbek maʼnaviyati yulduzlarini bilasiz.?
2. Olmosh mustaqil soʻz turkumi haqida nimalarni bilasiz?
3. Olmoshning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
4. Olmoshning qanday maʼno turlari bor?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Gaplarni avval ot, keyin sifat, soʻng son oʻrnida qoʻllangan olmoshlarni aniqlang.

1. U oʻymakor eshikni qiya ochib ichkari kirdi. (X. Sultonov) 2. Oʻrtogʻing yugurishda birinchi ekan, sen-chi, nechanchi oʻrindasan? 3. Cholning chapdast, chaqqon oʻgʻli bor ekan, mening ham shunday farzandim boʻlsa edi. (Ertakdan) 4. Men ham shunday oʻydaman, fikr-u yodim undadir, gar oʻzim har joydaman. (Y. Sulaymon) 5. Bu ish uchun senga qancha vaqt kerak?

2- topshiriq: Nuqtalar oʻrniga oldingi gap mazmunidan kelib chiqib, mos keladigan olmoshlarni qoʻying. Bu olmoshlar qaysi soʻz turkumi oʻrnida qoʻllanganini aniqlang.

Namuna: Uning beshta kitobi bor. Yana... boʻlsa oʻnta boʻladi. Uning beshta kitobi bor. Yana shuncha boʻlsa oʻnta boʻladi. 1. Men, Bahodir, Elbek, Hilola boqqa bordik. ... u yerdan kech qaytdik. 2. Uning koʻylagi yashil ekan. ... rang menga ham yoqdi. 3. Ziyoda bilan Durdona yaqin dugona. ... – beshinchi sinf oʻquvchilari.

3- topshiriq: Berilgan so‘roq olmoshlarini boshqa so‘zlarga almashtiring va ular ishtirokida gaplar tuzing. So‘z turkumini aniqlang.

Namuna: Kim? – Tikuvchi. Opam atel’yeda tikuvchi bo‘lib ishlaydi. Kim?, qanday?, nechanchi?, nima?, nechta?, qancha?, qaysi?

4-topshiriq: Gaplarni ko‘chiring. Olmoshlarni topib, ularning yozilishini tushuntiring.

1. Meniki va seniki shu aziz tuproq, ko‘z qorachig‘iday asraylik o‘rtoq! 2. Mening ikki onam bor, ikkisi ham mehribon. (Uyg‘un) 3. Shundaylar bo‘lmasa agar dunyoda, bunchalar muhtaram bo‘lmasdi ayol. (A.Oripov) 4. Otang seni ko‘rmadi, chog‘i. 5. Sen qancha kitob olgan bo‘lsang, men ham o‘shancha miqdorda olib keldim.

5-topshiriq: Ko‘rsatish olmoshlarini to‘liq yozing. (Напишите полную форму указательных местоимений).

1. Shu... beri biz bir-birimiz bilan ko‘rishmadik. 2. ... yerdan bizning uyimizgacha piyoda ketdik. 3. ... filmni biz yaqinda televizorda ko‘rgan edik. 4. ... kuni mehmonlar biznikida yotib qoldi. 5. ... chin inson bilan tanishganimdan xursandman.

6-topshiriq. Ko‘rsatish olmoshlari yordamida 7ta gap tuzing. (Используя указательные местоимения, составьте 7 предложений).

O‘ZBEK UDUMLARI. FE’L VA UNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Ajdodlarimizdan bizga qadimiy urf-odatlar, tantanalar xalqona meros bo‘lib avlodlardan avlodga o‘tib kelgan. Bu bilan biz xaqli ravishda faxrlansak arziydi. Buning uchun o‘sha qadimiy madaniyatni, urf-odatni bilishimiz, saqlashimiz va keyingi avlodlarga ham yetkazish muqaddas insoniy burchimizdir.

O‘zbeklarning an‘ana va marosimlari ularning barcha turdagi yosinlari muqaddas sanalgan. Shu bois asrlar osha ajdodlardan asosan o‘zgarmasdan o‘tib kelgan. Shu jihatdan ham alohida ta’kidlamoq joizki, urf-odat, an‘ana, marosim va udumlar uzoq vaqt davom etgan tarixiy taraqqiyotning mahsulidir. Har bir xalqning salomlashish bilan bog‘liq bo‘lgan o‘z urf-odatlari bor. Dasturxon odobi, taom yemak qoidalari xalqimizda azaldan mavjud. Dasturxon odobi qadimiy bo‘lib dasturxonga avval keksalar qo‘l uzatadilar.

O'zbek xalqining mehmondorchilik odati juda qadim zamonlardan boshlanadi. Bu odat odamiylik, saxovat, madaniy va ma'naviy aloqalar mezonini sifatida qadrlangan. Xalqimiz «Mehmon otangdek ulug'» degan maqolga doimo amal qilgan.

Beshik to'yi. Beshik to'yida yangi bo'shangan, beshikda bolasini emizib turgan onaga non tishlatib, bu non bolalarga olib qochdirilgan. Beshik atrofiga, ayvonga shirinliklar, turli meva qoqilari sochilib, bolalarga talashib-tortishib tanovul qildirilgan. Bu bilan yangi tug'ilgan bolaning umri shirin, mo'l bo'lib, uzoq yillar hayotda sochilgan rizq-ro'zini yig'ib-terib yeb yursin, degan ma'no anglashilgan. Beshik to'yida bolalarning chillasi chiqib, uni beshikka belash marosimida ikki turmush ko'rgan ayol qatnashgan, ajralgan xotinlar irim qilib qo'yilmagan.

Qovun sayli ham azaldan nishonlanib kelinayotgan sayldir. Bu sayl yozning iyul oyida qovun pishgan vaqtda nishonlanadi. Unda dehqonlar o'zlari yetishtirgan qovun, tarvuz, poliz ekinlari va boshqa meva-chevalarni ko'rgazmaga olib chiqadilar. Bu kunlari katta bozor bo'lib, salyga olib kelingan mahsulotlarni bozor narxidan tushirib sotadilar.

Gul bayrami. Qadimda bolalar, avvalo, boychechak, so'ng binafsha, qoqigul, tolbagak ochilib, yaproq yozishini bayram qilishgan. Bu mavsumiy bayramlarda qizaloqlar tolbaglar, qoqigullardan chamberaklar yasashib, bir-birlarining boshlariga kiygizishgan. Qo'llariga, yenglariga taqishgan.

Fe'l va uning grammatik xususiyatlari

Ish-harakat va holatni atab kelgan so'z turkumi **fe'l** deyiladi. Fe'llar *nima qilmoq?*, *nima bo'lmoq?* so'roqlariga javob bo'ladi: *o'qimoq, ishlamoq, kasal bo'lmoq, xafa bo'lmoq, yugurmoq, sakramoq, qochmoq, bekinmoq*. Fe'llardan anglashilgan harakat va holat mavhum shaxs yoki narsa tomonidan bajariladi. Shu shuxs yoki narsa ish harakatning bajaruvchisi sanaladi. Masalan: *Barglar to'kildi. Bola yugurdi. Qo'zichoq ma'radi*. Fe'llar nimani atab kelishiga ko'ra ikki xil bo'ladi: **harakat fe'llari**; **holat fe'llari**. **Harakat fe'llari** predmet - shaxslarning jismoniy faoliyati natijasida ro'y bergan harakatni bildiruvchi fe'llardir: *yugurmoq, tarqalmoq, egilmoq, supurmoq, almashmoq*. Shaxslarning ichki kechinmalari va narsalarning bir holatdan ikkinchi holatga o'tish jarayonini ifodalovchi fe'llar **holat fe'llari** sanaladi: *jimirlamoq, unmoq, fikrlamoq, qotmoq, sarg'aymoq, ikkilanmoq, xursand bo'lmoq, eskirmoq*.

Fe'llar tuzilishiga ko'ra to'rtta turga bo'linadi: **1.Sodda fe'llar** - bir o'zakdan iborat bo'ladi: *kel, yur, ishla*. **2.Qo'shma fe'llar** - ikki felning qo'shaloq kelishidan hosil bo'ladi: *sotib oldi, olib keldi*. **3.Juft fe'llar** - **ikki felning** qo'shaloq kelib, yozuvda chiziqcha orqali yozilishidir: *kirmadi - qo'ydi, aytdi - qo'ydi, gapirdi - qo'ydi*. **4.Takroriy fe'llar** bir fe'lning takrorlanib, yozuvda chiziqcha orqali yozilishidir: *o'qidi - o'qidi, yozdi - yozdi, ko'ra - ko'ra, yig'lay - yig'lay*.

Fe'llarning yasalishi: Fe'llar ikki usul bilan yasaladi: 1.Fe'l yasovchi qo'shimchalar bilan (Affiksatsiya usuli): *ishda, ko'kar*. 2. So'zlarni bog'lab qo'shish bilan (Kompozitsiya usuli): *e'lon qildi, borib keldi, sotib oldi, himoya qildi, javob berdi*. **1.Yasovchi qo'shimchalar bilan fe'l yasash:** Bu usul bilan fe'l bo'lmagan so'zlardangina fe'l yasaladi. **-la** qo'shimchasi fe'ldan bo'shqa deyarli barcha so'z turkumlaridan fe'l yasaydi: *ishla, oqla, sekinlamoq, shivirla, chuhlamoq, senlamoq. -dan, -lash* qo'shimchalari ot, sifat va ravishlardan fe'l yasaydi; *faxrlandi, ikkilandi, ko'maklashdi, suhbatlashdi. -illa* qo'shimchasi taqlidiy so'zlardan fe'l yasaydi: *chirqilla, chirilla, taqilla. -ira* qo'shimchasi taqlidiy so'zlardan fe'l yasaydi: *yarqiradi, yaltiradi. -a* qo'shimchasi ot, sifat va taqlidiy so'zlardan fe'l yasaydi: *tuna, bo'sha, guldura, o'yin - o'yna. -(a) y* qo'shimchasi sifat va ravishlardan fe'l yasaydi: *ko'ray, ko'chay, ko'pay. -(a)r* qo'shimchasi ayrim sifatlardan fe'l yasaydi: *qisqar, ko'kar. -sira, -sa* qo'shimchalari ot va *sen, siz* olmoshlaridan fe'l yasaydi: *suvsiira, sizsiira, suvsa. -(i)k, -(i)q* qo'shimchasi sanoqli so'zlardangina fe'l yasaydi: *birikmoq, yo'liqmoq. -I* qo'shimchasi sanoqli so'zlardan fe'l yasaydi: *boyi, tinchi, changidi. -(i)-ot* qo'shimchasi sanoqli so'zlardan fe'l yasaydi: *yo'qot, to'lat, berkit. -ir* qo'shimchasi ot va taqlidiy so'zlardan fe'l yasaydi: *gapir*. **2.So'zlarni bog'lab qo'shish yordamida fe'l yasash:** Bu usul bilan qo'shimcha fe'llar yasaladi. Bu quyidagicha amalga oshiriladi: 1.Fe'l bo'lmagan so'z bilan fe'lning birikishidan: *dam olmoq, himoya qilmoq, paydo bo'lmoq*. Ayrimlari sodda fe'lga sinonim bo'ladi: *tasdiq qildi - tasdiqladi, yordam berdi - yordamlashdi*. 2. Ikki fe'lning birikishidan: *sotib olmoq, chiqarib olmoq, olib kelmoq, yutib olmoq, sotib olib bermoq*. Qo'shimcha fe'llar ajratilib yoziladi: *hal qilmoq, kasal bo'lmoq*. Nutqimizdagi *o'qib chiqdi, ko'rib bo'ldi, boshlab yubordi* kabilar qo'shma fe'l emas, chunki yangi

lug‘aviy ma‘no ifodalamaydi, bular ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalaridir. Fe‘llar bo‘lishli va bo‘lishsiz shakllarga ega, zamon va shaxs-son ifodalay oladi, o‘zining vazifadosh (xoslangan) shakllariga ega, mayl ko‘rsata oladi, o‘timli - o‘timsizlik xususiyatiga ega. Fe‘llar gapda ko‘pincha kesim vazifasini bajaradi: *kuz keldi*.

Fe‘llar quyidagi lug‘aviy shakllarga ega: -bo‘lishli-bo‘lishsizlik shakli; - nisbat shakli; -vazifa shakli; Fe‘llarning sintaktik munosabat shakllari: - zamon shakli; - mayl shakli; - shaxs-son shakli.

Bo‘lishli fe‘llar - bajarilgan, bajarilyotgan, bajariladigan harakatni bildiradi: *yozdi, yozyapti, yozmoqchi*. **Bo‘lishsiz fe‘llar** - fe‘l negiziga **ma** qo‘shimchasini qo‘shish, fe‘llardan keyin **emas, yo‘q** so‘zlarini keltirish, fe‘llardan oldin **na** inkor yuklamasini keltirish yoki ohang yordamida hosil qilinadi. *Yozmadi, yozgan emas, yozgani yo‘q. Na yozdi, na o‘qidi. Boradi, boradi-ya (bormaydi).*

O‘timli fe‘llar tushum kelishigidagi so‘zlarga bog‘lana oladigan fe‘llardir: *o‘qidi (kitobni), yozadi (xatni)*. **O‘timsiz fe‘llar** esa tushum kelishigidagi so‘zlarga bog‘lana olmaydigan fe‘llardir **Tayanch so‘zlar:** udum, urf-odat, sharqona, fe‘l, ish – harakat, holat, jismoniy, fikrlamoq, bajaruvchi, shaxs, narsa, qo‘shma, juft, takroriy, yasalish, bo‘lishli, bo‘lishsiz, o‘timli, o‘timsiz.

Tayanch so‘zlar: udum, urf-odat, sharqona, fe‘l, ish – harakat, holat, jismoniy, fikrlamoq, bajaruvchi, shaxs, narsa, qo‘shma, juft, takroriy, yasalish, bo‘lishli, bo‘lishsiz, o‘timli, o‘timsiz.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Udum nima?
2. Qanday o‘zbekona urf-odatlarni bilasiz?
3. Fe‘l mustaqil so‘z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
4. Bo‘lish-bo‘lishsiz fe‘llar deganda nimani tushinasiz?
5. O‘timli-o‘timsiz fe‘llar deganda nimani tushinasiz?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Lug‘atdan foydalanib fe‘llarni tarjima qiling. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

So‘ramoq, kelmoq, olib kelmoq, kutmoq, topmoq.

2- topshiriq: O‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Выполнить задание. 2. Выучить правило. 3. Запомнить новые слова.
4. Перевести статью. 5. Знать употребление слов. 6. Ответить на вопросы.

3-topshiriq: Nuqtalar o‘rniga mos fe‘llarni qo‘yib gaplarni ko‘chiring.

1. O‘qimoq - ... 2. Bilim ... – har bir insonning burchi. 3. Vatanni ... – iymondandir. 4. Malakali mutaxassis bo‘lib ... – orzumiz. 5. Vatanga ... har bir fuqaroning burchi.

Fe'llar: munosib bo'lish, olish, yuksalmoq, sevmok, yetishish

4-topshiriq. Buyruq-istak maylidagi fe'llarni aniqlang. (Определите глаголы в повелительно-желательном наклонении).

1. Berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajar va bu haqda boshlig'inga ayt.
2. Oldin choyxonaga kiraylik, ovqatlanaylik, choy ichaylik, keyin esa ish haqida o'ylaylik. 3. Har doim bo'lsin quyosh, Har doim bo'lsin onam, Har doim bo'lsin osmon, Har doim bo'lay men. 4. Buvim bugun uyiga ketib qolmasin.. 5. Sen uyga kirib chiq, men shu yerda seni kutaman. 6. Buyruq hammaga yetkazildi.

XALQONA MUOMALA MADANIYATI FE'L NISBATLARI VA TUSLANISHI

Uchta tushuncha zamon va makon tanlamaydi. Bular so'zlash, tinglash va anglashdir. Odamzot yaralibdiki, o'zaro munosabat jarayonida ana shu uch birlikka amal qilib kelinadi. Buning namoyon bo'lishi har bir xalqning o'z mentalitetiga mos va xos. O'zaro munosabat, murojaat qilish jarayonidagi o'zni tutish va fikr almashuvlar muomala madaniyati tushunchasida uyg'unlashadi. Munosabat, murojaat, muloqot, munozara, mubohasa, muhokama, mulohaza singari tushunchalarning barchasi muayyan millatning tiynatiga mos bo'lgan ziynatlar bo'lib, u etik va estetik me'yorlar, qoidalar bilan amalga oshiriladi. Muloqot qisman monologik, asosan, dialogik, polilogik shaklda bo'ladi. Boshqacha aytganda, ikki yoki undan ortiq kishilarning o'zaro munosabatlarida reallashadi. Dunyo go'zallik qonuniyatlariga binoan qurilarkan, demak, insonning xulqi va nutqi ham, ko'rinishi va kiyinishi ham, munosabati va muloqoti ham go'zal bo'lishi maqsadga muvofiq.

Xalqimizning “O‘zingga qarab kutarlar, so‘zingga qarab kuzatarlar” – degan o‘giti bejiz emas. “Til yarasi bitmas, tig‘ yarasi bitar” – deganida ham inson uchun zarur bo‘lgan muomala jarayoniga e‘tibor zaruriyatini sezish qiyin emas.

Shaxs ma‘naviyatining uzviy bir bo‘lagi muomala madaniyati bo‘lsa, xulq-atvor, odob-axloq, nutqiy faoliyat tushunchalari uning zahiriga kiradi. Asrlar osha har bir xalqqa xos bo‘lgan, milliy-ma‘naviy qadriyatlar yuksak madaniyat ramziga aylangan urf-odatlar, yurish-turish, yashash tarzi barchasi kishi shaxsiyatida aks etishi tabiiy. Ta‘lim talabi nutq bilan, tarbiya talabi xulq bilan bog‘liq ekan, shaxs ma‘naviyati, muomala madaniyati, muomala sirlari va odobi masalasi har qachongidan ham dolzarblik kasb etaveradi. Muomala “tarozisi”ning ikki pallasi bo‘lib, biri xulq, ikkinchisi nutqdir.

Inson xushfe‘l, kamsuqum, xokisor, olihimmat, muloyim, beozor bo‘lsa, ko‘pchilikning e‘tirofu e‘tiboriga tushadi. Chunki, e‘tirof e‘tiborga, e‘tibor ehtiromga, ehtirom esa e‘zozga eshik, ezgulikka beshikdir. Odamzotning kimligini, ma‘naviyatini atrof-dagilariga bo‘lgan munosabatidan anglab olish qiyin emas. Chunki, muomala inson xulq-atvorining ziynatidir. Kishi xulqi bilan nazarga ham, hazarga ham duchor bo‘lishi hech gap emas. O‘zaro tushunish va bir-birini anglash tuyg‘usi muomala madaniyatining asosi hisoblanadi. Ba‘zan bir zamonda, bir makonda yashaymiz, bir jamoada ishlaymiz-u, lekin bir-birimizni tushunmasdan dilxiraliklarga yo‘l qo‘yamiz. Har kimning xarakteri, saviyasi, didi har xil bo‘lgani uchun, o‘ziga yarasha muomalani talab qiladi. Shu tobda sho‘rning ushbu bitigi yodga keladi.

Xulqi qanday bo‘lsa, kishi nutqi ham shunday bo‘lishi tabiiy. Muta-fakkir alisher navoiy “kimning miyasida illat ko‘p bo‘lsa, so‘zida mantiq bo‘lmaydi. Miyasi sog‘lom bo‘lsa, gap so‘zi yoqimli va xatosiz bo‘ladi” – deyishlari bilan haq. Xulq va nutq birlashib o‘z ro‘yobini ko‘rsatsa, kishi yo xushfe‘l, yo badfe‘l deyiladi. Insondagi ijobiy fazilatlar uni komillik sari yuksaltirsa, salbiy illatlar tubanlik qa‘riga tortadi. Bu esa muomala jarayonida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Muomala inson xulqining oynasi ekani oydin bo‘ladi.

Fe‘l nisbatlari va tuslanishi

Fe‘lda ish-harakat bilan uning bajaruvchisi orasidagi munosabatning ifodalanishi **fe‘l nisbati** deyiladi (ayrim darsliklarda daraja deyiladi). Fe‘l nisbatlari besh xil: **1. Aniqlik nisbat**dagi fe‘llar harakatning ma‘lum shaxs yoki predmet tomonidan bajarilishini bildiradi va ularda maxsus nisbat qo‘shimchalari bo‘lmaydi: *o‘qidi, kelyapti, bormoqchi*. **2. O‘zlik nisbat**dagi fe‘llar ish-harakatning boshqa buyumga o‘tmay, bajaruvchining o‘zida qolganini anglatadi. Bunday fe‘llar unli bilan tugagan negizga **-i, -l**, undosh bilan tugagan negizga **-in, -il** qo‘shimchalarini qo‘shish bilan hosil qilinadi (bir-ikkita fe‘lda **-(i)sh** qo‘shimchasi bilanyasalish bor: *kerishdi, joylashdi*): *tarandi, sevindi, sudraldi*. *Quvonmoq, seskanmoq, faxrlanmoq, zavqlanmoq, otlanmoq afsuslanmoq* fe‘llari tarkibida **-n** ko‘rsatkichi mavjudligiga qaramasdan, bu fe‘llar aniqlik nisbatida hisoblanadi, chunki ular tarkibidagi **-n** qo‘shimchasi ajratilmaydi. *Yayra, qichqir, uxla, bor* kabi fe‘llardan o‘zlik nisbat

yasalmaydi. **3.Majhul nisbatdagi** fe'llar ish-harakatning aniq bajaruvchisini ko'rsatmaydi. Bu fe'llar ham **-n, -in, -l, -il** qo'shimchalari yordamida hosil qilinadi: *to'kildi, to'plandi, ochildi, olindi*. O'zlik va majhul nisbatdagi fe'llar bir xil qo'shimcha yordamida hosil bo'lganda, ularning qaysi nisbatdaligi gap mazmunidan yoki fe'ldan oldin o'zi so'zini keltirib ko'rish bilan aniqlanadi: *Mukofotlar berildi. Alisher o'qishga berildi* (1-fe'l majhul, 2-fe'l o'zlik nisbatdadir). **4. Birgalik nisbatdagi** fe'llar ish-harakatning bir necha shaxs yoki narsa-buyum tomonidan birgalikda bajarilganligini bildiradi va unli bilan tugagan negizga **-sh**, undosh bilan tugagan negizga **-ish** qo'shimchasini qo'shish bilan yasaladi. Bunday fe'llar ish-harakatning bir necha shaxs tomonidan bajarilganligini yoki birgalik-ko'plik ma'nolarini ifodalaydi: *Karim va Ahmad maqola yozishdi. Bolalar paxta terishdi. To'qnashdi, boqishdi, qarashdi, aytishdi, tortishdi* fe'llari hozirgi o'zbek tilida ajralmas holatga kelib qolganligi uchun aniqlik nisbatdadir. **5.Orttirma nisbatdagi** fe'llar ish-harakatning boshqa biror shaxs yoki narsa-buyum vositasida bajarilganligini bildiradi va **-t, -tir, -dir, -ir, -ar, -iz, -giz, -kiz, -g'iz, -gaz, -qiz, -sat** qo'shimchalari yordamida hosil qilinadi: *o'qish, keltir, yozdir, bitir, uchir, pishir, qochir, ko'rgaz, tomiz, yurgiz, ketkiz, tutqaz, o'tkaz, ko'rsat*. Ayrim fe'llar orttirma nisbat shaklida yangi ma'no ifodalaydigan bo'lib qoladi va shuning uchun ularni aniq nisbatda qo'llab bo'lmaydi: *erkalamoq erkalatmoq* (ikkala shaklda ham orttirma nisbat ma'nosini ifodalayapti). Bir fe'lda ikki-uch xil orttirma nisbat qo'shimchasi qo'shilishi mumkin: *Yegiz - yegizdir, yozdir - yozdirtir*.

Fe'lning orttirma nisbati o'zlik va birgalik nisbatdagi fe'llardan ham hosil qilinishi mumkin: *yuvintir, yig'ishtir*. Orttirma nisbatdagi fe'llardan birgalik va majhul nisbatdagi fe'llar hosil qilinishi mumkin: *isitildi, yozdirishdi*. Birdan ortiq nisbat qo'shimchalarini olgan fe'llarning qaysi nisbatdaligi oxirgi nisbat qo'shimchasiga qarab belgilanadi: *yuvintirdi* orttirma nisbat, *yuvintirildi* majhul nisbat, *yuvintirishdi* birgalik nisbati.

Fe'llarning tuslanishi

Fe'llar birlik va ko'plikda bo'ladi. Birlik harakatining bir kishi tomonidan, ko'plik esa birdan ortiq kishi tomonidan bajarilganini bildiradi. Fe'llarda uch shaxs bor: **1-shaxs** harakatining **so'zlovchi** tomonidan, **2-shaxs** harakatning **tinglovchi** tomonidan, **3-shaxs** harakatning **o'zga(boshqalar)** tomonidan bajarilganini bildiradi. Fe'lning shaxs – son qo'shimchalarini olib o'zgarishi **tuslanish** deyiladi. Fe'llardagi shaxs-son qo'shimchalari **tuslovchi qo'shimchalar** ham deyiladi.

shaxs	Birlik	ko'plik
1-shaxs	<i>yozdim, yozaman, yozay(in)</i>	<i>yozdik, yozamiz, yozaylik</i>
2-shaxs	<i>yozding, yozasan, yoz(gin)</i>	<i>yozdingiz, yozasiz, yozing(iz)</i>

3-shaxs	<i>yozdi, yozadi, yozsin</i>	<i>yozdi(lar), yozadi(lar), yozsin(lar)</i>

Tayanch soʻzlar: xalqona, muomala, oʻzbekona, qadriyat, ish – harakat, nisbat, aniqlik, oʻzlik, majhullik, birgalik, orttirma, tuslanish, birlik, koʻplik, shaxs.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Muomala madaniyatining xalqimizga xos ifodasi nimalarda namoyon boʻladi?
2. Feʼl nisbatlari deganda nimani tushunasiz?
3. Aniqlik va oʻzlik nisbati haqida gapiring.
4. Majhullik va birgalik nisbati haqida gapiring.
5. Ortirma nisbati haqida gapiring

Topshiriqlar

1-topshiriq: Quyidagi qoʻshma feʼllar ishtirokida gaplar tuzing. Bajara olasan, ishlab yuribman, soʻzlab berdik, borib kelamiz, ishlab turibsiz.

2-topshiriq: Oʻzbek tiliga tarjima qiling.

1. Хаким изложил свою точку зрения. 2. Ты можешь перевести это на узбекский язык? 3. На нашем факультете организована работа кружка молодых поэтов и писателей. 4. Надом было задано выучить стихотворение Айбека «Naʼmatak».

3-topshiriq: Quyidagi gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Maqolning mazmunini soʻzlab bering. 2. Doʻstingdan iltimos qilib tur. 3. Hozircha mana shu kitobdan foydalanib turamiz. 4. Nikolay oʻzbekcha kitoblarni oʻqib turadi. 5. Men hozir dam olib yuribman. 6. Ertaga qishloqqa borib kelaman.

MORFOLGIYA YUZASIDAN TAKRORLASH

Savollar

1. Grammatika nimani oʻrgatadi?
2. Morfologiya nimani oʻrgatadi?
3. Sintaksis nimani oʻrgatadi?
4. Soʻz turkumlari deganda nima tushunasiz?
5. Oʻzbek tilida nechta soʻz turkumi bor?
6. Ot deb nimaga aytiladi?
7. Ot maʼno jihatdan qanday turlarga boʻlinadi?
8. Otga xos grammatik xususiyatlar deganda nimani tushunasiz?

9. Otlarning yasalishi deganda nimani tushunasiz?
10. Otlar ma'no jihatidan qanday turlarga bo'linadi?
11. Atoqli otlar qanday mavzuiy guruhlariga bo'linadi?
12. Otlarda birlik kategoriyasining ifodalanishi nimani tushinasiz?
13. Otlardako'plik kategoriyasining ifodalanishi nimani tushinasiz?
14. Sifat mustaqil so'z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
15. Sifatning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
16. Sifatlar tuzilishiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
17. Sifatlarda ozaytirma daraja deganda nimani tushinasiz?
18. Sifatlarda kuchaytirma daraja deganda nimani tushunasiz?
19. Sifat mustaqil so'z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
20. Sifatning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
21. Sifat va uning darajalari deganda nimani tushunasiz?
22. Sifatlarda qanday darajalar bor?
23. Son mustaqil so'z turkumi haqida nimalarni bilasiz?
24. Sonning qanday grammatik xususiyatlari mavjud?
25. Sonning qanday ma'no turlari bor?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o'qing va ot so'z turkumiga tegishli so'zlarni aniqlang, xususiyatlarini ko'rsating.

INSON ODOBI BILAN

Bolajonlik - xalqimizga xos azaliy odat. Oilada farzand tug'ilishi ota-onalarga ham, qarindosh-urug' va yaqin kishilarga ham zo'r quvonch baxsh etadi. Yangi «mehmon» sharafiga boshlangan xursandchilik ancha kungacha davom etadi. Kelgan kishi uy egalarini yangi «mehmon» bilan qutlab, «Katta bo'lsin», «Baxtini ko'ring», «Aqli-hushlikkina bo'lsin» degan yaxshi istaklar bildiradilar. Ota-ona farzandlariga yaxshi niyat bilan ism qo'yadi, shu kundan uning kelajagi, baxtini o'ylaydi. Farzandini axloq-odobga o'rgatish, o'qitish, kattaroq bo'lganda biror kasb-hunar egasi bo'lishiga g'amxo'rlik qilish ota-onaning burchidir. Bolani kasb-hunarga, o'rgatishda qadimdan «Ota kasb - ona rasm» naqliga qattiq rioya qilingan. Shunga ko'ra o'qil bola yosh chog'idanoq ota yonida dastyorlikka o'rgatilib, ota hunarini egallagan, qiz bola esa ona rasmini tutgan. (*O.To'rayeva*).

Lug'at

azaliy – вечный

odat – обычай

quvonch – радость

istak – желание

g'amxo'rlik – забота

naql - мудрость, изречение

rasm- обычай, обряд

2-topshiriq: Matnni o'qing, sifa tso'zturkumiga tegishli so'zlarni aniqlang, xususiyatlarini ko'rsating.

KIM BIRINCHI BO'LIB SALOM BERISHI KERAK?

Yoshi katta odam bilan yoshi kichik odam uchrashsa, albatta, kichik odam birinchi bo'lib salom beradi. Lekin qol uzatish hamisha kattadan. Odamiar to'plangan xonaga kirsangiz bunda, shubhasiz, siz salom berishingiz shart. Bir kishi olddiga ikkinchi kishi kelsa, albatta kelgan kishi salom beradi. Bu yaxshi odat qadimdan insoniylik ziynati hisoblanadi. Bir misol keltiraylik, taxminan 2000 yil ilgari Hindistonda "Mangu qonunlar" kitobi yozilgan. Yoshi kattaiarga birinchi bo'lib salom beruvchilar to'rt narsaga erishadi: uzoq umr ko'radi, obro'i, bilimli va kuchli bo'ladi deyilgan. Aslida esa kamtar, odobli kishi qachon men salom berishim kerag-u, qaysi paytlarda boshqalar menga salom berishi lozim, deb o'ylamaydi. Bunday kishilar birinchi bo'lib salom beraveradilar.

Lug'at

qo'l uzatish – протягивать руку

obro'i – авторитетный

kamtar – скромный

3-topshiriq: Matnni o'qing, ot, sifat, son mustaqil so'z turkumlariga tegishli so'zlarni aniqlang va xususiyatlarini tushuntiring.

MINORALAR

Oqsaroy - Amir Temur tomonidan (1380-1404) Shahrisabzda qurdirilgan. Bizgacha butun saqlanmagan, uning avvalgi holati to'g'risida faqat yozma manbalarni o'qib fikr yuritish mumkin. 20 yil davomida qurilgan bu bino devonxonasi peshtog'ida arslon va quyosh tasviri hamda Temur davlatining 3 halqa shaklidagi nishoni bo'lgan. Saroy devorlaridagi ranglarning oy yorug'ida jilovlanib, oqarib ko'rinishidan bino Oqsaroy deb nomlangan. Tom tepasida ishlangan hovuzga Taxtaqoracha dovonidan qo'rg'oshin quvurlar orqali suv keltirilib, undan sharshara hosil qilingan. Kaltaminor - Xivadagi Muhammad Aminxon madrasasining old tomonida joylashgan. O'rta Osiyoda eng katta va baland qilib qurish mo'ljallangan (taxminan 70-80 m). 1852-yilda qurilishi boshlangan majmua 1855-yilda xonning vafoti tufayli chala qolgan. Shuning uchun uning nomi Kaltaminor deb ataladi. Hozir Kaltaminorning balandligi - 26 metr, asosining diametri - 14,2 m. Bezagida oq, yashil, feruza rangli koshinlar ko'p ishlatilganidan Ko'kminor deb ham ataladi. Kaltaminor to'liq ta'mirlanib, naqsh va yozuvlari qayta tiklangan.

Lug‘at
tasvir- рисунок
majmua – комплекс
hovuz-бассейн

4-topshiriq. Matnni o‘qing tub ot va sifat hamda yasalgan ot va sifatlarni aniqlang, ularni ustun tartibida ajratib yozing.

ILM FAZILATLARI HAQIDA

Bilginki, hayotiy maishatingni yaxshilaydigan va ishlaringni haqiqiy to‘g‘ri yo‘lga soladigan eng ulug‘ vosita bu ilmdir. Ilm buyuk qadrga va oliy fazilatga ega. Sen ilm tufayli oliy sharafiga, ulug‘likka va orzu - istaklarga yetishasan. Ilm kasb va fazilatlarning eng afzali, ilm o‘rganuvchi esa shu toifaning ulug‘rog‘idir. Ilm orqali yaxshi-yomonni taniysan, halol-haromning farqiga borasan, do‘stlik va qarindosh-urug‘ning fazilatlarini anglaysan, qonun-qoidalarini tushunusan, haq – huquqlaringni bilasan.

Ilm shunday boylikki, u sening aqlingni mustahkamlaydi, xulqingni poklaydi, tabiatni tozalaydi, izzatingni oshiradi. Ilm sening hayotingga tahsinga sazovor bo‘ladigan yangiliklar olib kiradi, yozishga, ijod qilishga, tasnif etishga sharoit yaratadi, bu bilan esa seni kamolga etkazib, umrini boqiy qiladi. Ilm o‘rganib, ilmga amal qilmagan kishi yer haydab, uni ekmagan kishiga o‘xshaydi. Ilmsiz inson - mevasiz daraxt. Ilm bir Xazina bo‘lsa, bu Xazina kaliti - savol! Ilm -inson ziynati. («*Otalar so‘zi*»).

Lug‘at
maishat - жизнь, наслаждение
fazilat — достоинство
afzal - лучший, предпочтительный
izzat - почесть, почтение
tasnif – классификация
boqiy - вечный, бессмертный
xazina - сокровищница, клад
ziynat-украшение

5-topshiriq Matnni o‘qing va rus tiliga tarjima qiling.

IBN SINO JISMONIY VA AQLIY TARBIYA HAQIDA

Ibn Sino «Tib ilmiari qonuni» asarida bola katta bo‘lib, yetilgan chog‘ida jismoniy tarbiyaga ahamiyat berish zarurligini aytadi. Uning uqtirishicha, odamning yig‘itlik, yetuklik yoshida hamda ulg‘aygan yoshida sog‘lik-salomatligini saqlash uchun zarur bo‘lgan jismoniy mashg‘ulot bilan shug‘ullanishi kerak. Ulug‘ mutaffakir jismoniy tarbiva deb inson saiomatligi uchun zarur bo‘lgan badanni turli

xil mashg'ulot harakatlariga o'rgatishni nazarda tutadi. Uning fikricha, jismoniy mashg'ulotlar bilan o'z vaqtida va mustaqil shug'ullanib boruvchi odam hech qanday davolanishiga muhtoj bo'lmaydi. Ibn Sino aql va aqliy tarbiyaning tabiiy va psixilogik asoslarni aniqlashga harakat qiladi. Uning fikricha, hayot, hayotiy quvvat uch shaklda: o'simlik, hayvonot va inson shaklida namoyon bo'ladi. Ibn Sino bolaning ilm-fan yoki hunar egallashga intilishida o'qituvchining unga bilim, hunar o'rgatishi zarurligini uqtiradi. Ilm-fanga intilish insonning eng oliy ma'naviy harakatlaridandir. Chunki, ilm odamni ma'naviy yuksaklikka ko'taradi, jamiyat ravnaqining asosiy omili bo'lib xizmat qiladi.

Lug'at

uqtirish- разъяснять

yetuklik- зрелость, совершенство

omil- факт

MILLIY VA ZAMONAVIY BAYRAMLARIMIZ FE'L ZAMONLARI

Navro'z Sharq xalqlari orasida bir necha ming yillardan buyon yashab kelmoqda. Navro'z bayrami kecha bilan kunduzning tenglashgan payti, bahor faslining 21-22 mart kunlaridan boshlab bir hafta, o'n kun davomida o'tkazilgan.

Navro'z bayramiga atab ajdodlarimiz maxsus kiyimlar tayyorlashgan va ularni kiyib bayram qilishgan. Navro'z taomlari o'ziga xos bo'lgan. Ular orasida, ayniqsa, sumalak, halim tayyorlash an'anaviy odat tusiga kirgan. Bu bayramda siz tengi bolalarning ishtiroklari, ayniqsa, juda faol bo'lgan. Ular Navro'z bayrami haftaligida turli ommaviy bayram o'yinlarini o'ynaganlar. Ot o'yin, chillak, qo'g'irchoq o'yin, tosh, lapar, ip o'yinlari va hokazolar shular jumlasidandir.

14 yanvar – Vatan himoyachilari kuni. Mustaqil O'zbekistonda ushbu bayram o'z qurolli kuchlarini tashkil etishga bag'ishlangan. 1992 yil 14 yanvarda mamlakat parlamenti mamlakat hududidagi harbiy o'quv yurtlari va boshqa harbiy

shakllarning barcha qismlari va birlashmalarini O'zbekiston Respublikasi yurisdiksiya qaramog'iga o'tish to'g'risida qaror qabul qilindi. 1993 yil 29 dekabrda 14 yanvar – Vatan himoyachilari kuni deb e'lon qilindi.

Fe'l zamonlari

Fe'l ifodalagan ish - harakatning paytga munosabati fe'l zamonlari deyiladi. Fe'llarda uchta zamon mavjud:

1. O'tgan zamon fe'llari nutq paytidan oldin bajarilgan yoki bajarilmagan ish-harakatini bildiradi: yozdi, keldi, bordi. O'tgan zamon fe'llari o'z navbatida besh turga bo'linadi: 1) Yaqin o'tgan zamon fe'llari –di qo'shimchasi yordamida hosil qilinadi: keldi, bordim. 2) Uzoq o'tgan zamon fe'llari –gan qo'shimchasi va edi, ekan fe'llarining tushlash yordamida hosil qilinadi: kelgan edim. 3) O'tgan zamon hikoya fe'llari –(i)b qo'shimchasini olgan fe'llarni tushlash yordamida hosil qilinadi: kelibman. 4) O'tgan zamon maqsad fe'llari –moqchi qo'shimchasi va edi (ekan, emish) fe'llarini tushlash yordamida yasaladi: kelmoqchi edik, kelmoqchi ekanlar, kelmoqchi emishsiz. 5) O'tgan zamon davom fe'llari –(a)p qo'shimchasi va edi (ekan, emish) fe'lini tushlash yordamida yasaladi: kellar eding, kellar ekasan: kellar emishlar. 2. Hozirgi zamon fe'llari nutq paytining o'zida bajarilayotgan yoki bajarilmayotgan ish-harakatini bildiradi va ikki turga ajratiladi: 1) Hozirgi zamon davom fe'llari –yap, -moqda, -yotir qo'shimchalari yordamida hosil qilinadi: kelyapti, bormoqda. Bu zamon turi yot, tur, yur, o'tir ko'makchi fe'llari yordamida ham yasaladi: yozib yotibdi, yozib turibdi, o'qib yuribdi, gaplashib o'tiribdi. 2) Hozirgi - kelasi zamon fe'llari –a yoki –y qo'shimchalari yordamida hosil qilinadi: boraman, kelasan, o'qiyman. 3. Kelasi zamon fe'llari nutq paytidan keyin bajariladigan yoki bajarilmaydigan ish - harakatini bildiradi va ikki turga ajratiladi: 1) Kelasi zamon maqsad fe'llari –moqchi qo'shimchasi yordamida yasaladi: bormoqchiman, kelmoqchisan. 2) Kelasi zamon gumon fe'llari –(a)p qo'shimchasi yordamida yasaladi: borarman, kelarsan, oqirman. Zamon shakllarining bir-biriga ko'chishi 1) o'tgan zamon –di bilan yasalgan shakli kelasi va hozirgi zamon ma'nolarida qo'llanadi: Hozir qayoqqa ham bordik. 2) –gan bilan yasalgan shakl hozirgi zamon ma'nosida qo'llanadi: Birov kitob o'qigan, kimlar shaxmat atrofida. 3) hozirgi zamon fe'lining kelasi zamon ma'nosida qo'llanishi ket, bor, yubor, boshla kabi fe'llar doirasida uchraydi: Bularni boshqa polkka yuboryapmiz. 4) hozirgi zamonning o'tgan zamon ma'nosida qo'llanishi ko'p uchraydigan holatdir: Bir kun qarasam, darchani buzaman deb bolta ko'tarib kelayotibti.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Fe'llarni tegishli shaklda qo'llab gaplarni ko'chiring.

1. Abror bolaligida juda to'polonchi (bo'lmoq). 2. Toshkent shahridagi ko'plab uylar zilziladan keyin (qurilmoq). 3. Tog'amni ko'rgani kasalxonaga (bormoq). 4. Men Navoiy nomli 1-maktabni (bitirmoq). 5. Sayohatga (otlanmoq) do'stlarimizni

vokzalgacha (kuzatib bormoq). 6. Shahrimiz keyingi yillarda ancha (ko‘rkamlashmoq).

2-topshiriq: O‘tgan zamon fe‘llarini hozirgi va kelasi zamon fe‘llariga aylantiring.

1. Men bu yili Toshkent Axborot texnologiyalari universitetiga o‘qishga kirdim. 2. Dadam kecha bir qancha kitoblar olib keldilar. 3. Hozir Toshkentda ko‘plab yangi binolar qurildi. 4. Katta opam tibbiyot institutini tamomladi. 5. Bolaligimda balandlikdan qo‘rqar edim. 6. Uning o‘zi ham ilgari sport bilan shug‘ullanardi.

3-topshiriq: Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling va fe‘l zamonlarini aniqlang.

В этом году в наш университет поступило около 10.000 заявлений. 2. Мы все были рады твоему поступлению в институт. 3. В этом году я был в командировке в городе Карши. 4. Я никогда не был в этих местах. 5. К нам в университет приехали знаменитые преподаватели. 6. Сегодня мы были в музее истории Тимуридов.

4-topshiriq: Berilgan fe‘llarni o‘tgan zamon davom fe‘li shaklida qo‘llab, gaplar tuzing.

Na‘muna: tanishmoq – tanir edim, qo‘rqmoq – qo‘rqar edim. Qatnashmoq, bajarmoq, o‘zlashtirmoq, ulgurmoq, o‘rganmoq.

Tayanch so‘zlar: milliy, zamonaviy, bayram, qadriyat, xalqimiz, fe‘l, zamon, o‘tgan, hozirgi, uzoq yaqin, davom, hozirgi kelasi, maqsad, gumon.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Milliy bayramlarimiz deganda nimani tushunasiz?
2. Qaysi bayramlarimiz zamonaviy hisoblanadi?
3. Fe‘l zamonlari deb nimaga aytiladi?
4. O‘tgan zamon fe‘li ifodalanishi haqida gapiring.
5. Hozirgi zamon fe‘li ifodalanishi haqida gapiring.
6. Kelasi zamon fe‘li ifodalanishi haqida gapiring.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Fe‘llarni tegishli shaklda qo‘llab gaplarni ko‘chiring.

1. Abror bolaligida juda to‘polonchi (bo‘lmoq). 2. Toshkent shahridagi ko‘plab uylar zilziladan keyin (qurilmoq). 3. Tog‘amni ko‘rgani kasalxonaga (bormoq). 4. Men Navoiy nomli 1-maktabni (bitirmoq). 5. Sayohatga (otlanmoq) do‘stlarimizni vokzalgacha (kuzatib bormoq). 6. Shahrimiz keyingi yillarda ancha (ko‘rkamlashmoq).

2-topshiriq: Matnni rus tiliga tarjima qiling. O‘zbek va rus tilidagife’llarning qo‘llanilish tartibini qiyoslang.

1. Men bu yili Toshkent Axborot texnologiyalari universitetiga o‘qishga kirdim. 2. Dadam kecha bir qancha kitoblar olib keldilar. 3. Hozir Toshkentda ko‘plab yangi binolar qurildi. 4. Katta opam tibbiyot institutini tamomladi. 5. Bolaligimda balandlikdan qo‘rqar edim. 6. Uning o‘zi ham ilgari sport bilan shug‘ullanardi.

3-topshiriq: Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling. Fe’l zamonlarining o‘zbek va rus tilida qo‘llanilish tartibini izohlang.

1. В этом году в наш университет поступило около 10.000 заявлений. 2. Мы все были рады твоему поступлению в институт. 3. В этом году я был в командировке в городе Карши. 4. Я никогда не был в этих местах. 5. К нам в университет приехали знаменитые преподаватели. 6. Сегодня мы были в музее истории Тимуридов.

MILLIY QADRIYATLAR E'ZOZI FE'L MAYLLARI

Savollarga javob bering.

1. Milliy qadriyatlar deb nimaga aytiladi?
2. O‘zbek xalqining qanday milliy qadriyatlarini bilasiz?
3. Hashar deganda nimani tushunasiz?
4. Milliy g‘urur tushunchasi nimani anglatadi?

Quyidagi tushunchalarning ma’nosini bilib oling.

Qadriyat – “tarix sinovlaridan o‘tgan, milliy manfaatlarimiz, bugungi va ertangi orzu-intilishlarimizga, taraqqiyot talablariga to‘lajavob beradigan, yillar o‘tgani sari qadri ortib boradigan g‘oya va tushunchalardir”¹.

An’ana – kishilar ongida, hayotida o‘z o‘rnini topgan ijtimoiy hodisa bo‘lib, avloddan avlodga o‘tadigan, takrorlanadigan tartib va qoidalaridir.

Urf-odat – kishilarning kundalikdagi turmushiga singib ketgan, ma'lum muddatda takrorlanib turuvchi xatti-harakat, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan ko'nikma va xulq-atvor qoidalaridir. Masalan, kichiklarning kattalarga salom berishi, mehmonlarni alohida hurmat bilan izzatlash va h.k. An'analardan farqli o'laroq urf-odatlar kishilarning ishlab chiqarishdan tashqari faoliyatlarini o'z ichiga oladi.

Marosim – an'ana va urf-odatning tarkibiy qismi bo'lib, inson hayotidagi muhim voqealarni nishonlashga qaratilgan hayotiy tadbirlardir.

An'ananing tarkibiy bo'lagi *odat*, odatning muhim bir qismi *marosim* bo'lib, odat kundalik hayotda uchrashi mumkin bo'lsa, marosim inson hayotidagi muhim hodisalar sodir bo'lganda vujudga keladi. Yosh mutaxassislarning o'qishni bitirib, ishga joylashishi odat bo'lsa, bunga bag'ishlab tashkil qilingan an'anaviy tadbirlar marosimga aylanadi.

Matnni o'qing. Uni qismlarga ajrating va har bir qismga nom bering.

Har bir xalqning o'ziga yarasha milliy qadriyatlari, an'analari, urf-odatlari va marosimlari bo'ladi. Tabiiyki, har qaysi xalqning bebaho boyligi bo'lgan bunday qadriyat va an'analari bir-ikki kunda paydobo'lib qolmagan. Insoniyatning necha ming yillik tarixiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, biror-bir narsaning an'anaga, ayniqsa, qadriyatga aylanishi uzoq davrni talab qiladi.

O'zbek xalqi azaldan milliy an'ana va qadriyatlarga, urf-odatlarga boy bo'lgan qadimiy xalq. O'zbek xalqining asrlardan asrlarga o'tib kelayotgan milliy qadriyatlari ham uzoq tarixiy jarayonda shakllangan. Milliy o'zbek an'alaridan biri insonlarning holati, unvoni, mansabidan qat'iy nazar, yoshi jihatidan katta bo'lgan kishini har doim hurmat qilish, ya'ni kattalarga salom berish, transportda yoki boshqa jamoat joylarida kattalarga joy berish, kattalar suhbatini bo'lmaslik, ularga yo'l berishdir. "Odobingni salomingdan bilurlar" maqolida salom insonning fe'l-atvori, odobining ko'zgusi ekanligi ta'kidlangan. Bittagina salomlashish va hol-ahvol so'rashish odobi va odati orqali xalqimizga xos bo'lgan insonni sevish va ardoqlash hissining ustunligini ko'rishimiz mumkin.

Shuningdek, o'zi tug'ilib o'sgan ona yurtiga ehtirom, o'z taqdirini mana shu yurtsiz tasavvur qila olmaslik, o'tgan ajdodlar xotirasiga sadoqat, kichiklarga izzat ko'rsatish, mehmondo'stlik, yordamga muhtojlarga shafqatli bo'lish, oilasini asrash, har qanday sharoitda ham hayo va andishani saqlash, turmushda poklikka alohida e'tibor berish singari ko'plab fazilatlar bizning milliy qadriyatlarimiz asosini tashkil etadi.

O'zbek xalqi to'y-tomoshaga boy xalq hisoblanadi. O'zbek to'y marosimlarining bir necha turi mavjudki, ularning har biri alohida bir kitob bo'lishga arzigulik. Oilada farzand tug'ilishi bilan to'y marosimlari boshlanib ketadi: soch to'yi, chilla to'yi, beshik to'yi, sunnat to'yi, muchal to'yi, nikoh to'yi, yosh to'yi (yubiley), kumush to'yi, oltin to'yi kabilardir. Ular orasida eng asosiysi nikoh to'yi bo'lib, bu to'y milliy urf-odatlarimiz va turli rasm-rusumlarga boyligi bilan ajralib turadi.

Hashar – o'zbeklar, ayrim boshqa turkiy xalqlar orasida udumga aylangan ijtimoiy hamkorlik va beg'araz yordam shakllaridan biri. Asosan, hosilni zudlik

bilan yig'ib olish kabi tezkorlik bilan bajarish zarur bo'lgan ishlar va katta mehnat talab inshootlarni bunyod etish, ya'ni kanal qazish, yo'l va ko'priklar qurishda qo'llangan. Hashar ariq qazish, imorat qurish kabi ishlarda bir necha kun ham davom etgan. O'zbekistondagi Katta Farg'ona kanali umumxalq hashari vositasida bunyod etilgan. O'zbekiston istiqlolidan so'ng hashar yangicha mazmun kasb etib, Ramazon va Qurbon hayitlari, Navro'z, Mustaqillik bayramlari kabi muhim sanalar oldidan umumxalq xayriya hasharini o'tkazish an'anaga aylandi.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan e'tiboran xalqimizning xotirasini tiklash, qadimgi urf-odat va qadriyatlarini e'zozlash, muqaddas qadamjolarini asl holiga qaytarish yuzasidan chinakam tarixiy ahamiyatga molik ishlar amalga oshirila boshlandi. Ushbu jarayon birgina o'zbek millatining emas, balki mamlakatimizda istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning qadriyatlariga yuksak hurmat ko'rsatish bilan uzviy tarzda olib borilmoqda.

Xalqimizning milliy qadriyatlarini doimo e'zozlab, qadrlab, ularga hurmat bilan munosabatda bo'lish har birimizning burchimizdir. Zero, milliy qadriyat va an'analar millat iftixori, g'ururi hisoblanadi.

O'zbek xalqining quyidagi oilaviy marosimlari haqida kichikmatnlar tuzing.

Beshik to'y, sunnat (xatna) to'yi, muchal yoshi, nikoh, kelin salom (yuz ochdi).

Matnni o'qib, mazmunini o'zbek tiliga so'zlab bering.

Ценности узбекского народа

С обретением независимости происходит укрепление ценностного потенциала в сознании узбекского народа. Узбекистану удалось сохранить свои исторические и культурные ценности и самобытные традиции.

Узбекский язык – основа национальных ценностей узбекского народа. Национальный язык стал важной неотъемлемой частью наших национальных ценностей. Под руководством Президента проведена последовательная работа по развитию узбекского языка, являющегося средством выражения национальной культуры и самобытности народа. Как сказал мастер слова Абдулла Каххар, «наш язык очень богат и красив. Нет мысли, чувств, которые невозможно было бы выразить на этом языке!».

Великий узбекский писатель Абдулла Кадыри в своих произведениях писал об узбекской семье, о ее гостеприимстве, об этике семьи, родственных отношениях, уважении к старшим, к женщине – Матери. У людей разных национальностей растет интерес к узбекскому языку и литературе, историческим корням узбекской культуры.

Fe'l mayllari

So'zlovchining ish – harakatga moyilligi **fe'l mayli** deyiladi. Fe'llarda beshta mayl bor: **1. Xabar** (ijro, aniqlik) **maylidagi** fe'llar ish-harakatining uch zamondan birida bajarilish – bajarilmasligini bildiradi: *yozdi, kelyapti, bormoqchi*. Bunday fe'llar darak gapning kesimi bo'lib keladi. **2. Buyruq – istak maylidagi** fe'llar ish

– harakat haqida buyruq, istak, maslahat, iltimos kabi ma’nolarni bildiradi: Bunday fe’llar–**(a)y, -gin, -sin, -aylik, -ing(iz), -sinlar** qo’shimchalari yordamida yasaladi: *yozay, o’qiy, yozgin, yozsin, o’qiylilik, boring(iz)*. **3. Shart maylidagi** fe’llar biror ish-harakatining bajarilishi uchun undan oldin bajarilishi shart bo’lganish - harakatni, birorish – harakatning bajarilish – bajarilmasligi haqida istak, maslahat, faraz kabi ma’nolarni anglatadi va –**sa** qo’shimchasi yordamida hosil qilinadi: *borsa, kelsam, yursak*.

Bu maylidagi fe’llar sof shart ma’nosini(*Kelsa, boramiz*), orzu –istak (*Qani endi, o’qishga kirsam*), iltimos, maslahat (*O’sha kishini chaqirib bersangiz*), faraz (*Yomgir yog’sa kerak*), payt (*Tashqariga chiqsam, ukam turibti*), buyruq – istak mayliga xos (*Gapirsangiz-chi!*) ma’nolarini ifodalaydi. Bu fe’llar **ekan** fe’li bilan qo’llansa, shart ma’nosiga istak ham qo’shiladi: *o’qisa ekan...* **4. Maqsad maylidagi** fe’llarish – harakatni bajaruvchining maqsadi, mo’ljali, niyatini bildiradi. Bu fe’llarning o’tgan zamon shakli, hozirgi zamon shakli va kelasi zamon shakllari bor: *kelmoqchi, bormoqchi bo’lyapman, bormoqchi bo’laman*. **To’liqsiz fe’llar** O’zining lug’aviy ma’nosini yo’qotib, yordamchi so’zlarga yaqinlashib qolgan fe’llar **to’liqsiz fe’llar** deyiladi. Bularga: *edi, ekan, emish, emas* so’zlari kiradi. Bu fe’llar tuslovchi qo’shimchalarni olishi, bo’lishli -bo’lishsizlikni ifodalashi, qisqargan shaklda kelishi, gapda esa bog’lama vazifasini bajarishi mumkin: *edim, ekanman, emassan, emishmiz, edi, ekan, emish (bo’lishli), emas (bo’lishsiz): kelgan edi – kелgandi, borgan emas – borganmas* kabi. *Otasi ishchi ekan (bog’lama)*. **Yetakchi va ko’makchi fe’l** Nutqimizda ikkita fe’ldan iborat bo’lgan birliklar ham bor. Ular tarkibidagi asosiy ma’noni ifodalaydigan fe’l **yetakchi fe’l** deyiladi: *o’qib chiqdi, ko’ra boshladi*. Yetakchi fe’lning ma’nosini izohlaydigan, to’ldiradigan fe’l esa **ko’makchi fe’l** deyiladi: *o’qib chiqdi, ko’ra boshladi, sotib yubordi, berib tur, yiqilayozdi*. Yetakchi va ko’makchi fe’lning qo’shilishidan qo’shma fe’l, ya’ni yangi so’z hosil bo’lmaydi, chunki ular birgalikda yangi bir lug’aviy ma’noni ifodalamaydi, balki davomiylik, to’satdan boshlanganlik, harakatning tunganlanganligi kabi ma’nolarni bildiradi: *o’qib chiqdi, ko’rib chiqdi*. Yetakchi va ko’makchi fe’lning birikishidan **ko’makchi fe’lli so’z qo’shilmasi** hosil bo’ladi. Ba’zan ko’makchi fe’lli so’z qo’shilmasi tarkibidagi yetakchi fe’l uyushib kelishi ham mumkin: *Yil sayin sovxozning yeri kengayib, texnikasi ko’payib, odamlari o’sib bormoqda*. Ba’zan ko’makchi fe’l ham birdan ortiq bo’lishi mumkin: *aytib berib turaqol (aytib-yetakchi fe’l)*. Ko’makchi fe’llar yetakchi fe’llarga ravishdosh yasovchi–**(i)b, -a, -y** qo’shimchalari yordamida bog’lanadi. Ayrim ko’makchi fe’llar yetakchi fe’lga qo’shimchasiz ham birikadi: *yozdi - oldi, ketsin - qo’ysin, ayt - qo’y*. Yetakchi fe’llarga so’z yasovchi va shakl yasovchi qo’shimchalar, ko’makchi fe’llarga esa barcha turdagi qo’shimchalar qo’shila oladi: *yozib olaman*.

O’zbek tilida faqat ko’makchi fe’l bo’lib keladigan fe’llar yo’q. Ayrim fe’llar o’z asl ma’nolaridan tashqari, ko’makchi fe’l tarzida keladi. Bularni quyidagi guruhlariga bo’lish mumkin: 1) ravishdoshning –**(i)b** qo’shimchali turiga birikadi: *yot, o’tir, yur, kel, bo’l, bit, chiq, et, o’t, yubor, tashla, tush, o’l, ko’r, qara, boq*. 2) ravishdoshning –**a, -y** qo’shimchali turlariga birikadi: *boshla, bil, yoz*. 3) ravishdoshning ham –**(i)b**, ham –**a, -y** qo’shimchali turlariga birikadi: *tur, bor, ol*,

ber, qol, qo'y, ket, sol, ol. Bu ko'makchi fe'llarni yana ma'no jihatidan harakat jarayonining tasvirlovchi (*boshla, kel, yot, tur, yur, o'tir, bor, ber, bo'l, bit, bitir, chiq, et, o't, ol, qo'y, yubor, sol, tush, tashla o'l, qol*), modal ma'nolarni ifodalovchi, ya'ni so'zlovchining harakatga bo'lgan munosabatini ko'rsatuvchi (*bil, bo'l, ol, qol, qo'y, ko'r, bet, qara, boq, tur, yur, o'tir, yoz*), yo'nalish ma'nosini ifodalovchi (*ol, ber*) kabi guruhlariga bo'lish mumkin.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Buyruq gaplarni ko'chiring. Buyruq maylidagi fe'llarning shaxs - sonini ko'rsating.

Namuna: Texnikadan unumli foydalanaylik(1 shaxs, ko'plik).

Qimmatli bolalar, o'rtoqlarga do'stona yashashni, ishda, o'qishda bir - biringizga yordam berishni o'rganingiz. Sizning orangizda, har turli millat bolalari orasida, katta bolalar va kichiklar orasida haqiqiy o'rtoqlik bo'lsin.

2-topshiriq: Maqollarni o'qing. Fe'l mayllari orqali oddiy gaplarga aylantiring.

Gap bilan shoshma, ish bilan shosh. 2. Sanamay sakkiz dema. 3. Bir tup tok eksang, bir tup tol ek. 4. Bugungi ishni ertaga qo'yma. 5. Avval o'yla, keyin so'yla. 6. Tiling bilan dilingni bir tut.

3-topshiriq: Gaplarni o'qing. Mayl qo'shimchalarini ajrating va uslubiy vazifalarini aniqlang.

O'zbekiston, seni shuncha sevmasam, Qalbim seni deb, jo'sh urmaganda, Nurli ko'ringaymi bu jahon menga? 2. O'g'limizga bir yaxshi xat yozsak. 3. Tishlarimni ko'rmak istasang, Havasingni marvaridga ayt, Gar o'zimni ko'rmak istasang, Yovni yengib, zafar bilan qayt. 4. Behabar bo'lmang: ushog'i yerga nogoh tushmasin, Donai bir non ushog'in tanga darmon, deb biling. 5. Oltin yerda qolsa ham, bilim yerda qolmas. 6. Nainki inson bir oz egilib, ariqdan bir piyola suv olib icholmasa!

ZAMON VA YOSHLAR FE'LNING XOSLANGAN SHAKLLARI

Barcha asrlarda mamlakat kelajagi yoshlar uchun edi. Inqilob, taraqqiyot va rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchlari- bu yoshlar edi. Davlat ularga urush paytida, urushdan keyingi davrda, inqirozlar davrida tayanishi aniq edi. Axir, bu yosh, sog'lom odamlar yangi erlarni ko'tardilar, qudratli binolar qurdilar, aqlga sig'mas tushlar yaratishdi va ularni hayotga qaytarishdi. Katta avlodning vazifasi yoshlarga ushbu murakkab dunyoda o'zlarining munosib o'rnini topishga yordam berish, o'zlarini imkon qadar anglab etishdir, chunki ularning qo'lida tug'ilgan shahar, viloyat, mamlakat kelajagi - va hamma bu qo'llarning kuchli va ishonchli bo'lishini xohlaydi!

Davlat yoshlarga investitsiya qiladigan har bir narsa natija bilan taqdirlanadi. Ma'rifatli yoshlar - bu mamlakat doimo dam oladigan ustunlardir. Agar yoshlar yoshlarga vatanparvarlik va o'z vataniga muhabbat tuyg'ularini singdira olsalar, ular o'z navbatida qalblarini uning rivojlanishi va obodligiga qo'yadilar. Yoshlik - bu barcha muammolar tezda hal qilinishini, to'siqlar osongina engilishini va orzularning amalga oshishini istagan vaqt. Ushbu davr uning imkoniyatlaridan to'liq foydalanishi kerak. Yoshlar o'zlarining g'oyalari, ehtimol qayerdadir xavfli, hayoliy, ammo aniq rivojlangan bo'lib, kattalar hamkasblariga mamlakatda yaxshilanishlarga yordam berishini tushunishlari kerak.

Hozirgi yoshlar o'z kuchlarini zamonaviylashtirishga va ularni ruhan yaqinroq yo'nalishga yo'naltirishga qodir. Yoshlarning g'ayrat-shijoati, ko'plab masalalarga innovatsion yechimlar, yorqin g'oyalar, o'z maqsadlariga erishish qobiliyati jamiyatimiz tomonidan doimo talabga ega. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 19 mart kuni yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni

madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularga axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini singdirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirish masalalariga qaratilgan farmonlari e'lon qilindi.

Mamlakatimiz aholisining 30 foizini 14 yoshdan 30 yoshgacha bo'lgan yigit-qizlar tashkil etadi. Ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi uchun keng sharoit yaratilgan. Shu bilan birga, yoshlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etish dolzarb masala hisoblanadi. Yoshlar qanchalik ma'naviy barkamol bo'lsa, turli yot illatlarga qarshi immuniteti ham shunchalik kuchli bo'ladi. Davlatimiz rahbari joylardagi madaniyat markazlari, musiqa va san'at maktablarining moddiy-texnik bazasi va ulardan foydalanish holatini o'rganib, ularning faoliyatini yaxshilash bo'yicha topshiriqlar berdi. Madaniyat vazirligi va Xalq ta'limi vazirligiga hokimliklar bilan birgalikda tuman (shahar) madaniyat markazlari va umumta'lim maktablarida yoshlarning qiziqishlaridan kelib chiqib, qo'shimcha 1,5 mingga to'g'arak tashkil etish vazifasi qo'yildi. Tashabbuskor iste'dodli yoshlar va mahalliy homiylarni jalb etgan holda, madaniyat markazlarida badiiy-havaskorlik jamoalari, yoshlar teatr-studiyalari va "Yoshlar klublari" tashkil qilish zarurligi ta'kidlandi.

Yurtimizda yoshlarga berilyotgan imkoniyatdan to'g'ri foydalangan holda kuchli bilimli kadrlar bo'lib yetishishlari zarur. Zero, davlatimiz kelajagi - bu bugungi yoshlar. Agarda hozir yoshlarimizga bilim va tarbiya bermasak hech qachon rivojlanmaymiz va oldinga siljimaymiz. Chunki rivojlangan davlatlarga e'tibor qaratsak bu davlatlar eng avvalo yoshlarga bilim bergan holda shunday darajaga erishgan. Bobolarimiz aytganday "Ilm qayda bo'lsa buyuklik bo'lar". Bu so'z hozirgi kunda yaqqol tasdiqini topmoqda. Negaki, zamon tez rivojlanmoqda bugun yoshlar o'qimasa ertga kech bo'ladi. Birgina misol tariqasida axborot texnologiyalari sohasini olaylik. Bu sohada bugun chiqqan yangilik ertaga eskirmoqda. Yoshlarning o'zi qiziqqan kasb egasi bo'lishi bilan bir qatorda sport mashg'ulotlariga jalb etish bo'yicha olib borilayotgan tadbirlar ham yuqori ko'rsatkichlarga ko'tarilgan.

Fe'lning xoslangan shakli

Fe'lning ma'lum sintaktik vazifani bajarishga xoslangan shakllari **vazifadosh (xoslangan) shakllar** deb ataladi. Bularga ravishdosh, sifatdosh, harakat nomi kiradi. **1. Ravishdosh** ish-harakatning belgisini, uning maqsadini, paytini, bildirgan fe'lshaklidir. Ravishdosh fe'lga bog'lanib, qo'shimcha hol bo'lib keladi. Ravishdoshlar bo'lishdi - bo'lishsizlikni, bildiradi, *o'qib* - bo'lishli, aniq nisbatda, *o'qitmay* - bo'lishsiz, ortirma nisbatda. Ravishdoshlar quyidagicha hosil bo'ladi: **1) -b, -ib**, qo'shimchalari bilan: *borib, o'qib* **2) -a, -y** qo'shimchalari bilan: *kula-kula, o'qiy-o'qiy* **3) -gach, -kach, -qach, -guncha, -kuncha** qo'shimchalari bilan: *o'tgach, tuqqach, chiqqach, kelguncha, oqquncha, tikkuncha*. **4) -gani, -qani, -kani** qo'shimchalari bilan: *o'qigani keldi. Ko'chat ekkani bordik. Mol boqqani chiqdi*. Bu qo'shimchani -**gali** ko'rinishi ham bor: *Idish so'ragali chiqdi*.

5) **–gudek** qo‘shimchasi bilan: *yiqilgudek*. Ravishdoshlar ma‘no jihatidan quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. **Payt ravishdoshlari** **–gach, –kach, –qach, –guncha, –kuncha** qo‘shimchalari bilan yasaladi.

2. **Holat ravishdoshlari** **–b, –ib, –a, –y** qo‘shimchalari bilan yasaladi.

3. **Maqsad ravishdoshi** **–gani, –qani, –kani, –gali** qo‘shimchalari bilan yasaladi. 2. **Sifatdosh** narsa-buyumning belgisini bildiradigan fe‘l shaklidir. Sifatdosh fe‘l singari ish-harakatni anglatib, zamon, nisbat, bo‘lishlibo‘lishsizlikni bildiradi: *qolgan* – bo‘lishli, o‘tgan zamon aniq nisbatda. Sifatdosh sifat kabi otga bog‘lanib, uning belgisini bildiradi, gapda aniqlovch bo‘lib keladi: *O‘quvchilar to‘qilgan paxtalarni terishdi*.

1. Xolida o‘rtog‘ini ko‘ray deb kasalxonaga ketdi. 2. Mening otam- onam ilgari Buxoro shahrida yashar edilar. 3. Ukam o‘qisin deb unga kitobcha sovg‘a qildim. 4. Feruza, sen bu xatni Ravshan amakingga ber. 5. Yuringlar, bugun biz ham Toshkent muzeylarini aylanib kelaylik. 6. Topshiriqni bajarib bo‘igach, menga uchrashinglar. 7. Men institutga borib keiay, keyin siz bilan kutubxonaga boramiz. Sifatdoshlarning bo‘lishsiz shakllari quyidagicha yasaladi: *borgan* – *bormagan*, *borayotgan* – *bormayotgan*, *borar* – *bormas*, *boradigan* – *bormaydigan*. Sifatdoshlar zamon bo‘yicha quyidagicha yasaladi: 1. **O‘tgan zamon sifatdoshi** **–gan, –kan, –qan** qo‘shimchalari bilan yasaladi: *otgan*, *tikkan*, *chiqqan*. 2. **Hozirgi zamon sifatdoshi** **–(a)yotgan** qo‘shimchasi bilan yasaladi: *kelayotgan*, *o‘qiyotgan*. 3. **Kelasi zamon sifatdoshi** **–(a)p, –(a)digan, –(u)vchi** qo‘shimchalari bilan: *oqar* suv, *qaynar* buloq, *boradigan* bola, *o‘qiydigan* kitob, *keluvchi* odamlar. Kelasi zamon sifatdoshining bo‘lishsiz shakli **–ma+ s** qo‘shimchasi bilan hosil qilinadi: *Aytar* so‘zni ayt, *aytmas* so‘zdan qayt. Sifatdoshlar ot o‘rnida qo‘llanib, ot vazifasini bajarishi mumkin, ya‘ni otlashadi. Bunda ular otlar kabi turlanadi, egalik, kelishik, ko‘plik qo‘shimchalarini oladi va gapda ega, to‘ldiruvchi, qaratqich aniqlovchi bo‘lib keladi: *Qo‘rqqanga qo‘sha ko‘rinadi*. *Aytganlaringizni bajardi*.

Harakat nomi ish – harakatining nomini bildirib, zamon va shaxs sonni ko‘rsatmaydigan fe‘l shaklidir. Harakat nomi quyidagicha yasaladi: 1. Fe‘l o‘zak - negiziga **–sh, –ish** qo‘shimchalarini qo‘shish bilan: *o‘qish*, *yoziish*. 2. Fe‘l o‘zak - negiziga **–v, –uv** qo‘shimchalarini qo‘shish bilan: *o‘quv*, *yozuuv*. 3. Fe‘l o‘zak - negiziga **–moq, (–mak)** qo‘shimchasini qo‘shish bilan: *yoziemoq*, *demak*. **–ish** qo‘shimchasi bilan yasalgan harakatnomi otga yaqin turadi, shuning uchun ularni doim almashtirib qo‘llab bo‘lmaydi: *Qurilish boshlandi* gapida **–moq** qo‘shimchasini ishlatib bo‘lmaydi, *o‘qish* so‘zida **–moq** qo‘shimchasini qo‘llasa bo‘ladi. Harakat nomlarining bo‘lishsiz shakli quyidagicha yasaladi: *bormoq*–*bormaslik*, *o‘qish* – *o‘qimaslik*, *keluv* *kemaslik*.

Tayanch so‘zlar: zamon, yoshlar, taraqqiyot, kelajak, xoslangan, vazifadosh, ravishdosh, sifatdosh, harakat.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Hozirgi zamon yoshlari oldingi yoshlardan qaysi xususiyatlari bilan farqlanadi?
2. Fe'lining xoslangan shakllari deganda nimani tushinasiz?
3. Ravishdosh qanday ifodalanadi?
4. Sifatdosh qanday ifodalanadi?
5. Harakat nomi qanday ifodalanadi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Qavs ichidagi fe'llardan ravishdoshlar hosil qilib, gaplarni ko'chiring.

Tong ham asta-sekin ota boshladi. Qo'ylar o'rinlaridan (tur), qo'zilarni (ergashtir), jilg'a tomon yura boshladilar. Oqish kulrang osmon (yorish), (oqar) moviy tusga kirmoqda edi: yulduzlar goh (miltillar ko'rin), goh (uch) turardi

2-topshiriq: Nuqtalar o'rniga qavs ichida berilgan sifatdosh hosil qiluvchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Quyoshning damini g'ir-g'ir es (-gan, -qan) shamol bo'g'ar edi.
2. Kechasi bilan yoq (-gan, -kan, -qan) yomg'ir tong otar paytiga borib tindi.
3. Uzoqni mo'ljallab yo'lga chiq (-gan, -kan, -qan) yo'lchilar kechgga yaqin Taft shahri yaqinida to'xtashdi.
4. Ola ek (-gan, -kan, -qan) oz olar, raso ek (-gan, -kan, -qan) soz olar.

3-topshiriq: Harakat nomlarini topib, tagiga chizing, hosil bo'lishini tushuntiring.

Sog'lom bo'lish uchun uyda ham, o'qish joyida ham tozalikka rioya qilish, turli harakatli o'yinlar o'ynash va toza havoda yurish zarur. O'qish va ishlash bilan birga vaqtida dam olish ham kerak. Gimnastika, yugurish, futbol, suvda suzish kabi mashg'ulotlar, uyda va o'qishda, sabzavot, poliz, bog' va o'quv tajriba uchastkasida ekin ekish, chopish, sug'orish kabi jismoniy mehnat qilish muskullarning bir tekisda rivojlanishiga, uning chiniqishiga, epchil va chaqqon bo'lishiga yordam beradi.

BARKAMOL AVLOD ORZUSI RAVISH VA UNING MA'NO TURLARI

Prezidentimiz rahnamoligida bolalar sportini rivojlantirishga qaratilayotgan doimiy e'tibor yuksak samalar berayotir. Buni Surxondaryo viloyatida bu borada amalga oshirilayotgan izchil ishlar misolida ham ko'rish mumkin.

O'zbekiston Bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan 2003-2015-yillarda viloyatda 163 bolalar sporti inshooti, 17 bolalar musiqa va san'at maktabi barpo etildi va rekonstruksiya qilindi. Ushbu inshootlarning 39 tasi o'tgan yili qurilib, zamonaviy usulda jihozlandi.

Ravish va uning ma'no turlari

Ravish va uning grammatik xususiyatlari: Ish-harakat va holatning belgisini bildirgan so'zlar turkumi **ravish** deyiladi. Ravish *qanday?*, *qachon?*, *qayerda?*, *qayerdan?*, *qayerga?*, *qancha?*, *nega?*, *qay darajada?* kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Ravish ko'pincha fe'lga bog'lanib, ish-harakatning qay holatda bajarilishini, paytini, o'rnini, daraja-miqdorini, sababini, maqsadini bildiradi. **Ravishlarda daraja:** Ayrim ravishlar sifat kabi darajani ham bildiradi: 1) bosh daraja: *sekin yurdi*; 2) qiyosiy daraja: *Mashina tezroq yurdi. Sal oldinroq keldi*. 3) ortirma daraja: *Juda ko'p paxta terdi*. 4) kuchaytirma daraja: *juda-juda charchadi, kuppa-kunduzikelishdi*. **Ravishlarning tuzilish jihatdan turlari:** 1. Sodda ravishlar: *ko'p, tez, do'stona*. 2. Qo'shma ravishlar: *bir oz, har zamon, ozmuncha*. 3. Juft ravishlar: *unda-bunda, birin-ketin, omon-eson*. 4. Takroriy ravishlar: *asta-asta, tez-tez*. **Ravishlarning yasalihi:** 1. Ravishlar quyidagi ravish yasovchi qo'shimchalar

yordamida boshqa soʻz turkumlaridan, shuningdek, ravishlardan ham yasaladi: **-cha:** qisqacha, oʻzicha, boshqacha, eskicha. **-larcha:** qarindoshlarcha, oʻrtoqlarcha, akalarcha. **-chasiga:** yangichasiga, toshkentchasiga, dehqonchasiga. **-siga:** tikkasiga. **-ligicha:** xomligicha, tirikligicha, butunligicha, hoʻlligicha **-dek/day:** oʻqdek, qushday. **-lab:** ertalab, koʻplab. **-ona:** doʻstona, fidokorona, gʻolibona **-an:** umuman, tahminan, majburan, asosan, rasman. **-gacha:** kechgacha, tushgacha. **-simon:** erkalangansimon, uyalgansimon, hazillashgansimon. **namo:** uyalgannamo, oliftanamo. **-lay(in):** butunlay, tiriklayin. **-incha:** koʻpincha, aksincha. **-siz, be-:** toʻxtovchisiz, beixtiyor. **-chang:** koʻylakchang, qoʻvushchang. **-in:** oldin. 2. **Soʻzlarni qoʻshib ravish yasash** - bunda qoʻshma, juft va takroriy ravishlar yasaladi. Qoʻshma ravishlar asosan ikki soʻzdan yasaladi va ularning quyidagi turlari ajratib yoziladi: 1) tarkibida **u, bu, shu** olmoshlari boʻlgan payt va oʻrni ravishlari: **u yoqqa, bu yoqqa, u yerga, shu yerda** vaboshqalar. 2) tarkibida **har, hech, hamma, bir** soʻzlari boʻlgan ravishlar: **har vaqt, har zamon, har qachon, hech vaqt, hamma vaqt, bir zum, bir necha.** 3) tarkibida **alla-** va **bir-** elementi bor boʻlgan ravishlar qoʻshib yoziladi: **allavaqt, biryola, birmuncha, birvarakayiga, birpas** ravishlari qoʻshib yoziladi. 3. **Juft ravishlarning** tub ravishlaridan hosil boʻlganlari kam: **asta-sekin, bugun-erta** va boshqalar. Oʻrin - payt kelishigidagi baʼzi ot va olmoshlar ravishga koʻchib, juft ravish hosil qilinadi: **oyda - yilda, unda - bunda.** Juft ravishlar asosan quyidagicha yasaladi: Bir-biriga yaqin maʼnoli soʻzlardan: **eson - omon, ochiq - oydin.** Antonim soʻzlardan: **erta - kech, kecha - kunduz, ochiq - toʻkin.** 4. **Takroriy ravishlar** quyidagicha yasaladi: a) ot bilan ot takrorlanadi: **qator-qator, yildan-yilga, qadam-baqadam;** b) sifat bilan sifat: **chaqqon-chaqqon, uzundan-uzoq, bekordan-bekorga;** v) feʼl shakllari: **uzil-kesil, bilinear-bilinmas, bora-bora, oʻra-soʻra, qaytaqayta, borib-borib, turib-turib, qoʻyarga-qoʻymay.** g) ravish bilan ravish: **nari-beri, oldin-ketin, birin-ketin, unda-bunda, haliberi;** d) olmosh, son, taqlid va aralash holda soʻzlarning takrorlanishi: **oʻzoʻzidan, yakka-yakka, taqa-taq.** **Ravish va uning maʼno turlari:** Ravishlar maʼno jihatdan olti turga boʻlinadi: 1. **Holat ravishlari** ish-harakatning qanday holatda yoki qay tarzda bajarilganligini bildirib, qanday?, qay holda?, qay tarzda? soʻroqlariga javob boʻladi: **asta, sekin, tez, birdan, qoʻqisdan, toʻsatdan, yonma-yon, qoʻlmaqoʻl, omon-eson, zoʻrgʻa, piyoda, doʻstona, qahramonona, qadrdonlarcha, naridan-beri** va boshqalar. 2. **Payt ravish** ish-harakatining bajarilish paytini bildirib, qachon?, qachongacha?, qachondan?, qachondan beri?. kabi soʻroqlarga javob boʻladi: **avval, oldin, ilgari, soʻng, keyin, kechgacha, kechadan, hozir, doimo, tez orada, shu kuni, bu orada.** 3. **Oʻrin ravishi** ish-harakatining bajarish oʻrnini bildirib, qayerda?, qayerdan?, qayerga? soʻroqlariga javob boʻladi: **oldinda, orqada, oʻngda, chapda, quyidan, uzoqdan, ichkaridan, yuqoriga, berida, pastda, oʻrtada, tashqarida, olgʻa, u yoq-bu yoqqa** va boshqalar. 4. **Sabab ravishi** ish-harakatning bajarilish sababini bildirib, nega? soʻrogʻiga javob boʻladi: **noiloj, ilojsiz(likdan), chorasiz(likdan).** 5. **Maqsad ravishi** ish-harakatning bajarilish maqsadini bildiradi va nega?, nima maqsadda? Soʻroqlariga javob boʻladi: **atay(in), ataylab, joʻrtaga, qasddan, qasdma-qastiga.** 6. **Daraja-miqdor ravishi** ish-harakatning darajasini, miqdorini, belgining darajasini, narsa-buyumning noaniq

miqdorini bildirib, qancha?, qay darajada? so‘roqlariga javob bo‘ladi: *juda, eng, g‘oyat(da), nihoyatda: ko‘p, mo‘l, bisyor, oz, kam, picha, ancha, bir talay, bir oz, ko‘plab*. Bular o‘z ichida quyidagi guruhlariga bo‘linadi: 1) **kuchaytiruv ravishlari**: a) tasdiq – *eng, juda, nihoyat(da), g‘oyat(da), yana(da), tandi, tamomila, uncha, ozmuncha, ubdan, naq, o‘ta, qoq, zir*: b) inkor – *sira, asti, aslo, zinhor, hargiz, hadeganda*: 2) **kuchsizlantiruv ravishlari**: *arang, zo‘rg‘a, zo‘r-bazo‘r, xiyol, sal, sal-pal*.

Tayanch so‘zlar: yoshlar, avlod, barkamol, kelajak, ravish, grammatik, xususiyat, holat, harakat, payt, belgi o‘rin, daraja, miqdor

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Barkamol avlod tushunchasini qanday izohlaysiz?
2. Ravish mustaqil so‘z turkumi haqida gapiring.
3. Holat ravishi qanday ifodalanadi?
4. Payt ravishi qanday ifodalanadi?
5. O‘rin ravishi qanday ifodalanadi?
6. Daraja – miqdor ravishi qanday ifodalanadi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: So‘zlar yordamida birinchi ustunda payt ravishlarini, ikkinchi ustunda o‘rin ravishlarini yozing.

Erta, oldinga, ertaga, ichkari, past, ichkarida, tashqari, hozir, hozirdan, hali, yuqoriga, avval, ilgari, o‘rtada, chapda, chapdan, ertalab.

2-topshiriq: Nuqtalar o‘rniga yordam uchun so‘zlardan mosini qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.

1.... men o‘zbek tilini bilmas edim. 2. o‘zbek tilini o‘rgana boshladim. 3.... sen yangi matnning mazmunini yaxshi tushundingmi? 4. qiyin matnlarning mazmunini aytib bera olmayman. 5. universitetimizda o‘zbek tili to‘garagi ochildi. 6. to‘garak mashg‘uloti yaxshilanmoqda. **Yordam uchun so‘zlar**: *hozir, kundan-kunga, ilgari, bugun, hozircha, yaqinda, o‘tgan yili*.

3-topshiriq: Matndan ravishlarni ajratib olib, turini aniqlang.

O‘zbek maqollari

Maqol xalq og‘zaki ijodiga oid janrlardan biri sanaladi. Maqollar shaklan qisqa bo‘lgani bilan ularda juda keng ma‘no mujassam bo‘lgan. Tilimizning bu bebaho boyligini o‘rganish bilan ajdodlarimiz qadimdan shug‘ullanib kelganlar. Mashhur qomusshunos Mahmud Qoshg‘ariy XI-asrdayoq

turkiy xalqlarning 400 ga yaqin hikmatli iborasining o‘zining uch jildlik lug‘atiga kiritgan. Ularning 250 dan ortiqrog‘i shakl va mazmuniga ko‘ra hozirgi o‘zbek tilidagidan farq qilmaydi. Mashhur masalchi Gulhany (XIX asr) 200 ga yaqin hikmatli iborani to‘plab, ularni bir tizimga jamlab, “Zarbulmasal” asarini yaratgan. Adabiyotshunos olimlarimiz “O‘zbek xalq maqollari” kitobida 1800 ta maqolni 31 mavzuga ajratib tavsiflagan. Olimlarning aniqlashicha, har bir kishi taxminan 800 ga yaqin maqol va matallar haqida tushunchaga ega bo‘lar ekan. Siz-chi? Siz qancha maqolni bilasiz?

XXI ASR - TEXNIKA ASRI YORDAMCHI SO‘ZLAR TURKUMI

XXI asr – intellektual avlod asri. Mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining o‘rish sur‘atlari dunyo hamjamiyati tomonidan yuksak e’tirof etilmoqda. Bu bozor munosabatlariga bosqichma-bosqich o‘tishning puxta o‘ylangan strategiyasi, ayni paytda ilm-fanni rivojlantirish, ta’lim sohasini isloh etish, ilmiy va innovatsion faoliyatni har tomonlama qo‘llabquvvatlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar samarasidir.

Yordamchi so‘z turkumi

Lug‘aviy ma’no anglatmasdan faqat grammatik ma’no ifodalab keluvchi so‘zlar turkumi **yordamchi so‘zlar** deyiladi. Ot, olmosh, harakat nomi, sifatdoshlardan keyin kelib, ularni boshqa so‘zlarga tobelanish yo‘li bilan bog‘laydigan yordamchi so‘zlar **ko‘makchi** deyiladi. Ko‘makchi qaysi so‘zdan keyin kelsa, o‘sha so‘z bilan birgalikda bir so‘roqqa javob bo‘lib, bir hil gap bo‘lagi vazifasini bajaradi. Ko‘makchi kelib chiqishga ko‘ra ikki xil bo‘ladi:

1. **Soʻz koʻmakchilar** lugʻaviy maʼnolarini butunlay yoʻqotib, vazifa jihatidan kelishik qoʻshimchalariga yaqin turadigan soʻzlardir. Bu koʻmakchilarning bir xili tub (yasalmagan) boʻladi: *uchun, kabi, sari, singari, sayin, uzra, qadar, yangilik*. Boshqa xillari yasama boʻladi: **Bilan**=bir+la+n.

2. **Koʻmakchi vazifasida qoʻllanuvchi soʻzlarga**da oʻrni bilan mustaqil soʻz, oʻrin bilan koʻmakchi boʻlib keladi. Bularga *tomon, tashqari, boʻyi, chamasi, holda kabi ot turkumidan, sababli, tufayli, orqali, qarshi, chogʻli, muvofiq, oʻzga, boshqa kabi sifat turkumidan, qarab, qaraganda, koʻra, degan, deydigan, oʻsha, boʻylab, yarasha, qaramasdan, qaramay, qarata kabi feʼl turkumidan, avval, soʻng, keyin, bugun, ilgari, beri, buyon, asosan, binoan kabi ravish turkumidan* oʻtgan soʻzlar kiradi. Bulardan tashqari, oʻz lugʻaviy maʼnolarini saqlagan holda koʻmakchi oʻrnida kelib, harakat bilan predmet oʻrtasidagi turli munosabatlarini ifodalaydigan soʻzlar ham bor. Bu soʻzlar oʻrin-payt, chiqish va egalik qoʻshimchalarini qabul qiladi. Bunday soʻzlar **koʻmakchi otlar** deb ataladi: *old, oʻrta, yon, orqa, ket, ich, ust, tepa, ost, tag, ora, bosh, oʻrin, qosh, yoqqa*.

Koʻmakchilar va kelishiklar - koʻmakchilar vazifasi jihatidan kelishiklarga oʻxshaydi. Ayrim hollarda koʻmakchi oʻrnida kelishik qoʻshimchasi yoki kelishik qoshimchasi koʻmakchilar oʻrnida almashib kelishi mumkin. Koʻmakchilar tushum, joʻnalish, oʻrin payt, chiqish kelishiklari oʻrnida almashib kelishi mumkin. Biroq hamma vaqt ham koʻmakchi oʻrnida kelishik qoʻshimchasi ishlatilavermaydi: *Radio orqali eshitdik – radiodan eshitdik. Ukamga oldim – ukam uchun oldim. Qalam bilan yozdi – qalamda yozdi. Borganini gapirib berdi. Borgani haqida gapirib berdi.*

Bogʻlovchi - gapining uyushiq bolaklarini va qoʻshma gapdagi soda gaplarini bir-biriga bogʻlash uchun xizmat qiladigan yordamchi soʻzlar **bogʻlovchi** deb ataladi.

Teng bogʻlovchilar - bu bogʻlovchilar gapning uyushiq boʻlaklarini va qoʻshma gap tarkibidagi sodda gaplarni teng huquqli qilib bogʻlaydi va quyidagi turlarga boʻlinadi: 1. **Biriktiruvchi bogʻlovchilari**: *va, ham, hamda*. 2. **Zidlov bogʻlovchilari**: *ammo, lekin, biroq, balki, holbuki*. 3. **Ayiruv bogʻlovchilari**: *yo, yoki, yoxud, gox, baʼzan, yo...yo, yoki...yoki, goh...goh, baʼzan...baʼzan, bir...bir, dam...dam*.

Ergashtiruvchi bogʻlovchilar - bu bogʻlovchilar koʻpincha ergashgan qoshma gap tarkibidagi sodda gaplarni bir-biriga ergashtirish yoʻli bilan bogʻlaydi va quyidagi turlarga boʻlinadi: 1. **Aniqlov bogʻlovchisi**: *yaʼni, -ki(-kim), -toki*. 2. **Sabab bogʻlovchilari**: *chunki, shuning ushuni*. 3. **Shart bogʻlovchilari**: *agar(da), garchi, garchand, gar, mabodo, basharti*. 4. **Oʻxshatish bogʻlovchisi**: *goʻyo(ki)*

Mustaqil soʻz va gaplarga qoshimcha maʼno beradigan yordamchilar **yuklama** deyiladi. Yuklamalar tuzilishiga koʻra ikki xil boʻladi: 1. **Soʻz yuklamalar**: *faqat, ham, axir, hatto*. 2. **Qoʻshimcha koʻrinishdagi yuklamalar**: *-ku, -mi, -a, -gina*. Yuklamalar maʼno jihatdan quyidagi turlarga boʻlinadi: 1. **Soʻroq va taajjub yuklamalari**: *-mi* soʻroq. **Soʻz yuklamalar**: *faqat, ham, axir, hatto*. 2. **Qoʻshimcha koʻrinishdagi yuklamalar**: *-ku, -mi, -a, -gina*. 1. **Soʻroq va taajjub yuklamalari**: *-mi* soʻroq va taajjubdan tashqari modal maʼnoni ham bildiradi, bunda u noaniqlikni ifodalaydi: *Uyidami, koʻchadami, uning uchun farqi yoʻqedi*. *-chi* soʻroqdan tashqari buyruq, doʻq, iltimos, qistash, taʼkid, uqtirish maʼnolarini ham bildiradi:

Qani, yur-chi! Kitobingni berib tur-chi. -a. -ya yuklamalari ham so‘roq va taajjubdan tashqari his - hayajonni, tasdiq va ishonchni ham bildiradi: *Qanday chiroyliya! Go‘sh t olibdi – jiqqa ho‘l-a. 2. Kuchaytiruv va ta‘kid yuklamari: Nahotki, axir, ham, hatto(ki), -oq(-yoq), -ki(-kim), -ku, -da, -y(-yu)* yuklamalari kuchaytirish va ta‘kid ma‘nolarini angatsa, *tim* (qora), *liq* (to‘la), *lim* (to‘la), *g‘irt* (yolg‘on), *kir*-(shirkip-yalang‘och), *jiqqa* (ho‘l) yuklamalari nutqqa tasviriylilik berib, so‘z ma‘nosini kuchaytirish uchun xizmat qiladi. *Ham* yuklamasi ba‘zan bog‘lovchi o‘rnida ham qo‘llanadi. Zarur daftar **ham** kitoblarni hozirlab qo‘ying. 3. **Ayiruv yuklamalari:** *faqat, -gina, (-kina, -qina): faqat, -gina* yuklamalari o‘rnida **yolg‘iz** so‘zi qo‘llana oladi. 4. **Inkor yuklamasi:** Bu yuklama takroriy qo‘llanadi: *Na o‘qi ydi, na yozdi.* 5. **Aniqlov yuklamalari:** - *xuddi, naq. Xuddi* shu yerda uchrashamiz.

6. Gumon yuklamasi:– *dir: Uyiga yetib borgandir.*

Tayanch so‘zlar: asr, texnika, kibernetika, taraqqiyot, so‘z, yordamchi, lug‘aviy, grammatik, ko‘makchi, bog‘lovchi, yuklama.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. XXI asr oldingi asrlardan nimasi bilan farqlanadi?
2. Texnika asri tushinchasini qanday izohlaysiz?
3. Yordamchi so‘zlar turkumi haqida ma‘lumot bering.
4. Ko‘makchi qanday grammatik xususiyatlarga ega?
5. Bog‘lovchi qanday grammatik xususiyatlarga ega?
6. Yuklama qanday grammatik xususiyatlarga ega?

Topshiriqlar

1-topshiriq: O‘qing, nuqtalar o‘rniga ko‘makchilardan mosini qo‘yib, ko‘chiring. Ko‘makchilarning ma‘nosini izohlang.

1. Har bir bola menga o‘xshagan o‘yinqaroq, bolalar ... bu yerda ermak topiladi (G‘afur G‘ulom). 2. Qaytishda bo‘lsa, o‘rtog‘larim ... chillak o‘ynaguncha guzardan muzqaymoq olib chap tarafdin keldim. (Hakim Nazir) 3. Bog‘da gul chaman-chaman, Men gullarni quchaman. Zavqla ochib qulochim, sho‘x qush... uchaman. (Po‘lat Mo‘min) 4. U so‘zining ustidan chiqdi, Tesha... gul ko‘chatining tagini yumshatib, kun ora suv quyib turdi. (Farhod Musajon).

2-topshiriq: Nuqtalar o‘rniga bog‘lovchilardan mosini qo‘yib, gaplarni ko‘chiring, ularga tavsif bering:

Tuyaqush ... Qoplon ikkalalari do‘st bo‘libdilar. Qoplon chin so‘zli, do‘stga sadoqatli, g‘amxo‘r ... mehribon bo‘lganligi uchun harsillab yetib kelibdi. (Ertakdan) 2. Pochcham ... ammam bu gul, bu hayvonotlarning har bittasini nuridiydalariday parvarish qiladilar. Tushlik nonushtasi uchun suzma bermoqchi edim, bechora qushlar juda ham yovg‘onsirab ketdi. (G‘afur G‘ulom) 3. Buvisi, onasi ketishsa-chi to‘ylarga, Uyni poylab o‘tirar chiqmay ko‘cha-ko‘ylarga (Ilyos Muslim).

3-topshiriq: Nuqtalar o‘rniga tegishli yuklamalarni qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.

Agar qarshi bo‘lmasalaring, menda bir taklif bor, - dedi Jovli. – Ertaga qishloqni bir boshidan titkilab chiqsak...? – Ol...! (N.Norqobulov) 2. Bunisini ko‘ring... ! – dedi jajji, chamandagul do‘ppini dadamga uzatib. (O‘.Hoshimov) 3. Ikkisi ham birdan: - Besh...? – deb so‘radi. – Shunaqaga o‘xshaydi...? – dedim men. Oyim peshonamdan o‘pdi. (O.Yoqubov).

4-topshiriq: Matnni o‘qib, yuklamalarni va boshqa yordamchi so‘zlarni toping. Ularning gapga qanday ma‘no berayotganligini aniqlang.

Bobom g‘alatilar-da. Ko‘p gapiradigan kishini hech yoqtirmaydilar. O‘zlariyam juda qarib qolganlar. Bug‘doyrang, cho‘tir yuzlarini ajin bosgan, soqollari oppoq, lekin sira tinchimaydilar, qachon qarama biron ish qilib uradilar.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMI ALOHIDA OLINGAN GURUH SO‘ZLAR TURKUMI

O‘zbekiston Respublikasining ta’lim tizimi quyidagilardan iborat:

- davlat standartlariga muvofiq ta’lim dasturlarini amalga oshiruvchi davlat va nodavlat muassasalari;
- ta’lim tizimi ishlashi va rivojlanishi uchun kerakli tadqiqot ishlarini olib boruvchi ilmiy-pedagogik tashkilotlar;
- ta’lim sohasida davlat boshqaruv organlari ostidagi korxona, muassasa va tashkilotlar.

O‘zbekiston Respublikasi ta’limi tizimi yagona va yaxlitdir. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim quyidagi ko‘rinishlarda amalga oshiriladi:

- maktabgacha ta’lim;
- umumiy o‘rta ta’lim;
- maktabdan tashqari ta’lim;
- o‘ta maxsus kasb-hunar ta’limi;
- oiliy ta’lim
- oiliy ta’limdan keying ta’lim;
- malaka oshirish va kadrlarni qayta tayyorlash.

Uzluksiz ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash ustuvorligi ta'minlanadi.

Мактабгача та'лим - Мактабгача та'лим 6 -7 yoshgacha oilada, bolalar bog'chasida va boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi. **Umumiy o'rta ta'lim** - Boshlang'ich ta'lim (1-4 sinflar), umumiy o'rta ta'lim (1-9 sinflar). Boshlang'ich ta'lim O'zbekistonda majburiy, bepul va barchaga taaluqli hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim kerakli bilim hajmi, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, tashkiliy mahorat va amaliy tajriba poydevorini qo'yib, boshlang'ich professional yo'nalishni va ta'limning keying pog'onasini tanlashda ko'maklashadi.

O'rta maxsus kasb-hunar ta'lim - O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi kunduzgi ko'rinishda ikki yo'nalishda akademik litseylarda va kasb-hunar kollejlarda amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim - Universitetlar, akademiyalar, institutlar. (Bakalavriat, magistratura).

Oliy o'quv yurtidan keyin ta'lim - Katta ilmiy xodim-izlanuvchilar instituti. Mustaqil izlanuvchilik. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni oliy o'quv yurtlarida va ilmiy-tadqiqot muassasalarida olish mumkin. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dissertatsiya himoyasi bilan yakunlanadi. Yakuniy davlat attestatsiyasi natijalariga ko'ra fan doktori ilmiy darajasi berilib, davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi diplom topshiriladi.

Alohida olingan guruh so'zlar turkumi

Undov so'zlar: His - hayajon, tuyg'uni, haydash - chaqirishni bildiradigan so'zlar turkumi **undov so'zlar** deyiladi. Undovlar ma'no jihatidan ikki turli bo'ladi:

1. His-hayajon undovlari: *oh, eh, ux, o, e, uf, voy, ura, ofarin, salom, xayr, xush, rahmat, hormang, balli, bay-bay, voy-bo'y, a, ax, ohho, obbo, ey, ehhe, i, ie, ux, uhhu, him, be, tuf, xo, hay, eh, ha, iye.* His - hayajon undovlari odatda gap bo'lagi vazifasida qo'llanadi. Ular yozuvda gap bo'laklaridan vergul bilan ajratiladi. Agar undov kuchli bo'lsa, his-hayajon bilan aytilsa, undov, belgisi qo'yiladi. **Eh!** *Havo naqadar sof va musaffo!*

2. Haydash - chaqirish undovlari kishilarning diqqatini tortish yoki hayvonlarni biror ishni bajarishga undash uchun ishlatadi: *hey, allo, ey, ma, tss, jim, marsh: kisht, chux, beh-beh, drr, ishsh, pisht, tu-tu-tu, bax-bax, moshmosh, xov-xov, chuk, tek, chu.*

Taqlid so'zlar: Tovushga vaholatga taqlidni bildirgan so'zlar **taqlid so'zlar** deyiladi. Bunday so'zlar ma'no jihatidan ikki turga bo'linadi:

1. Tovushga taqlid bildiradigan so'zlar: *gumbur-gumbur, dup-dup, duk-duk, shiq-shiq, tak-tuk, pix-pix, kult-kult, bidir-bidir, vov, uv, irr, muu, maa, baa, mee, ang-ang-, ing-ing, miyov, vaq-vaq, ku-ku, ka-ka, g'aq-g'aq, parr, viz-viz.*

2. Holatga taqlid bildirgan so'zlar: *yalt-yult, apil-tapil, yarq-yurq, jimir-jimir, milt-milt, lip-lip, pildir-pildir, mult-mult, lop, dik-dik, lik-lik, xilpxilp, duv-duv, pir-pir, lang, dang, hil-hil.* Taqlid so'zlar mustaqil so'zlar kabi gap bo'lagi bo'la oladi. *Shamol g'Ir-g'ir (hol) esmoqda.*

Modal so'zlar: So'zlovchining o'z fikriga bo'lgan munosabatini bildiradigan so'zlar **modal so'zlar** deyiladi: **Ehtimol**, *bugun yetib kelar.* Modal so'zlar ma'no

jihatidan quyidagi turlarga bo‘linadi: **Ishonch:** albatta, shubhasiz, darhaqiqat, haqiqatan, so‘zsiz, tabiiy, tog‘ri, xoytaxoy, o‘z-o‘zidan, haqiqatda, rostdan. **Gumon:** ehtimol, shekilli, chamasi, menimcha, chog‘I, aftidan, ajabmas, har holda, har qalay, balki.

Xulosa: xullas, demak, nihoyat, xullas kalom. **Afsuslanish:** afsus, attang, esiz. **Zaruriyat:** kerak, zarur, lozim. Bulardan tashqari: bor, yoq, binobarin, zero, birinchida,.. kabi modal so‘zlar ham mavjud. Modal so‘zlar gap tarkibida ko‘pincha kirish so‘z bo‘lib keladi.

Tayanch so‘zlar:ta’lim, tizim, maktabgacha, boshlang‘ich, o‘rta, oliy, tarbiyalanuvchi, o‘quvchi, talaba, aspirant, doktorant, alohida, undov, taqlid, modal, kirish so‘z.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Alohida olingan guruh so‘zlar turkumiga xos xususiyatlar qanday ifodalanadi?
2. Undov so‘zlar deb nimaga aytiladi?
3. Taqlid so‘zlar deb nimaga aytiladi?
4. Modal so‘zlar deb nimaga aytiladi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: O‘zbek tiliga tarjima qiling.

1. Ах, как мне нравится эта лилия! 2. По-вашему, я ошибаюсь? 3. Несомненно, это был лучший матч «Пахтакор»а в этом сезоне. 4. Издали послышался скрип арбы. 5. Ох, как же я мог забыть. 6. Неужели, этого не может быть.

2-topshiriq: Berilgan undov, modal, taqlidiy so‘zlar ishtirokida gap tuzing va rus tiliga tarjima qiling.

Voy, voy-bo‘, xayriyat, sheklli, taqir-tuqur, yalt-yalt.

3- topshiriq:Rus tiliga tarjima qiling.

Tarixchilarning bayon etishicha, sayyoramizdagi ilk hayvonot bog‘i eramizdan avvalgi I asrda Rim imperatori Avgust buyrug‘iga binoan tashkil etilgan. Unda yer yuzining turli burchaklaridan keltirilgan 3500 atrofida jonivor saqlangan.

KITOB – BILIM MANBAI GAP VA UNING ASOSIY BELGILARI

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 12-yanvardagi “Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va

kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishi bu borada muhim dasturilamal bo'lmoqda.

Kitob — insonning eng yaqin do'sti va maslahatchisi, aql qayrog'i va bilim manbaidir. Kitob fikrlash quroli, xazinalar kaliti, tafakkur manbai bo'lgani uchun ham xalqimiz uni nonday aziz, mo'tabar va muqaddas deb hisoblagan. Shuning uchun kitobga bo'lgan muhabbat, uni qadrlash, o'qishga ishtiyoq xalqimizning qon-qoniga singib ketgan. Insonning madaniyati uning kitobida aks etadi.

Ichki ishlar organlari tizimida ham Prezidentimizning 2021 yil 2 apreldagi PQ-5050 qarori va Ichki ishlar vazirligining «Ichki ishlar organlari xodimlari o'qishi uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxatini tasdiqlash to'g'risidagi» buyrug'ini ijrosini ta'minlash maqsadida xodimlarning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda kitoblarni mutolaa qilishlari va sotib olishlari uchun Vazirlikning Malaka oshirish institutida Kitob yarmarkasi tashkil etildi. Yarmarkada mashhur adiblarimizning badiiy, tarixiy asarlari, jahon adabiyoti durdonalari, bestseller kitoblar hamda barcha kodekslarning yangi tahrirdagi kitoblar taqdim etildi. Yarmarkada kitobsevar ichki ishlar organlari xodimlari o'zlari yoqtirgan sevib mutolaa qiladigan yozuvchi va adiblarning asarlarini sotib oldilar. Kitobni mutolaa qilish, asarlarning mazmun-mohiyati zamiriga yetish insonni komillikka, zukkolikka va teran fikr sohibiga aylantirishi shubhasizdir.

Gap va uning asosiy belgilari

Muomala vositasining eng kichik birligi **gapdir**. Gap orqali tugallangan fikr ifodalanadi: *Paxta terimiqlig' in davom etyapti. Oltin kuz qanday go'zal!* Gap hosil qilish uchun so'z va so'z birikmalarini grammatik jihatdan bog'lash kerak: *Xatni*

qalam bilan yozdi gapida *-ni* va *bilan* bog'lovchi vositalar hisoblanadi. Bu gapning grammatik jihatdan shakllanganligidir. Gap ohang jihatdan tugallangan bo'lishi kerak: **Kuz. Hamma yoqda ish qaynayapti.** Bu gapdagi **kuz** so'zi tugallangan ohang bilan aytilgani uchun gap hisoblanadi. Shunday qilib, **gapning** quyidagi **belgilari** mavjud:

1. *Muomalaning eng kichik birligidir.*
2. *Nisbiy tugallangan fikrni ifodalaydi.*
3. *Grammatik jihatdan shakllangan bo'ladi.*
4. *Tugallangan ohang bilan aytiladi.*

1. Darak gap orqali biror narsa haqida ma'lum qilinadi, xabar beriladi, uning oxiriga doimo nuqta qo'yiladi: *Navoiy ruboilaridan yodladim.* Darak gaplar darak-xabar, orzu-umid, ishonch, ta'kid, g'urur, maslahat, tashviq, sevinch, taajjub, gumon, achinish tashvish, g'azab, norozilik, kinoya kabi mazmun turlarini ifodalaydi.

2. So'roq gap orqali so'zlovchi o'zi bayon qilgan fikrga suhbatdoshini fikr bildirishga undaydi, tasdiqlash yoki inkor qilishga undaydi: *Ibrohimovamisiz? Ha. Charchamadingizmi? Yo'q.* Yozuvda so'roq gapning oxiriga so'roq belgisi qo'yiladi. Bu gaplar ko'proq dialogik nutqda uchraydi.

3. Buyruq gaplarda suhbatdoshni nimadir qilishga undash maqsad qilib qo'yiladi. Bunday gaplarda iltimos, buyruq, taklif, maslahat, hayratlanish, tashviq, gumon, tashvish, hayajon, g'azab, yalinish tarzida bo'lishi mumkin: *Avval o'yla, keyin so'yla* (maslahat). *Dadil harakat qil!* (buyruq) *Ashuladan yana bo'lsin* (iltimos). *Qani hamma odamlar sizday bo'lsa!* (orzu) *Nahotki, bu siz bo'lsangiz!* (hayratlanish) *Sovqotib qolma, issiqroq yot* (g'amxo'rlik). *Kunning tig'ida nima qilasan, bu erga kelib, salqinda o'tirsang-chi!* (tashviq) *Qo'rqqan bo'lsa kerak!* (gumon) *Xatdan o'chir o'g'limni hozir!* (g'azab, do'q) Yozuvda buyruq gaplarning oxiriga ko'pincha nuqta, ohangiga qarab esa undov belgisi ham qo'yilishi mumkin.

4. His – hayajon (undov) gap. Gaplar ohangiga, his-tuyg'uni ifodalashiga ko'ra 2 xildir: **1. His-hayajonli gap.** **2. His-hayajonsiz gap.** **His-hayajon gaplar** (ba'zan undov gaplar deb ham yuritiladi) *eh, oh, uh, o, uf, obbo* kabi undovlar, *qanday, qancha, naqadar, shunday* kabi so'zlar yoki faqat his-hayajon ohangi bilan hosil bo'ladi: *Eh, bahorning gashtiga nima etsin! Farg'ona vodiysi naqadar go'zal! Paxta terimi boshlandi!* His-hayajon ohangi bilan aytilgan darak, so'roq, buyruq gaplar his-hayajon gapga aylanadi: *Dalada qancha odam bor? Dalada qancha odam bor!* His-hayajon gap so'roq gapdan hosil bo'lgan bo'lsa, tinish belgilari quyidagicha qo'yiladi: 1) so'roq mazmuni kuchli bo'lsa, oldin so'roq, keyin undov belgisi qo'yiladi: *Nima bo'ldi, gapirsangiz-chi?! 2)* his-hayajon kuchli bo'lsa, oldin undov, keyin so'roq belgisi qo'yiladi: *Farzand qanday oqlar ona haqqini!? 3)* ayrim hollarda his-hayajonning o'ta kuchliligini ifodalash uchun uchta katta undov belgisi ketma-ket qo'yiladi: *O'lim yovga!!! 4)* biror sabab bilan

uzilib qolgan his-hayajon gapning oxiriga undov belgisi va undan keyin ketma-ket ikkita nuqta qo'yiladi: *Men etim o'sganman.*

Tayanch so'zlar: kitob, do'st, maslahatchi, aql chirog'i, gap, asosiy belgi, ifoda sodda, qo'shma, darak, so'roq, undov, buyruq, sof, ritorik, voqelik.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Kitobni nimaga bizning do'stimiz deymiz?
2. Gap nima?
3. Gap ifoda maqsadiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
4. Gapning voqelikka munosabatiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
5. Gapning tuzilishiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o'qing. Matndagi darak gaplarni undov, so'roq va buyruq gaplarga aylantiring.

Mehmondo'stlik

Sharqona odobga xos fazilatlardan biri mehmondo'stlikdir. Mehmonni ochiq chehra bilan kutib olish, uning izzat va hurmatini joyiga qo'yib muomalada bo'lish xalqimizning azaliy udumlaridan biridir. O'zbekona odoblardan biri shuki, mehmon kelgan uyda o'shqirib gaplashish, bir-biri bilan adi-badi aytishish, kesatib gaplashish qat'iyon man etiladi. Aksincha, mehmon kelishiga uy-joyini ozoda qilib qo'yish, orasta kiyinib yurish, mehmon oldiga chiroyli idish-tovoqlarda ovqat tortish mehmondo'stlikning qonun-qoidalaridandir.

2-topshiriq. Abu Rayhon Beruniy hikmatlarini rus tiliga tarjima qiling.

ABU RAYHON BERUNIY HIKMATLARIDAN

Hakim va olimlar axloqidan o'rnak olish yaxshi xulqqa hayot baxsh etadi, yomon xulqni o'ldiradi. Odamlar o'rgangan va bilgan narsasiga qarshilik ko'rsatma. Tenglik hukm surgan joyda sotqin, aldanchi ehtiros, g'amg'ussa bo'lmaydi. Bilim qaytarish va takrorlash mevasidir. Bugunning chorasini ko'rib ertaga ehtiyoji qolmagan kishi aqllidir. Sevimli narsalarga mashaqqat bilan, yaxshilikka esa o'ziga sevimli bo'lgan narsalarni sarf qilish bilan erishiladi. Hasad bilan g'azab ikki qanot bolib harakatga kelsa, toza va chiroyli hayotlarni xira va qudratli qilib yuboradi. Har bir yangi narsada lazzat bor. Inson hayotidagi zarurat, ehtiyojlar ularda ilmlarga bo'lgan talablarni keltirib chiqaradi. Mardi maydon shunday odam bo'ladiki, ertayu-kech dushmanga zararu do'stga foyda keltiradi. Doimo bir xil narsaga qaray berish malollik va sabrsizlikka olib keladi.

3-topshiriq:E'tibor bering va gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1.Biz oilaviy pudratga o'tish haqida maslahatlashib oldik. 2. Guruhimiz a'lo sifatli maxsulot yetkazib bermoqda. 3. Ertaga ko'rgazma ochiladi. 4. Ertaga o'n beshinchi auditoriyada o'zbek tili to'garagining navbatdagi mashg'uloti bo'ladi. 5. Biz institutimizga kelgan mehmonlarni yaxshi kutib oldik. 6. Uzoqdan onaning muloyim ovozi eshitildi. 7.Inson va tabiat mushtarakligi xususida.8.Gapning ifoda mahsadiga ko'ra turlari *oh, u yetimlik!.. (G'.G')*

MUTAXASSISLIKKA OID MAVZU BINO INSHOOTLARI QURILISHI

Binolarni barpo etish usullari binoning tavsiyasi, konstruktiv yechimi, konstruksiyalarning o'lcham va shakliga bog'liq. Shuning uchun bino qanday usulda barpo etish mumkinligi haqida xulosaga kelish uchun uning tavsiyasiga konstruktiv yechimga e'tibor berish lozim. Shu ma'noda binolarning bo'linishini o'rganamiz. Sanoat va aholi binolari arxitekturasini fanidan ma'lumki, binolar yer yuzida yopiq hajm hosil qiluvchi va odamlarning yashashi, faoliyat ko'rsatishi uchun mo'ljallangan qurilishdir. Binolar tavsiyasiga qarab: turar joy, jamoat va ishlab chiqarish binolariga bo'linadi. Turar joy binolariga yashash uylari, mehmonxonalar va yotoqxonalarini, jamoat binolariga maishiy va ma'muriy xizmat binolari (maktab, teatr, magazin, xokimiyat binosi va boshqalar)ni misol sifatida keltirish mumkin. Ishlab chiqarish binolari o'z navbatida sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish binolariga bo'linadi. Sanoat ishlab chiqarish binolariga zavod, sex va fabrikalarni, qishloq xo'jalik ishlab chiqarish binolariga molxona, tovuqxona, issiqxona va boshqalarni misol sifatida keltirish mumkin.

Binolar qatoriga kirmaydigan yer usti va yer osti qurilishlari inshootlar deb yuritiladi. Inshootlar funksiyasiga qarab transport (ko'priklar, yo'llar, estakada), omborxonalar (material va xomashyo saqlanadigan inshootlar), suv xo'jaligi (suv ombori, tindirgichlar), gidrotexnik (to'g'on, kanal, damba), aloqa (elektr, telefon tizimlari) va sog'lomlashtirish inshootlari (stadion, kort)ga bo'linadi. Binolar konstruktiv yechimga qarab : karkasli, yarim karkasli va karkassiz bo'lishi mumkin.

Karkassiz konstruktiv yechimda binolar ko'ndalang, ko'ndalang va bo'ylama, bo'ylama yuk ko'taruvchi devorlardan iborat bo'ladi.

Karkasli konstruktiv yechimga ega binolarda asosiy yuk ko'taruvchi konstruktiv element-ustunlardir. Yarim karkasli konstruktiv yechimdagi binolarda ustunlar va devorlar yuk ko'taruvchi konstruktiv elementlar sifatida xizmat qiladilar.

Bino va inshootlarni barpo etishning potok usuli

Qurilish materiallari va texnik resurslar bilan o'z vaqtida va to'la-to'kis ta'minlangan ishchi kollektivlarning uzluksiz ishlashlari natijasida barpo etilgan

qurilish binolarining ma'lum ritmda topshirilishiga qurilishni olib borishning potok- oqim usuli deb ataladi.

Qurilishning bunday tashkil etilishida bir oqim ishchilari o'z ishlarini tugatib, keyingi zaxvatkaga o'tishadi va o'z navbatida oldingi zaxvatkada keyingi oqim ishchilari uchun ish frontii yaratadi; xuddi shunday ob'ektlar yoki zaxvatkalar bo'yicha ishchilar oqimining ko'chib yurishi kuzatiladi. Natijada binolar yoki ular qismining ma'lum ritmda foydalanishga topshirilishiga erishiladi.

Tasavvur qilaylik N ob'ekt qurilishi lozim bo'lsin. Har bir bino qurilishi n ta yirik qurilish jarayoniga bo'linadi. Bunda bir xil ishlarning ketma-ket, har xil ishlarning parallel bajarilishi ta'minlanadi.

Qurilishning potok usulida material-texnik resurslar tekis talab qilinadi.

MENEJMENT

Menejment (fransuzcha "menagement" - xo'jalik ishlari bilan shug'ullanish) - samarali ishlab chiqarish faoliyatini ta'min etish, moliyaviy hamda moddiy zaxiralardan foydalanish shakllari, usullari va vositalarining jami.

Bozor munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda menejment ko'p tarmoqli soha bo'lib, uni o'rganish, uqish va bilish, menejment sohasidagi ilmlarni takomillashtirish juda keng taraqqiy etgan o'quv-o'rganuv yo'nalishidir. Rivojlangan va rivojlanyotgan mamlakatlar, tarixiy tajriba asosida, XX asrning o'rtalarigacha olib borgan siyosatlaridan voz kechishga majbur bo'ldilar: ya'ni ishchi-dehqonlarning, mehnatkash ommaning talab va ehtiyojlarini qondirish, ularning turmush darajalarini doimiy ravishda ko'tarilishini ta'min etish, mustamlakachilik siyosatidan voz kechish, boshqa davlatlarga nisbatan bosqinchilik va zo'rvonlik siyosatini qoralash, bunday choralarni amalga oshirish o'zini saqlab qolishni istagan har bir davlatning zaruriy burchi ekanligi, shunday siyosat amalga oshirilmasa, hukmron sinflar va mavjud siyosiy tuz barqarorligini ta'min eta olmasligi o'z-o'zidan ayon bo'lib qoldi. Farovon hayotni ta'min etishning yagona to'g'ri yo'li, o'z mablag'larini saqlab qolish va yanada o'stirishning barcha e'tirozsiz qabul qiladigan imkoniyati - tenglik, demokratiya va insonparvarlik qoidolari asosida jamiyatni, davlatni bozor iqtisodiyoti munosabatlariga ko'chirish ekani ravshanlashdi.

Bozorda hamma teng: kimki tadbirkor, tashabbuskor, bilimli, o'tkir fikrli, g'ayratli bo'lsa, o'sha g'alabaga erishadi va tezroq boyiydi. Demak, hamma narsa har bir insonning o'z mutaxassisligini yaxshi bilishi, aqli, harakati, shijoatiga bog'liq. Bu esa kishilardagi ichki imkoniyatlarni uyg'otadi, harakatga keltiradi. Bozor iqtisodiyotiga tayanadigan davlatlar Ikkinchi jahon urushidan keyingi yarim asr ichida yuksak moddiy va ommaviy madaniyat cho'qqisiga chiqdilar. Ammo, ba'zi shaxslar va birlashmalarning ortiqcha boyib ketishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida qator choralar ko'rildi: chunonchi, mablag'i va olayotgan foydasi oshgan sari to'lanadigan soliqning salmog'i va foizi yanada tezroq oshib boradi.

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi menejment fani, usullari, yo'llari va vositalarini to'la, chuqur egallash bilan bog'liq.

Matn yuzasidan topshiriqlar:

1. Reja asosida matn mazmunini soʻzlab bering.
2. Menejment fani, usullari, yoʻllari va vositalari haqida B\B\B jadvalini tuzing.

INSON HAYOTIDA TABIATNING OʻRNI SOʻZ BIRIKMASI VA ULARNING BIRIKISH USULLARI

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq . Quyidagi soʻz va soʻz birikmalari maʼnosiga eʼtibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов и словосочетаний).

Asr, mobaynida, inson, qush, tur, sut emizuvchilar, arafa, rivojlanish, tabiat, taʼsir, tabiiy, foydalanish, meʼyor, oʻzgartirish, imkoniyat, ortmoq, oqibat, hayot, xoʻjalik, faoliyat, teskari, namoyon, shart, tizim, muammo, muhit, inqiroz, chiqindi, ifloslanish, insoniyat, talofat, ishlov beriladigan, yer, oʻrmon, yaroqsiz, sanoat, chiqindi, hajm, oshmoq, ifloslanish, sayyora, harorat, sath, dolzarb muammo, chora-tadbir, ekologik muhit, hamjamiyat, sogʻlamlashtirish, sarflanayotgan mablagʻ.

2 -topshiriq. Quyidagi soʻzlarni oʻzbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Век, вид, млекопитающиеся, уничтожиться, исчезнуть, безусловно, влияние, природа, общество, использование, норма, изменение, возможность, увеличиться, в результате, хозяйственная деятельность, наоборот, условно, проблема, среда, кризис, выбросы в атмосферу, загрязнение, лес, река, непригодный, несколько раз, сведения, температура, поверхность актуальность, меры, защита, денежные средства, оздоровление.

3-topshiriq. Matnni o'qing. Matnni abzatslarga bo'ling. Abzatslarning ma'lumot markazlarini aniqlang va umumlashtiruvchi savol qo'ying. (Прочитайте текст. Разделите текст на абзацы, выделите информативные центры абзацев, поставьте к ним обобщающий вопрос.)

TABIAT VA EKOLOGIYA

Keyingi III-IV asrlar mobaynida inson tomonidan Yer yuzasidagi qushlarning 94 turi, sut emuvchilarning 63 turi butunlay yo'q qilib yuborilgan, 500 turi yo'qolish arafasida. Shubhasiz, jamiyat rivojlanib borgan sari uning tabiatga ta'siri, tabiiy resurslardan foydalanish me'yori va tabiatni o'zgartirish imkoniyatlari ortib boradi. Ammo tabiatdan foydalanish va o'zgartirishning ham me'yori bor. Me'yorni bilmaslik oqibatida endi tabiatning inson hayotiga va uning xo'jalik faoliyatiga teskari ta'siri namoyon bo'la boshladi. Shartli ravishda jahon ekologiya tizimi bilan bog'liq global muammolarni ikkiga bo'lish mumkin – tabiat muhitining inqirozi va uning kishi faoliyati chiqindilari bilan ifloslanishi. XX asr insoniyatga katta talofatlar olib keldi. Ishlov beriladigan yerlarning 1/4 va o'rmonlarning 2/3 qismi yaroqsiz holatga kelib qoldi. Sanoat chiqindilarning hajmi 15 mlrd. t. yetib, 30 yil ichida 3,0 barobar oshdi. Shu vaqtning ichida suvning ifloslanishi 10 marta ko'paydi. Ma'lumotlarga qaraganda Sayyoramizning harororati XXI asrning o'rtalariga borib 1,5-4,5 darajaga o'sadi. Jahon okeanining sathi 2020 ylda 1,4-2,2 m.ga ko'tarilishi mumkin. Misol sifatida keltirilgan ma'lumotlar ekologik muammoning dolzarbligini, uning kelajak sivilizatsiyasi uchun nihoyatda zarur ekanligini ko'rsatmoqda. Bu muammoni yechish uchun dunyo mamlakatlari bir qator chora-tadbirlarni belgilagan. Bular ma'lum darajada ekologik muhitni yaxshilashga qaratilgandir.

Keyingi 40 yil ichida tabiat muhofazasiga sarflanayotgan pul mablag'lari oshib bormoqda. Jahon hamjamiyati tomonidan tabiat ekologiyasini sog'lomlashtirishga sarflanayotgan mablag'lar hajmi 300 mlrd. dollarni tashkil qildi. Bugungi kunda atmosferadagi zararli chiqindilar hajmi ba'zi bir ma'lumotlarga qaraganda bir yilda 23 mlrd. t. dan ko'p hajmini tashkil qilmoqda. Ulardan deyarli yarimi Shimioliy Amerika mamlakatlariga va 1/3 qismi G'arbiy Yevropa va Yaponiga to'g'ri keladi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

4-topshiriq . Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Keyingi III-IV asrlar mobaynida qanday fojia yuz berdi ? 2. Jamiyat rivojlanib borgan sari nima ortib bordi ? 3. Nimaning oqibatida nimalar namoyon bo'la boshladi? 4. Nimani ikkiga bo'lsa bo'ladi? 5. XX asr insoniyatga nima olib keldi? 6. Qancha yer va o'rmon yaroqsiz holatga kelib qoldi? 7. Sanoat chiqindilar necha barobar oshgan? 8. Shu vaqtning ichida nima 10 marta ko'paydi? 9. Nima 1,5-4,5 darajaga oshadi ? 10. Jahon okeanining sathi 2020 yilda qancha ko'tarilishi mumkin? 11. Keyingi 40 yil ichida nima oshib bormoqda ? 12. Nima 300 mlrd. dollarni tashkil qildi? 13. Shimoliy Amerika mamlakatlariga, G'arbiy Yevropa va Yaponiyaga nima to'g'ri keladi?

1-mashq. Quyidagi so'zlardan ravish holi shakllarini yasang.
(Образуйте от этих слов форму обстоятельство образа действия).

1. Tabiatdan foydalanish va o'zgartirishning ham me'yori bor. 2. Tabiatning inson hayotiga va uning xo'jalik faoliyatiga teskari ta'siri namoyon bo'la boshladi. 3. XX asr insoniyatga katta talofatlar olib keldi. 4. Suvning ifloslanishi 10 marta ko'paydi. 5. Muammoni yechish uchun dunyo mamlakatlari bir qator chora-tadbirlarni belgilagan.

2-mashq. Mazkur so'zlarni ravish holi shakllariga qoy'ib, gap tuzing.
(Используя обстоятельство образа действия составьте с данными словами предложения).

Kirmoq, yugurmoq, baqirmoq, to'xtatmoq, qamab qo'ymoq, tejamoq, urmoq, kutmoq, o'tirmoq, ketmoq, otmoq, yozmoq, o'qimoq, sovqotmoq, chidamoq, pishirmoq, kiyinmoq.

3-mashq. Gaplarni o'qing. Ravishlarni toping. Ko'chirib yozing va birikmalarni rus tiliga tarjima qiling. (Прочитайте предложения. Найдите обстоятельство образа действия. Перепишите и переведите).

1. Yomg'ir to'satdan yog'a boshladi. 2. Ahmad ishonch bilan javob berdi. 3. Karima kechagi voqeani kula-kula aytib berdi. 4. Ular o'zbek tilini astoydil

o'rganiyaptilar. 5. Quruvchilarimiz binolarni chiroyli va mustahkam qurldilar. 6 U o'zbekcha gaplasha boshladi.

5-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

6-topshiriq. "Atrof-muhitning muhofazasi" mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог на тему : "Atrof-muhitning muhofazasi". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

7-topshiriq. Ravish holi yordamida "O'zbekiston tabiati ekologiyasiga ta'sir qiluvchi omillar " mavzuda hikoya tuzing. (Используя обстоятельство образа действия, составьте рассказ на тему: "O'zbekiston tabiati ekologiyasiga ta'sir qiluvchi omillar").

8-topshiriq. "O'zbekiston tabiati ekologiyasiga ta'sir qiluvchi omillar " hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу: "O'zbekiston tabiati ekologiyasiga ta'sir qiluvchi omillar").

9-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите текст на узбекский язык).

Солнечная активность и её влияние на погоду и климат

В годы высокой активности Солнце выбрасывает дополнительное количество заряженных электрических частиц – корпускул, усиливается его ультрафиолетовое, рентгеновское и радиоизлучение. Излучение Солнца несёт с собой большие запасы энергии. Все виды этой энергии поглощаются, в основном, верхними слоями атмосферы. Активное излучение Солнца, воздействуя на высокие слои атмосферы, влияет на общую циркуляцию воздушных масс и таким образом отражается на погоде и климате всей Земли.

На Земле существуют области жаркой погоды и гигантские холодильники – Арктика и Антарктика. Между этими областями Земли всегда существует разница в температуре и давлении. Между тёплыми и холодными воздушными течениями, стремящимися выровнять разницу в температуре и давлении, идёт непрерывная борьба.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "Tabiat va ekologiya " matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст "Tabiat va ekologiya ").

2-mashq. *Mazkur soʻzlarni ravish holi shakllariga qoyʻib, gap tuzing.* (Используя обстоятельство образа действия, составьте с данными словами предложения).

Chiqmoq, yotmoq, kuchaymoq, ekmoq, yoqmoq, shamollamoq, kulmoq, bajarmoq, koʻrinmoq, yordam bermog, qaramog, erimog, muzlamog, choʻzmoq, boʻshamoq, pishirmog.

2-topshiriq. *Matnni oʻzbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на узбекский язык).

Иногда тёплый воздух берёт перевес и проникает далеко к северу, вызывая там потепление, иногда массы арктического воздуха прорываются на юг, доходят до Чёрного и Средиземного морей, вызывая необычное для этих мест похолодание. Когда разница в температуре движущихся масс воздуха возрастает, то на их границе возникают мощные циклоны и антициклоны, что приводит к частым грозам, ураганам, ливням. Так, например, в период максимума активности Солнца бурная погода может охватить северное и южное полушарие, вызвав стихийные бедствия во многих районах Земли.

3-topshiriq. *Matnni oʻqing va uni rus tiliga tarjima qiling.* (Прочитайте текст и переведите его на русский язык).

Tojikistondagi Tursunzoda shahrida joylashgan alyumin eritish zavodi yon qoʻshnisi Oʻzbekistonning Surxondaryo hududlaridagi koʻplab qishloq va shaharlarini zaharli tutun bilan zararlab kelmoqda.

Garchan hukumatimiz rahbarlari bir necha bor xalqaro minbarlardan bu haqda bong ursalarda, ammo, Tojikistonliklar bunga eʻtibor bermayaptilar. Bu esa nafaqat shu hudud uchun, balki butun Markaziy Osiy uchun ham juda xavflidir. Tabiat esa bunday xunrezliklarni sira kechirmaydi.

Soʻz birikmalari va ularning birikish usullari

Ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻzning maʼno, grammatik va ohang jihatdan birining boshqasiga tobe boʻlib bogʻlanishi **soʻz birikmasi** deyiladi. Soʻz birikmasida bosh va ergash soʻz boʻladi. Soʻz birikmasidagi maʼnosi izohlanayotgan soʻz **bosh (hokim) soʻz**, uning maʼnosini ravshanlashtirib kelayotgan, izohlayotgan, toʻldirayotgan soʻz **ergash (tobe) soʻz** hisoblanadi. Soʻroq hamma vaqt bosh soʻzdan ergash soʻzga beriladi : *Rangli qalam* (qanday qalam?) Bosh soʻz ot, sifat, son, olmosh yoki harakat nomi bilan ifodalansa, otli birikma hisoblanadi: *baland bino, asalday shirin, intizomda birinchi, bolalarning hammasi, vazifasini bajarishdi*. Bosh soʻz feʼl va uning ravishdosh, sifatdosh va harakat nomi shakllari bilan ifodalansa, feʼlli birikma hisoblanadi: *kitobni oʻqish, ishni bajarib, tez kelgan*. Soʻz birikmalari tuzilishiga koʻra ikki xil boʻladi:

1. **Sodda soʻz birikmalari** boshqa birikmalarga ajralmaydigan soʻz birikmalaridir (bunda yordamchi soʻzlar ham ishtirok etishi mumkin): *beshta daftar,*

bugun keldi, o'zining uyi, shaharda yashaydi, akasi haqida so'radi. Ajralmas birikmalar, qo'shma so'zlar, iboralar qatnashgan birikmalar ham sodda so'z birikmasi hisoblanadi: *qilich bo'yin ot, borsa kelmas oroli.*

2. Murakkab so'z birikmalari tarkibida uchta va undan ortiq mustaqil so'z qatnashib, shaklan kamida ikkita so'z birikmasidan iborat bo'ladi, mazmunan esa bu so'z birikmalarini ajratib bo'lmaydi: *g'ayratli yosh bolalar, yangi ommabop kitob, katta qora qo'y, asfalt yotqizilgan keng ko'chalar, katta mevali daraxt, bugun kelgan ishchilar.* Bunda sodda so'z birikmasi kengayadi.

So'z birikmasining so'z, sintagma va gapdan farqi

So'z narsa, belgi, shaxs, ish-harakatni umuman ifodalash uchun xizmat qiladi: *Kitob* deganda umuman *kitoblarni*, *bordi* deganda umuman *borilganlikni* tushunamiz. So'z birikmasi ham narsa, belgi, ish-harakatni ifodalaydi va bu jihatdan so'zga o'xshab ketadi, ammo so'z birikmasi narsa, belgi, ish-harakatni boshqa narsa, belgi, ish-harakatlardan ajratib, aniqroq qilib ifodalaydi: *o'quvchi -a'lochi o'quvchi, yozish - tez yozish.*

Sintagma fonetik hodisa bo'lib, unda ikki so'z o'zaro birikkanda mazmun yetakchi hisoblanmaydi, bitta mustaqil yoki bitta yordamchi so'z ham sintagmani tashkil etishi mumkin yoxud bir so'zning o'zi ham sintagmani tashkil etishi mumkin. **So'z birikmasi** esa eng kamida ikkita mustaqil so'zdan iborat bo'ladi:

Gap fikr, tasdiq yoki inkor hukmni bildirib, tugallangan ohang bilan aytiladi: *Ko'cha katta.* So'z birikmasi esa atash ohangi bilan aytiladi: *katta ko'cha.* Shu xususiyatlari bilan gapdan farq qiladi.

Ergash so'z bilan bosh so'zning birikish usullari

Ergash so'z bosh so'z bilan quyidagi usullar yordamida birikadi:

1. Boshqaruv. Bosh so'zning talabi bilan ergash so'zning ma'lum grammatik vositani olishi **boshqaruv** deyiladi. Boshqaruvda ergash so'z bilan bosh so'zning birikishi ikki xil bo'ladi:

1) ular o'zaro tushum, jo'nalish, o'rin-payt yoki chiqish kelishigi qo'shimchasi yordamida birikadi (kelishikli boshqaruv): *Ilg'orlarni tabriklash, uyga ketish, shaharda yashash, qishloqdan kelish.*

2) ular o'zaro ko'makchilar yordamida birikadi (ko'makchili boshqaruv): *Sayr haqida suhbat, paxta uchun kurash, sayohat to'g'risida gapirish.* Ayrim hollarda grammatik vosita (qo'shimcha) bo'lmasligi ham mumkin: *Olma terish, shahar borish.* Boshqaruvda tobe so'z ot yoki ot o'rnida qo'llanadigan so'zlardan, shuningdek, harakat nomi va sifat doshdan iborat bo'ladi. Bosh so'z vazifasida esa ko'pincha fe'l qo'llanadi. Ba'zan bu vazifada ot, sifat, ravish va boshqa so'zlar ham qo'llanilishi mumkin: Boshqaruvda ko'pincha ergash so'z avval, bosh so'z keyin keladi, she'riy asarlarda qofiya talabi bilan bosh so'z oldin, ergash so'z keyin kelishi mumkin:

2. Moslashuv- bosh soʻz bilan ergash soʻzning shaxs-sonda mosligidir. Bunda bosh va ergash soʻz qaratqich kelishigi hamda egalik qoʻshimchasi yordamida birikadi: qaratqich kelishigi qoʻshimchasi ergash soʻzga, egalik qoʻshimchasi bosh soʻzga (baʼzan har ikkalasiga ham) qoʻshiladi: *ukamning kitobi*. Ega va kesim ham moslashuv usuli yordamida bogʻlanadi: Moslashuvda odatda ergash soʻz avval, bosh soʻz keyin keladi. Baʼzan sheʼriy asarlarda bosh soʻz avval, ergash soʻz keyin keladi: Moslashuvda baʼzan qaratqich kelishigi yoki egalik qoʻshimchasi tushirilishi mumkin: *maktab hovlisi, bizning maktabkabi*. Nutqimizda uchraydigan aʼzoyi badan, oynai jahon kabi fors-tojik tilidan kirgan birikmalar bir soʻz sifatida qoʻllanaveradi.

3.Bitishuv. Ergash soʻzning bosh soʻz bilan grammatik vositasiz, faqat maʼno jihatdan yoki soʻz tartibi yordamida birikishi **bitishuv** deyiladi. Bitishuvda doimo ergash soʻz avval, bosh soʻz keyin keladi: **tiniq suv, katta koʻcha**. Ularning oʻrni oʻzgartirilsa, gap hosil boʻladi: *Suv tiniq. Koʻcha katta*. Bitishuvda ergash soʻz vazifasida sifat, ravish hamda ular vazifasidagi boshqa soʻzlar keladi: *qizil gul, tez yurmoq, tilla bilaguzuk, bunday odam, oʻqigan odam, joʻshib kuylamoq*. Bosh soʻz ot va feʼl soʻz turkumidan iborat boʻladi. *Birga oʻqish, birdan gapirish, qunt bilan tinglash, zavq bilan kuylash, yolgʻondan gapirmoq* kabi birikmalar oʻrin-payt, joʻnalish, chiqish kelishigi qoʻshimchalari, koʻmakchilar bilan bogʻlangan boʻlishiga qaramay, boshqaruv emas, balki bitishuv sanaladi. *Devor soat, uy vazifa, ot toʻrva, non zavod* kabi xoslik, mansublik munosabatini bildiradigan birikmalar ham bitishuv munosabatiga misol boʻladi.

Topshiriqlar

1-topshiriq:Quyidagi soʻzlardan matn tuzing.

Biz, yoʻl, ket, edik, atrof, koʻm-koʻk, oʻt, bilan, qoplangan; havo, edi,ochiq; birdan, shamol, kuchli, qoʻzgʻaldi; shamol, shoh, daraxt, qattiq,tebratdi; osmon, qora, bulut, paydo, boʻl; shamol, toʻxta, asta-sekin, yomgʻir, yogʻ, boshla; yomgʻir, tobora, kuchaydi.

2-topshiriq. Matnni oʻqing va boshqaruv, moslashuv va bitishuv munosabatlarini aniqlang hamda ustun tartibida alohida-alohida koʻchiring.

GOʻZALLIK

Kishi oʻz onasini nima uchun yaxshi koʻrishini bilmaydi. Oʻz onasi boʻlgani uchun yaxshi koʻradi. Kishi oʻz onasida roʻy berayotgan oʻzgarishlarni ham payqamaydi. Eʼtibor bermaydi. Oʻzingiz yashab turgan shahar ham shunaqa. Siz nima uchun yaxshi koʻrishingizni bilmaysiz. Uning qiyofasida boʻlayotgan oʻzgarishlarga koʻp ham diqqat qilavermaysiz. Negaki ular har kuni sizning koʻz oʻngingizda roʻy beradi. Siz ularni koʻraverib koʻnikib ketasiz. Ammo diqqat bilan nazar tashlasangiz qanchadan-qancha oʻzgarishlar boʻlganligiga hayron

qolasiz. Sherzod avtobus derazasidan qarab borarkan, hozir to'satdan shuni his qildi...

NUTQ ODOBI. GAP BO'LAKLARI GAPNING BOSH BO'LAKLARI

Nutq odobi salomlashishdan boshlanadi. Salomlashishdagi xushmuomalalik undan keyingi yaxshi suhbatga debocha bo'ladi, tinglovchida yaxshi kayfiyat paydo qiladi. Salomlashishning ahamiyati boshlanadi. Salomlashishning ahamiyati haqida hindlarda shunday naql bor: "Bitta salom bilan beshta narsaga – o'zini yengil sezish, shon-shuhrat topish, qut-barakali, ilimli bo'lish va nihoyat uzoq umr ko'rishga erishiladi". Ha, salomda gap ko'p, salomlashish, salom berishning ham o'ziga yarasha qonun-qoidalar bor.

Madaniyatli kishi o'z aybini bo'yniga ola bilishi, aybi uchun kechirim so'rashni ham bilishi lozim. O'z aybi uchun uzr so'rash o'z g'ururini yerga urish emas, balki odoblilik va xushmuomalalik alomatidir.

Yetuk kishiga yana xos fazilatlardan biri xayrlashuv odobidir. Tilimizda xayrlashganda ishlatiladigan "xayr", "sog' bo'ling", "xayr, ko'rishguncha", "xayr, omonlikda ko'rishaylik" kabi ta'sirchan iboralar mavjud. O'qituvchi xonadan chiqayotganda "xayr, "sog' bo'linglar", "xayr, yaxshi qolinglar" kabi iboralarni ishlatga o'rinli bo'ladi. Nutq – tildagi ifoda vositalardan foydalangan holda voqelikka aylangan fikrdir. Nutq, nutq odobi insonning ma'naviyatini – ma'rifatini belgilovchi asosiy mezondir. Demak kishining odobi, eng avvalo, uning nutqida

ko‘rinadi. Nutq odobinima? Nutq odobi deganda aytilishi zarur bo‘lgan xabarlarini tinglovchini hurmatqilgan holda, uning ko‘ngliga mos holda adabiy me‘yordagi ifodalar bilan yetkazishdir. Xunuk xabarni ham tinglovchiga beozor yetkazish mumkin. Buninguchun so‘zlovchi tilni mukammal bilishi kerak. Muloyim, yoqimli, odobli so‘zlash ham o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Unga yoshlikdan ibratli kishilarga taqlid qilish, ulardan o‘rganish orqali erishiladi. O‘quvchi uchun eng yaxshi namuna o‘qituvchidir. Buni o‘qituvchi har doim his qilib turishi kerak.

Og‘zaki nutq:

1. Mavzuga oid matnni o‘qib tushunish.
2. Matndagi termin va iboralarning ma‘nosini izohlash.
3. Matnga munosabat bildirib so‘zlash.
4. Kasbiy faoliyatda nutq madaniyatining ahamiyati haqida gapirib berish.

Gap bo‘laklari. Gapning bosh bo‘laklari

Gap tarkibidagi o‘zaro tobe bog‘lanishda bo‘lgan so‘zlardan bittasi tobe bo‘lak, ikkinchisi hokim bo‘lak vazifasini bajaradi. Tobe bo‘lak hokim bo‘lakka bog‘lanib, hokim bo‘lak talab etgan sintaktik vazifada keladi. Ana shu vazifa gap bo‘lagi nomi bilan yuritiladi. Gap tarkibida tobe bog‘lanib ma‘lum so‘roqqa javob bo‘luvchi so‘z yoki so‘z birikmasiga gap bo‘lagi deyiladi. Gap bo‘lagi tobe bog‘lanish doirasida, tobe qism vazifasida kelgan bo‘laklar hisoblanadi. Uning qaysi bo‘lak vazifasida kelayotganligi hokim bo‘lakka nisbatan aniqlanadi. Gapdagi barcha bo‘laklar kesimga qarab aniqlanadi. Gap bo‘laklari gap tuzilishidagi vazifasiga ko‘ra ikki guruhga, ikki darajaga bo‘linadi:

1. **Bosh bo‘lak:** ega, *kesim*.

2. **Ikkinchi darajali bo‘laklar:** *to‘ldiruvchi, aniqlovchi, hol*.

Ega — gapning bosh bo‘laklaridan biri; gapni tashkil etishda muhim rol o‘ynaydi. Ega fikrning kimga, nimaga qarashli ekanligini anglatadi, shu jihatdan kesim bilan o‘zaro yaqin bog‘langan. Ega bosh kelishikda bo‘lib, odatda, quyidagicha ifodalanadi: 1. Ot bilan : *Shamol gullar hidini atrofga taratdi*. 2. Olmosh bilan : *Ular to‘garak mashg‘ulotlariga muntazam qatnashadilar*. 3. Harakat nomi bilan : *O‘qish tugadi*. 4. Otlashgan so‘zlar bilan : a) sifat bilan : *Oqlar yurishni boshladi*. b) son bilan : *Uchovimiz dala aylandik*. d) sifatdosh bilan : *Qimirlagan qir oshar*. e) ravish bilan : *Ko‘plar qatnashdi*. f) taqlid so‘z bilan : *To‘plarning gumbur-gumburi eshitilardi*. g) modal so‘zlar bilan : *Bor boricha, yo‘q holicha*. 5. Ibora bilan : Hafsalasi pir bo‘lgani sezilib turardi.

Kesim — gapning bosh bo‘laklaridan. Ega bilan ifodalangan shaxs, predmet va xrdisaning umumiy belgisini bildiradi. Kesim gapni uyushtiruvchi markaz bo‘lib, predikativlikning belgisini ko‘rsatadi. Ikki tarkibli gapda egaga tobe bo‘ladi; o‘ziga bog‘lanib kelgan so‘zlarga nisbatan esa hokim hisoblanadi. Kesim barcha mustaqil so‘z turkumlari bilan ifodalanadi. Qaysi so‘z turkumi bilan ifodalanishiga ko‘ra, fe‘l va ot kesimlarga bo‘linadi. Kesim gap markazi bo‘lib, u tsdiq-inkor, zamon, mayl, shaxs-son ma‘nolarini ifodalab keladi, hukmni ifodalaydi va gapning boshqa

bo‘laklarini o‘z atrofida birlashtiradi. Kesim *nima qildi? nima qilyapti? nima qiladi?* (ba‘zan *nechanchi? qanday?*) so‘roqlariga javob bo‘ladi. Kesim qaysi turkum so‘zlari bilan ifodalanishiga ko‘ra ikki xil: **fe‘l-kesim, ot-kesim bo‘lib keladi.** Kesim tuzilishiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi: **sodda kesim va murakkab kesim.** Fe‘lning turli shakllari orqali ifodalangan kesim **fe‘l-kesim** deyiladi. Ot-kesimlar quyidagicha ifodalanadi: 1. **Ot bilan:** Teshaboy ashaddiy dushman-u, siz xizmatini qilayotgan depo xo‘jayini do‘stmi? Yaxshi ro‘zg‘or - jannat, yomon ro‘zg‘or - do‘zax. 2. **Sifat bilan:** Usti yaltiroq, ichi qaltiroq. 3. **Son bilan:** Birniki - mingga, mingniki - tumanga. Bu birinchisi. Ikki karra ikki - to‘rt. 4. **Olmosh bilan:** Maqsadim - shu. O‘zim har joydaman, ko‘nglim sandadur. Kesimlar tuzilishiga ko‘ra ikki xil bo‘ladi: sodda kesim va murakkab kesim. Birgina so‘z bilan ifodalangan kesim sodda kesim deyiladi: Paxta va tilladan yurt bezanadi. Alisher Navoiy- she‘riyat quyoshi. Ikki va undan ortiq so‘z bilan ifodalangan kesim murakkab kesim deyiladi: Ayoqli kunlar asta-sekin o‘tib borayotir. Uchrashuv qiziqarli bo‘ldi.

Tayanch so‘zlar: inson, tabiat, shakllanish, uyg‘un, bosh bo‘lak, ega, kesim, hokim, tobe, ifodalanish, sodda, murakkab.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar

1. Gap bo‘laklari deb nimaga aytiladi ?
2. Gap bo‘laklari qaysi bo‘lakka nisbatan aniqlanadi ?
3. Gap bo‘laklari nechaga bo‘linadi?
4. Ega deb nimaga aytiladi?
5. Kesim deb nimaga aytiladi?
6. Ega qaysi so‘zlar turkumi bilan ifodalanishi mumkin?
7. Kesim qaysi so‘zlar turkumi bilan ifodalanishi mumkin?

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o‘qing va bo‘sh bo‘laklarni aniqlang.

Sovg‘a berish odobi

Har qanday sovg‘a ko‘ngildan chiqarib beriladi. Sovg‘a bergandan so‘ng undan qanday foydalanish haqida maslahat berilmaydi. Olib borilgan sovg‘a haqida maqtanib gapirilmaydi. Sovg‘a e‘tibor va ochiq chehra bilan qabul qilib olinadi. Sovg‘a olib kelgan mehmon ham, olib kelmagan mehmon ham bir xilda xushmuomalalik bilan kutib olinadi. Sovg‘aning katta-kichikligiga qarab muomala qilish yaramaydi.

2- topshiriq: Rus tiliga tarjima qiling. Rus va o‘zbek tilida ega va kesimning ifodalanishini taqqoslang.

Bilasizmi?

Sovgʻaning suvenir, tuhfa va taqdim turlari mavjud. Suvenir soʻzi aslida turkcha “sevinur”, soʻzidan olingan boʻlib, kishini sevintirish uchun tortiq qilinadi. Suvenir sifatida avtoruchka, toʻgʻnogʻich va boshqa bezaklar, qoʻgʻirchoq yoki oʻyinchoq beriladi.

Tuhfa toʻyga, yangi uyga, tavallud kuniga qarindoshlar, doʻstlar yoki hamkasblardan sovgʻa qilinadi. Tuhfa qilib soat, uy jihozlari, televizor, fotoapparat kabilar beriladi. Taqdim esa ziyofat, mehmondorchilik, tugʻilgan kun munosabati bilan beriladi. Ayniqsa ayollarga guldasta yoki atir – upa koʻproq taqdim etiladi.

INSON ODOBI BILAN GOʻZAL

GAPNING IKKINCHI DARAJALI BOʻLAKLARI

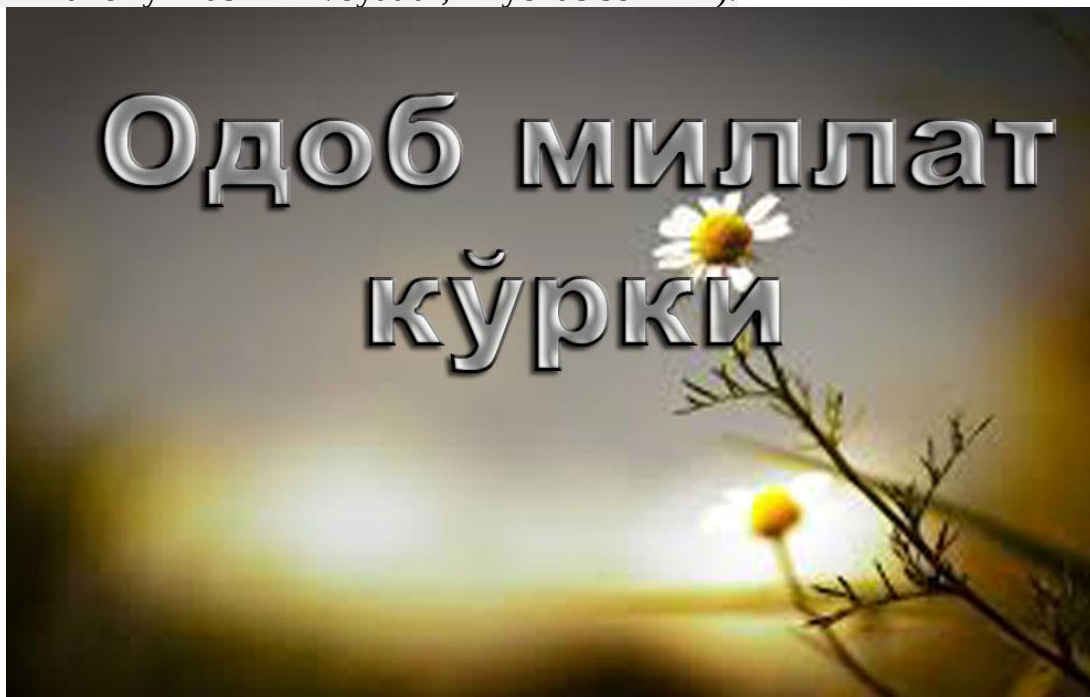
Inson odobininig eng muhim koʻrinishlaridan biri bu ilmni hurmat qilishidir, ilmni hurmat qilgan kishi esa, albatta, ustozini hurmat qiladi. Odob-boylik, uni hayotda qoʻllash-komillikdir. Chiroyli odob, kishi xulqi insonga berilgan eng katta neʼmatlardan biridir. Chiroyli odobga ega boʻlgan odam oʻsha xulqidan ishlata bilishi, yaʼni odamlar bilan yaxshi muomala qilishi, ochiq koʻngil, mehribon oʻz navbatida, aqlli, uddaburon boʻlishi va boshqa sifatlarni koʻrsata bilishi komillik, yetuklik belgisi hisoblanadi.

"Sizlar odamlarni mol-dunyolaringiz bilan mamnun qila olmaysizlar, balki ochiq yuz va yaxshi xulqlaringiz bilan minnatdor qilishlaringiz mumkin", deyiladi hadisda. Zero, ilmni va ilm ahlini hurmat qilish odobli kishilarning fazilatlaridandir. Shu bilan birga bir-biriga nisbatan yaxshi muomalada boʻlmoq, har qanday holatda ham oʻzini tuta bilmoq, oʻzgalarni ham oʻzidek hurmat qilmoq inson odobinini asoslari yisoblanadi.

Rizoiddin ibn Faxriddin "Ahli ayol" kitobida Inson odobininig eng muhim koʻrinishlaridan biri bu ilmni hurmat qilishidir, ilmni hurmat qilgan kishi esa, albatta, ustozini hurmat qiladi. Odob-boylik, uni hayotda qoʻllash-komillikdir. Chiroyli odob, kishi xulqi insonga berilgan eng katta neʼmatlardan biridir. Chiroyli odobga ega boʻlgan odam oʻsha xulqidan ishlata bilishi, yaʼni odamlar bilan yaxshi muomala qilishi, ochiq koʻngil, mehribon oʻz navbatida, aqlli, uddaburon boʻlishi va boshqa sifatlarni koʻrsata bilishi komillik, yetuklik belgisi hisoblanadi.

Rizoiddin ibn Faxriddin "Ahli ayol" kitobida yozadi: "Odam bolasining bahosi, qadru hurmati axloqiga qarab bilunur. Goʻzal axloqli kimsalar eng moʻtabar boʻlib, axloqsizlar esa xalq qoshida qadrsiz boʻlurlar. Odam bolasinining yosh chogʻida oʻrgangan odobi qabriga qadar birga yoʻldosh boʻlib boradir. Shuning uchun goʻzal axloqni yosh vaqtida oʻrgatish kerak. Goʻzal axloq har bir kishi uchun ham zarur, biroq? qizlar uchun koʻproq zarurdir. Axloqsiz qizlar xalq orasida yaxshi ism chiqara olmaslar, eʼtiborlari ham boʻlmas. Goʻzal xulqlarning onasi hayo ila iffatdir. Bir qizda agar hayo ila iffat boʻlsa, unda barcha yaxshi xulqlar jam boʻladi".

Abdulloh ibn Umar raziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: Rasululloh s.a.v ansorlari oldidan o'tayotgan edilar, bir ansoriy birodariga uyalishdan qaytarib nasihat qilib turgan edi. (Ya'ni juda qattiq hayoli bo'lma! O'zingga qiyin bo'ladi, deb). Rasululloh s.a.v "Buni o'z holiga qo'ygin. Chunki hayo iymondandir", dedilar. (Imom Buxoriy Muslim rivoyatlar, "Riyoziy solihin").

Umar ibn Xattob (r.a): "Avval odob, so'ng ta'lim beringlar", dedilar. Abu Abdulloh Balxiy: "Nafsning odobi ilmning odobidan ko'proq, ilmning odobi ilmninig o'zidan kattaroq", deganlar. Abdulloh ibn Muborak aytadilar: "Agar menga, bir kishida avvalgilari oxirgilarninig ilmi bor, deb sifatlashsayu, unda odob bo'lmasa, u bilan uchrashmaganimga afsuslanmayman, agar bir kishi haqida nafs odobi bor deb eshitsam, unga yo'liqishni orzu qilaman, uchrashmasam afsuslanaman". ("Bo'stonul orifin", Abu Lays Samarqandiy). Ibn Sino inson hayo to'g'risida shunday degan: "Insonda doim turadurg'on husn ila latofat hayo ila ibodur. Hayosiz yuz jonsiz jasad kabidir". Abu Nasr Farobiy esa inson o'zining yaxshi odobi bilan baxt-saodatga erishishi mumkin, deydi. O'tgan asrimizning yirik ma'rifatparvarlaridan bo'lmish Abdulla Avloniy inson barkamolligi uning aqli, jismoniy sog'lomligida hamda odob va xush xulqida, deb biladi. Abdulla Avloniy axloq – bu xulqlar majmuasidir, ammo yaxshi xulq o'z o'zidan paydo bo'lmaydi. Uning shakllanishi uchun ma'lum bir sharoit, tarbiya kerakligini aytadi. Tarbiyaninig bola kamolotida tutgan o'rni to'g'risida shunday deydi.

Temirchining bolasi tarbiya topsa bo'lar olim,

Buzilsa xulqi, Luqmon o'g'li bo'lsa ham, bo'lg'usi zolim!

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, odob – millatimiz ko'rki, hayotimizninig mag'zidir, degan xulosaga kelish mumkin.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari bosh bo'laklarga tobe bo'lib, ularni to'ldirib, aniqlab, izohlab keladi. Ikkinchi darajali bo'laklar 3 xil: **to'ldiruvchi, aniqlovchi va hol**. Gapdagi biror bo'lakni to'ldirib, unga boshqaruv yo'li bilan tobe holatda bog'langan bo'lak **to'ldiruvchi** deyiladi. To'ldiruvchi asosan felkesimga bog'lanadi: *Men bu **gapni** ukamdan eshitdim.*

To'ldiruvchi ikki xil bo'ladi: **Vositasiz to'ldiruvchi** harakatni o'ziga qabul qilgan, harakat bevosita o'ziga o'tgan predmetni bildiradi va kimni?nimani?qayerni? so'roqlariga javob bo'ladi. Bu to'ldiruvchi ko'pincha tushum kelishigi shaklidagi so'z bilan ifodalanadi, bunda u harakatni butunlay o'ziga qabul qilgan predmetni ifodalaydi:

1. Ot va olmosh bilan: *Yosh havaskorlar **ashulani** zavq bilan aytdilar.*
2. Otlashgan so'zlar bilan: ***Bo'linganni** bo'ri yer.*
3. Ibora bilan: *O'ziga birovning oz-moz **til tekkizganini** ko'tarmasdi.*

Vositali to'ldiruvchi kimga? nimaga? kimda? nimada? kimdan? nimadan? kim bilan? nima bilan? kim haqida? kabi so'roqlarga javob bo'ladi va quyidagicha ifodalanadi: 1) Ot yoki olmosh bilan: *Ravshan **sen** bilan boradi.* 2) Otlashgan so'z bilan: ***Yaxshiga** yondash, **yomondan** qoch.* 3) Ibora bilan: ***Og'zi bo'shga** ishonib bo'lmaydi.* Gapdagi biror bo'lakning belgisini yoki bir narsa buyumning boshqasiga qarashli ekanligini bildirgan bo'lak **aniqlovchi** deyiladi. ***Qattiq** sovuq, **mayda** qor yog'yapti. Qovunning **og'iri** shirin bo'ladi.*

Aniqlovchi

ikki xil bo'ladi: **Sifatlovchi - aniqlovchi** predmetning belgisini, miqdorini, tartibini bildiradi va qanday? qanaqa? qaysi? qancha? nechanchi? necha? qayerdagi? kabi so'roqlarga javob bo'ladi. Sifatlovchi-aniqlovchi tomonidan aniqlangan bo'lak **sifatlanmish** deb yuritiladi. Sifatlovchi va sifatlanmish bitishuv yo'li bilan bog'lanadi: ***Notanish kishi** unga qaradi.*Sifatlovchi-aniqlovchi quyidagicha ifodalanadi:

1. Sifat, son, olmosh, sifatdash, ravish, taqlid so'z bilan: *Biz **serjun** va **sergo'sht** qo'ylarni ko'paytiraypmiz.* 2. Ot bilan: ***Asfalt** yo'ldan mashinalar g'iz-g'iz o'tib turibdi.* Bunday aniqlovchilar ba'zan majoziy (ko'chma) ma'noni ifodalashi mumkin: ***Kumush** choyshab yopib dalalarga|... 3. Ibora bilan: Unda **og'zining tanobi qochadigan** odat bor.* 4. So'z birikmasi bilan (sifatlovchi va sifatlanmish, qaratuvchi va qaralmish, to'ldiruvchi va to'ldirilimish, hol va hollanmish birikmalari sifatlovchi-aniqlovchi bo'lib keladi): ***U birinchi kungi** ishni yakunladi. **Ukamning uyidagi** mollarni ham olib ketishibdi. **Qaratqich aniqlovchi** biror narsa tegishli, qarashli bo'lgan shaxs yoki predmetni bildiradi va kimning?nimaning?qayerning? so'roqlariga javob bo'ladi. Qaratqich-aniqlovchi tomonidan aniqlangan bo'lak **qaralmish** deb yuritiladi. Qaratqich va qaralmish moslashuv orqali birikib, shaxs va sonda albatta moslashgan bo'ladi: ***Odanning** qo'li gul.* Qaratqich aniqlovchi, odatda quyidagicha ifodalanadi: 1. Qaratqich kelishigidagi ot, olmosh bilan: ***Gulnor yigitning** so'zlarini diqqat bilan tingladi.* 2. Qaratqich kelishigidagi otlashgan*

soʻzlar bilan: **Oʻnning** yarmi besh. 3. Ibora bilan: **Ogʻzi boʻshning** ichida gap yotmas. Koʻpincha feʼl-kesimga bogʻlanib, uning belgisini bildirgan boʻlak **hol** deb ataladi: *Minbarga notiqalar **birin** - **ketin** chiqqa boshladilar.* Hol baʼzan feʼldan boshqa turkumga ham bogʻlanadi: ***Koʻchada** odam koʻp.* Hol maʼnosiga koʻra quyidagi turlarga boʻlinadi: 1. **Oʻrin holi** qayerga? qayerdan? qayoqqa? qayerdan? Kabi soʻroqlarga javob boʻladi va koʻpincha oʻrin ravishi, ot, olmoshlar bilan ifodalanadi: *Bolalar **koʻchaga** chiqib ketishdi. U **orqadan** qochdi.* 2. **Payt holi** qachon? qachongacha? qachondan beri? qay vaqt? Kabi soʻroqlarga javob boʻladi va koʻpincha ot, payt ravishi, olmosh, payt ravishdoshi, sifat-dosh, harakat nomi, son, sifat bilan ifodalanadi: *Imtihonlar **yozda** boʻladi. **Bugun** maktabning yonidan oʻtdim. **Shunda** men bir sapchib tushganman. **Qoʻlim boʻshida** oʻqiyman. Yigʻilish **uchda** boʻladi.* 3. **Miqdor holi** qancha? qanchalab? nechalarab? necha marta? kabi soʻroqlarga javob boʻladi va koʻpincha miqdor - daraja ravishlari, son, sifat va miqdor - daraja maʼnosini bildirgan soʻz birikmalari bilan ifodalanadi: *Men **juda koʻp** qaygʻurdim. **Oʻn marta** eshitgandan, **bir marta** koʻrgan afzal. Bular **qop-qop** terib qoʻyishdi. Men **oʻylagan darajada** qilisharmikan?*

Topshiriqlar

1-topshiriq: Ikkinchi darajali boʻlaklarni aniqlang va ajratib koʻrsating.

Nodonlik — bedavo kasallikdir

Til – soʻzlovchi istagini eshituvchiga yetkazuvchi tarjimondir. Xayr– saxovat ham mardlik sanaladi. Ishi yurishmaganni tahqirlama. Yaxshi bilmagan narsasiga uringan kishi sharmanda boʻladi. Xato sodir boʻlmasligi uchun donishmandlar qayta - qayta kuzatish va ziyon yetish imkoniyatidan saqlashni tavsiya qilganlar. Kishining koʻngli kelishgan va tartibli har bir narsaga qiziqadi, tartibsiz narsadan nafratlanadi. Neʼmatning qadri u yoʻqolgandan keyingina bilinadi.

2-topshiriq: Matnni oʻqing va

Ilm fazilatlar haqida

Bilginki, hayotiy maishatingni yaxshilaydigan va ishlaringni haqiqiy toʻgʻri yoʻlga soladigan eng ulugʻ vosita bu ilmdir. Ilm buyuk qadrga va oily fazilatga ega. Sen ilm tufayli oliy sharafiga, ulugʻlikka va orzu – istaklarga yetishasan. Ilm kasb va fazilatlarining eng afzali, ilm oʻrganuvchi esa shu toifaning ulugʻrogʻidir. Ilm orqali yaxshi-yomonni taniysan, halolharomning farqiga borasan, doʻstlik va qarindosh-urugʻning fazilatlarini anglaysan, qonun-qoidalarini tushunusan, haq- huquqlaringni bilasan. Ilm shunday boylikki, u sening aqlingni mustahkamlaydi, xulqingni poklaydi, tabiatni tozalaydi, izzatingni oshiradi. Ilm sening hayotingga tahsinga sazovor boʻladigan yangiliklar olib kiradi, yozishga, ijod qilishga, tasnif etishga sharoit yaratadi, bu bilan esa seni kamolga etkazib, umrini boqiy qiladi. Ilm oʻrganib,

ilmga amal qilmagan kishi yer haydab, uni ekmagan kishiga o'xshaydi. Ilmsiz inson - mevasiz daraxt. Ilm bir Xazina bo'lsa, bu Xazina kaliti - savol! Ilm - inson ziynati. («Otalar so'zi»).

Lugʻat

maishat - жизнь, наслаждение

fazilat — достоинство

afzal - лучший, предпочтительный

izzat - почестъ, почтение

tasnif - классификация

boqiy - вечный, бессмертный

xazina - сокровищница, клад

ziynat-украшение

SHAXSIY HUJJATLAR BILAN ISHLASH GAPNING TUZILISHIGA KO'RA TURLARI

Hujjat ish yuritishning asosi. Hujjatchilik tarixi. Normativ (me'yoriy) hujjat tushunchasi. Hujjat aylanishi. Elektron hujjatlar

Vazirlar Mahkamasining 2012-yilda respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2013-yilgi iqtisodiy dasturning asosiy ustuvor vazifalariga bag'ishlangan yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish sohasida kerakli chora-tadbirlarni va loyihalarni amalga oshirish lozimligini ta'kidlab o'tdi. Yig'ilish yakuni bo'yicha mamlakatda “Elektron hukumat” tizimini shakllantirish Konsepsiyasi va kompleks dasturini ishlab chiqishni jadallashtirish bo'yicha tegishli qaror qabul qilindi.

Elektron hujjat aylanish tizimi «Elektron hukumat» ning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Chunki ushbu tizimning muvaffaqiyatli yo'lga qo'yilishi nafaqat davlat hukumati va boshqaruvi organlari, xususiy sektor va aholi o'rtasidagi samarali hamkorlikni ta'minlaydi, balki mamlakatda axborot jamiyatini shakllantirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 4-maydagi №126-sonli «Vazirlar Mahkamasining Ijro etuvchi apparatida, davlat va xo'jalik boshqaruvi, mahalliy davlat hokimiyati organlarida yagona himoyalangan elektron pochta va elektron hujjat aylanishi tizimini joriy etish hamda ulardan foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida» gi qarorini qabul qilinishi elektron hujjat aylanish tizimini O'zbekistonda tadbiq etishning muhim bosqichi bo'ldi. Mazkur qarorni ijro etish doirasida «UNICON.UZ» markazi tomonidan vazirlik va idoralarni yagona

himoyalangan «e-Hujjat» tizimiga uzviy bog'lash bo'yicha ishlar olib borilib, hozirgi kunda 150 dan ziyod tashkilotlar ushbu tizimga bog'landi.

Yuqorida zikr etilgan Vazirlar Mahkamasining qaroridan kelib chiqqan vazifalarni sifatli ijrosini ta'minlash maqsadida «UNICON.UZ» markazi O'zbekiston Respublikasi Hukumati va BMT Taraqqiyot Dasturining «Mahalliy boshqaruv tizimini qo'llab-quvvatlash: fuqarolik ishtiroki va hamkorlik» qo'shma loyihasi ko'magida «e-Hujjat» tizimini takomillantirdi.

Qo'shma loyiha tomonidan Jizzax va Namangan viloyatlarida «e-Hujjat» tizimini tadbiq etish, eski tizimda mavjud kamchiliklarni tahlil qilish, tizimni qo'llash uchun AKT texnik jihozlarini sotib olish va o'rnatish hamda «e-Hujjat» ning yangi versiyasini yaratish bo'yicha tegishli tavsiyalar ishlab chiqishda amaliy yordam ko'rsatildi.

«Hujjat» tizimining yangi versiyasi zamonaviy platforma bazasi asosida sanoat standartlari va texnologiyalarini hisobga olgan holda tizim qonuniy elektron hujjatlarni ayirboshlash, mavjud ish yuritish tizimi va tashkilotlarda qaror qabul qilish jarayonlarini avtomatlashtirish va takomillashtirish, yagona qayd qilish tizimini yaratish hamda hujjatlarni tizimlashtirish va ularning ijrosini nazorat qilishga qaratilgan.

«Hujjat» tizimi platformasi boshqa elektron hujjat aylanish tizimlariga moslikni hamda vazirliklar, davlat idoralari va tashkilotlarida mavjud yoki yangi ishga tushirilgan dasturlar bilan uyg'unlikni ta'minlaydi.

Mustaqil davlatimizning asosiy qonuni konstitutsiyamizda “Davlat tili haqida”gi Qonun va boshqa rasmiy hujjatlarda o'zbek tilining huquqiy maqomi va istiqboli aniq ko'rsatib berilgan.

O'zbek tili Davlat tili maqomini olgach, hujjatlarning barchasi o'zbek tilida yuritilmoqda. Endi O'zbekistonda yashovchi va faoliyat ko'rsatuvchi fuqorolar qanday kasb egasi bo'lishlaridan qat'i nazar ishlab chiqarishning barcha sohalarida, albatta, o'zbek tilidagi hujjatlarga duch keladilar. «O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida»gi Qonunning 19-moddasida: «Muassasalar, tashkilotlar va jamoat birlashmalari muhrlari, tamg'alari, ish qog'ozlarining matnlari davlat tilida bo'ladi», deb belgilab qo'yilganligini inobatga olsak, bu borada ko'pgina amaliy ishlarni bajarishga to'g'ri keldi. Bugungi kunda iqtisodiy islohotlarni jadal amalga oshirishda yozma manbalarning, hujjatlarning roli beqiyosdir.

Bobilning miloddan avvalgi 1792-1750-yillardagi shohi Xammurapining adolatpesha qonunlar majmui, undan ham qadimroq shoh Ur-Nammu (miloddan avvalgi 2112-2094-yillar)ning qonunlari va boshqa manbalarning mavjudligi «hujjatlar» deb ataladigan tartibot vositalarining nechog'li olis va murakkab tarixga ega ekanligini ko'rsatadi.

Albatta, kishilik jamiyatining taraqqiyoti, ijtimoiy- iqtisodiy tuzumlarning almashina borishi, aniqrog'i, kishilar o'rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarning shakllanishi barobarida hujjatlar ham takomillashib borgan. Bugungi kunda fanga tariximizning turli davrlarida o'rxun- enasoy, so'g'd, eski uyg'ur, arab va boshqa yozuvlarda bitilgan juda ko'plab hujjatlar, umuman, yozma manbalar ma'lum.

Sharqda X-XIX asrlarda yorliq, farmon, noma, bitimlar, arznoma, qarznomalar, vasiqa, tilxat yoki mazmunan shunga yaqin hujjatlar nisbatan keng tarqalgan. Yorliqlar mazmunan xilma-xil bo'lgan: xabar, tavsif, farmoyish, bildirish, tasdiqlash va h.k. Bu o'rinda To'xtamishxonning 1393-yilda polyak qiroli Yag'aylaga yo'llagan yorlig'i, Temur Qutlug'ning 1397-yildagi yorlig'i, Zahiriddin Boburning otasi Umarshayx Mirzoning marg'ilonlik Mir Sayid Ahmad ismli shaxsga 1469-yilda bergan yorlig'i, Toshkent hokimi Yunu Peterburgga - Rossiya podshosiga o'z elchilari orqali yuborgan yorlig'i va boshqalarni eslab o'tish mumkin.

O'rta Osiyo hududidan topilgan qadimgi madaniy obidalar, turli moddiy jismlarga bitilgan ma'lumotnomalar ajdodlarimizning qadimdan o'ziga xos hujjatchilik an'alariga rioya qilganliklaridan dalolat beradi. O'rta asrlarda ish yuritish huquqiy maqomga ega bo'ldi, davlat mahkamasida munshaot tizimi shakllandi va qator hujjat turlari paydo bo'ldi.

O'zbek tilining rasmiy idoraviy til sifatida qo'llanishi qoraxoniylar hukmronligi davrida boshlandi. XX asrdan so'ng o'zbek xonlari va amirlari saroylarida yozilgan turli xil hujjatlar o'ziga xos mazmuni, muayyan tartibi va nutqiy qolipi bilan ajralib turadi. Sho'ro hukmronligi davrida o'zbek va rus tillarida ish yuritish huquqi qonunlashtirilgan bo'lsa-da, amalda o'zbek tilining ijtimoiy mavqei past edi. Ma'lumki, tariximizda saroy va umuman yirik mahkamalarda yozuv ishlarini olib boruvchilar "munshiy" (arabcha) deyilgan.

Hujjat – rasmiy uslubda yozilgan, imzolangan, kelishuv va rozilik belgilari olingan, davlat standart talablariga javob beradigan qog'ozlardir. Hujjat matni aniqlik, ixchamlik, lo'ndalik, mazmuniy to'liqlik kabi talablarga javob berishi kerak. Hujjatlar matniga qo'yiladigan eng muhim talablardan yana biri – xolislik. Bu talablarga javob bermaydigan hujjat chinakam hujjat bo'la olmaydi, bunday hujjat ish yuritish jarayoniga xalaqit beradi, uning samaradorligini keskin pasaytiradi.

Hujjatchilik tilining o'ziga xos uslubi, mazmuniy to'liqlikdan iborat zaruriy sifatlar, o'ziga xos so'z qo'llash, morfologik va sintaktik xususiyatlar orqali ta'min etiladi. Hujjatlar o'ziga xos uslubga ega. Hujjatda ot va fe'lga tegishli so'zlar ko'proq qo'llaniladi. Sintaktik xususiyatidan kelib chiqib asosan, darak va buyruq gaplar ishlatiladi. Hujjatlar tilida turg'unlashgan, qoliplashgan so'z birikmalaridan ko'proq foydalaniladi. Masalan, buyruqda quyidagicha qoliplashgan tuzilmalar qo'llanishi mumkin:

- "... so'm maosh bilan ... lavozimiga tayinlansin";
- "... o'z xohishiga ko'ra ... lavozimidan bo'shatilsin";
- "... boshqa ishga o'tganligi munosabati bilan ... lavozimidan bo'shatilsin";
- "... ga ... dagi faol va samarali ishtiroki uchun tashakkur e'lon qilinsin";
- "... ga o'z bo'limida intizomni bo'shashtirib yuborganligi uch hayfsan e'lon qilinsin

Yoki xizmat yozishmalarida mana bunday qoliplashgan so'zlardan foydalanish mumkin:

- "Sizga ...ni ma'lum qilamiz"; "Sizga ...ni bildiramiz"; "Sizga ...ni eslatamiz";

• “. . . yordam tariqasida . . .”, “. . . munosabat bilan . . . ”qaroriga muvofiq ravishda . . .”

• “. . . ga zavod ma'muriyati qarshi emas”; “. . . ga zavod kafolat beradi” va h.k.

O'zbek tilidagi hujjatchilik takomillasha borгани sari, bunday qoliplashgan birikmalar ham ko'payib, mukammallashib boradi. Buning natijasida hujjatlarni tuzish va rasmiylashtirish ishi ham bir qadar yengillashadi. Ana shu qoliplashgan birikmalarning ishtirokiga ko'ra, hujjatchilar “hujjatlar yozilmaydi, balki tuziladi” deydilar.

Yozma nutq:

“Hujjatlar tarixi” mavzusida matn tuzish. Ish yuritish terminlarining lug'atini tuzish.

Mustaqil ta'lim

- 1. Ish yuritish hujjatlarining qanday ahamiyati bor?
- 2. Hujjatlar tarixi haqida nimalarni bilasiz?
- 3. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi qonuni 8-14-moddalarini o'qib o'rganing

Hujjatlarning tasniflanishi. Hujjat rekvizitlari. Hujjat tayyorlashning asosiy qoidalari

Hujjatshunoslikda hujjatlar bir necha jihatlariga ko'ra tasnif qilinadi. Tasnifnomada mutlaqo bir xil guruhlantirish mavjud bo'lmasa-da, har qalay ularni bir qadar yagonalashgan holda guruhlantirish mumkin. Hujjatshunoslikdagi ana shu an'anaga ko'ra ish yuritishdagi hujjatlar quyidagicha tasniflanadi: 1. Tuzilish o'rniga ko'ra ichki va tashqi hujjatlar farqlanadi: **Ichki hujjat** – muassasa yoki korxonani o'zida tuziladigan va shu korxona ichida foydalaniladigan hujjatlardir. Bularga xodimning shaxsiy varaqasi, majlis bayonnomasi, ichki buyruq va boshqalar kiradi.

Tashqi hujjat – korxonaga, boshqa tashkilot va ayrim shaxslardan keladigan hujjatlardir. Bularga taklifnoma, ishonchnoma, yo'riqnoma, kafolat xati, tavsiyanoma va boshqalar kiradi. 2. Mazmuniga ko'ra sodda va murakkab hujjatlar farqlanadi:

Sodda hujjat – bir masalani o'z ichiga oladigan hujjatdir. Bularga ariza, e'lon, tilxat, kafolat xati va boshqalar kiradi.

Murakkab hujjat – bir necha masalani o'z ichiga olgan hujjatdir. Bularga shartnomalar ma'lumotnoma, rejalashtirilgan hisobot hujjatlari va boshqalar kiradi. 3. Mazmun bayonining shakli jihatidan xususiy, namunaviy, qolipli hujjatlar farqlanadi.

Xususiy hujjatlar – tashkilotlarda matnning o‘ziga xosligi, betakrorligi, mazmun bayoni erkin bo‘ladigan hujjatlardir. Bularga xizmat, so‘rov, iltimos, javob, kafolat, axborot xatlariva boshqalar kiradi. **Namunaviy hujjatlar** boshqaruvning muayyan bir vaziyatlari bilan bog‘liq, bir-biriga o‘ xshash va ko‘p takrorlanadigan masalalar yuzasidan tuzilgan matnlarni o‘zichiga oladigan hujjatlardir. Bularga tavsiyanoma, ariza, e‘lon, taklifnoma va boshqalar kiradi.

Qolipli hujjatlar – odatda, oldindan tayyorlangan bosma ish qog‘ozlariga yoziladigan hujjatlardir. Bu tur hujjatlarga nisbatan ko‘pincha «yozmoq» emas, balki «to‘ldirmoq» so‘zi ishlatiladi. Bularga ish haqi yoki yashash joyi haqidagi ma‘lumotnomalar, mehnatga layoqatsizlik varaqasi, ayrim dalolatnomalar, xizmat safari guvohnomalari va boshqalar kiradi. 4.Tegishlilik jihatiga ko‘ra xizmat (rasmiy) va shaxsiy hujjatlar farqlanadi: **Xizmat (rasmiy) hujjatlari** – tayyorlanishiga ko‘ra tashkilot yoki mansabdor shaxslarga tegishli hujjatlardir. Bularga ishga qabul qilish buyruqlari va boshqalar kiradi.

Shaxsiy hujjat – yakka shaxs tomonidan yoziladigan, ularning xizmat faoliyatlaridan tashqaridagi yoki jamoat ishlarini bajarish bilan bog‘liq masalalarga tegishli bo‘ladigan hujjatlardir. Bularga *shaxsiy ariza, shikoyat* va boshqalar kiradi.

Hujjat tayyorlanish xususiyatiga foydalanish

Darajasiga ko‘ra turlari

Hujjatlarning tayyorlanish xususiyati va darajasi ham benihoya katta. Bu jihatigako‘ra hujjatlar quyidagicha tavsiflanadi:

Asl nusxa – asli birinchi rasmiy nusxasidir.

Nusxa – asl nusxaning aynan qayta ko‘chirilgan shakli, uning o‘ng tomonidagi yuqori burchagiga «Nusxa» degan belgi qo‘yiladi.

Ikkinchi nusxa – asl nusxa yo‘qolgan hollarda hujjatning ikkinchi nusxasi (dublikati) beriladi va u asl nusxa bilan teng huquqlidir.

Ko‘chirma nusxa ba’zan muayyan hujjatga emas, uning bir qismiga ehtiyoj tug‘iladi, bunda ko‘chirma olinadi. Nusxa va ko‘chirmalar notarius, kadrlar bo‘limi va shu kabilartomonidan tasdiqlangach huquqiy kuchga ega bo‘ladi. **Erkin nusxa** – hujjatda axborot to‘la ifodalansa- da, u asliga muvofiq kelmaydi. Erkin nusxada muhro‘rniga “muhr” deb, imzo o‘rniga “imzo” deb, gerb o‘rniga «gerb» deb yozib qo‘yiladi. Aksar hujjatlar dastlab qoralama nusxada tayyorlanadi, bu hujjat tayyorlovchining qo‘lyozma yoki mashinalangan dastlabki nusxasidir. Bu nusxa tuzatilib, qayta ko‘chirilishi mumkin. Qoralama hujjat huquqiy kuchga ega emas.

Hujjat qat’iy belgilangan rekvizitlar tarkibiga ega bo‘lishi, ularning joylashish varasmiylashtirish tartiblari 6,38-90 GOST ga muvofiq kelishi kerak. Hujjatlarni tayyorlash borasida bugungi kunda shakllangan umumiy qoidalarga ko‘ra, boshqaruv hujjatlari zaruriy qismlar (rekvizitlar)ning belgilangan majmuiga va ularning barqarorlashgan joylashish tartibiga ega. Tashkiliy-farmoyish hujjatlari zaruriy qismlarining to‘liq, ro‘yxati quyidagicha:

1. O‘zbekiston Respublikasining gerbi.
2. Tashkilot yoki korxonaning ramziy belgisi (emblemasi).
3. Mukofot tasviri.
4. Vazirlik yoki yuqori idoraning nomi.
5. Muassasa, tashkilot yoki korxonaning nomi.
6. Tarkibiy tarmoqning nomi.
7. Aloqa muassasasining shartli raqami (indeksi), tashkilot yoki korxona manzili, telefon raqami, faks raqami, bankdagi hisob-kitob raqami.
8. Matn sarlavhasi.
9. Sana.
10. Shartli raqam.
11. Keladigan hujjatlarning sanasi va shartli raqamiga havola.
12. Tuzilgan yoki nashr qilingan joyi.
13. Hujjatni oluvchi (adresat).
14. Tasdiqlash ustxati.

15. Munosabat belgisi (rezolyutsiya).
16. Hujjat turining nomi.
17. Nazorat haqida qayd.
18. Matn
19. Ilova mavjudligi haqidagi qayd.
20. Imzo.
21. Kelishuv ustxati.
22. Rozilik belgisi (viza).
23. Muhr
24. Nusxaning tasdiqlanishi haqidagi qayd.
25. Ijrochining familiyasi va telefon raqami.

Hujjatning bajarilganligi va uni hujjatlar yig'ma jildiga yo'naltirilganligi haqidagi qayd. Axborot mashinaga ko'chirilganligi haqidagi qayd. Hujjat kelib tushganligi haqida qayd. Albatta, hujjatning har bir turi mazkur zaruriy qismlarning barchasini o'z ichiga olmaydi. Hujjatning muayyan turiga muvofiq ravishda bu qismlarning ayrim bir turkumi huquqiy talablarni ta'minlash darajasida qo'llanadi. Shu narsa ham muhimki, ayni qismlarning hujjatda joylashishida qat'iy tartib mavjud, ular joylashishidagi qat'iy ketma-ketlik hujjatning huquqiy kuchini ta'minlash, hujjatni zudlik bilan ishlash, bajarish, undan osonlik bilan foydalanish uchun muhimdir.

Mazkur 29 ta zaruriy qismning o'ntasi nisbatan ko'p qo'llanadi, shuning uchun ular asosiy zaruriy qismlar deb ham yuritiladi: hujjat muallifi (muassasa nomi yoki shaxsiy hujjatda imzo quyuvchi shaxs), hujjat turining nomi, sarlavha, hujjatni oluvchi (adresat), kelishuv va rozilik belgilari, matn, tasdiqlash, imzo, muhr, ilova mavjudligi haqidagi qayd.

Yozma nutq:

Ish yuritish hujjatlarning ro'yxatini tuzish. Ularni klaster shaklida tasniflash.

Mustaqil ta'lim

Savol va topshiriqlar:

1. Ichki va tashqi hujjatlarning farqi nimada?
2. Sodda va murakkab hujjatlar qanday farqlanadi?
3. Xususiy hujjatlar haqida nima bilasiz?
4. Namunaviy hujjatlar qanday bo'ladi?
5. Qolipli hujjatlar haqida fikringiz qanday?
6. Qoralama, asl nusxa, ikkinchi nusxa (dublikat) va ko'chirma hujjatlarning farqi nimada?

Gapning tuzilishiga ko'ra turlari

Gaplar tuzilish jihatdan ikki xil bo'ladi. Ular o'zaro grammatik asoslar miqdoriga ko'ra farqlanadi: 1. Sodda gaplarda bitta ega va kesim munosabati, ya'ni bitta grammatik asos mavjud bo'ladi: **Dars erta boshlandi. Bugun yomg'ir yog'madi. Bahor keldi.** Ba'zan soda gap egasiz, faqat bitta kesimdan iborat bo'lib, boshqa bo'laklar shu kesim atrofiga birlashadi: *Bugun Moskvadan ukam bilan uchib*

keldim. Sodda gaplar grammatik asosiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi (grammatik asos – bu ega va kesimdir): 1) bir bosh bo'lakli gaplarning grammatik asosida bir bosh bo'lak mavjud bo'ladi: *Ota-onalarga yordam berdik.* 2) ikki bosh bo'lakli gaplarning grammatik asosida har ikkala bosh bo'lak ham, ya'ni ega va kesim ham qatnashadi: *Biz maktabga bordik.* 1.Yig'iq ikki bosh bo'lakli gaplar tarkibida bosh bo'laklarga mavjud bo'ladi: *O'quvchilar yig'ildilar.* Ba'zan ega va kesim birikma bilan ifodalanib, kengayib keladi va ikkinchi darajali bo'laklar borgan o'xshab ko'rinadi, lekin bu gaplar ham yig'iq gaplar hisoblanadi: *Yigit ham shunaqa bo'ladimi? Ikki dugona termilib qolishdi.* Yoyiq ikki bosh bo'lakli gaplar tarkibida bosh bo'laklardan tashqari, ikkinchi darajali bo'laklar ham qatnashadi: *O'quvchilar maktab zaliga yig'ildilar.* **Qo'shma gap va uning turlari.** Ikki yoki undan ortiq sodda gapning mazmun, grammatik va ohang jihatidan birikuvidan tuzilgan gap qo'shma gap deyiladi: Eshik sekin ochildi, Qalandarovning yuzi ko'rindi. Sodda gap tarkibida bitta ega va kesim birligi ishtirok etsa, qo'shmagap tarkibida ikki va undan ortiq ega va kesim birligi qatnashadi. Qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplar o'zaro bog'lovchilar, yuklamalar, ko'makchilar va fe'l shakllari hamda ohang orqali bog'lanadi. Mazmun munosabati va bog'lovchi vositalarining qo'llanishiga ko'ra qo'shma gaplar 3 xil bo'ladi: ***bog'langan qo'shma gaplar, ergash gapli qo'shma gaplar va bog'lovchisiz qo'shma gaplar.***

Ergash gapli qo'shma gaplar: Birdan ortiq sodda gaplarning mazmun jihatdan tobe-hokim munosabati asosida, ya'ni birining boshqasiga ergashishidan tuzilgan qo'shma gap ergash gapli **qo'shma gap** deyiladi: *Ildiz oziq bersa, novdako'karar.* Ergashgan qo'shma gapda bosh gap va ergash gap bo'ladi. Ergash gapli qo'shma gapning o'zbek tilida 14 turi mavjud: 1. **Ega ergash gap** bosh gapdagi olmosh bilan ifodalangan egani izohlagan ergash gapdir. Ega ergash gap **-ki** bog'lovchisi va fe'lning shart mayli qo'shimchasi **-sa** hamda so'roq va ko'rsatish olmoshlari (*kimki – u, kimki – o'sha, kimki- o'zi, nima – o'sha, nimaiki – hammasi*) yordamida bog'lanadi: **Kimki** yomonlar suhbatidan qochsa, u yaxshilar suhbatiga erishadi. 2. **Kesim ergash gap** bosh gapdagi olmosh bilan ifodalangan kesimni izohlagan ergash gap bo'lib, u bosh gap bilan birgalikda kesim ergash gapli qo'shma gapni hosil qiladi: *Uch og'a-ini botirlarning eng yaxshi fazilati shuki, ular xalqdan ajralib qolishni istamaydilar.*

3. **To'ldiruvchi ergash gap** bosh gapdagi ko'rsatish olmoshi bilan ifodalangan to'ldiruvchini izohlagan ergash gapdir. To'ldiruvchi ergash gap, odatda, bosh gapga **-ki** bog'lovchisi, shart mayli qo'shimchasi **-sa** yordamida bog'lanadi. **Shuni bilingki, har bir yangilik bexosiyat bo'lmaydi.** 4. **Aniqlovchi ergash gap** bosh gapda aniqlovchi bo'lib kelgan olmosh va ayrim sifatlarni izohlab kelgan ergash gapdir. **Shunday inson haqida xabar keltirdimki, uning har bir so'zi gavhardir.** 5. **Payt ergash gap** bosh gapdagi ish-harakatning paytini bildirgan ergash gapdir. **-sa, -sa**

ham, -b(-ib), -gach, -guncha, -ganda, -r(-ar) ekan bog'lovchi vositalari, shuningdek, ko'makchilar, *chunki, agar, go'yo(ki), toki* bog'lovchilari qatnashgan gaplar esa har doim ergash gap hisoblanadi. **6. Ravish ergash gap** bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning qay tarzda bajarilganligini bildirgan ergash gapdir. Ravish ergash gap bosh gap bilan birga ravish ergash gapli qo'shma gapni tashkil etadi: Bog'lovchi vositalar: **-b (-ib), -may, -masdan, deb. Yulduzlar bitta-bitta so'nib, ufq oqara boshladi.** 7. **O'xshatish ergash gap** bosh gapda anglashilgan ish-harakatning qay tarzda bajarilishini o'xshatish yo'li bilan bildirgan gapdir. U bosh gap bilan birga **o'xshatish ergash gapli qo'shma gap** deb nomlanadi: *Chirildoqlarning mayin musiqasi hamma yoqni to'ldirgan, go'yo kechaning o'zi kuylaydi.* O'xshatish ergash gap bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning qay tarzda bajarilishini o'xshatish yo'li bilan bildirgan gapdir. U bosh gap bilan birga o'xshatish ergash gapli qo'shma gap deb nomlanadi: *Chirildoqlarning mayin musiqasi hamma yoqni to'ldirgan, go'yo kechaning o'zi kuylaydi.*

8. Maqsad ergash gap bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning nima maqsadda yuzaga kelishini bildirgan ergash gapdir. U bosh gap bilan birga **maqsad ergash gapli qo'shma gap** deb nomlanadi. Bog'lovchi vositalar: *deb, -sin deb, -di deb, -ar deb, -sa deb, -mi ekan (deb, deya, uchun), toki: Odamlar yaxshi yashasin deb, tinchlikka imzo chekdik. G'o'za miriqib ichsin uchun, suv tekis oqizildi.* 9. **Sabab ergash gap** bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning sababini bildirgan ergash gapdir. U bosh gap bilan birga **sabab ergash gapli qo'shma gap** deb nomlanadi. *Qayrilishlar tobora ko'payib, mashinaning tezligi susaya boshladi. Bu uylar ilgari bedaxona bo'lganidan, darchasi ham yo'q edi: Shuning uchun. anidan gani uchun, -ganidan keyin, qagan bo'lsakerak, mi, chunki, negaki, gach...* 10. **Shart ergash gap** bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning qanday shart bilan bajarilishini bildirgan ergash gapdir. U bosh gap bilan birga shart ergash gapli qo'shma gap deyiladi. Bog'lovchi vositalar: *-sa, -sa edi, agar, mabodo, bordi-yu, -ganda (edi), -r(-ar) ekan, -gan ekan, -mi, bo'lmasa, yo'qsa, -may, bo'lay desang, -sinki: Agar suv bo'lsa, cho'lu sahrolar bo'stonga aylanadi.* 11. **To'siqsiz ergash gap** bosh gapning mazmuniga zid bo'lsa ham, unda ifodalangan voqea-hodisaning yuzaga kelishiga to'siq bo'la olmaydigan fikrni anglatgan ergash gapdir. U bosh gap bilan birga to'siqsiz ergash gapli qo'shma gap deyiladi. Bog'lovchi vositalar: *-sa ham(ki), qancha, qanchalik, naqadar, garchi, garchand, -ganda ham, -sa, -da, -ganda, -da, -gani bilan, -masin, qaramay, qaramasdan, -i(-ib), -gani holda, -di hamki, xoh..,xoh (-sa -masa): Quyosh yashiringan bo'lsa ham, kunduzning yorug'ligi hali so'nagan edi. Ba'zan garchi so'zi qo'llanishi mumkin.* 12. **Natija ergash gap** bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning natijasini bildirgan ergash gapdir. U bosh gap bilan birga natija ergash gapli qo'shma gap deyiladi. Natija ergash gap bosh gapga -ki bog'lovchisi yordamida bog'lanadi. Bosh gap tarkibida

shunday, *shu qadar, shunchalik, shu darajada, shuncha, chunon* kabi soʻzlar, ergash gaplar tarkibida esa *natijada, oqibatda, hatto* kabi soʻzlar qoʻllanishi mumkin: ***Doʻl bir zumda shunday yogʻdiki, yer oppoq boʻlib ketdi. Azimboy shunday zulm oʻtkazdiki***, oqibatda xalqning *sabr-kosasi toʻldi*. **13.Oʻrin ergash gap** bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning bajarilish oʻrini bildirgan ergash gapdir. U bosh gap bilan birgalikda ***oʻrin ergash gapli qoʻshma gap*** deyiladi: ***Qaerda intizom kuchli boʻlsa, shu erda tartib boʻladi***. Bogʻlovchi vositalar: *-sa (qaerdan, qayga, qaerga, qaerda, shu erda, oʻsha erda, shunda, shu erga, shu erdan, u erda) –mang, masin, ekan: Qaerda suv boʻlsa, oʻsha yerda hayot boʻladi*. **14.Miqdor-daraja ergash gap** bosh gapdan anglashilgan ish-harakatning bajarilish miqdor - darajasini bildirgan ergash gapdir. Bu gaplar bosh gap bilan birga miqdor-daraja ergash gapli qoʻshma gap deb yuritiladi: ***U qancha qizishsa, men shuncha sovuqqon tus olardim***.
 1. qancha.....-sa, ...shuncha.... . 2....qanchalik... -sa, ..shunchalik ...
 3. ...qancha.....-sa, ...shunchalik.... . 4. qanchalik..-gan sayin,..shunchalik...

1.Shaxsi maʼlum (aniq) gaplar kesimiga qarab egani aniqlash mumkin boʻlgan gaplardir: *Yutuqlar oldida esankiramaylik (Biz)*. **2. Shaxsi nomaʼlum (noaniq) gaplar** kesimiga qarab ish-harakatning haqiqiy bajaruvchisini aniqlash mumkin boʻlmagan gaplardir:

Yaxshini maqtaydilar, yomonni uyaltiradilar. Kesim 3-shaxsdagi feʼl bilan ifodalanganda, shaxsi maʼlum va shaxsi nomaʼlum gaplar quyidagicha farqlanadi: shaxsi maʼlum gapda soʻzlovchi oʻziga tanish shaxs haqida soʻz yuritadi, shaxsi nomaʼlum gapda esa oʻzi shaxsan tanimagan shaxs(lar) haqida soʻz yuritadi: *Bugun keldi* – shaxsi maʼlum gap. *Sevgini chidaganga chiqargan* – shaxsi nomaʼlum gap. **3.Shaxsi umumlashgan gaplar** mazmunan ha ruchala shaxsga taalluqli boʻlgan gaplardir: *Sanamay sakkiz dema*. Bunday gaplarning kesimi odatda, II shaxs birlikda buyruq maylidagi feʼl bilan ifodalansa ham, mazmunan barchaga qaratilgan boʻladi, shuning uchun ega ifodalanmaydi. Xalq maqollari shaxsi umumlashgan gaplar orqali ifodalanadi: *Bugungi ishni ertaga qoʻyma*. **4. Shaxsi topilmas (shaxssiz) gaplar** egasini topib ham, gap tarkibiga kiritib ham boʻlmaydigan gaplardir: *U yerda intizom haqida soʻzlashga toʻgʻri keldi*. Shaxsi topilmas gaplarning kesimlari 3-shaxs majhul nisbatdagi feʼllar, *boʻladi, boʻlmaydi* soʻzlari orqali, *-mas* qoʻshimchali soʻz orqali, harakat nomidan *keyin kerak, zarur, lozim, mumkin* soʻzlarini keltirish orqali ifodalanadi: *Raisning oʻzi haqida gapirilsin! Mehnatsiz rohatga erishib boʻlmaydi. Oyni etak bilan yopib boʻlmaydi. Ertalabki salqinda yetib boorish kerak*. **5.Atov (nominativ) gaplar-** bosh kelishikdagi ot orqali ifodalangan grammatik asos yordamida ifodalangan narsa-buyumning borligini, mavjudligini anglatadi va koʻpincha badiiy va publitsistik asarlarda payt va oʻrinni ifodalash uchun ishlatiladi: *Kuz. Izgʻirin shabada esyapti*. Atov gaplar matnda yolgʻiz qoʻllanmaydi, ulardan keyin uning mazmunini ochuvchi boshqa bir gap kelishi zarur. Atov gaplarning

oxiriga, odatda nuqta qo'yiladi, agar kuchli ohang bilan aytilsa, undov belgisi qo'yiladi: *Tog'lar! Baland tog'lar.*

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o'qing. Qo'shma gap va uning turlarini aniqlang..

O'zbek maqollari

Maqol xalq og'zaki ijodiga oid janrlardan biri sanaladi. Maqollar shaklan qisqa bo'lgani bilan ularda juda keng ma'no mujassam bo'ladi. Tilimizning bu bebaho boyligini o'rganish bilan ajdodlarimiz qadimdan shug'ullanib kelganlar. Mashhur qomusshunos Mahmud Qoshg'ariy XI – asrdayoq turkiy xalqlarning 400 ga yaqin hikmatli iborasini o'zining uch jildlik lug'atiga kiritgan. Ularning 250 dan ortiqrog'i shakl va mazmuniga ko'ra hozirgi o'zbek tilidagidan farq qilmaydi. Mashhur masalchi Gulxaniy (XIX asr) 200 ga yaqin hikmatli iborani to'plab, ularni bir tizimga jamlab, “Zarbulmasal” asarini yaratgan. Adabiyotshunos olimlarimiz “O'zbek xalq maqollari” kitobida 1800 ta maqolni 31 mavzuga ajratib tavsiflashgan. Olimlarning aniqlashicha, har bir kishi 800 ga yaqin maqol va matallar haqida tushunchaga ega bo'lar ekan. Siz-chi? Siz qancha maqolni bilasiz?

2-topshiriq: O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. А ты, ты – то о чем думал? 2. Тут же приехала машина скорой помощи. 3. Вед мы с тобой не встречались целый год! 4. Даже летом он не снимал с головы свою шапку. 5. Наконец-то я увидел тебя!

ARIZA, BILDIRISHNOMA, BILDIRGI KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR

Ariza muayyan muassasa yoki mansabdor shaxs nomiga biror iltimos, taklif yoki shikoyat mazmunida yoziladigan rasmiy hujjat sanaladi. Ish yuritishda faol qo'llanadigan rasmiy hujjat ham arizadir.

Arizalar mazmuni, uslubi, hajmiga ko'ra turlicha bo'ladi. Chunki o'quvchi yoki talabaniy turli masalalar yuzasidan ta'lim muassasasi rahbariga yozadigan arizalaridan tortib ishchi-xizmatchining, fuqarolarning korxona boshlig'i, hokimlargacha yozadigan arizalari bir-biridan farq qiladi.

Ariza shakli

Toshkent arxitektura- qurilish institute
rektori R. R. Hakimovga
Qurilishni boshqarish fakultetining
I- kurs talabasi Samad Qosimovdan

ARIZA

Men «Umid» jamgʻarmasi tanlovida yuqori natijalarga erishib imtiyozli oʻrinni qoʻlga kiritdim. Shuning uchun «Umid» jamgʻarmasi menga Amerika Qoʻshma shtatlariga oʻqish uchun yonlanma berishga qaror qildi. Oʻqishimni Kaliforniya universitetining Qurilish fakultetida davom ettirish uchun ruxsat berishingizni soʻrayman.

(imzo) S. Qosimov
2020 yil 28 may

Bino va inshootlar qurilishi
fakul'teti dekani I. Aliyevga
14-20 guruh talabasi A.A. Avazovdan

ARIZA

Kasalligim tufayli shu yilning 10-sentyabridan 25-sentyabrigacha dars mashgʻulotlariga qatnasha olmadim. Dars mashgʻulotlarini 26-sentyabrdan davom ettirishimga ruxsat etishingizni soʻrayman.

Ilova qilindi: Shahar 1-sonli kasalxonasidan olingan ma'lumotnoma.

2015.25.09. Imzo A.A. Avazov

Topshiriqlar

1-topshiriq: Rus tiliga tarjima qiling.

1. Yakka tartibda uy-joy qurush uchun yer uchastkasi ajratishingizni soʻrayman.
2. Betobligim sababli darslardan ozod qilishingizni soʻrayman.
3. Egallab turgan lavozimdan oʻz ixtiyorim bilan ozod qilishingizni soʻrayman.
4. Oʻrindoshlik asosida ishlashimga ruxsat berishingizni soʻrayman.

2-topshiriq: Oʻzbek tiliga tarjima qiling.

- Прошу выделить путевку в санаторий-профилакторий университета. 2. Прилагается: больничный лист за №170632. 3. Прошу выдать новый студенческий билет. 4. Прошу принять соответствующие меры.

Bildirgi

*Bildirgi*¹ – muayyan muassasa yoki boʻlim rahbariga xizmat faoliyati bilan aloqador muhim masalalar yuzasidan yoki yuqori idora, mansabdor shaxsga biron-

bir voqea va hodisa haqida xabardor qilish zarurati tugʻilganda taqdim etiladigan mufassal yozma axborot. *Ichki bildirgi* – bevosita rahbar yoki boʻlim mudiri nomiga yoʻllanadi. Hujjat uni yozgan xodim tomonidan imzolanadi. *Tashqi bildirgi* – mansabdor shaxs tomonidan yuqori idora rahbarlaridan biri nomiga yoziladigan hujjat boʻlib, uning ikkinchi nusxasi muassasaning oʻzida qoladi.

Bildirgining mazmuniga koʻra uch turi mavjud: tashabbus, axborot va hisobot bildirgisi. *Tashabbus bildirgisining* matnida tegishli masala yuzasidan umumiy yoki aniq takliflar ilgari surilib, rahbari ularni hal qilishga undaydi. *Axborot bildirgisida* umumiy holati rahbarga maʼlum boʻlgan muayyan jarayon toʻgʻrisida xabar beriladi. *Hisobot bildirgisida* maʼlum bir topshiriqning bajarilishi, ishning tugallanishi yoki biron-bir koʻrsatma, tavsiya, rejaning ijrosi toʻgʻrisida rahbarga xabar beriladi. *Bildirgining zaruriy qismlari*:

1. Bildirgi yoʻllangan rahbarning lavozimi, maxsus unvoni, ismi va ota ismining bosh harflari hamda joʻnalish kelishigidagi familiyasi.

2. Hujjat turining nomi (Bildirgi).

3. Bildirgi matni (mazmuni).

4. Ilovalar (agar boʻlsa) roʻyxati – qancha varaqligi koʻrsatiladi.

5. Bildirgi tayyorlagan xodimning lavozimi, imzosi, ismi va ota ismining bosh harflari hamda familiyasi.

6. Bildirgi taqdim etilgan sana (bildirgi imzolanayotgan paytda qoʻyiladi).

Bildirgida voqea-hodisalarni qayd etish bilan birga ularni keltirib chiqargan omillar tahlil qilinadi va tegishli xulosalar qilinib, takliflar beriladi. *Hisobot bildirgisida* maʼlum bir topshiriqning bajarilishi, ishning tugallanishi yoki biron-bir koʻrsatma, tavsiya, rejaning ijrosi toʻgʻrisida rahbargaxabar beriladi. *Bildirgining zaruriy qismlari*:

Bildirgi yoʻllangan rahbarning lavozimi, maxsus unvoni, ismi va ota ismining bosh harflari hamda joʻnalish kelishigidagi familiyasi.

Hujjat turining nomi (Bildirgi).

Bildirgi matni (mazmuni).

Ilovalar (agar boʻlsa) roʻyxati – qancha varaqligi koʻrsatiladi.

Bildirgi tayyorlagan xodimning lavozimi, imzosi, ismi va ota ismining bosh harflari hamda familiyasi.

Bildirgi taqdim etilgan sana (bildirgi imzolanayotgan paytda qoʻyiladi).

Bildirgida voqea-hodisalarni qayd etish bilan birga ularni keltirib chiqargan omillar tahlil qilinadi va tegishli xulosalar qilinib, takliflar beriladi.

1. Qavs ichidagi soʻzlarga tegishli kelishik qoʻshimchalarini qoʻyib koʻchiring.

(Oʻz vaqti) bajarildi, (muammolar) duch kelindi, (ushbu masala) oʻrganib chiqdim, (yotoqxona) tekshirdik, (muhokama qilinishi) soʻraymiz, (ijobiy hal qilinishi) soʻraymiz, (ishga tushganligim) maʼlum qilaman.

2. Quyidagi nutq qoliplari ishtirokida gaplar tuzing.

... qabul qilishingizni soʻrayman, ... taʼminlashingizni soʻrayman,

... ozod etishingizni so'rayman, ... ruxsat berishingizni so'rayman, ... topshirig'ingizga binoan, ... buyruqqa asosan, betobligim tufayli, ... rejasiga muvofiq, ... muddatini uzaytirib berishingizni so'rayman.

ushbu hujjat "bildirishnoma", "bildi so'rayman. Ma'naviy tadbirlar rejasiga binoan talabalarni ... taklif qilaman. Vatan himoyachilari kuniga bag'ishlab ... taklif qilaman. Akamning nikoh to'yi munosabati bilan ... so'rayman.

Ilova: Temuriylar tarixi davlat muzeyiga olib borishni, Farg'ona viloyatiga borib kelishga ruxsat berishingizni, Milliy kutubxonada shug'ullanishga ruxsat berishingizni, institut miqyosida sport musobaqalari o'tkazishni, moddiy yordam ajratishingizni.

3. Quyidagi vaziyatlar yuzasidan bildirgining bir nechta turiniyozing

1. Ish rejasida belgilangan, ijrosi sizga yuklatilgan tadbir o'z muddatida bajarilmadi.
2. Talabalar yotoqxonasini tekshirish bo'yicha rahbariyat tomonidan berilgan topshiriq bajarildi.
3. Kuzgi semestr yakunlari tahlil qilindi.
4. Hujjatning rekvizitlarini ko'rsating.
5. Nuqtalar o'rniga ilovadagi so'zlardan mosini qo'yib, iltimos yoki taklifingizni bildirgi shaklida ifodalang.

Bitiruv malaka ishi yuzasidan qo'shimcha materiallar yig'ish uchun moddiy yordam so'rayman. Ma'naviy tadbirlar rejasiga binoan talabalarni ... taklif qilaman. Vatan himoyachilari kuniga bag'ishlab ... taklif qilaman. Akamning nikoh to'yi munosabati bilan ... so'rayman.

Ilova: Temuriylar tarixi davlat muzeyiga olib borishni, Farg'ona viloyatiga borib kelishga ruxsat berishingizni, Milliy kutubxonada shug'ullanishga ruxsat berishingizni, institut miqyosida sport musobaqalari o'tkazishni, moddiy yordam ajratishingizni.

Ko'chirma va o'zlashtirma gaplar

Ko'chirma gaplar so'zlashuv va badiiy uslublarda ko'p ishlatiladi. Ko'chirilgan gap muallif gapidan avval, undan keyin, uning ichida, uning ikki tomonida kelishi mumkin: "*Mehnat ishtaha ochar*", - deydi bobom. *Cho'pondan so'radik: "Bu qo'ylar kimning qo'yi?" "Men, - dedi u, - ertaga kelaman"*.

Ko'chirma gapda tinish belgilarining ishlatilishi

Ko'chirilgan gap qo'shtirnoq ichiga olinadi, badiiy asarlarda tire bilan ajratib beriladi. Ko'chirma gapda, ko'chirilgan gapning o'rniga qarab, tinish belgilarining ishlatilishi quyidagicha bo'ladi:

1. Ko'chirilgan gap darak gap bo'lib, muallif gapidan oldin kelsa, undan keyin vergul va tire qo'yiladi: "*Yuring, men o'sha tomonga boraman*", - dedi Komila (badiiy asarlarda tire ishlatiladi). So'roq va undov belgilari qo'shtirnoq yopilmasdan oldin qo'yiladi.

2. Ko‘chirilgan gap muallif gapidan keyin kelsa, muallif gapidan keyin ikki nuqta qo‘yiladi: *Bir kun Husayn Mirzo shipga qarab yotib, vazirlariga shunday debdi: - Olib keling!* (“El desa Navoiyni”)

3. Muallif gapi ko‘chirilgan gap ichida kelsa, tinish belgilari quyidagicha qo‘yiladi: 1) ko‘chirilgan gapning uzilib qolgan qismida hech qanday tinish belgisi bo‘lmasa yoki vergul yoxud ikki nuqta bo‘lsa, bu belgilar tushirilib, muallif gapi har ikki tomondan vergul va tire bilan ajratiladi: *"Hazrat, - debdi Xudoyberdi unga qarab, - tandirni qurolmadim"*. (“El desa Navoiyni”) 2) ko‘chirilgan gapning uzilib qolgan qismidan so‘ng nuqta qo‘yish lozim bo‘lsa, muallif gapidan oldin vergul va tire, muallif gapidan so‘ng esa nuqta qo‘yiladi: *"Noyib to‘raning gaplaridan bilinadi o‘zi, dedi Miryoqub."*

–Siz bo‘lgan gaplarni aytib bering" (Ch.Avaz). 3) Ko‘chirilgan gapning uzilib qolgan qismidan so‘ng so‘roq yoki undov belgisi qo‘yish lozim bo‘lsa, muallif gapidan avval o‘sha belgi va tire qo‘yiladi, muallif gapidan so‘ng nuqta va tire qo‘yilib, ko‘chirma gapning davomi bosh harf bilan boshlanadi: *"Xadichaxon ko‘zlarini ayyorlik bilan o‘ynatib turib, kundoshiga qaradi: - Gapni eshitayotirsizmi? – dedi. – Ertaga biznikiga shaharlik mehmonlar kelishar ekan!"* (Ch.Avaz)

4. Ko‘chirilgan gap muallif gapining o‘rtasida kelsa, tinish belgilari quyidagicha qo‘yiladi: 1) muallif gapining uzilib qolgan qismining oxiriga ikki nuqta qo‘yilib, ko‘chirilgan gap qo‘shirnoq ichiga olinadi; ko‘chirilgan gapdan keyin vergul va tire qo‘yilib, keyin muallif gapining davomi yoziladi: *Saodat: "Biz ham astoydil mehnat qildik", - dedi.* 2) ko‘chirilgan gap so‘roq yoki his-hayajon gap bo‘lsa, ularning belgilari qo‘shirnoq ichida bo‘ladi: O‘qituvchimiz : *"Sen qaysi badiiy kitoblarni o‘qib chiqqansan?" - deb so‘radilar.*

5. Ko‘chirma gaplar hamsuhbatlarning luqmasi tarzida ifodalanganida yozma nutqda har bir luqmadan avval tire qo‘yiladi. *Bu luqmalarda muallif gapi bo‘lmaydi: - Shaharda qarindoshingiz bormi? - Yo‘q.*

O‘zlashtirma gap

O‘zgalarning shakli o‘zgartirilib, mazmuni ifodalangan gapi **o‘zlashtirma gap** deyiladi. O‘zlashtirma gap ko‘chirma gapga aylantirilishi mumkin bo‘lgan gapdir: ***Qurbon ota ertaga kelishini aytdi*** (o‘zl. gap) – *Qurbon ota dedi: “Men ertaga kelaman”* (ko‘ch. gap). So‘roq, buyruq mazmunini ifodalagan ko‘chirma gaplar o‘zlashtirma gapga aylantirilganda, darak gap shaklida bayon qilinadi. - *Bu qanday bino, nimaga mo‘ljallaysiz? - dedi O‘ktam* (ko‘ch. gap). ***O‘ktam bu qanday bino ekanligini, uning nimaga mo‘ljallanishini so‘radi*** (o‘zlashtirma gap). Undov, kirish so‘z qatnashgan ko‘chirma gaplar o‘zlashtirma gapga aylantirilganda, kirish so‘zlar tushib qoladi, undalma vositali to‘ldiruvchiga aylantiriladi, 1-, 2-shaxslarni ko‘rsatuvchi so‘zlar 3-shaxsga aylantiriladi: - *Xo‘sh, Kanizakxon, qanday yangiliklar bor? - so‘radi O‘ktam* (ko‘ch. gap). ***O‘ktam Kanizakxondan qanday yangiliklar borligini so‘radi*** (o‘zlashtirma gap). Biror matndan ko‘chirilgan gaplar **ko‘chirma** deyiladi. Ko‘chirma ikki xil bo‘ladi: **1. Muallif gapi bilan birga**

qo‘llangan ko‘chirma: Alisher Navoiy ilm olishga da‘vat qilib: "Olim bo‘lsang, olam seniki", degan edi . **2. Muallif gapisiz qo‘llangan ko‘chirma:** Shoir Zulfiya o‘z qahramonlarini eng yaqin kishilarim deb bilar edi. Baxtiyor bo‘lardim she‘rlarim bilan shu do‘stlar qalbiga kirolsam agar .Muallif gapi bilan qo‘llangan ko‘chirma bayon qilinayotgan fikrni asoslash, tasdiqlash yoki inkor etish uchun keltiriladi. She‘riy parchalar ko‘chirma tarzida keltirilsa, qo‘shirnoqqa olinmaydi. Ko‘chirma muallif gapisiz qo‘llansa ham, qo‘shirnoqqa olinmaydi. Bu tarzda ko‘chirmalar epigraf tarzida qo‘llanadi.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o‘qing. Ko‘chirma va o‘zlashtirma gaplarga aylantiring.

OTA – ONANI E‘ZOZLANG

Ota – onani e‘zozlash va ulug‘lash asrlar davomida avloddan – avlodga o‘tib kelayotgan el – yutga xos olijanob an‘analardan biridir. O‘z ota – onasining qadrini bilmagan odam, do‘stlarining ham hurmatiga arzimaydi. Ota – onaning qalbi mehr – muruvvatga to‘liq bo‘ladi, farzandlaridan jonini ham ayamaydi. Lekin yaxshi farzand ularning mehr chashmasidan oqilona foydalanadi, suiste‘mol qilmaydi. Farzandlarning ota – onasiga bo‘lgan shirin so‘zi, xushmuomalasi, mehribonliklari ustiga ularning jamiyat ustiga qilgan go‘zal ishlari ham qo‘shilsa, nur ustiga a‘lo nur bo‘ladi. Ota – onaning umri boqiy bo‘lib tetik yashashini istasang, doimo ularning ko‘ngillarini shod et. Oqil o‘g‘il, komila qiz :“Ota –onamni shod qilish uchun nima ish qiloldim?” - deb vijdoni bilan suhbatlashib turadi.

Insonlardagi vijdon va or – nomus ota – onasining qadr-qimmatini tushunishdan boshlanadi. Inson bo‘lishning alifbosi shu, chunki barcha xalqlar qay tilda gapirmasin, dastlabki so‘zlari ona tilida “ota – ona”, - deyishdan boshlanadi, insonning birinchi so‘z debochasi ham ota – onadir. Bizning dunyoga kelishimizga, o‘sib – ulg‘ayib kamolotga yetishishimizning birinchi sabablari ham – bu buyuk insonlardir.

Ota–onaning jamoli, qora ko‘zlari, qoshu sochlari, kuch qudrati, go‘zal chehrasi, qaddu qomati – bularning hammasi bizda namoyon bo‘ladi. Ular bizni katta hayotga taqdim qiluvchi ulug‘ zotlardir. Farzand ota – onaga kuch quvvat baxsh etadi.

Otalarimizning “Farzand ota – ona ko‘zining oqu qorasi, belining quvvatidir,”- degan qimmatli so‘zlari farzandga bo‘lgan mehr muhabbatni ifoda etadi. Ota- ona qayerda bo‘lmasin – ishdami, uzoq safarda, ularning ko‘z oldida doim bolalarning timsoli gavdalanib turadi, fikru - zikri bolada bo‘ladi. Albatta, bizga ko‘rsatilgan bunday mehribonchilikni biz his etishimiz va o‘zimizning namunali xulqimiz va odobimiz bilan javob qaytarishimiz zarur. Bekorga xalqimizda biror xayrli ish qilgan kishiga qarata “Seni tarbiya qilgan ota – onangga rahmat,”- deb aytilmaydi. Shunday ekan ota- onamiz nomiga doimo rahmatlar yog‘dirishimiz – farzandlik burchimizdir. Chunki ota – onalarning eng baxtlisi – bu farzandlari ortidan tashakkur

eshitganlaridir. Ota – onangizni doimo izzat qiling va e’zozlang, chunki ular bizga g’animat.

2-topshiriq: She’rni ifodali o’qing, unga sarlavha toping.

Bilmam qanday ayol bo’lgan
Alisherning onasi?
Balki uning aqliga ham
Lol qolgan zamonasi.
Balki uning ko’zlarida
Qolgan og’ir bir hayol
Balki g’amgin bir zotdir u,
Balki sho’xchan bir ayol.

Balki buyuk farzandiga
Terib bergan chechaklar.
Balki tunlar unga bedor
Aytib bergan ertaklar.
Yolg’iz bir so’z ma’nosi:
Alisherning onasi - u
Navoiyning onasi.

Abdulla Oripov

BUYRUQ, FARMOYISH, KO’RSATMA NUTQ USLUBLARI

Iqtisodiyotni boshqarishda tashkiliy-farmoyish hujjatlarining ahamiyati kattadir. Har qanday firma yoki korxonani boshqarishda tashkiliy farmoyish hujjatlaridan to’liq foydalanadi. **Farmoyish hujjatlari** rahbarlar tomonidan chiqariladigan hujjatlardir.

Farmoyish hujjatlariga buyruq, farmoyish, ko’rsatma kiradi.

Buyruq doimiy ravishda shaxsan rahbar tomonidan tayyorlanadi, ko’rsatma va farmoyishlar rahbar muovinnlari tomonidan beriladi.

Buyruqlarning bir qator turlari mavjud bo’lib ularga:

- umumiy masalalar bo’yicha
- shaxsiy tarkib bo’yicha

v) asosiy faoliyat bo’yicha buyruqlar kiradi.

Buyruqning asosiy qismlari quyidagilardan iborat: Vazirlik, korxona yoki muassasa nomi, buyruqning nomi, sanasi, raqami, buyruq chikkan joyning nomi, sarlavxasi, buyruq matni, rahbar yoki o’rinbosar imzosi va hokazo. Buyruqning farmoyish qismi yangi satrdan, bosh harflar bilan yoziladigan “BUYURAMAN”

soʻzi bilan boshlanadi. Buyruqda ishning bajarilish muddati mazmunidan kelib chiqib umumiy tarzda yoki xar bir farmoyishda aniq koʻrsatish mumkin.

Buyruqda adliya maslahatchisi imzosi ham boʻlishi kerak. Adliya maslahatchisi buyruqni koʻrishda quyidagilarga eʼtibor beradi: masalan, buyruq bilan rasmiylashtirish maqsadi qanchalik toʻgʻri kelishi; buyruq loyihasining amaldagi qonunlarga, hukumat qarorlariga qanchalik muvofiq kelishi; mazkur idoraning ilgari berilgan buyruqlari bilan ziddiyat yoʻqmi yoki ularning qisman takrorlanishi va boshqalar.

Buyruqning asosiy matni asoslovchi va farmoyish qismlaridan tarkib topadi. Asoslovchi qismda buyruqdan maqsad, shart-sharoitlar, sabablar koʻrsatiladi, asos qilib olinayotgan buyruqqa havola qilinadi. Ayrim hollarda buyruqqa asos boʻlgan hujjat uning farmoyish qismi tegishli bandida ham koʻrsatiladi.

Baʼzi buyruqlarni asoslashga hojat boʻlmasligi mumkin, bunday hollarda ular toʻgʻridan-toʻgʻri farmoyish qismi bilan ham berilaveradi.

Farmoyish korxona maʼmuriyati hamda boʻlimlar rahbarlari tomonidan amaliy masalalar yuzasidan qabul qilinadigan hujjatdir. Odatda farmoyishlarda harakat muddati cheklangan boʻlib uning kuchi boʻlimlarning tor doirasiga ayrim mansabdor shaxslar va fuqarolarga taalluqli boʻladi.

Farmoyishning matni xuddi buyruqniki singari zaruriy qismlardan tashkil topadi. Faqat uning kirish qismida “BUYURAMAN” soʻzi oʻrniga “TAVSIYA QILAMAN”, “RUXSAT BERAMAN” kabi soʻzlar ishlatiladi.

Koʻrsatma korxonalarda axborot metodik tushadigan masalalar, shuningdek buyruqlar, yoʻriqnomalar va boshqa hujjatlarning ijrosi bilan bogʻliq boʻlgan tashkiliy masalalar yuzasidan chiqariladigan huquqiy hujjatdir. Koʻrsatmaga birinchi boʻlib rahbar bosh muhandis ularning oʻrinbosarlari imzo chekish huquqiga ega. Koʻrsatma korxonaning xos ish qogʻoziga bosiladi. U ham buyruq kabi, odatda, sarlavha bilan yoziladi, asos va farmoyish qismlaridan tarkib topadi. Asos qismida, falon “maqsadda”, falon “buyruqni bajarish uchun” kabi taomilga kirgan iboralar qoʻllanadi va “YUKLAYMAN”, “TAVSIYA ETAMAN” soʻzlari bilan farmoyish qismi boshlanadi. Muayyan xodimga uning xizmat lavozimi vazifalariga kirmaydigan ishlar yuklatilsa “TAVSIYA ETAMAN” soʻzi qoʻllanadi. Koʻrsatmaning farmoyish qismi buyruqning farmoyish qismiga oʻxshash boʻladi.

Farmoyish - muassasa maʼmuriyati, shuningdek, boʻlimlarning rahbarlari tomonidan amaliy masalalar yuzasidan qabul qilinadigan hujjatdir. Odatda farmoyishlar amal qilish muddati cheklangan boʻlib, boʻlimlarning tor doirasiga, ayrim mansabdor shaxslar va fuqarolarga taalluqli boʻladi. Farmoyish matni xuddi buyruqdagi kabi zaruriy qismlardan tarkib topadi faqat uning asos (kirish) qismida “BUYURAMAN” soʻzi oʻrniga “TAVSIYA ETAMAN”, “RUXSAT BERAMAN” kabi iboralar ishlatiladi.

Maʼlumot-axborot hujjatlari anchayin katta guruhni tashkil qiladi. Ular ish yuritish jarayonida ayniqsa koʻp ishlatiladi. Bu guruhga ariza, bayonnoma, bildirishnoma, vasiyatnoma, dalolatnoma, ishonchnoma, maʼlumotnoma tavsifnoma, tafsiiyanoma, taklifnoma, tarjimai hol, tushuntirish xati, eʼlon, hisobot kabi hujjatlarni oʻz ichiga oladi.

Dalolatnoma- muassasa yoki ayrim shaxslar faoliyati bilan bog‘liq biron bir bo‘lib o‘tgan (sodir bo‘lgan) voqea, hodisa, ish harakatni yoki mavjud holatni tasdiqlash, unga guvohlik berish maqsadida bir necha kishi tomonidan tuzilgan hujjatdir. Dalolatnoma tuzishdan asosiy maqsad sodir bo‘lgan voqea hodisalar yoki mavjud holatni qonuniy-huquqiy jihatdan isbotlash yoki tasdiqlashdir. Dalolatnoma deyarli barcha hollarda pul mablag‘lari va moddiy boyliklarga bog‘liq tuziladi, binobarin, u ko‘proq tadbirkorlik, moliya – xo‘jalik faoliyatida, hisob- kitob, oldi – sotdi va savdo sohalarida keng qo‘llanadi. Dalolatnomalar voqea – hodisalarni haqqoniy aks ettirish maqsadida bir necha shaxslar yoki maxsus vakolatli yakka shaxs (taftishchi, nazoratchi) tomonidan tuziladi.

Dalolatnomaning zaruriy qismlari: 1.Idora, muassasa va tarkibiy bo‘linma nomi. 2.Tuzilgan sanasi va joyi; 3.Tartibraqami va tasdiq belgisi, 4.Matn sarlavhasi, 5.Hujjat turi nomi (dalolatnoma), 6.Hujjat tuzish uchun asos (muassasa rahbarining buyrug‘i, idoraning qarori yoki ko‘rsatmasi kabilar). 7. Komissiya tarkibi (raisi va a‘zolar).8. Ishtirok etuvchilar (guvohlar). 9. Dalolatnoma matni. 10. Ilovalar.11. Tuzgan va ishtirok etganlarning imzolari. 12. Ijro vaqtidagi belgi.

Dalolatnoma oddiy bichimdagi varaqda yoki umumiy bosma ish

qog‘ozida rasmiylashtirilishi mumkin. U oddiy varaqda tuzilganda to‘rtburchak muhrni qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Chunki bir qancha doimiy zaruriy qismlar ana shu muhrda aks etishi mumkin. Dalolatnoma tuzilgandan keyin komissiya voqealarga aloqador va nomi ko‘rsatilgan shaxslarni hujjatning mazmuni bilan tanishtirishi va bu haqda ulardan tasdiq yoki guvohlik imzosini olishi kerak. Yuqorida aytganimizdek, dalolatnomalar turli xil voqea va holatlar munosabati bilan tuziladi, binobarin, ularning xillari, mazmuni va shakliy tuzilishi ham bir- biridan o‘zaro farqlanadi:

1. **topshirish** - qabul qilish dalolatnomalari;
- 2.moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini taftish etish dalolatnomasi;
3. kassani taftish qilish paytida tuziladigan dalolatnomalar;
4. uy-joy sharoitini tekshirish asosida tuziladigan dalolatnomalar.

Yozma nutq:

Oliy ta'lim muassasasi buyrug'ining matnini tayyorlash. Farmoyish hujjatlarida qo'llaniladigan tayanch so'zlarni yozish.

Mustaqil ta'lim

Savol va topshiriqlar:

1. Buyruq qanday tayyorlanadi?
2. Uning asosiy qismlari nimalardan iborat?
3. Buyruqdan ko'chirma qanday rasmiylashtiriladi?
4. Farmoyish nima?
5. Ko'rsatma qanday tayyorlanadi?

6.«Ish yuritish» kitobidan buyruq, buyruqdan ko'chirma, farmoyish va ko'rsatma namunalari bilan tanishing. O'zingiz ishga qabul qilish haqidagi buyruq, farmoyish va ko'rsatma loyihasini tayyorlang.

Nutq uslublari

Uslubiyat - tilshunoslik fanining bir bo'limi bo'lib, nutq jarayonida til hodisalarining maqsadga, sharoitga va muhitga mos ravishda foydalanish qonuniyatlari bilan tanishtiradi.

Uslubiyatda uslublar, til vositalarining nutqda qo'llanish yo'llari, fonetik, lug'aviy, frazeologik va grammatik birliklarning qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi. Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi ma'lum bir sohada qo'llanadigan, bir qancha o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan ko'rinishi **adabiy til uslubi** deyiladi. O'zbek adabiy tilida quyidagi asosiy nutq uslublari bor:

1. So'zlashuv uslubi- bu uslubning adabiy til me'yorlariga rioya qiladigan ko'rinishi adabiy so'zlashuv uslubi nutk ko'pincha dialogik nutq deyiladi. So'zlashuv uslubida ko'pincha turli uslubiy bo'yoqli so'zlar, grammatik vositalar, tovushlar tushib qolishi, orttirilishi mumkin: *Kep qoling! Obbo, hamma ishni do'ndiribsiz-da. Mazza qildik. Ketaqo-o-ol!* So'zlashuv uslubida gapdagi so'zlar tartibi ancha erkin bo'ladi, piching, qochiriqlar, kinoyalar ko'plab ishlatiladi. Ko'proq sodda gaplar, to'liqsiz gaplar, undalmali gaplardan foydalaniladi.

2. Ilmiy uslub-fan-texnikaning turli tarmoqlariga doir ilmiy asarlar, darsliklar ilmiy uslubda yoziladi. Mantiqlilik, aniqlik bu uslubga xos xususiyatlardir. Ilmiy uslub aniq ma'lumotlar asosida chiqarilgan ilmiy xulosalar (qoidalar, ta'riflar)ga boy bo'lishi bilan boshqa uslublardan farq qiladi: *Yomg'ir - suyuq tomchi holidagi atmosfera yog'ini. Tomchining diametri 0,5-0,6 mm bo'ladi.* Ilmiy uslubda har bir fanning o'ziga xos ilmiy atamalaridan foydalaniladi, bu uslubda so'zlar o'z ma'nosida qo'llanadi, qoida yoki ta'rifning mazmunini ochishga xizmat qiladigan ajratilgan bo'laklar, kirish so'zlar, kirish birikmalar, shuningdek, qo'shma gaplardan ko'proq foydalaniladi.

3. Davlat idoralari tomonidan chiqariladigan qarorlar, qonunlar, nizomlar, xalqaro hujjatlar **rasmiy-idoraviy uslubda** yoziladi. Ariza, tilxat, ma'lumotnoma, chaqiruv qog'ozi, taklifnoma, shartnoma, tarjimai hol, e'lon, tavsifnoma, dalolatnoma, hisobot kabilar ham shu uslubda yoziladi. Bunday uslubdagi hujjatlar qisqa, aniq, barcha uchun tushunarli qilib tuziladi. Bu uslubning asosiy belgisi: jumalarning bir qolipda, bir xil shaklda bo'lishi. Bu uslubda ham so'zlar o'z ma'nosida qo'llanadi, ko'pchilikka ma'lum bo'lgan ayrim qisqartma so'zlar ishlatiladi, har bir sohaning o'ziga xos atamalaridan foydalaniladi, *qaror qilindi, inobatga olinsin, ijro uchun qabul qilinsin, tasdiqlanadi, yuklatilsin, tayinlansin* kabi so'z va so'z birikmalari ko'plab uchraydi. Rasmiy-idoraviy uslubda ko'pincha darak gaplardan, qaror, buyruq, ko'rsatma kabilarda esa buyruq gaplardan ham foydalaniladi. Bu uslubda gap bo'laklarining odatdagi tartibda bo'lishiga rioya qilinadi: *O'z lavozimini suiste'mol qilganligi uchun M. Ahmedovaga hayfsan e'lon qilinsin.*

4. Tashviqot - targ'ibot ishlarni olib borishda qo'llanadigan uslub, ya'ni matbuot uslubi **ommabop uslub** hisoblanadi. Soddalik, tushunarli bo'lish, ta'sirchanlik, adabiy til me'yorlariga rioya qilish bu uslubning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Ommabop uslubning radio, televideniya ishlatiladigan ko'rinishi og'zaki ommabop uslub deyilsa, gazeta, jurnallarda ishlatiladigan ko'rinishi yozma ommabop uslub hisoblanadi. Bu uslubda ijtimoiy-siyosiy so'zlar ko'p qo'llanadi. Nutq ta'sirchan bo'lishi uchun ta'sirchan so'z va birikmalardan, maqol va hikmatli so'zlardan ham foydalaniladi. Bunday uslubda gap bo'laklari odatdagi tartibda bo'ladi, kesimlar buyruq va xabar maylidagi fe'llar bilan ifodalanadi, darak, hishayajon va ritorik so'roq gaplardan, yoyiq undalmalardan, takroriy so'z va birikmalardan unumli foydalaniladi: 1. *Azamat paxtakorlarimiz mo'l hosil etishtirish uchun fidokorona mehnat qilishyapti.*

5. **Badiiy uslub**-badiiy asarlar (nazm, nasr va dramatik asarlar) badiiyslubda bo'ladi. Badiiy asar kishiga ma'lumot berish bilan birga, timsollar (obrazlar) vositasida estetik ta'sir ham ko'rsatadi: *O'lkamizda fasllar kelinchagi bo'lmish bahor o'z sepini yoymoqda.* Badiiy uslubda qahramonlar nutqida oddiy nutq so'zlari, sheva, vulgarizmlardan ham foydalaniladi. Badiiy uslub aralash uslub hisoblanadi, chunki bu uslubda so'zlashuv va kitobiy uslublarga xos o'rinlar ham uchraydi.

Nutq madaniyati

Nutq to'g'ri, aniq va yoqimli bo'lishi lozim. To'g'ri, aniq va yoqimli gapirish uchun mantiqiy izchillikka va adabiy me'yorlarga rioya qilish kerak. Tilshunoslik fanining bir bo'limi bo'lib, nutq jarayonida til hodisalarining maqsadga, sharoitga va muhitga mos ravishda foydalanish qonuniyatlari bilan tanishtiradi. Uslubiyatda uslublar, til vositalarining nutqda qo'llanish yo'llari, fonetik, lug'aviy, frazeologik va grammatik birliklarning qo'llanish xususiyatlari o'rganiladi.

Topshiriqlar

1-topshiriq: Matnni o'qing. Nutq uslublarini aniqlang.

Muhammad Yusuf

Shoir Muhammad Yusuf 1951yilda Andijon shahrida tug'ildi. Toshkent Davlat universiteti (hozirda O'zbekiston Milliy universiteti) ni tamomlagan. Muhammad Yusuf XX asr oxiri o'zbek she'riyatida o'z so'zini ayta olgan shoirlardan biri edi. Ayniqsa, uning qatag'on qurbonlari Cho'lpon, Qodiriy, Hayzulla Xo'jayevlarni yod olib yozgan she'rlari o'sha yillari xalq qalbidan chuqur joy egalladi. Muhammad Yusufning odamiylik, sevgi va vafoni ulug'lovchi ko'plab she'rlari kuyga solinib, xalqimiz sevgan qo'shiqlarga aylandi. Shoir she'rlari sodda va ravon til bilan yozilgan.

Uning ijodida xalq qo'shiqlaridagi kabi ohangdorlik bor. Istiqlol yillari Muhammad Yusuf Vatanni madh etuvchi bir qator she'rlar yozdiki, ularga kuy bastalanib, katta-katta bayramlarda ijro etilib kelindi.

Shoir qalamiga mansub "O'zbekiston" qo'shig'i mamlakatimiz yoshlari madhiyasiga aylandi:

Oq yo'rgakka o'ragansan o'zing bizni,
Oq yuvib, oq taragansan o'zing bizni,
Beshigimiz uzra bedor ona bo'lib,
Kunimizga yaragansan o'zing bizni.
Adoying bo'lgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston,
Hidoying bo'lgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston.
Tuzing totib unutganlar xor bo'ladi,
Ko'zlariga ikki dunyo tor bo'ladi,
Tinch kuningni ko'rolmagan yurtfurushlar,
Bir kun bir kaft tuprog'inga zor bo'ladi.
Boldan shirin taxir qora bug'doying ham,
O'zingdan bo'lsa gar shohi, gadoying ham,
Bir jon-u tan bir-biringdan rozi yursang,
Xudoying ham sendan rozi, xudoying ham.

Shoir Muhammad Yusuf 2001- yil vafot etdi. Uning qo'shiqlari, she'rlari xalq xotirasida hali uzoq yashaydi.

SAN'AT VA MA'NAVIYAT **Kamoliddin Behzod**

Kamoliddin Behzod - buyuk o'zbek musavviri

U 1455-yilda Hirotda kambag'al hunarmand oilasida tug'ilib, ota-onasidan juda erta yetim qoldi. Behzodning musavvirlikdagi iste'dodini payqagan Amir Ruhillo (Mirak Haqqosh) uni o'z tarbiyasiga oladi. Behzod musavvirlikni Pir Said Ahmad Tabriziydan o'rgandi. Musavvirlardan Shoh Muzaffar, Qosim Ali, Mavlono Hakim Muhammad kabi Behzod ham Alisher Navoiyning rahnamoligidan bahramand bo'lgan. Ijodi 1470-yillarda boshlangan.

Alisher Navoiy va Sulton Husaynning vafotidan so'ng Hirotni Shayboniyxon, 1512-yilda esa Eron shohi Ismoil I bosib oldi. Ko'p san'atkorlar Hirotdan chiqib ketdi. 1520-yillarning boshida shoh Ismoil I Behzodni Tabrizga chaqirtirib, katta imtiyoz berdi. Shoh Ismoil I dan keyin uning o'g'li Tahmos taxtga chiqdi. Behzod Tahmosga musavvirlikni o'rgatadi. Lekin shoh Behzodning san'atini qadrlamaydi. Rassom ona yurti Hirotda qaytadi.

Shayx Sa'diyning "Bo'ston"iga ishlagan miniaturalari (1478) musavvirning ilk asarlaridir. 1488-yilda Sulton Husayn buyurmasi bilan u 4 ta miniatura ishlagan. Behzod asarida hayot manzaralarini jo'shqin tasvirlaydi. Turli ranglar bir-biriga mos, asarlaridagi shaxslar harakatchan, tabiatan jonli. Ilk asarlaridayoq Behzod mohir manzarachi rassom sifatida ko'zga tashlandi.

Nizomiy Ganjaviyning "Xamsa", "Layli va Majnun", Xisrav Dehlaviyning "Majnun va Layli" asariga ishlagan miniaturalari butun dunyoga mashhur.

Behzod miniatura san'ati tarixida maxsus - "Behzod maktabi"ni yaratdi. Darvesh Muhammad, Maqsud Muzahhib kabi rassomlar uning maktabida ta'lim olganlar. Behzod ustoz san'atkor sifatida Markaziy Osiyo, Eron, Ozarbayjon va boshqa o'lkalar tasviriy san'atining taraqqiyotiga samarali ta'sir etdi. Miniatura san'atini yangi bosqichga ko'tardi, uning tarixida yangi davr yaratdi. Behzod miniaturalari uning tirikligidayoq bu san'atning oliy yutug'i deb tan olingan. Buyuk musavvir Kamoliddin Behzod 1535-yilda Hirotda vafot etgan.

Og'zaki nutq:

1. Mavzuga oid matnni o'qib tushunish.
2. Matndagi terminlarning ma'nosini izohlash.
3. Matnni ijodiy so'zlash.

Iste'dod [moyillik] - nihoyatda zo'r ijodiy qobiliyat, layoqat. *Iste'dodli rassom.*

Miniatura [umal. miniature - nafis, nozik qilib ishlangan rasm <lot. minium - qizil yoki qizg'ish-jigarrang bo'yoq] - O'rta asr qo'lyozma asarlari va kitoblarda bo'yoqlar bilan chizilgan nafis rasm, surat. *Behzod ishlagan miniaturalar o'rta asr tasviriy san'atining qimmatbaho durdonalaridandir.*

Musavvir [rassom] - turli tasvirlar ishlovchi, rasm chizuvchi ijodkor. *Kamoliddin Behzod - buyuk o'zbek musavviri.*

Mohir [mahoratli, malakali, usta] - yuksak mahoratga ega bo'lgan, mahorat qozongan, usta. *Mohir rassom.*

Kambag'al [qashshoq, yo'qsil] - muhtojlikda yashovchi, tirikchilik uchun kerakli narsasi yetarli bo'lmagan; qashshoq, faqir, bechora. *kambag'al.*

BANK TIZIMI

BANKLARNING KELIB CHIQISHI VA ULARNING MOHIYATI

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so'z va so'z birikmalar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов и словосочетаний).

Mablag', yig'moq, saqlamoq, bermoq, hisob, har xil, vositachi, operatsiya, muassasa, paydo bo'lmoq, asos, bozor munosabatlari, rivojlanish, hisoblanmoq, pul munosabatlari, yuzaga kelmoq, tuzum, taqazo qilmoq, o'rta asr, puldor, qabul qilmoq, boshqa, shahar, almashtirmoq, kelib chiqmoq, keyin, foyda olmoq, maqsad.

2-topshiriq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling. (Следующие слова и словосочетания переведите на узбекский язык).

Средние века, денежный человек, кошелек, монета, денежные менялы, вера, оправдать, ответственность, ломать, этап, начальный, кризис, появиться, мелкий, считаться, клиент, торговец, среди, наличные деньги, поэтому, состав, драгоценный, специальный, единица, организация, разрешить, отношение, привлекать.

3-topshiriq. Matnni o'qing. Fikrlar bog'lanishini sinonimlar yordamida tahlil qiling. Sinonimlar fikrlar bayon etilishida bog'lanish vositasi sifatida ishlatilishi mumkinligiga e'tibor bering. (Прочитайте. Проанализируйте связи предложений в тексте. Обратите внимание на то, что синонимы могут быть средством связи при выражении мысли).

BANKLARNING KELIB CHIQISHI VA ULARNING MOHIYATI

Banklar paydo bo'lishining asosi tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi hisoblanadi. Tovar-pul munosabatlarining yuzaga kelishi va ularning rivojlanib borishi barcha ijtimoiy-iqtisodiy tuzumlarda banklarning mavjud bo'lishini taqazo qiladi. Banklar o'rta asrlarda puldorlar tomonidan pulni qabul qilish va boshqa davlat, shahar puliga almashtirib berish asosida kelib chiqqan. So'ngra puldorlar bo'sh turgan mablag'laridan foyda olish maqsadida ularni vaqtincha foydalanishga mablag' zarur bo'lgan sub'yektlarga berishgan. Bu hol pul almashtiruvchi puldorlarning bankirlarga aylanishiga olib kelgan. Bank so'zi italyancha «banca» so'zidan olingan bo'lib «stol», aniqrogi, «pullik stol» degan ma'noni anglatadi. O'rta asrlarda italiyalik puldorlar hamyonlaridagi, idishlardagi monetarni stol ustiga qo'yib hisob-kitob qilganlar. Genuyada pul almashtiruvchilar «bancheri» deb atalgan.

Agar puldorlardan birortasi ishonchni oqlamasa va o'z ishiga mas'uliyatsizlik qilsa, u o'tirgan stolni sindirib tashlashgan va uni «Banco rotto», yani bankrot deb atashgan. «Bankrot» so'zi ham italyancha «banca» so'zidan olingan. Banklar paydo bo'lishining boshlang'ich bosqichi XVI asrda Florensiya va Venetsiyada tashkil qilingan kichik jirobanklar hisoblanadi. Keyinchalik shunday banklar Amsterdamda, Gamburgda, Milanda, Nyurnbergda, Genuyada vujudga kelgan.

Ular hisoblarni ma'lum summadagi qimmatbaho metallni ifodalovchi maxsus pul birligida olib borishgan. O'zlarining bo'sh pul mablag'larini jirobanklar davlatga, shaharlarga, chet el savdogarlariga ssudaga berishgan. Tarixda birinchi yuzaga kelgan bank Angliya banki hisoblanib, u 1694 yilda aksionerlik banki sifatida tashkil bo'lgan. Banklarning kelib chiqishi va rivojlanishi ishlab chiqarish bilan bog'liq xarajatlar va talablarning oshishi, savdo kapitali aylanishining tezlashuvi bilan bog'liq bo'lgan.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1. Banklar paydo bo'lishining sababi nima hisoblanadi? 2. Barcha ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda banklarning mavjud bo'lishini nima taqozo qiladi? 3. Banklar qachon, nima asosida kelib chiqqan? 4. Puldorlar bo'sh mablag'laridan foyda olish maqsadida ularni kimga berishgan? 5. Bu hol nimaga olib kelgan? 6. Bank so'zi qanday ma'noni anglatadi? 7. O'rta asrlarda italiyalik puldorlar qanday hisob-kitob qilganlar? 8. Agar puldorlardan birortasi ishonchni oqlamasa va o'z ishiga mas'uliyatsizlik qilsa, u nima qilingan? 9. «Bankrot» so'zi qaysi tildan kirib kelgan? 10. Banklar paydo bo'lishining boshlang'ich bosq'ichi nimalar hisoblanadi? 11. Keyinchalik shunday banklar qayerlarda vujudga kelgan? 12. Ular hisoblarni qanday olib borishgan?

1-mashq. Ravishdoshlar yordamida gap tuzing. (Со следующими деепричастиями составьте предложения).

Gapirib turgan, yaqinlashib kelgan, oqib o'tgan, to'planib turgan, ishlay olgan, kelmay qolgan, yig'lab turgan, o'ylamasdan gapirgan, yemasdan ketgan, ko'rmasdan aytgan, saralab olgan.

2-mashq. Ko'chiring. Ravishdosh yasovchi qo'shimchalar tagiga chizing. (Перепишите. Подчеркните аффиксы деепричастий).

1. Men unga qayta-qayta gapirdim. 2. Bola o'ynab-o'ynab uxlab qoldi. 3. Biz avtobusni kuta-kuta charchab qoldik. 4. Masxaraboz qiliqlariga tomoshabinlar qotib-qotib kulishdi. 5. Yaxshi mehnat qilmay maqsadga erishib bo'lmaydi. 6. Chol yo'tala-yo'tala gapini davom ettirdi. 7. Kampir vaysay-vaysay xonadan chiqib ketdi.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga mos qo'shimchalarni qo'ying. Ular qanday ma'noni ifodalashini aytib bering (Вместо точек поставьте нужные аффиксы. Укажите какие значения они выражают).

1. Bank kredit ber... qo'ydi. 2. Sarvar akasini ko'r... , juda xursand bo'ldi. 3. Ko'r... tikonni bosdi.. 4. Men universitetdan kel ... , dam ol ..., keyin buvinga yordam berdim. 4. Chol yo'qol... qo'yini izlay-izlay, charchab qoldi. 6. Oldin mamlakatdagi sharoitni o'rgan..., keyin investitsiya kiritish lozim. 7. Biz o'rtog'imizning uy...so'ray-so'ray topib oldik.

4-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Проработав в банке 10 лет, я стал опытным специалистом. 2. Стремясь достичь цели, он много работал над собой. 3. Проболтав до полуночи, подруги пошли спать. 4. Прочитав диссертацию, ученый написал отзыв. 5. Получив деньги, клиент расписался в документе. 6. Встречая пассажиров, стюардесса показывала их места в салоне самолета.. 7. Не понимая друг друга, мы продолжали работать.

5-mashq. Ravishdoshlar yordamida gap tuzing. (Составьте с данными деепричастиями предложения).

Gapira-gapira, o'ynab-o'ynab, kula-kula, yig'lay-yig'lay, baqirib-baqirib, kuta-kuta, shosha-shosha, tushunmay, ishlaymay, ko'tarmay, tishlatmay, yemay, o'tmay, gapirmay.

6-mashq. Ravishdoshlardan fe'llarning noaniq shakllarini hosil qiling. Gap tuzing. (Образуйте от деепричастий неопределенную форму глагола).

N a m u n a: kulib – kulmoq. U kulib, uyga kirib ketdi.

Sanab, olib, berib, sakrab, ta'mirlab, ko'rib, yashirib, topshirib, haydab, toliqib, tuzlay, yashay, bildirmay, shoshmay, ko'rsatmay, yutqazmay.

7-mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli qo'shimchalarni qo'ying. (Вместо точек поставьте соответствующие аффиксы).

1. Sen nimaga ko'rinm... ketding. 2. Tiqin otil... , chiq... ketdi. 3. U

o'yla... , ish boshladi. 4. Unga yordam ber...-ber... biz charchadik. 5. Daryo oq...-oq... ko'l bo'ladi. 6. Suv tom...-tom... toshni teshadi.

8-mashq. Gaplarli o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

1. Приехав домой, мы сели ужинать. 2. В подвал я спускаюсь, перемахивая через ступеньки. 3. Прощаясь, мы крепко обнялись. 4. Орёл, с отдалённой поднявшись вершины, Парит неподвижно со мной наравне. 5. Проводив посетителя, Хусан садится за стол и опять начинает читать. 6. Сотни зрителей слушали, затаив дыхание, печальный голос Виолетты. 7. Я готовился в университет, но работал очень мало и не торопясь. 8. Сказавши это, я встал и в волнении прошёлся из угла в угол. 9. Лучина горела на столе, печально вспыхивая и погасая. 11. Солнце склонялось к закату, погружая косые лучи свои в воды Персидского залива.

9-mashq. Mazkur fe'llardan sifatdosh yasang. Gap tuzing. (От данных глаголов образуйте деепричастия. Составьте предложения).

Olmoq, o'qimoq, o'smoq, qulflamoq, ichmoq, yuvinoq, yuvmoq, ochmoq, kelmoq, sevmiq, gapirmiq, qazmoq, o'yg'onmoq, topmoq, olmoq, izlamoq, nafas olmoq, olib kelmoq, qaltiramoq.

5-topshiriq. Quyidagi ravishdoshlar qaysi fe'llardan hosil bo'lgan. (От каких глаголов образованы данные деепричастия).

Yaqinlashib, yugurib, taqillatib, kurashib, xohlab, yozib, uxlab, kelib, o'tirib, yuvib, ochib, gullab, turib, ko'rib, kulib, o'yg'onib, muzlab.

10-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga sifatdosh shakllari yordamida tarjima qiling. (Переведите предложения, используя форму деепричастия).

1. Заставляя себя быть спокойной, Аня Карцева втащила тяжёлый чемодан вверх по знакомой лестнице. 2. «Ура-ааа!..» —закричал Петя и, немедленно ни одной минуты, поскакал к тому месту, откуда слышались выстрелы и где был пороховой дым. 3. Ежедневно, вставши с постели часов в одиннадцать, Ольга Ивановна играла на рояле или же, если было солнце, писала что-нибудь масляными красками. 4. По чёрным стёклам окон бегут, блестя, кривые струйки, струится отражение зелёной лампы. 5. Отец сказал, уезжая, что привезёт мне книгу. 6. Создав тридцать оставшихся железнодорожников, он сообщил им о положении на станции. 7. Я спустился вниз и по коврам, не торопясь, прошёл переднюю залу. 8. И Алтунин скрепя сердце отправился в лабораторию. 9. Сгорбившись и закутавшись, ожидал я терпеливо конца ненастья, как вдруг, при блеске молнии, на пороге почудилась мне высокая фигура. 10. Шофёры стояли кучками, покуривая и переговариваясь. 12. Они вышли ещё засветло, чтобы дойти не спеша.

6-topshiriq. Quyidagi gaplarni ravishdosh shakllarini qo'llab, o'zgartiring. (Используя формы деепричастий, измените предложения).

1. Agar sanoat sohasidagi puldor o'z kapitalini sanoatga, savdogar o'z mablag'ini savdoga qo'ysa, bankir o'z kapitalini bank ishiga qo'yadi. 2. Ssudada

kapitalist, asosan, o'zining bo'sh kapitalini qarzga bersa, bankirlar asosan, chetdan jalb qilingan mablag'larga tayanadi. 3.Ssudaga mablag' beruvchi puldorning daromadi ssuda foizi bo'lsa, bankirning daromadi bank foydasi hisoblanadi. 4. Banklar korxona, tashkilot, davlat muassasalari, aholi bo'sh pullarini jalb qilish orqali katta hajmdagi kapitalni o'z qo'llarida jamlaydilar va daromad keltiruvchi kapital harakatini boshqarib boradilar. 5.Banklarning yiriklashuvi va faoliyatining takomillashuvi ularning maxsus korxonalar - kredit muassasalariga aylanishiga olib keladi.

7-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...).

8-topshiriq. "Bank krediti" mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог на тему: "Bank krediti". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

9-topshiriq. Ravishdoshlar yordamida "Aholi omonatlari va bank xizmati" mavzusida hikoya tuzing. (Составьте рассказ на тему: "Aholi omonatlari va bank xizmati").

10-topshiriq. "Aholi omonatlari va bank xizmati" hikoyasiga savollar tuzing. (Поставьте вопросы к рассказу: "Aholi omonatlari va bank xizmati").

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "Banklarning kelib chiqishi va ularning mohiyati"matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст "Banklarning kelib chiqishi va ularning mohiyati").

1-mashq. Ravishdoshlardan fe'llarning noaniq shakllarini hosil qiling. Gap tuzing. (Образуйте от дееспричастий неопределенную форму глагола).

N a m u n a : kulib – kulmoq. U kulib, uyga kirib ketdi.

Gapirib, qisib, olib, berib, charchab, ta'mirlab, ko'rib, yashirib, topshirib, haydab, toliqib, tuzlay,yashay,bildirmay, shoshmay, topmay, yutqazmay.

2-mashq. Gaplarni tarjima qiling. (Переведите предложения).

1.Саид встречал на вокзале любимую девушку. Не встретив её, он начал волноваться. 2. Две недели студенты сдавали экзамены. Сдав их, они пошли в театр и на выставку. 3. Шахрух и Мафтуна показывали друзьям свою новую квартиру. Показав её, они предложили друзьям поужинать. 4. Наш сын с удовольствием ел пирожное. Съев его, он сказал: «Спасибо».

3-mashq. Matnni tarjima qiling. (Переведите текст).

Взаимоотношения коммерческого банка со своими клиентами строятся как обычные рыночные отношения. Предоставляя ссуды, коммерческий банк исходит прежде всего из рыночных критериев прибыльности, риска и ликвидности. Ориентация на «общегосударственные интересы» не совместима с коммерческим характером работы банка и неизбежно обернется для него кризисом ликвидности. Регулирование деятельности коммерческого банка может осуществляться только косвенными экономическими (а, не административными) методами. Государство определяет «правила игры» для коммерческих банков, но не может давать им приказов.

4-mashq. Latifalarni o'qing va ularni gapirib bering. (Прочитайте анекдоты и перескажите их).

Talabaning o'g'li

Talabaning uch yashar o'g'li ota-onasiga dedi:

- Men uylanaman.
- Iye, kimga?
- Bog'chamizdagi Hilolaga.
- Sizlarni kim boqadi?
- Bizni boqishning keragi yo'q. O'zimiz mustaqil ovqat yeya olamiz.

E'lon

Iqtisodiyot gazetasida quyidagicha e'lon bosilgan edi:

“Poytaxt markazidagi besh xonali kvartiramni sotaman yoki biron-bir viloyatdagi qishloqqa almashtiraman. Ma'lumot uchun CC-65 guruhidagi talaba Nuraliyev Sherzodga murojaat qilishingiz mumkin”.

Yotoqxonada

Talaba er-xotin yotoqxonada turishar edi.

Yarim tunda xotin erini uyg'otib, dedi:

- Karavat ostida sichqon nimanidir qitirlayotganday bo'ldimi?
- Nima qilayin? Miyovlaymi shunga?!

MARKAZIY BANK

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Muomala, pul, muassasa, hajm, likvidlik, muvofiq, inflyatsiya, tushirmoq, maqsad, markaziy, tijorat, majburiy, rezerv, o'rnatmoq, siyosat, amal, zaxira, saqlanmoq, zarur, miqdor, nisbatan, foiz, belgilamoq., bevosita, kreditlash, imkoniyat, chegaralash, ta'minlash, omil, me'yor, hozir, tashkil qilmoq, ba'zi bir, hisobga olmoq, hol, o'zgartirmoq, mumkin, omonat, muddat, majburiyat, deponentlash, tartib, rioya qilmoq, javobgar, nizom, hudud, faoliyat, barcha, taalluqli, naqd pul, o'tkazmoq, talab, ko'rsatma, to'lamoq.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Запасы, процент, оплата, решение, принимать, требование, расчет, иностранный, средства, физическое лицо, юридическое лицо, сбережения, выпускать, привлекать, обязательство, осуществлять, повышать, доход, прибыль, расчетный счет, приносить, покрывать, требование, невыполнение, размер, степень, нехватка, повторный, финансирование, продавать, реализовать, штраф, хранить, обеспечение, возвратить, опираться, коммерческий.

3-topshiriq. *Matnni o'qing. Matn bo'laklarining ma'lumot markazlari- ni aniqlang. Ma'lumot markazi sifatida abzatsning bir qismi yoki alohida olingan gap ishtirok etish mumkinligiga e'tibor bering. Matn qismi (matnning*

ma'lumot birliklari) ning asosiy mazmunini ifoda etuvchi so'z birikmalari, gap yoki abzatlarni ko'chirib yozing. (Прочитайте текст. Определите информативный центр частей текста. Обратите внимание, что информативным центром могут выступать часть абзаца или отдельно взятое предложение. Выпишите словосочетания, предложения или абзацы, выражающие основное содержание части текста (информативные единицы текста).

MARKAZIY BANK

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki monetar siyosatining asosiy yo'nalishlari, pul massasi o'zgarishining aniq maqsadli mo'ljallari va pul muomalasini tartibga solish vositalari qonunning 4-qismida yoritilgan bo'lib, unda Markaziy bankning pul-kredit operatsiyalari belgilab berilgan. Undan tashqari Markaziy bank foiz (diskont) siyosatini, targetlash va boshqa usullardan foydalanib, pul massasini boshqarib borishi mumkin. Sxema tariqasida pul-kredit siyosatining strategik maqsadlarini quyidagicha ifodalash mumkin.

Muomaladagi pul massasining hajmini, banklarning likvidligini muvofiqqlashtirish va inflyatsiya sur'atlarini tushirish maqsadida Markaziy bank tijorat banklari uchun majburiy rezervlar me'yorini o'rnatib berish siyosatini amalga oshiradi. Minimal zaxiralar bu tijorat banklari resurslarining Markaziy bankda majburiy saqlanishi zarur bo'lgan qismidir. Majburiy rezerv miqdori tijorat bankining resurslariga nisbatan foizda belglanadi. Bu zaxira bevosita banklarning kreditlash imkoniyatini chegaralasa-da, ularning minimal likvidligini ta'minlash omili bo'lishi mumkin.

Markaziy bank tomonidan zaxira miqdori ba'zi bir omillarni hisobga olgan holda o'zgartirilishi mumkin, u omonatlarning hajmi, turi, muddatiga, banklarning boshqa majburiyatlariga bog'liq bo'ladi. Banklar Markaziy bankda majburiy zaxiralarni deponentlash tartibiga rioya qilinishi uchun javobgardir. «Tijorat banklari tomonidan Markaziy bankda majburiy zaxiralarni deponentlash tartibi to'g'risida»gi nizomda belgilangan majburiy zaxiralarni deponentlash tartibi O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan barcha banklarga taalluqlidir.

Majburiy rezervlar Markaziy bankda naqd pul yoki omonatlar ko'rinishida, Markaziy bank belgilaydigan tartibda depozitga o'tkaziladi. Majburiy rezerv talablarining me'yorlari yoki tarkibi belgilangani yoki o'zgartirilgani to'g'risidagi ko'rsatmalarda kamida bir oylik muddat ko'rsatiladi, rezervlarning tarkibi yoki miqdoriga doir yangi me'yorlarni banklar ana shu muddatgacha bajarishlari shart. Markaziy bank majburiy rezervlar bo'yicha foizlarni to'lash to'g'risida qaror qabul qiladi.

Tijorat banklari veksellarni sotib olishda Markaziy bankning hisob stavkasiga tayanadilar. Markaziy bankning hisob stavkasi tijorat banklari o'rnatadigan hisob stavkaning eng past chegarasi hisoblanadi. Odatda tijorat banklarining hisob stavkasi Markaziy bankning hisob stavkasidan yuqori bo'ladi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Qonunning 4-qismida nima belgilangan? 2.Markaziy bank nimadan foydalanib, pul massasini boshqarib borishi mumkin? 3.Muomaladagi pul massasining hajmini, banklarning likvidligini muvofiqlashtirish va inflyatsiya sur'atlarini tushirish maqsadida Markaziy bank qanday siyosatni amalga oshiradi? 4. Minimal zaxiralar nima? 5.Majburiy rezerv miqdori nimaga qarab belgilanadi? 6. Ularning minimal likvidligini ta'minlash omili nimalar bo'lishi mumkin? 7.Markaziy bank tomonidan zaxira miqdori ba'zi nimalarni hisobga olgan holda o'zgartirilishi mumkin? 8. Bank nimalarga javobgar? 9.Tijorat banklari veksellarni sotib olishda nimaga tayanadi?

1-mashq. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на русский язык).

1.Har bir kishi sport bilan shug'ullanishi kerak. 2. Ertalab jismoniy mashqlarni bajarish lozim. 3.Sport bilan shug'ullanish uchun turli xil sport zallari mavjud. 4. Bobom otga minib yurishni juda yaxshi ko'radi. 5. Tog'dagi do'lanani olish uchun toqqa chiqish kerak. 6. Daryodagi baliqni tutish uchuni qarmoq kerak. 7. Sovuq kunlarda issiqroq kiyinish lozim. 8. Yuridik shaxslarni soliqqa tortish zarur.

2-mashq. Harakat nomi yordamida gap tuzing. (Используя данные формы отглагольного имя действия, составьте предложения).

Ishlash uchun, olish kerak, cho'milish mumkin emas, sug'orish kerak, uxlash kerak, o'qishga kirish uchun, jo'nashimiz lozim, topshirish kerak, pishirib kelishi kerak, yoqish kerak, olishim kerak, topshirish shart,dam olish uchun.

3-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

1. Вам необходимо поработать над собой. 2. Для покупки подарка нужны деньги. 3. Ему нужно оказать помощь. 4. Я умею правильно говорить по-узбекски. 5. Она должна познакомиться с моими родителями. 6. Мы должны посмотреть этот спектакль. 7. Я должен сказать об этом тебе. 8. Туристы должны устроиться в гостинице.

4-mashq. Fe'llardan harakat nomlarini yasang. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling. (От глаголов образуйте отглагольное имя действия. Переведите на русский язык).

1. Bu masalani tezda (yechmoq) lozim. 2.Biz mehmonlarni aeroportda (kutib olmoq) kerak. 3. Dadam (davolanmoq) uchun sanatoriyaga ketdi. 4.Bolalar (sog' bolmoq) uchun sport bilan (shug'ullanmoq)kerak. 5. Uy (sotib olmoq) uchun bi z bankdan kredit (olmoq) kerak. 6. Bu yerdan (o'tmoq) mumkin emas. 7. Qarzlarni o'z vaqtida (to'lamoq) kerak. 8. Bugun biz kechqurun teatrga (bormoq) kerak.

5-mashq. Quyidagi soʻz birikmalari yordamida gaplar tuzing. (Составьте с данными словосочетаниями предложения).

Aytish uchun, chora topish kerak, gapirish mumkin, tushuntirish uchun, yodlash uchun, uchish uchun, oʻylash lozim, qurish kerak, kirish mumkin emas, qaytarish kerak, tushirish kerak, oʻtish uchun, yutish uchun, tayyorlash kerak, kiyinish kerak, sotib olish uchun.

6-mashq. Fe'llarni harakat nomi shaklida o'zbek tiliga tarjima qiling. Gap tuzing. (Переведите на узбекский язык, используя форму отглагольного имя действия. Составьте предложения).

Строить, организовать, перевести, получить, добавить, смеяться, требовать, заплатить, поднять, опустить, шуметь, ответить, проводить.

5-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "..."
usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

6-topshiriq. "Bank va mamlakat iqtisodiyoti" mavzusida hikoya tuzing.
(Составьте рассказ на тему: "Bank va mamlakat iqtisodiyoti").

7-topshiriq. "Bank va mamlakat iqtisodiyoti" hikoyasiga savollar tuzing. (Поставьте вопросы к рассказу: "Bank va mamlakat iqtisodiyoti").

8-topshiriq. She'rni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Стихи переведите на узбекский язык).

Есть сладкое слово — конфета,
Есть быстрое слово — ракета,
Есть кислое слово — лимон,
Есть слово с окошком — вагон,
Есть слово колючее — ёж,
Есть слово промокнувшее — дождь,
Есть слово упрямое — цель,
Есть слово зелёное — ель.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "Markaziy bank" matnini yodlang va aytib bering.
(Перескажите текст "Markaziy bank").

1-mashq. Fe'l negizlaridan harakat nomlari yasang va gaplar tuzing.
(Образуйте от основ глаголов отглагольное имя действия. Составьте предложения).

Bor, uxla, tashla, kir, yor, tabrikla, ket, kel, bor, to'xta, shamollat, sotib yubor, olib kel, tuzla, ye, sol, ter.

2-topshiriq. Frazologizmlarga o'zbek tilida muqobil variantlarini toping. (Найдите эквиваленты к фразеологизмам на узбекском языке).

Водой не разольёшь, выходить из себя, глаза на мокром месте, глаза разбежались, до мозга костей, душа в душу, как сквозь землю провалился, капля в море, кожа да кости, между жизнью и смертью, словно воды в рот набрал, смотреть сквозь пальцы, хоть глаз выколи.

3-topshiriq. Matnni tarjima qiling . (Переведите текст).

Капитал физически, в виде средств производства, не может переливаться из одной отрасли в другую. Этот процесс осуществляется обычно в форме движения денежного капитала. Поэтому кредит в рыночной экономике необходим прежде всего как эластичный механизм перелива капитала из одной отрасли в другую и уравнивания нормы прибыли.

Кредит разрешает противоречие между необходимостью свободного перехода капитала из одной отрасли производства в другую и закреплённостью производственного капитала в определенной натуральной форме. Он позволяет также преодолевать ограниченность индивидуального капитала.

4-topshiriq. Maqollarni yod oling. (Выучите наизусть пословицы).

Amali yo'q so'fidan,
Tuxumi yo'q tovuq yaxshi.

Arpaning doni bo'lguncha,
Bug'doyning samoni bo'l.

Baxmal kiydim-egnimda yo'q,
Palov yedim-og'zimda yo'q.

Gap bilan va'da berma,
Ish bilan va'da ber.

Gap bilan osh pishmas.

Avvalgi savdo-savdo,
Keyingi savdo-g'avg'o.

BANK KREDITI
Matn oldi topshiriqlari
(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Kredit, ega, qo'l, vaqt, bo'sh, turmoq, boshqa, tomon, ma'lum, to'lamoq, shart, qarz, kelib chiqmoq, munosabat, tushunmoq, sub'yekt, yuzaga kelmoq, qarz beruvchi, muhtoj, qarz oluvchi, qaytarib bermoq, natija, xil, vazifa, ado etmoq, tenglashtirmoq, to'lov, vosita, jalb qilmoq, aylantirmoq, qoida, tarmoq, o'rta, taqsimlamoq, ta'minlamoq.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Во-первых, во-вторых, пустой, свободный, денежные средства, превращать, правило, осуществлять, предоставить, реализовать, отрасль, распределение, перераспределение, производство, обеспечение, посредство, с помощью, средство, повышение, развитие, расширение, поощрение связи, отношение, непосредственно, опосредственно.

3-topshiriq. *Matnni o'qing. Uning tuzilmasini tahlil qiling. Matning umumiy muamosini ifodalovchi a) kirishga; b) oldingi gapdagi ma'lumotlarni umumiy ko'rinshda bayon etuvchi yoki kengaytiruvchi asosiy qismdagi kiritmalarga; v) matnning mazmunini umumlashtiruvchi xulosaga e'tibor bering.* (Прочитайте текст. Проанализируйте его структуру. Обратите внимание на а) введение, выражающие общую проблематику; б) вводные языковые единицы, излагающие или расширяющие в общей форме содержание предыдущего предложения; в) выводы, резюмирующие содержание текста).

BANK KREDITI

Kredit deganda o'z egalari qo'lida vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'larini boshqalar tomonidan ma'lum muddatga to'lash sharti bilan qarzga olish va qaytarib berish yuzasidan kelib chiqqan munosabatlar tushuniladi. Kredit munosabati ikki sub'yekt o'rtasida yuzaga keladi: biri pul egasi, ya'ni qarz beruvchi; ikkinchisi pulga muhtoj, ya'ni qarz oluvchi. Kredit tovar va pul ko'rinishidagi mablag'larni qaytarib berishlik, muddatlilik va foiz to'lash shartlari asosida berish natijasida yuzaga keladi.

Kredit pulga tenglashtirilgan to'lov vositalarini (masalan, veksel, chek, sertifikat va h.k.) yuzaga chiqarib, ularni xo'jalik oborotiga jalb qiladi.

Kredit qarz berish orqali pul mablag'larini tarmoqlar o'rtasida qayta taqsimlash bilan ishlab chiqarish resurslarning ko'chib turishini ta'minlaydi.

Kredit qarz berish, qarzni undirish vositalari orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

Kredit aloqalari pul egasi bilan qarz oluvchi o'rtasida bevosita va bilvosita bo'lishi mumkin. Birinchi holda ular to'g'ridan-to'g'ri muomalaga kirishadi. Ikkinchi holda ular aloqasi vositachilar orqali yuz beradi. Shunga qarab kreditning quyidagi asosiy shakllari kelib chiqadi: 1) tijorat krediti; 2) bank krediti; 3) iste'molchi krediti; 4) davlat krediti; 5) xalqaro kredit.

Shunday qilib, kredit berilish muddatiga ko'ra uchta yirik turga bo'linadi: qisqa muddatli kreditlar (muddati bir yilgacha bo'lgan kreditlar); o'rta muddatli kreditlar (muddati bir yildan uch yilgacha bo'lgan kreditlar); uzoq muddatli kreditlar (muddati uch yil va undan oshiq bo'lgan kreditlar).

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1.Kredit deganda nima tushuniladi? 2.Kredit munosabati kimlar o'rtasida yuzaga keladi? 3.Kredit nima natijasida yuzaga keladi? 4.Kredit nimalarni yuzaga chiqaradi va nimalarni xo'jalik oborotiga jalb qiladi? 5.Kredit nimalarning ko'chib turishini ta'minlaydi? 6. Kredit nimalarni rag'batlantiradi? 7. Kredit aloqalari pul

egasi bilan qarz oluvchi o'rtasida qanday bo'lishi mumkin? 8. Kreditning qanaqa asosiy shakllarini bilasiz?

5-topshiriq. Buyruq-istak maylidagi fe'llarni aniqlang. (Определите глаголы в повелительно-желательном наклонении).

1. Berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajar va bu haqda boshlig'inga ayt. 2. Oldin choyxonaga kiraylik, ovqatlanaylik, choy ichaylik, keyin esa ish haqida o'ylaylik. 3. Har doim bo'lsin quyosh, Har doim bo'lsin onam, Har doim bo'lsin osmon, Har doim bo'lay men. 4. Buvim bugun uyiga ketib qolmasin.. 5. Sen uyga kirib chiq, men shu yerda seni kutaman. 6. Buyruq hammaga yetkazilsin. 7 Gapni uqqanga gapir.

6-topshiriq. Fe'llardan buyruq-istak maylidagi shaklini yasang. (Образуйте от неопределенной формы глагола повелительно-желательную форму).

Qoldirmoq, obuna bo'lmoq, yurgizmoq, ishlatmoq, kiritmoq, ishlab chiqmoq, to'lamoq, yuvinmoq, topmoq, sindirmoq, ushlamoq, yotqizmoq, to'xtatmoq, yig'ishtirmoq, ochmoq, burmoq, kovlamoq.

7-topshiriq. Shart maylidagi fe'llarni aniqlang va rus tiliga tarjima qiling. (Определите глаголы условного наклонения и переведите их на русский язык).

1. Agar bugun qor yog'sa, sovuq tushishi mumkin. 2. Dorixona ochiq bo'lsa, men dori olaman. 3. Omading kelsa, hamma ishlaring amalga oshadi. 3. Tanang sog' bo'lsa, ruhing ham sog' bo'ladi . 4. Men bugun buvimnikiga bormasam kerak. 5. Agar poezd kechiksa, biz koferensiya ochilishiga ulgurmaymiz. 6. Agar soliqlar undirilmasa, budjetga pul tushmaydi.

8-topshiriq. Shart maylidagi fe'llarning qaysi shaxs-sonda ekanini aniqlab, ayting va o'zbek tiliga tarjima qiling. (Определите лицо и число глаголов условного наклонения. Переведите предложения на узбекский язык).

1. Если перекрыть реку, то образуется большое озеро. 2. Если ударять морозы, то может погибнуть весь урожай. 3. Если денег не хватит, то надо брать кредит в банке. 4. Если земля плодородная, то будет хороший урожай. 5. Если человеку плохо, то надо ему оказать помощь.

9-topshiriq. Nuqtalar o'rniga kerakli qo'shimchalarni qo'yib, gapni tugating . (Вместо точек поставьте нужные аффиксы).

1. Akam kel..., osh pishiramiz. 2. Vaqt bo'l..., teatrga boramiz. 3. Alisher bor..., kitobni olib kelsin. 4. Men bor..., o'g'limga sovg'a olib kelaman.. 6. Maydon bo'sh bo'l..., biz futbol o'ynaymiz.

10-topshiriq. *Gaplarni tugating.* (Закончите предложения).

1. Agar vaqt bo'lsa, ... 2. Agar suv bo'lmasa, ... 3. Agar meni futbol komandasiga qabul qilsa, ... 4. Agar yordam o'z vaqtida kelmaganda 5. Agar biz kelmasak, ... 6. Agar muammo yechilmasa ...

11-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Иновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

12-topshiriq. *F'el mayillari yordamida "Qarz olish va uni to'lash muammolari" mavzusida hikoya tuzing.* (Используя формы наклонения глаголов, составьте рассказ на тему: "*Qarz olish va uni to'lash muammolari*").

13-topshiriq. *"Qarz olish va uni to'lash muammolari" hikoyasiga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к рассказу: "*Qarz olish va uni to'lash muammolari*").

14-topshiriq. *Frazeologizmlarga o'zbek tilida muqobil variantlarini toping.* (Найдите эквиваленты к фразеологизмам на узбекском языке).

1. Жить своим умом. 2. Заваривать кашу. 3. Едва сводить концы с концами. 4. За тридевять земель. 5. Засучив рукава. 6. Сложь руки. 7. Хоть отбавляй. 8. Вставлять палки в колёса. 9. Откладывать в долгий ящик.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. *"Bank krediti" matnini yodlang va aytib bering.* (Перескажите текст "*Bank krediti*").

1-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Живите тысяча лет, живите долго. 2. Не позволяй душе лениться. 3. Подойди поближе ко мне. 4. Старшему уступи дорогу, младшему помоги в пути. 5. Говорите правду, только правду но не всю правду. 6. Пишите, шлите привет, не забывайте нас.

2-topshiriq. *Matn tuzilmasini tahlil qiling. Matning umumiy muammosini ifodalovchi: a) kirishni; b) ma'lumotlarni aniqlashtiruvchi asosiy qismdagi kiritmalarni; c) matnning mazmunini umimlashtiruvchi xulosani aniqlang.* (Проанализируйте структуру текста. Определите: а) вводную часть текста; б) вводные конструкции, конкретизирующие текстовую информацию; в) вводные конструкции, резюмирующие текст).

Yuridik shaxslarning huquqiy imkoniyatlari yordamida jismoniy shaxslar maqsadiga erishishga qaratilgan faoliyat natijasida yuridik shaxslar mulkiy ko'rinishdagi foyda oladi.

Shaxsiy yoki guruhiiy maqsadlarga erishish uchun instrument sifatida yuridik shaxslardan foydalanish jarayonida ular (yuridik shaxslar) mulkiy yoki nomulkiy foyda oladi yoki zarar ko'radi. Bu jarayonda yuridik shaxslar shaxs nomidan huquqiy munosabatlarining rasmiy mustaqil sub'yekti sifatida ishtirok etadi.

Shunday qilib, ijtimoiy munosabatlar sub'yekti sifatidagi yuridik shaxslarning mustaqillik darajasi haqidagi bayon etilgan ma'lumotlardan tadqiqot mavzusiga oid xulosalar chiqarish mumkin.

O'ZBEKISTONNING JAHON IQTISODIYOTIGA INTEGRATSIYALASHUVI

O'ZBEKISTONNING MILLIY BOYLIGI

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

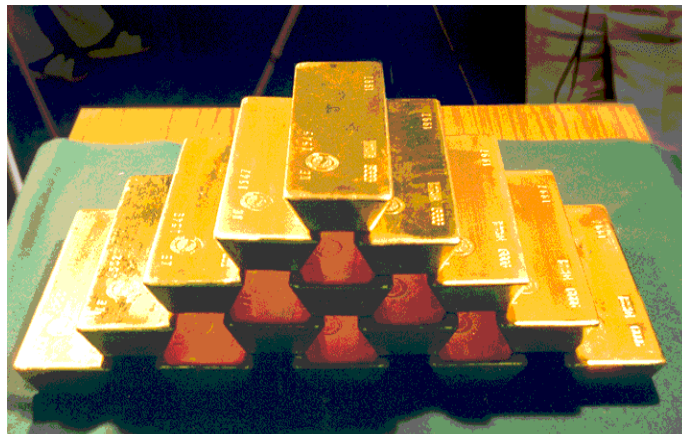
Kengaytirilgan, takror ishlab chiqarish, jarayon, yaratmoq, mahsulot, iste'mol, milliy boylik, muayyan, davr, moddiy, madaniy, ma'naviy, ne'mat, majmua, keng, ma'no, kasbiy malaka, tajriba, xom ashyo, yoqilg'i, mashina-uskuna, bino-inshootlar, buyum, foydalanmoq, yer, pulga chaqib baholash, yerosti boyliklari, qiymat, tabiiy boylik, quvvat, moddiy va nomoddiy, vosita, san'at asarlari, me'moriy yodgorliklar, tarixiy obida, avlod.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Результат, исчезнуть, часть, собранный, фонд, богатство, наследие, природный, духовный, материальный, полезные ископаемые, недра, памятники архитектуры, культурное наследие, оборот, качество, количество, стоимость, средство, пользоваться, комплекс, сырьё, здание, помещение, производство.

3-topshiriq. *Gaplarda asosiy ma'lumotga ega bo'lmagan qismlarini tushirib, matnning qisqa shaklini yozing. Asosiy ma'lumotga ega bo'lmagan qismlar sifatida so'z va kommunikativ bloklar ishtirok etishi mumkinligiga e'tibor bering.* (Опуская части, не несущие основную информацию, напишите краткое содержание текста. Обратите внимание на возможность участия слов и коммуникативных блоков в качестве частей, которые не несут основную информацию).

O'ZBEKISTONING MILLIY BOYLIGI

Milliy boylik muayyan davrda mamlakatda to'plangan moddiy, madaniy-ma'naviy ne'matlar va tabiiy boyliklarning majmuasidir. Keng ma'noda milliy boylikka bulardan tashqari to'planilgan bilimlar, kasbiy malaka va tajriba ham kiritiladi. Milliy boylik bu ayrim millat yoki elat boyligi emas, balki muayyan mamlakatning umumiy boyligidir. U o'zining ichki tuzilishiga qarab mehnatdan

yaralgan boylik va tabiat in'om etgan boylikdan iborat. Mehnat yaratgan boylik bu takror ishlash jarayonida uzluksiz jamg'arilib kelingan xom ashyo, yoqilg'i, mavjud mashina-uskuna, bino-inshootlar, aholiga uzoq muddat xizmat qiladigan buyumlardan iborat bo'ladi. Tabiat in'om etgan boylikni mehnat yaratmaydi, u bor narsa, undan mehnat yordamida foydalaniladi, xolos.

Bunga yerning o'zi, undagi boyliklar kiradi, uni pulga chaqib baholanadi. Masalan, O'zbekistonning yerosti boyliklari qiymati 3,5 trillion dollarga teng deb baholangan. Tabiiy boylik qanchalik ko'p bo'lsa, mamlakat ham shunchalik boy bo'ladi. Ammo buning uchun ular amalda ishlatilishi kerak, bu esa mehnat yaratgan boylik hisoblanib, u ishlab chiqarish quvvatlariga asoslanadi. Milliy boylik moddiy ko'rinishga ega bo'lsada, u moddiy va nomoddiy sohada xizmat qiladi. Moddiy sohadagi boylik kapital shakliga ega va mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan.

Bular jumlasiga ishlab chiqarish binolari, inshootlari, mashina va mexanizmlar, transport vositalari, yo'llar, kanallar, suv omborlari kiradi. Nomoddiy sohadagi boylikka ijtimoiy xizmat ko'rsatish sohalaridagi (ta'lim, madaniyat, san'at, sog'liqni saqlash, sport, turizm va h.k.) binolar, qurilmalar, mashina-mexanizmlar, transport vositalari kiradi. Ular nomoddiy shakldagi turli xizmatlarni ko'rsatishda ishlatiladi. Boylikning maxsus turi - bu intellektual boylikdirki, bu adabiyot va san'at asarlaridan, to'plangan bilimlardan iborat bo'ladi. Milliy boylik qanday davrda ishlatilishiga qarab 2 qismga ajraladi: 1) avloddan avlodga o'tuvchi boylik. Bu bir necha avlodga xizmat qiluvchi tarixiy binolar, inshootlar, suv omborlari, yo'llar, kanallarni o'z ichiga oladi. Masalan, Samarqanddagi me'moriy yodgorliklardan tarixiy obida sifatida deyarli 20 avlod foydalanib keladi. Katta Farg'ona kanalidan 1939-yildan buyon foydalanib kelinmoqda, u yana bir necha avlodga xizmat qiladi; 2) bir avlodga va uning turli guruhlariga xizmat qiluvchi boylik.

Bunga uzoq vaqt xizmat qiluvchi buyumlar, kichik binolar, qurilmalar, uskunalar kiradi. Milliy boylik doimo harakatda bo'ladi va buni uning aylanib turishi, deb atashadi. Boylik avval yaratiladi, so'ngra ishlatiladi va nihoyat ishlab chiqarish hisobidan to'ldirilib boriladi. Ma'lumki, yaratilgan mahsulotning bir qismi joriy iste'mol natijasida yo'q bo'lib ketsa, boshqa qismi jamg'ariladi. Jamg'arilgan mahsulotlar birinchidan, ishlatilgan boylikning o'rnini to'ldirsa, ikkinchidan, uning miqdoran o'sib borishini ta'minlaydi.

Demak, milliy boylikning aylanib turishi uning sarflanishi, tiklanishi va o'sishidan iborat. Milliy boylik harakati esa yillar, hatto asrlar osha davom etadi. Ammo milliy boylik tarkibiga kiruvchi narsalarning aylanma harakati har xil vaqtda kechadi. Uzoq vaqtda xonadonda ishlatiladigan buyumlar (mebel, jihozlar, mashina va h.k.) tezda urfdan qolib iste'moldan chiqib ketadi. Yoqilg'i, xom ashyo g'amlamalari va mashina-uskunalar ham tezda ishlatilib ketiladi va qaytadan hosil etiladi.

Binolar, yirik inshootlar, portlar, aeroportlar, suv omborlari, kanallar, temir va avtomobil yo'llari g'oyat uzoq xizmat qiladi, ular harakati o'n va hatto yuz yillar davom etadi. Tabiiy boyliklarning bir qismi (masalan, tuproq hosildorligi, suv, o'rmon boyligi va h.k.) inson ishtirokida tiklanib turadi, boshqa qismi esa (masalan, neft, gaz, ko'mir, ruda zaxirasi va h.k.) tiklanmaydi, ular ishlatilib bo'lgach yo'q bo'lib ketadi yoki boshqacha boylik shakliga o'tadi. Masalan, ruda tugagach, u temir-tersak shakliga kiradi va qaytadan ishlatiladi. Milliy boylik takroran yaratilish jarayonida ko'payib boradi, bu mamlakat iqtisodiy salohiyati oshganini bildiradi.

Matndan keyin bajariladigan mashqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Milliy boylik nimaning majmuasidir? 2. Keng ma'noda milliy boylikka yana nimalar kiritiladi? 3. Milliy boylik nima? 4. U nimadan iborat? 5. Mehnat yaratgan boylik nimalardan iborat? 6. Tabiat in'om etgan boylikka nima kiradi? 7. O'zbekistonning yerosti boyliklari qiymati necha dollarga teng? 8. Qachon mamlakat boy bo'ladi? 9. Milliy boylik qanday sohaga xizmat qiladi? 10. Moddiy sohadagi boylikka nimalar kiradi? 11. Nomoddiy sohadagi boylikka nimalar kiradi?

1-mashq. Quyidagi f'ellar va o'zlik olmoshlari yordamida gap tuzing.

(Составьте со следующими глаголами и возвратными местоимениями предложения).

Namuna: yuvmoq - Onamning o'zi idishlarni yuvib qo'ydi. Bajarmoq, topshirmoq, gapirmoq, tiklamoq, belgilamoq, tabriklamoq, qaytarmoq, ruxsat so'ramoq, chiqmoq, o'tirmoq, tozalamoq, keltirmoq, yordam bermoq.

2-mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Жасур купил себе новый велосипед. 2. Девочка убралась за собой. 3. О себе он рассказывал очень долго. 4. Человек во всех

обстоятельствах должен не терять свое достоинство. 5. Этот сказочный мир он придумал для себя. 6. Такой ответственный груз брать на себя очень рискованно. 7. «Каждый человек должен жить для себя» – так рассуждал наш герой.

3-mashq. *Ko'rsatish olmoshlarini to'liq yozing.* (Напишите полную форму указательных местоимений).

1. Shu... beri biz bir-birimiz bilan ko'rishmadik. 2. ... yerdan bizning uyimizgacha piyoda ketdik. 3. ... filmni biz yaqinda televizorda ko'rgan edik. 4. ... kuni mehmonlar biznikida yotib qoldi. 5. ... chin inson bilan tanishganimdan xursandman.

4-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Предложения переведите на узбекский язык).

1. В этом году фермеры вырастили большой урожай. 2. Этот студент занял первое место на олимпиаде. 3. Вот эти наши горы, они помогут нам. 4. Этот мир создан не нами. 5. Тех людей я помню хорошо. 6. На том чемпионате страны по легкой атлетике этот спортсмен завоевал две золотые медали. 7. В этом саду много яблонь.

5-topshiriq. *Ko'rsatish olmoshlari yordamida 7ta gap tuzing.* (Используя указательные местоимения, составьте 7 предложений).

6-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. *Olmoshlar yordamida. "Paxta - O'zbekistonning milliy boyligi" mavzusida hikoya tuzing.* (Используя местоимения, составьте рассказ на тему: "Paxta - O'zbekistonning milliy boyligi").

8-topshiriq. *"Paxta - O'zbekistonning milliy boyligi" hikoyasiga savollar tuzing.* (Поставьте вопросы к рассказу: "Paxta - O'zbekistonning milliy boyligi").

9-topshiriq. *Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Текст переведите на узбекский язык).

Слон был огромный. Кожа на нём грубая, в тяжёлых складках. Ноги толстые, как столбы. Хвост длинный. Голова в больших шишках. Уши большие, как лопухи, и висят вниз. Глаза совсем крошечные, но умные и добрые.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. *"O'zbekistonning milliy boyligi" matnini yodlang va aytib bering.* (Выучите и перескажите текст "O'zbekistonning milliy boyligi").

1-mashq. Nuqtalap o'rniga tegishli egalik qo'shimchalarini qo'ying (Вместо точек поставьте соответствующие окончания).

1. Men o'z... o'rtancha ukamni bolalar bog'chasiga olib ketdim. 2. Kampir o'z... kichik nevaralari bilan gaplashib o'tiribdi. 3. Mashina oz-oz... yurib ketdi. 4. Har bir kishi o'z... uchun javob berishi kerak. 5. Habibullo barcha vazifalarni o'z... bajardi. 6. Biz o'z... ishimiz bilan band bo'ldik. 7. Akamning o'z... sovg'a olib kelib meni tabrikladi.

2-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Текст переведите на узбекский язык).

СОЛНЕЧНЫЙ ДОЖДЬ

День был жаркий. Вдруг набежала синяя туча. Посыпался частый дождь. А солнце всё светило. Дождевые капли тяжело шлёпались о листья, повисали на траве, на ветвях. В каплях играло солнце.

Кончился солнечный дождик. Я взглянул на небо. Там красивой дугой протянулась радуга. Она начиналась от деревни и уходила далеко в заречье. От земли шёл лёгкий пар. Запах цветов наполнял воздух.

3-topshiriq Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling va uni gapirib bering. (Текст переведите на узбекский язык и перескажите его).

Слово к молодым

Каким должен быть учёный? Академик Н.Н. Семёнов, обращаясь к молодым учёным, говорил: «Учёный - это человек, который все силы своего ума и чувств отдаёт науке и через неё – служению народу. работать надо ради славы, не ради карьеры, а ради того, чтобы создавать научные ценности, приносить пользу обществу, и тогда широкое общественное признание придёт само собой. Не быть индивидуалистом, развивать общественное начала в научной работе. Не скрывать от других своих идей. Быть глубоко принципиальным и честным при обсуждении своих и чужих работ».

O'ZBEKISTON – JAHON XO'JALIGI TIZIMIDA

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Umumjahon, xo'jalik, ko'rinmoq, hisoblanmoq, ziyod, ichida, bir qator, salohiyat, miqyos, hudud, zamin, turli xil, boylik, ajralib turmoq, sayyora, ortiq, sug'orilmoq, yetarli, harorat, quyosh nuri, tufayli, qimmatbaho, ekin, yuqori, hosil, kon, foydali qazilma, aniqlanmoq, xususan, oltin zaxira, jahon bozori, xaridor, mis, uran, kumush, volfram, molibden, tabiiy gaz, fosforitlar, kaliy tuzlari, nodir metallar, ta'minlanmoq, foydali qazilma, daraja, ajralib turmoq, qorako'l terisi, to'rtidan bir qismi, salmoqli.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Сырьё, инфраструктура, промышленность, территория, ценный, отрасль, место, производство, добыча, запас, золотодобыча, овощи, фрукты, вид, выращивание, редкий, текстильный, продукция, ведущий, интенсивно.

3-topshiriq. *Matnni o'qing. Gaplarda asosiy ma'lumotga ega bo'lmagan qismlarini tushirib, matnning qisqa shaklini yozing. Kerak bo'lgan holatlarda o'zgartirishlar kiriting. Ma'lumotning mantiqiy izchilligiga e'tibor bering.* (Опуская части, не несущие основную информацию, напишите краткое содержание текста. Там, где необходимо вносите изменения. Обратите внимание последовательность изложения информации).

O'ZBEKISTON – JAHON XO'JALIGI TIZIMIDA

O'zbekiston – umumjahon xo'jaligida ko'zga ko'ringan mamlakat hisoblanib, dunyoning 200 dan ziyod davlatlari ichida bir qator xom ashyo resurslari, ishlab chiqarish infrastruktura salohiyati bo'yicha muhim o'rinni egallaydi. O'zbekiston

hududi va zamini turli xil boyliklarga ega. Ulardan ko'plari jahon miqyosida ajralib turadi.

Mamlakat hududi sayyoramizning 1,5% dan ortiq sug'oriladigan yerlariga to'g'ri keladi hamda bu yerlarda yetarli harorat va quyosh nuri tufayli qimmatbaho qishloq xo'jaligi ekinlaridan yuqori hosil olinadi. O'zbekiston zaminida 3 mingdan ziyod konlar va foydali qazilma boyliklari aniqlangan. Bu zaminda dunyoning 5% oltin zaxirasi joylashgan. Respublika jahon bozorida xaridorgir bo'lgan mis, uran, kumush, volfram, molibden, tabiiy gaz, fosforitlar, kaliy tuzlari, nodir metallar bilan ta'minlanganligi bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallaydi,

Hozirgi O'zbekiston xalqaro miqyosda bir qator strategik muhim foydali qazilmalarni qazib olishda sezilarli darajada ajralib turadi. Xususan, dunyoning 0,33 foiz hududini egallagan, jahon aholisining 0,41% ega bo'lgan O'zbekiston ulushiga dunyoning barcha mamlakatlarida qazib olinayotgan uran rudasining 6%i, oltinning 3,4%i, tabiiy gazning 2,2%i to'g'ri keladi. O'zbekiston qishloq xo'alik mahsulotlarining ayrim turlarini yetishtirish bo'yicha ham dunyoda yetakchi o'rinlarni egallaydi.

Jumladan, O'zbekiston hissasiga qorako'l terisi bo'yicha jahon ishlab chiqarishining to'rtidan bir qismi, paxta xom ashyosining 4%i to'g'ri keladi. O'zbekiston ko'plab turdagi sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bo'yicha dunyoda salmoqli o'ringa ega. Masalan, paxta yetishtirishda – 6, uran qazib chiqarishda 5, volfram qazib olishda - 6, oltin zaxiralari bo'yicha 4 va qazib olishda 9-o'rinlarda, shuningdek, meva-sabzavotlarning ayrim turlarini yetishtirishda, gaz, bir qator nodir metallar qazib olishda, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda jahonning 15-20 yetakchi mamlakatlari qatoridan joy olgan. Mustaqillik yillarida yangidan - yangi ishlab chiqarish tarmoqlari tufayli O'zbekistonda yuqori texnologiyali avtomobil, neft-kimyo, farmatsevtika, elektronika sanoatlari jadal sur'atlarda rivojlanmoqda.

Matndan keyin bajariladigan mashqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1.O'zbekiston – umumjahon xo'jaligida qanday mamlakat? 2. Respublikamiz dunyoning 200 dan ziyod mamlakatlari ichida nima bo'yicha muhim o'rinni egallaydi? 3.O'zbekiston hududi va zamini nimalarga ega? 4.Nima jahon miqyosida ajralib turadi? 5.Mamlakat hududi nimaga to'g'ri keladi? 6. Bu yerlarda nima tufayli qimmatbaho qishloq xo'jaligi ekinlaridan yuqori hosil olinadi? 7.O'zbekiston zaminida qancha konlar va foydali qazilma boyliklari aniqlangan? 8. Bu zaminda dunyoning qancha oltin zaxirasi joylashgan? 9. Respublika jahon bozorida xaridorgir bo'lgan nimalar bilan ta'minlanganligi bo'yicha yetakchi o'rinlarni egallaydi?

1-mashq. Gaplarni tugating . (Закончите предложения).

1. Kim ...? 2. Kimga ...? 3. Kimning ...? 4. Kimday ...? 5. Kimdan nimadan nimaga kimlarga, Qanday ...? 8. Qaysi ...? 9. Qancha ...? 9. Nechanchi ...? 10. Nechta ...?

2- mashq. Quyidagi gaplarii o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

1. Сколько стоит килограмм яблок? 2. Кто оставил книгу на столе? 3. Сегодня какой день недели? 4. Кто получил звание героя? 5. Куда ты положил мои деньги? 6. Когда прилетает самолет из Парижа? 7. Куда ведет эта дорога? 8. Какую песню вы любите? 9. Где находится город Одесса?

3-mashq. Quyidagi so'roq olmoshlari yordamida gap tuzing. (Составьте предложения с помощью следующих вопросительных местоимений).

Namuna: kimdan - Sen kimdan xat olding?

Kimga, kimdan, kim haqida, kim bilan, nimadan, nimaga, nima haqida, qanday, qaysi, qancha, nechanchi, nechta.

4-mashq. Matndagi gaplarga so'roq olmoshlarni qo'llab, savol bering. (Поставьте вопросы, используя вопросительные местоимения).

Endi Ravshanbek, bir kun o'tlanib chiqib, bir ovulga borib sepoy o'ynadi, bir ovulga borib chillak o'ynab, bora berdi-kela berdi; shu yurtning odami bilan yoru jo'ra bo'la berdi. Necha vaqt shu tartib bilan o'tdi. Ravshanbek bilib oldi, shu el Shirvonning bir cheti ekan, Qoraxon podshoning eliga tutash ekan.

Ravshanbek bir kuni tobladan bir otni minib, qidirib, boyagi yerdan o'tib ketdi. Bir manzil, ikki manzil yo'l yurib borayotir edi, oldidan bir kampir chiqdi. Ravshanbek qarasa, bir kampir halloslab kelayotipti. Tikan pishgan vaqti edi, kampir yalang oyoq g'ijirlatib tikanni bosib kelayotipti. Ravshanxon buni ko'rib: «Ha momo, qayoqdan kelayotipsiz?» – dedi. Momo o'zi soqov edi, tili kalta guldiragan moxov edi, Ravshanbekka qarab : – Bozoy-dan, – dedi, Ravshanbek:— Momo, bozordan nima oldiingiz? – dedi.

(“Ravshan”, o'zbek xalq dostoni)

5-mashq. Gaplarni tugating. (Закончите предложения).

1. Har kim 2. Har nima 3. Hamma 4. Barcha 5. Barchadan 6. Hammadan 7. Har birimiz 8. Har qaysingiz 9. Barchamiz 10. Har qaysidan

6-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

1. Каждый новый слиток бригада рассматривала с пытливым ожесточением: получится или не получится. 2. Каждое утро она приходила со своей тётёй купаться. 3. Всякая другая деятельность отца точно обижала Тургенева – и он сердился на отца за то, что отец не слушался его советов. 4. С каждым днём солнце показывалось всё позже.

5-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

6-topshiriq. “O'zbekiston yer osti boyliklari” mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi

kerak. (Разыграйте диалог на тему: “O‘zbekiston yer osti boyliklari”. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

7-topshiriq. *So‘roq olmoshlari yordamida “O‘zbekistonning rivojlangan mamlakatlar bilan aloqalari” mavzusida hikoya tuzing.* (Используя вопросительные местоимения, составьте рассказ на тему: “O‘zbekistonning rivojlangan mamlakatlar bilan aloqalari”).

8-topshiriq. *“O‘zbekistonning rivojlangan mamlakatlar bilan aloqalari” hikoyasiga savollar tuzing.* (Поставьте вопросы к рассказу: “O‘zbekistonning rivojlangan mamlakatlar bilan aloqalari”).

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. *“O‘zbekiston jahon xo‘jaligi tizimida” matnini yodlang va aytib bering.* (Перескажите текст “O‘zbekiston – jahon xo‘jaligi tizimida”).

1-mashq. *O‘zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите на узбекский язык).

1. А что вам на меня по этому случаю нажаловались — дело понятное: всякому своя рубашка к телу ближе. 2. Мысленно писать тебе каждый день письма я приучилась давно. 3. Всякий человек может выполнить это задание. 4. Всякое семя знает своё время. (пословица). 5. Каждому своя болезнь тяжка (пословица). 6. Всякая вина виновата (пословица). 7. Не знаешь – спроси, тебя не убудет. Не спросишь – самому хуже будет. 8. Образованный во всём преуспевает, Необразованный последнее потеряет. 9. Одно дело учиться, другое дело – понимать. 10. Работу знай, да мастерство разумей. 11. Чему в молодости научился. То навек твоё.

XALQARO IJTIMOIIY, IQTISODIY VA MOLIYA TASHKILOTLARI

IHTT IIMBT

ADT

AML

BMT

YUNESKO

OPEK

YUNKTAD

XTO (GATT)

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so‘zlar ma’nosiga e’tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Xizmatlar, ishchi kuchi, axborot, ayirboshlash, bir qator, muammo, keltirib chiqarmoq, faqat, bir necha, o'zaro, kelishmoq, faoliyat, sabab, umumiy, manfaat, ko'zlam, mamlakatlararo, munosabatlar, tartib, ehtiyoj, barcha, tizim, har tomonlama, tartibga solmoq, ta'minlovchi mexanizm, shakllanish, rivojlanish, muvaffaqiyat, ajralmas, tarkibiy qism, xo'jalik aloqalar, ishtirok, taalluqli, bojxona, boj, daraja, kvota, narx, foiz stavkasi, qonunchilik, me'yoriy, tashish, saqlash, yagona, talab.

2-topshiriq. Matnni o'qing. Matn ma'lumotini qo'shimcha ta'riflab beruvchi material bilan abzatslarni to'ldiring. (Прочитайте текст. Включите в абзацы материалы, дополнительно характеризующие текстовую информацию).

XALQARO IJTIMOIIY, IQTISODIIY VA MOLIYA TASHKILOTLARI

Hozirgi paytda bir-biridan ko'p jihatlari bilan farq qiladigan yuzlab xalqaro tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda. Ana shu farqlariga qarab xalqaro tashkilotlarni turli guruhlariga ajratish mumkin. Masalan, BMT, Arab davlatlari ittifoqi, Afrika birdamlik tashkiloti, Amerika davlatlari tashkiloti va boshqalar.

Davlatlararo tashkilotlar. Bu tashkilotlar ma'lum bir hududda joylashgan mamlakatlarning manfaatini ko'zlab (EIT, MDH, AML (Arab mamlakatlari ligasi), ABT (Afrika birlashgan tashkiloti), ADT (Amerika davlatlari tashkiloti), IHTT (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti), OPEK va boshqalar) iqtisodiy va tarmoqlari xususiyatidan kelib chiqadigan masalalarni hal etadi.

Umumiqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal etuvchi tashkilotlar - IHTT, EIT, IIMBT, Arab mamlakatlarining umumiy bozori va hokazolar.

Savdo sohasidagi tashkilotlar-XTO (GATT), YUNKTAD, tabiiy kauchuk bo'yicha xalqaro tashkilot, kakao bo'yicha xalqaro tashkilot, OPEK, mis eksportyorlari bo'yicha hukumatlararo tashkilot, boksit qazib oluvchi mamlakatlarning xalqaro asotsiatsiyasi.

Valuta-moliya tashkilotlari – XVF, ETTB, XTB, OTB. Investitsiyalarni har tomonlama kafolatlovchi tashkilot, investitsion nizolarni tartibga soluvchi xalqaro markaz. Sanoat sohasi hamkorligi tashkiloti – YUNIDO.

Bundan tashqari iqtisodiy soha faoliyatini tashkil etuvchi tashkilotlar-intellektual mulk bo'yicha butun dunyo tashkiloti.

Davlatlar bu tashkilotlarning a'zolari sifatida mustaqil sub'yekt bo'lib, xalqaro iqtisodiy aloqalar tashkilotiga kiradi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

3-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Hozirgi paytda qanday tashkilotlar faoliyat ko'rsatmoqda? 2. Ana shu farqlariga qarab nima qilish mumkin? 3.Xalqaro tashkilotlarni nimalarga

ajrattish mumkin? 4. BMT vazifasi nimalardan iborat? 4. Arab davlatlari ittifoqi, Afrika birdamlik tashkiloti, Amerika davlatlari tashkiloti qanday vazzifalarni hal etadi? 5. OPEK qanday tashkilot? 6. Umumiyqtisodliiy va ijtimoiy masalalarni hal etuvchi qanday tashkiltlarni bilasiz? 7. Savdo sohasidagi qanday tashkilotlarni bilasiz? 8. Qanday valuta-moliya tashkilotlarini bilasiz? 9. YUNIDO qanaqa tashkilot?

1-mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli bo'lishsizlik olmoshlarni qo'ying. (Вместо точек поставьте отрицательные местоимения).

N a m u n a : Mehmonlar kelganda uyda hech kim yo'q edi.

1. Mehmonlar kelganda, uyda ... yo'q, edi. 2. Moliyaviy munosabatlarda ... o'zgarishlar kuzatilmadi. 3. Professor talabaga ... demadi. 4. U ... yolg'on gapirmagan edi. 5. Biz izlagan dori ... yo'q edi. 6. ... urush bo'lmasin.

2-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

1. Играл ли ты с кем-нибудь из сильных шахматистов? 2. С кем бы тебе сыграть здесь в шахматы? 3. Встретился ли ты в доме отдыха с кем-нибудь из знакомых? 4. Есть ли тебе с кем пойти на стадион? 5. Остановят ли тебя какие-нибудь препятствия? 6. К кому ты собираешься поехать в воскресенье? 7. От кого получил ты письмо? 8. У кого ты был вчера?

3-mashq. Gaplarni tugating. (Закончите предложения).

1. Kimdir 2. Nimadir 3. Qandaydir 4. Allakim 5. Qachonlardir 6. Allaqachon ... 7. Bir qancha 8. Ba'zi bir

4-mashq. Nuqtalap o'rniga gumon olmoshlarini qo'ying. (Вместо точек поставьте неопределенные местоимения).

1. Sizdan ... so'ramoqchiydim. 2. ... korxona bilan firma shartnoma tuzibdi. 3. ... vaqt o'tgandan keyin vrach yetib keldi. 4. ... notanish kishilarga ishonmaslik kerak.. 5. ... talabalar tibbiy ko'rikdan o'tmadi.

4-topshiriq. Matnni aytib bering . (Перескажите текст).

Xalqaro moliya tashkilotlari faoliyatining boshlanishi 1944 yil iyul oyida Amerika Qo'shma Shtatlarining Bretton Vuds shahrida bo'lib o'tgan xalqaro anjumanga borib taqaladi. Bunda Xalqaro Moliya Jamg'armasining (XMJ) va Xalqaro Tiklanish va Taraqqiyot Banki (Dunyo Banki)ning ta'sis qilinishi to'g'risidagi shartnomalar qabul qilindi.

5-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

6-topshiriq. "OPEK – xalqaro neft kompaniyasi" mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог на тему: "OPEK – xalqaro neft kompaniyasi". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

7-topshiriq. *Bo'lishsizlik va gumon olmoshlari yordamida "Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (Dunyo Banki) " mavzusida hikoya tuzing.* (Используя отрицательные и неопределенные местоимения, составьте рассказ на тему: "Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (Dunyo Banki) ").

8-topshiriq. "Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (Dunyo Banki)" hikoyasiga savollar tuzing. (Поставьте вопросы к рассказу: "Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (Dunyo Banki)").

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "Xalqaro ijtimoiy, iqtisodiy va moliya tashkilotlari" matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст "Xalqaro ijtimoiy, iqtisodiy va moliya tashkilotlari").

1-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling . (Переведите на узбекский язык).

1. Не встретил никого. 2. Не встречался ни с кем. 3. Встречаться было не с кем. 4. Не слушал никого 5. Слушать было не кого. 6. Ничего не было слышно в комнате. 7. Я не говорил ... 8. Разговаривать было не с кем и не о ком.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli bo'lishsizlik olmoshlarni qo'ying. (Вместо точек поставьте отрицательные местоимения).

1. Unga ... demadim. 2. Besh daqiqadan keyin xonada ... qolmadi. 3. Boshqa ... haqida gapirmadik. 4. ... bu savolga javob berolmadi. 5. Sendan men ... yashirmayman. 6. Men bu yerga ... kelmaganman.

2-topshiriq. Ko'chiring . Matnni aytib bering. (Перепишите. Перескажите текст).

Oddiy non sotuvchi zargarnikidan 10 baravar kam bo'lgan mablag' bilan yaxshi ish qilishi va yaxshigina foyda topishi mumkin. Chunki u juda ham tez pulni-nonga, nonni esa - pulga aylantiradi. U har kuni o'zining butun tovar zaxirasini sotib bo'ladi. Zargar esa o'z molini bor-yo'gi bir marta aylantiradi. Shuning uchun ham brilliant biznesida foydadan ko'ra uning o'ziday "yaltiroqlik" ko'p.

Ko'pchilik firmalarning daromadlari unchalik katta bo'lmasligining sababi ulardagi katta miqdordagi pulning o'lik ekanidadir. Juda ko'p mollar chang bosib yotadi. Jihozlar haddan tashqari kam ishlatiladi. Xom ashyo zaxirasi haddan tashqari katta. Binolar keragidan ortiqcha. Bularning hammasi o'lik mablag'lar demakdir.

Mamont quvvatiga ega bo'lgan, ammo ishlaydigan motordan ko'ra bir mushuk kuchiga ega bo'lgan va ishlaydigan dvigatel afzalroqdir. 2 mln. so'mlik bozori o'tmas molga ega bo'lgandan ko'ra 200 ming so'mlik qarz olib, davomli aylantirib turgan ma'qul.

3-topshiriq. O'zbekistonning xalqaro tashlilotlarga a'zolicini "Qanday" texnologiyasi bo'yicha ishlab chiqing.

BUXGALTERIYA, SUG'URTA ISHI, SOLIQQA TORTISH QIZIQARLI BUXGALTERIYA

Matnning asosiy mazmunini tashkil qiluvchi ma'lumotlar.

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

Moliya, operatsiya, ro'yxat, yozuv, avval, sodir etilgan, ma'lum, yer egalari, don, to'lamoq, sug'orish, foydalanmoq, ikki yoqlama, ma'lum bo'lmoq, amortizatsiya, tushuncha, nazariy asoslar, kim tomonidan, yaratilmoq, ta'kidlamoq, ayrim, savdo, birinchi marotaba, summa, proporsiya, munosabat, ta'limot, bag'ishlamoq, nashr qilmoq, traktatlar, hisobchi, savdogar, talab, bayon etmoq.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Организовать, организация, время, значение, профессия, отчет, пользователи, превращаться, внешний, внутренний, предоставить, потребность, проверка, самостоятельный, понятие, необходимость, в середине, возникать, специалист, развитый, подчеркнуть.

3-topshiriq. Matnni o'qing va gapirib bering. (Прочитайте и перескажите текст).

QIZIQARLI BUXGALTERIYA

Moliya operatsiyalarini ro'yxatga olishning birinchi yozuvlari bundan 4000 yil avval sodir etilganligi bizga ma'lum. Jumladan, Misrlik yer egalari don bilan to'langan soliqning, yerlarni sug'orish uchun suvdan foydalanganlik solig'ining hisobini yuritganlar. Hisob tizimi bizdan avvalgi eraning 2000 yilida Xitoyda, ikki yoqlama buxgalteriya elementlari Rimda rivoj topganligi hagida ma'lumot bizgacha yetib kelgan. Olimlarning ta'kidlashicha, rimliklarga «amortizatsiya» tushunchasi ham ma'lum bo'lgan.

Buxgalteriya hisobining nazariy asoslari kim tomonidan yaratilganligi borasida ko'p fikrlar mavjud. Shuni ta'kidlab o'tish mumkinki, ikki yoqlama yozuv tizimidan Shimoliy Italiyaning ayrim savdo markazlarida XIII-XIV asrlarda foydalana boshlangan. Birinchi marotaba buxgalteriya hisobini bir tizimga solish monax Luka Pacholi tomonidan olib borilgan. U yozgan kitob «Arifmetika summasi, geometriya, proporsiya va munosabatlar haqidagi ta'limot» deb nomlandi.

Ushbu kitob asosan matematikaga bag'ishlangan bo'lib, 1494 yilda nashr qilindi. Matematika faniga bag'ishlangan bo'lishiga qaramasdan, kitobning bir qismi «Schyotlar va yozuvlar haqidagi traktatlar» deb nomlandi. Shuning uchun ham buxgalteriya hisobi fani tarixini yaratuvchilar, bu kitob buxgalteriya hisobining yaratilishiga sabab bo'ldi, deb ta'kidlashadi.

«Buxgalter» so'zi 13 fevral 1498 yilda, ya'ni Luka Pacholi kitobi chiqqandan 4 yil o'tib, Germaniyada qo'llanila boshlandi.

«Audit» so'zi «u eshitadi», «eshituvchi» degan ma'noni bildiradi. Birinchi mustaqil auditorlar Yevropaning aksionerlik kompaniyalarida XIX asrdayoq yuzaga kelgan. Buyuk Britaniyada birinchi auditorlar XIX asr o'rtalarida paydo bo'lgan. 1862 yilda qabul qilingan Britaniya kompaniyalari haqidagi qonun buxgalteriya hisobi va moliya nazorati bo'yicha mutaxassislar kamida bir yilda bir marta kompaniyalar schyotlarini majburiy tekshirishi zarurligini qayd etgan.

Matndan keyin bajariladigan mashqlar
(Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Moliya operatsiyalarini ro'yxatga olishning birinchi yozuvlari qachon paydo bo'lgan? 2. Misrda yer egalari nima qilishgan? 3. Hisob tizimining rivojlanishi qachon va qayerda ma'lum bo'lgan? 4. Olimlarning ta'kidlashicha, rimliklarga nima ma'lum bo'lgan? 5. Qachon va qayerda ikki yoqlama yozuv tizimidan foydalana boshlangan? 6. Birinchi marotaba buxgalteriya hisobini bir tizimga solish kim tomonidan olib borilgan? 7. Monax Luka Pacholi tomonidan yozgan kitob nima deb nomlandi? 8. Kitobning bir qismi nima deb nomlandi? 9. «Buxgalter» so'zi qachon va qayerda qo'llanila boshlandi? 10. «Audit» so'zi nima ma'noni bildiradi? 11. Birinchi mustaqil auditorlar qayerda va qachon paydo bo'lgan?

5-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

В четверг утром кто-то позвонил мне по телефону и, не назвавшись, сказал: «Господин редактор, вы читали, что вчера на футбольном матче присутствовало сорок тысяч болельщиков?» Я не люблю анонимных звонков, поэтому спросил: «Кто говорит?» На это он ответил: «Вчера была среда, рабочий день. Матч начался в половине четвертого. Из этого следует, что сорок тысяч человек самое позднее в три часа отправились на стадион! По моим подсчетам, потеряно сто двадцать тысяч рабочих часов».

Я тотчас же решил, что не оставлю без внимания злобный выпад анонима, более того, подниму брошенную перчатку и выясню, кто входит в эти пресловутые «сорок тысяч». Те, для кого футбольное поле является местом работы: тренеры, помощники тренеров, кладовщики, билетеры и т. д. – 142 человека.

Представители свободных профессий, не имеющие строго нормированного рабочего времени: писатели, драматурги, художники, адвокаты, кустики и т. д. – 2867 человек.

Те, кто работает на промышленных предприятиях в первую смену в два часа уже свободен, – 8435 человек.

Те, кто работает на промышленных предприятиях в третью смену, и работа у которых начинается только вечером, – 4866 человек.

Дети, студенты и пенсионеры – 3483 человека.

Те трудящиеся, которые в этот день получили отгул или были в отпуске, – 19605 человек.

Те, кто в этот день был на больничном листе, – 94 человека.

Те, кто работает лишь ночью или на рассвете: ночные сторожа, разносчики молока, служащие вокзалов и т. д. – 303 человека.

Те, кто пошел на матч по ошибке либо по недоразумению, думая, что вчера было воскресенье, были пьяны, или их разыграли, – 196 человек.

Иностранные подданные – 5 человек.

Беременные женщины в декретном отпуске – 3.

Итого: 39 999 человек.

На основании этого можно сделать вывод, что прогулял в этот день лишь один человек. Признаюсь, прогульщиком был я. А со мной это как раз и составляет сорок тысяч болельщиков.

1-mashq. *Arifmetik amallarni ifodali o'qing.* (Прочитайте выразительно арифметические действия).

- 1) $2 + 2 = 4$, $5 + 7 = 12$, $34 + 76 = 110$;
2) $6 - 3 = 3$, $45 - 34 = 11$, $400 - 300 = 100$;
3) $4 \times 5 = 20$, $4 \times 9 = 36$; $7 \times 7 = 49$;
4) $4 : 2 = 2$, $66 : 3 = 22$, $300 : 5 = 60$.

2-mashq. *Nuqtalar o'rniga tegishli raqam va belgilarni qo'ying.* (Вместо точек поставьте соответствующие цифры и знаки).

- 1) $\dots + \dots = 16$, $\dots + 7 = 62$, $34 \dots 76 = 110$;
2) $26 - 3 \dots 23$, $45 - 12 = \dots$, $900 - \dots = 350$;
3) $\dots \times 5 = 45$, $5 \times \dots = 50$; $6 \times 7 = \dots$;
4) $\dots : 2 = 366$, $66 : \dots = 33$, $300 : 6 = \dots$.

6-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning.* “...” *usulini qo'llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

7-topshiriq. “Buxgalter ishi” mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог на тему: “Buxgalter ishi”. Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

7-topshiriq. *Dona sonlar ishtirokida “Tovar va bozor” mavzusida hikoya tuzing.* (Используя штучные числительные, составьте рассказ на тему: “Tovar va bozor”).

8-topshiriq. “Tovar va bozor” hikoyasiga savollar tuzing. (Поставьте вопросы к рассказу: “Tovar va bozor”).

9-topshiriq. *Matnni gapirib bering.* (Перескажите текст).

GURUCH SOTILMAYDI

Xaridor qog'ozga o'ralgan nokni ko'rib, sotuvchidan nega bunday qilganini so'rabdi. Sotuvchi, shunchaki o'ralgan, deb qo'ya qolibdi. Xaridor nok olib, bodringni ham qog'ozga o'rab berishni talab qilibdi. Sotuvchi noiloj qog'ozga o'rab beribdi. Xaridor, bu guruch ham sizdanmi, – deb so'rabdi. Sotuvchi shoshib -pishib: «Guruch sotilmaydi», degan ekan.

10-topshiriq. *Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на узбекский язык).

В глубокой древности выделению отрезка времени «год» предшествовало выделение сезонов, например сухого и дождливого времени у аборигенов Австралии, или зимы и лета, которые сначала считались каждое за самостоятельную единицу. Так, у индейцев Северной Америки был как бы год зимний и год летний.

У отдельных племен, как, например, тунгусского племени удэ, имеются два начала года — одно осенью, другое весной. В Океании также существует понятие полугодий. Следы счета по полугодиям прослеживаются у эвенков. Так, на вопрос «Который тебе год?» двадцатипятилетний эвенк ответит: «Пятьдесят», а на вопрос «Сколько тебе лет?» он же скажет: «Двадцать пять», так как они считают только летние годы. Такой год, основанный на сезонных явлениях, а не на астрономических наблюдениях, называется годом естественным.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “*Qiziqarli buxgalteriya*”matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст “*Qiziqarli buxgalteriya*”).

1-mashq. *O'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите на узбекский язык).

1. Прошли целых 2 недели. 2. В старину только говорили: 2 века не изживёшь, 2 молодости не перейдёшь. 3. Было ему лет под 60, был он сед, но ещё прочен. 4. В штате лаборатории было всего 24 человека. 5. Лет 20—15 тому назад в городе, на самой главной улице, в собственном доме проживал чиновник Громов, человек солидный и зажиточный. 6. Было ему около 35 лет. 7. Мне 26 лет. 8. Ей уже 21 год. 9. Теперь до острова оставалось всего 25 километров. 10. Их было человек 40. 11. В армии он служил около 2 лет.

3-topshiriq. *Ko'chiring. Matnni aytib bering.* (Перепишите. Перескажите текст).

Buxgalteriya hisobida xo'jalik muomalalari (business transactions) o'lchov ob'yekti hisoblanadi. Ular firmaning moliyaviy ahvoliga ta'sir qiladigan xo'jalik hayotining hodisalaridir. Muomalalar ikki tomonlama bo'lib, mustaqil sheriklar o'rtasida qiymatliklarni almashtirish (xarid qilish-sotish, to'lovlar-qarzlar va boshqalar)dan yoki bir tomonlama (tabiiy ofatlardan: yong'in, suv toshishi, portlashlardan talafotlar), stanok va asbob-uskunalarining eskirishi, foizlar bo'yicha summalarining doimiy jamg'arilishi va boshqalardan iborat bo'lishi mumkin. Xo'jalik hisobi tomonidan qamrab olinadigan ob'yektlar raqam ko'rsatkichlari vositasida aks ettiriladi. Ularmi olish uchun xo'jalik hisobida moddiy, mehnat va qiymat o'lchagichlari qo'llaniladi.

4-topshiriq. *Maqollarni o'qing va ularning ma'nosini gapirib bering.* (Прочитайте пословицы и перескажите их содержание).

Nasiyaning o'n so'midan
Naqdning bir so'mi yaxshi.

Naqd pul - qarchig'ay.

Olisdagi otdan yaqindagi eshak afzal.

Olisdan orqalagandan ko'ra,
Yaqindan to'rvalagan yaxshi.

Olisning oti o'zguncha,
Yaqinning toyi o'zsin.

Olmadan-olma, dovchadan-dovcha.

Olmaning tagida olma yotar,
Dovchaning tagida dovcha yotar.

SUG'URTA ISHI

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor berib.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Bog', uzumzor, do'l, do'l urmoq, sug'urta ishi, yo'nalish, hosil, ixtiyoriy sug'urta, yil davomida, hosil bermagan bo'lsa, daraxt, foiz, ko'mmoq, shartnoma, natijada, zararlanish, qisman, nobud bo'lish, ko'zda tutmoq, rasmiylashtirmoq, mazkur, hisobot, hosildor, maydon, qishki mavsum, davr, muddat, tuzmoq, kutilgan hosil, to'liq, qiymat, miqdor, xo'jalik, hayvon, yuqumli kasallik, nobud bo'lish, o'lat, qoramollar, qo'y-echkilar, uy parrandalari, ot, tuya, eshak, xachir, asalari, quti, cho'chqa, quyon.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Страхование, договор, текущий год, платёж, в течении, расчетный счет, средства, перевести, с опозданием, предоставить, страховой случай, известить, протокол, убытки, планировать, количество, урожай, определить, компенсация, стоимость, недвижимость, совместное предприятие, малое предприятие, коммерческий, акционерное общество, использовать, здание, сооружение, оборудование, материальный, себестоимость.

3-topshiriq. *Matnni o'qing va qisqa variantini yozing.* (Прочитайте и запишите краткий вариант текста).

SUG'URTA ISHI

Mulk tushunchasi keng va ko'p qirrali tushuncha. Mulk ob'yektlariga yer, yer osti boyliklari, o'simliklar va hayvonot dunyosi, oqar suvlar, imorat va inshootlar, asbob va uskunalar, moddiy va madaniy yodgorliklar va boshqalar kiradi. Sub'yektlarga tegishli mulklarni sug'urta hodisalaridan saqlashda ularni sug'rtalash muhim ahamiyatga egadir. Ko'rsatilgan mulk shakllarini mulk egalari orqali sug'rtalash mulkiy sug'urta deb ataladi. Mulkiy sug'urta davlat va xususiy sug'urta tashkilotlari sug'urta tizimida yetakchi o'rinni egallaydi

Bog' va uzumzorlarni do'l urishidan sug'urtalash. Bu yo'nalishda hosilga kirgan bog' va uzumzorlar ixtiyoriy sug'urtaning ob'yekti hisoblanadi. Lekin 3 yil davomida ular hosil bermagan bo'lsa, daraxtlarning 50 foiz va undan ortig'i «qarigan» bo'lsa yoki uzumzorlar qishda ko'milmay qolgan bo'lsa sug'urtaga qabul qilinmaydi. Sug'urta shartnomasi ob'yektlarni do'l urib ketishi natijasida zararlanishini yoki qisman nobud bo'lishini ko'zda tutib rasmiylashtiriladi. Mazkur yildagi hisobotda ko'rsatilgan hosildor maydonlar bo'yicha sug'urta shartnomasi qishki mavsumga kirish davrida bir yil muddatga tuziladi, kutilgan hosilning to'liq; qiymatining 70 foizdan oshmagan miqdorida sug'urta qilinadi

Qishloq xo'jalik hayvonlari yuqumli kasalliklar natijasida nobud bo'lishidan, o'latdan, majburiy so'yishdan ixtiyoriy sug'urta qilinadi. Bu sug'urtaga:

- a) qoramollar, qo'y-echkilar (6 oylikdan boshlab), uy parrandalari;
- b) otlar, tuyalar, eshaklar va xachirlar – 1 yoshdan boshlab;
- v) asalari oilalari – qutida;
- g) cho'chqalar va quyonlar 4 oylikdan boshlab qabul qilinishi mumkin.

Sug'urta qilingan hayvonlar nobud bo'lganda sug'urta qoplamasining miqdori shartnomada ko'rsatilganidan ortiq bo'lmasligi kerak. Tabiiy pichanzorlar, yaylovlar va tut daraxtlari bargi hosilini sug'rtalash lozim. Ko'zda tutilgan ob'yektlar sovuq, do'l urishdan, yong'indan, suv toshqinidan, ixtiyoriy sug'urta qilinadi. Sug'urta shartnomalari joriy yilning noyabr – dekabr oylarida tuzilib, sug'urta to'lovi 10 kun ichida batamom to'lanadi. To'lov hisobidan mablag' o'tkazilgandan keyin 15 kundan kechiktirmay sug'urtalanuvchiga sug'urta polisi taqdim qilinadi. Sug'urta hodisasi sodir bo'lgandan keyin 3 kun davomida sug'urta tashkilotiga ma'lum

qilinadi va 5 kunga qoldirmay dalolatnoma tuziladi. Ko'rilgan zarar rejalashtirilgan hosilning haqiqatda olingan hosil miqdoriga nisbatan farqi sifatida aniqlanadi va hosil yig'ishtirib olingandan so'ng bir oy mobaynida ko'rilgan zarar uchun qoplama to'lanadi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1. Sug'urta qanaqa tushuncha? 2. Sug'urta ob'yektlariga nimalar kiradi? 3. Sug'urta hodisalaridan saqlashda nima muhim ahamiyatga ega? 4. Nima mulkiy sug'urta deb ataladi. 5. Mulkiy sug'urta qanday sug'rta tizimida yetakchi o'rinni egallaydi? 6. Nima ixtiyoriy sug'urtaning ob'yekti hisoblanadi 6. Uzunzorlar qanday holatlarada sug'urtaga qabul qilinmaydi? 7. Qishloq xo'jalik hayvonlari nimadan ixtiyoriy sug'urta qilinadi? 8. Qanaqa qishloq xo'jalik mollari sug'urta qilinadi? 9. Tabiiy pichanzorlar, yaylovlar va tut daraxtlari bargi hosilini nimadan sug'urtalaydi?

5- topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling . (Переведите текст на узбекский язык).

Байкал самое чистое озеро на нашей планете. Вычислили, что Байкал вмещает в себя пятую часть всей пресной воды на Земле. Байкал называют жемчужиной Сибири.

Вспоминаю, как мы с товарищем, приехавшим ко мне в гости, далеко ушли по берегу озера. Был август – лучшее, благодатное время на Байкале, когда нагревается вода, когда всё цветёт и, кажется, даже камень цветёт, когда возле берега играет рыба, и когда на каждом шагу по дороге то одна ягода, то другая.

Мой товарищ уже часа через два был подавлен обрушившейся на него со всех сторон красотой. Он молчал, а я продолжал говорить. Я рассказывал, как, впервые попав в студенческие годы на Байкал, был обманут прозрачностью воды и пытался рукой достать камешек с лодки, до которого, как потом оказалось, больше четырёх метров. Я сказал, что в Байкале удаётся видеть и за сорок метров – и, кажется прибавил. Но товарищ молчал. Я понял, что он был полон впечатлениями от Байкала так, что не мог говорить об этом.

Я понимаю его. А ведь он, товарищ мой, видел только маленькую часть Байкала. Он не знает, как в такой же точно день, когда светит солнце и почти недвижим воздух, Байкал может бушевать. Он не видел северного Байкала во всей его суровой и первозданной красоте. Он не знает зимнего Байкала, когда прозрачный лёд представляется настолько тонким, что под ним, как под увеличительным стеклом, живёт и шевелится вода, на него боязно ступить, а между тем под ногами может быть и метр и больше толщины.

1-mashq. Raqamlarni jamlovchi sonlar shaklida yozing. (Цифры напишите в форме собирательных числительных).

Namuna: 1. (4) chol choyxonaga kirishdi – To'rtala chol choyxonaga kirishdi. 2. Bu ishni (2)i miz bajaramiz – Bu ishni ikkovimiz bajaramiz.

1. (2) kishi xonadan chiqdi. 2. (5) bo'lib ishni bajardik. 3. Ular (4) bo'lib shaharga ketishdi. 5. (5)giz bugun dekan bilan uchrashishingiz kerak. 6. Har (2) talabada kitob bor edi. 7. (4)miz ham bu xabarni eshitmagandik. 8. (3)miz ham bekatda tushib, soya joydan yurib ketdik.

2-mashq. Raqamlarni taqsim sonlar shaklida yozing. (Цифры напишите в форме разделительных числительных).

Namuna: Talabalar (2) kitob sotib olishdi – Talabalar ikkitadan ki-kitob sotib olishdi.

1. Otasi qizlariga (2) sovg'a berdi. 2. Biz (3) daftar sotib oldik. 3. Ular (4) topishmoq aytishdi. 4. Har bir vrachga (8) bemor to'g'ri keldi. 5. Ularning (1) sigiri bor edi. 6. Har bir shaharda bankning (5) sho'ba korxonasi bor edi.

3-mashq. Raqamlarni taqsim sonlar shaklida yozing. (Цифры напишите в форме разделительных числительных).

Namuna: Qushlar (2-2) bo'lib yashashadi - Qushlar ikkita - ikkita bo'lib yashashadi

1. Ular (3-3) bo'lib auditoriyadan chiqishdi. 2. Mehmonlar (5-5) shaharni tomosha qilishga ketishdi. 3. Har bir eshik oldida (1-1) navbatchi turar edi. 4. Biz (4-4) bo'lib mashinaga o'tirdik. 5. Bolalar (1-1) bo'lib zinadan tushib kelishar edi. 6. Tuyalar (2-2) bo'lib o'tlashar edi.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. Jamlovchi, taqsim sonlar yordamida "Shahsiy mulk sug'urtasi" mavzuda hikoya tuzing. (Используя собирательные и разделительные числительные, составьте рассказ на тему: "Shahsiy mulk sug'urtasi").

8-topshiriq. "Shahsiy mulk sug'urtasi" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу: "Shahsiy mulk sug'urtasi").

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "Sug'urta ishi" matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст "Sug'urta ishi").

2-topshiriq. Matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling. (Прочитайте текст и переведите его на русский язык.)

Sug'urta – mamlakat va uning fuqoralarining kelejagini belgilab beruvchi asosiy iqtisodiy omillardan biridir. Rivojlangan mamlakatarda sug'urta inson

sog'ligini ta'minlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Agar bemorning sug'urta varag'i bo'lmasa, u kasalxonadagi har bir tibbiy muolaja uchun ham katta mablag' to'lashga majbur bo'ladi.

Yurtimizda sug'urta ishlari jadallik bilan rivojlanmoqda. Endilikda Mamlakat fuqarolarining o'zlari sug'urta tashkilotlari bilan bitimlar tuzmoqdalar. Umuman, sug'urta ham xalq, ham jamiyat manfaatiga xizmat qiladi.

SOLIQQA TORTISH

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

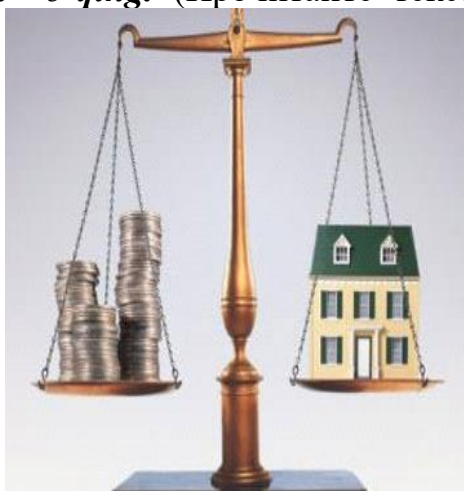
1-topshiriq. Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

To'lovchi, ishlab chiqaruvchi, ish bajaruvchi, yuridik shaxs, yagona, yer solig'i, tovar ishlab chiqaruvchilar, yagona soliq, kichik biznes, savdo, stavka, faoliyat, soliqqa tortish, mahsulot, muomala xarajatlari, davr xarajatlari, jami, soliq, vositachilik, ta'minlash, tayyorlash, tashkilot, ishlatmoq, maqsad, xarajat, mulk, yo'l fondi, ajratma, foiz pensiya fondi, ma'muriy boshqaruv, to'liq, tannarx, tushuncha, xo'jalik, ichki, aylanma, sarf, qismi, yalpi, summa, ekologiya solig'i, xarajat, hisoblamoq.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Налог на экологию, производство, себестоимость, затрата, документы, процент, налоговые выплаты, государственные фонды, целевые фонды, сумма отчислений, собственность, платёж, фонд, льгота, собственность, недвижимость, отчисления, юридическое лицо, физическое лицо, посредник, негосударственный, зарегистрировать, оборудование, налог на экологию, единый налог, налог на имущество, налог на землю, твердая ставка.

3-topshiriq. Matnni o'qing. (Прочитайте текст).

SOLIQQA TORTISH

Barcha yuridik va jismoniy shaxslar soliqqa tortiladi. Soliqqa tortish turlari har xildir. Ekologiya solig'i o'ziga xos xususiyatga ega.

Bu soliqni yagona yer solig'i to'lovchi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari, yagona soliq to'lovchi kichik biznes va savdo, umumiy ovqatlanish hamda videokassetalar, lazer disklari ishlab chiqaruvchi korxonalar to'lamaydi. Qat'iy stavkada soliq to'lash belgilangan faoliyat bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar mazkur soliqdan ozod etiladi.

Ekologiya solig'i to'lovchilari bo'lib tovarlar ishlab chiqaruvchi, xizmatlar ko'rsatuvchi ishlar bajaruvchi yuridik shaxslar hisoblanadi.

Ekologiya solig'i ishlab chiqarish tannarxi va muomala xarajatlari hamda davr xarajatlariga nisbatan 1 foizda belgilanadi. Bu yerda ob'yektdan budjetga soliq to'lovlari, davlat maqsadli fondlariga ajratmalar summasi chegirib tashlanadi.

Soliqdan quyidagilar ozod etiladi: 1.Nogironlarning jamoat birlashmalari. 2.Ishlovchilari umumiy sonining 50 foizini nogironlar tashkil etgan yuridik shaxslar. Savdo, vositachilik, ta'minot – sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslarga bu imtiyoz tegishli emas. 3.Maktabgacha ta'lim nodavlat muassasalari ro'yxatdan o'tgan paytdan e'tiboran uch yil muddatga, basharti ular bo'shatib olinayotgan mablag'lar moddiy-texnika negizini mustahkamlashga, asbob-uskuna, jihozlar, didaktik material, bolalar va adabiyot olishga sarflasa.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

4- topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Kim ekologiya solig'i to'lovchilari bo'lib hisoblanadi? 2.Yagona yer solig'ini kimlar to'lamaydilar? 3. Qat'iy stavkada soliq to'lash belgilangan faoliyat bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar soliq to'laydimi? 4. Ekologiya solig'i qanday belgilanadi? 5.Soliqdan kimlar ozod etiladi? 6. Kimlarga imtiyoz tegishli emas? 7.Maktabgacha ta'lim nodavlat muassasalari qachon soliqdan ozod qilinadi?

5-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling . (Переведите на узбекский язык).

Люди, вероятно, всегда интересовались: сколько нас? Не зная точного счета, они, однако, не всегда умели ответить на этот вопрос. С высоты сегодняшнего дня, когда на земле уже родился четырехмиллиардный житель, численность населения ушедших империй кажется до смешного мизерной. В Древней Греции, в пору расцвета, жителей было меньше, чем сейчас в какой-нибудь небольшой области. Самые великие города прошлого не превышали некоторые нынешние областные центры.

Человечеству понадобилась тысяча лет, чтобы удвоить свою численность (к 1000 году нашей эры насчитывалось около 300 миллионов), за последующие

800 лет население утроилось, а за XIX век вновь удвоилось, и к началу XX века составило 1 миллиард 617 миллионов. Но самой рекордной была третья четверть нашего бурного столетия – население возросло на 2 миллиарда 500 миллионов человек. Ныне интерес к численности населения – уже не простое любопытство. Наука о народонаселении стала служить экономике.

1-mashq. Tartib sonlarni so'zlar bilan yozib chiqing . (Запишите порядковые числительные словами).

1,4,7, 8, 10, 11, 15, 20, 25, 30, 40, 47, 50, 56, 60, 69, 70, 78, 80, 89, 90, 92, 100, 103, 110, 120, 200, 234, 600, 654, 1000, 1968, 3456.

2-mashq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Siz nechanchi yilda tug'ilgansiz? 2. Sizning otangiz nechanchi yilda tug'ilgan? 3. Siz nechanchi yilda maktabga bordingiz? 4. Siz nechanchi yilda maktani tugatgansiz? 5. Siz nechanchi uyda yashaysiz? 6. Alisher Navoiy qachon tug'ilgan?

3-mashq. Sonlarni so'zlar bilan ifodalab yozing. (Запишите числа словами).

1. Mening akam 1988 yilda tug'ildi. 2. Men 4 bo'lib uyga kirdim. 3. 19 aprel kuni biz mehmonga boramiz. 4. 1972 yilda mening ammam tug'ilgan. 5. 1945 yilda ikkinchi jahon urushi tugadi. 6. 83 avtobus bizning uyimizning oldigacha boradi. 7. 1 reysga biz ulgirmadik. 8. Biz 7 vagonga chipa oldik.

4-mashq. Sonlarni so'zlar bilan ifodalab yozing. (Запишите цифры словами).

1. Soat 12²⁰ opam ishdan keladi. 2. Dars soat 8³⁰ boshlanadi. 3. Konsert soat 18⁴⁵ tugadi. 4. Poezd soat 1 yetib keldi. 5. Tushlik soat 12 boshlanib, 1 davom etdi. 6. Quyosh ertalab soat 5 chiqadi.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. Harakatlarni vaqt doirasida ifodalab, "Soliq va davlat budjeti" mavzuda hikoya tuzing. (Используя временные обозначения, составьте рассказ на тему: "Soliq va davlat budjeti").

8-topshiriq. "Soliq va davlat budjeti" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу : "Soliq va davlat budjeti").

9-topshiriq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

Для защиты экономических интересов страны по отношению к ввозимым товарам могут временно применяться особые виды пошлин: специальные, антидемпинговые и компенсационные.

Специальные пошлины служат защитными средствами, если товары ввозятся в страну в количествах и на условиях, угрожающих нанести ущерб отечественным производителям аналогичных товаров. Они могут также применяться в качестве ответных мер на дискриминационные действия со стороны других государств.

Демпинговые цены нередко применяются для завоевания зарубежного рынка, не защищенного соответствующими торговыми соглашениями.

MUSTAQIL ISH (Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “Solliqqa tortish” matnini yodlang va aytib bering. (Выучите и перескажите текст “Solliqqa tortish”).

2-mashq. Vaqtlarni so’zlar bilan ifodalab yozing. (Запишите словами обозначение времени).

4, 6, 13, 22, 57, 94, 129, 1000, 2013.

3-mashq. So’z birikmalarini o’zbek tiliga tarjima qiling. Ular ishtirokida gap tuzing. (Переведите словосочетания на узбекский язык. Составьте с ними предложения).

Первый ребенок, второй дом, двенадцатый месяц, тридцатый ряд, сороковой день, семьдесят седьмой номер, второй вагон, сотый раз, сто пятидесятый мешок, двухсотый человек, шестисотый мерседес, тысячный посетитель, двухтысячный год.

EKOLOGIYA VA IQTISODIYOT

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so’zlar ma’nosiga e’tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

Iqtisodiyot, ekologiya, ta’siri, murakkab, tabiat, jamiyat, aks, hudud, tabiiy, resurs, xo’jasizlarcha, foydalanmoq, qashshoq, degradatsiya, kuchaymoq, boylik,

miqdor, o'zgarish, sifat, potensial, kambag'al, muhim, ahvol, og'ir-lashmoq, mahsuldorlik, keskin pasaymoq, dehqonchilik, yaylov chorvachiligi, izdan chiqmoq, sabab bo'lmoq, sanoat korxonalari, xom ashyo, ta'minlanish, buzilmoq, barcha, kimyoviy element, tashqari, yangi, kashf etmoq, yillik, ehtiyoj, qondirilmoq, yer qa'ri, qazilma boyliklar, batamom tugamoq, bashorat, havoning ifloslanishi, chiqindi.

2-topshiriq . Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Воздействие, сложный, природа, общество, территория, природные ресурсы, деградация, богатство, количество, качество, потенциал, важно, состояние, сырьё, потребность, горючее, уголь, железо, соль, медь, свинец, золото, закончиться, воздух, загрязнение, выброс, мусор, состав, поглощать, доля, удобный, обеспечивать, проблема, ограничить, рационально, возможность.

3-topshiriq. Matn gaplari va abzatslaridagi ma'lumotlar mazmunining nisbatini tahlil qiling. (Проанализируйте смысловое соотношение информации в предложениях и абзацах текста).

EKOLOGIYA VA IQTISODIYOT

Iqtisodiyotning ekologiyaga ta'siri ma'lum, lekin ekologiya qatnashgan iqtisodiyotga ta'siri ancha murakkab kechadi. Bu ko'pincha tabiatning jamiyatga aks ta'siri bilan tushuntiriladi. Hududlarning tabiiy resurslari xo'jasizlarcha foydalanganda qashshoqlashadi, degradatsiyalashuv kuchayadi, boyliklarning miqdor o'zgarishlari sifat o'zgarishlariga olib keladi.

Bu ekologik va iqtisodiy o'zgarishlar hududning iqtisodiy potensialini kambag'allashtiradi, eng muhimi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol og'irlashadi, resurslar mahsuldorligining keskin pasayib ketishi dehqonchilik va yaylov chorvachiligining izdan chiqishiga sabab bo'ladi, sanoat korxonalarining sifatli xom ashyolar bilan ta'minlanishi buziladi.

Hozir inson yerdagi barcha kimyoviy elementlardan foydalanishdan tashqari yangilarini ham kashf etdi. (Yillik energiyaga bo'lgan ehtiyoj 15 mlrd. t. shartli yoqilg'i hisobiga qondirilmoqda. Yer qa'ridan yiliga 5 mlrd. t. ko'mir, 3 mlrd.t. neft va gaz kondensati, 700 mln. t. temir rudasi, bir necha o'n million t. fosfat va kaliy tuzlari, boksit, marganets rudasi, million tonnalab mis, kaliy, qo'rg'oshin, azbest, flyuorit, minglab t.lab oltin va boshqa qazilma boyliklar olinmoqda. Agar mineral resurslardan foydalanish shu tarzda davom etadigan bo'lsa, mutaxassislar hisobi bo'yicha alyumin 550, ko'mir 500, temir 250, kaliy esa 23 yilga yetishi mumkin.

Umuman 2500 yilga borib, barcha metallar zaxirasi batamom tugaydi, degan bashoratlar mavjud. Havoni ifloslashtirishda avtomobil transportining hissasi juda ham yuqori. Ichki yonish dvigatellari tashqariga chiqarib tashlagan chiqindilari tarkibida uglerod oksidi, azot, uglevodorodlar, al'degidlar va boshqa kimyoviy ashyolar mavjud bo'ladi.

Olimlarning ta'kidlashicha, chiqindilar tarkibida qariyb 200 nomdagi komponentlar borligi aniqlangan. Hozirgi vaqtda dunyoda 700-800 mln.dan ziyod avtomobillar mavjud bo'lib, ularning 100 mln.tasi yuk, taxminan 1 mln.tasi avtobuslardan iborat.

Mutaxassislarning aniqlashicha, bir yengil avtomobil yil davomida 4 t. dan ko'proq, kislorod yutib, havoga 800 kg. uglerod oksidi, 40 kg. atrofida azot oksidlari va deyarli 200 kg. turli uglevodorodlar chiqaradi. Endilikda avtomobillarning miqdori ortib borayotganligi tufayli ularning atmosfera havosini ifloslantirishdagi ulushi yirik shaharlarda 60%, ba'zi yirik shaharlarda esa 70-90% ni tashkil qilmoqda.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Nima ancha murakkab kechadi? 2. Hududlarning tabiiy resurslari qanday hollarda qashshoqlashadi? 3.Qachon degradatsiyalashuv kuchayadi? 4. Nima sifat o'zgarishlariga olib keladi? 5.Nima hududning iqtisodiy potensialini kambag'allashtiradi? 6.Nima og'irlashadi? 7.Resurslar mahsuldorligining keskin pasayib ketishi nimalarning izdan chiqishiga sabab bo'ladi? 8.Sanoat korxonalarining nima bilan ta'minlanishi buziladi? 9. Yillik energiya nima hisobiga qondirilmoqda? 10. Yer qa'ridan yiliga qanday va qancha qazilma boyliklar olinmoqda?

5-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling va savollar tuzing. (Переведите текст на узбекский язык и составьте вопросы).

Транспорт и охрана окружающей среды

Деятельность человека серьезно вредит окружающей среде. Одной из форм загрязнения является сброс бытовых отходов в природные резервуары, однако большую угрозу составляют промышленные, сельскохозяйственные и транспортные отходы.

Загрязнение окружающей среды началось давно. Уже 600 лет назад воздух над Лондоном был насыщен густым дымом – результатом сжигания каменноугольного топлива.

Фабрики, заводы, электростанции и автомобильный транспорт выбрасывают в воздух огромное количество газообразных отходов, копоти и пыли. Промышленные газы могут приводить к появлению кислотных дождей, которые вредят деревьям, озерам, рекам и даже зданиям.

Загрязненный воздух вредно влияет на состояние сердечно-сосудистой системы. Морским обитателям сильно вредят перевозки нефти в танкерах – часто нефть разливается и губит все живое.

Все транспортные средства в той или иной степени загрязняют воздух выхлопными газами. В отработавших газах транспортных двигателей, обнаружено более 200 химических соединений и элементов. Наиболее вредными и опасными для здоровья людей и живого мира считаются окись углерода, окислы азота, сернистые соединения и несгоревшие углеводороды.

Поэтому борьба за чистоту воздуха становится одной из актуальных проблем нашего времени. В правительстве многих стран есть специальные ведомства, деятельность которых направлена на ограничение загрязнения среды.

Первостепенное значение для уменьшения загрязнения атмосферы автомобилями имеет техническое состояние автомобильного и автобусного парка. Полностью исправный автомобиль расходует меньше топлива и уже этим способствует снижению уровня загрязнения воздуха.

Забота о чистоте атмосферы заставляет ученых вести поиски новых транспортных средств и новых нетоксичных видов топлива. Необходимость охраны среды от загрязнения отработавшими газами автомобилей и требования топливной экономичности поставили перед конструкторами задачу создания новых видов двигателей.

7-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

ВАЖНО СОСТОЯНИЕ, А НЕ ДОХОД

Большинство миллионеров оценивают меру своего успеха состоянием, а не доходом. Можно принести деньги домой, но от этого их станет не больше, а меньше. Поэтому миллионеры стараются вкладывать деньги в пакеты акций и другие активы.

Если вы тратите деньги на личные нужды, они обкладываются налогами как доход. Если вы вкладываете их в дело, у вас как бы нет дохода, и государство у вас деньги не отбирает. Тот, кто вкладывает каждый доллар в дело, тот быстрее становится состоятельным человеком. Доходы от вложений он снова вкладывает в развитие дела. Таково правило жизни тех, кто создает миллионные состояния.

1-mashq. *Gaplardagi sonlarni soʻz bilan yozing.* (Цифры напишите словами).

1. Biz 8 uyda yashaymiz. 2. Vokzalga 60 avtobus boradi. 3. Markaziy bank oldida 2 dorixona ochilgan. 4. Men 4 sigirni sugʻordim. 5. 3 korxona soliqqa tortildi. 6. Biz qonunning 8-moddasini muhokama qildik. 7. Auditoriyada 10 talaba oʻtirgan edi.

2-mashq. *Qavs ichidagi otlardan sifatlar yasang. Gapllarni koʻchirib yozing.* (Перепишите. Образуйте от слов в скобках прилагательные).

1. Korxona (iqtisod) inqirozdan eson-omon qutulib oldi. . 2. Yangi dorixona (markaz) bank oldida ochilgan. 3. Biz (qadr) mehmonlarni kutib oldik. 4. Menga (shahar) qizlar juda (chiroy) boʻladi deb aytishgan edi. 5. Juda (kulgi) holat yuzaga keldi. 6. Bizning oʻlkamizda (togʻ) oʻrmonlar bor. 7. Oyim (yogʻ) ovqatni yomon koʻradi. 8. Biz (quvonch) damlarni boshdan kechirdik.

7-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qoʻllang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

8-topshiriq. *Gaplarda aniqlovchiilarni qoʻllang “Men yashayotgan hudud ekologiyasi” mavzuda hikoya tuzing.* (Используя определения, составьте рассказ на тему: “Men yashayotgan hudud ekologiyasi”).

9-topshiriq. *“Men yashayotgan hudud ekologiyasi” hikoyasiga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к рассказу: “Men yashayotgan hudud ekologiyasi”).

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. *“Ekologiya va iqtisodiyot” matnini yodlang va aytib bering.* (Выучите и перескажите текст “Ekologiya va iqtisodiyot”).

1-mashq. *Quyidagi soʻz birikmalari ishtirokida gaplar tuzing.* (Составьте с данными словосочетаниями предложения).

Shirin olma, ilmiy maqola, oltin medal, baland daraxt, foizli kredit, osmonoʻpar uylar, xorijiy investitsiyalar, jismoniy shaxs, daromadli ish, shaxsiy ulush, qoʻshma korxona.

2-topshiriq. *Koʻchiring. Matnni aytib bering.* (Перепишите. Перескажите текст).

Atmosferani ifloslantiruvchi manbalarni tabiiy va ishlab chiqarish-maishiy jarayonlar tashkil qiladi. Tabiiy manbalarga chang, chang-toʻzon, vulqonlarning otilishi, koinot changlari va boshqalar xos. Tabiiy manbalardan keladigan ifloslantiruvchi moddalarning juda katta foizi noorganik genezisga ega. Bular nurash

mahsulotlari, tuproq donalari, tuz, mikroorganizmlar va boshqalar. Tabiiy manbalardan har yili o'rtacha 700 mln.t. dan 1,5 mlrd.t. gacha dengiz tuzlari, 700 mln.t. ga yaqin tuproq changi, o'rmonlarning yonishi natijasida 360 mln.t. gacha turli aralashmalar atmosferaga qo'shiladi.

3-topshiriq. Maqollarni o'qing va ma'nosini aytib bering. (Прочитайте пословицы и расскажите их смысл).

*Bir yil tut ekan kishi,
Qirq yil gavhar terar.*

*Bog'bon bog'ini tuzar,
Dehqon dalasin suzar.*

*Bug'doy eksang, kuzda ek,
Yaxshi haydab, bo'zda ek.*

*Bo'lsa agar o'qliging,
Bilinmaydi yo'qliging.*

*Yaxshiga ipak ilashur,
Yomonga tikan ilashur*

Haq egilar, nohaq sinar.

*Hunarlining hunaru,
Murodiga yetkazar.
Hunarsizning yurari,
Qaro yerga yetkazar.*

*Hunarsiz tezdan,
hunarli xez yaxshi.*

OROL FOJIASI

Matn oldi topshiriqlari.
(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nsiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Chorak asr, dengiz, suv hajmi, uch baravar, kamaymoq, sath, pasaymoq, qirg'oq, chiziq, chekinmoq, baliqchilik, ahamiyat, yo'qotmoq, hayvonot, qaqshatqich, iqlim, sezilmoq, o'zgarmoq, ahamiyat, atalmoq, ulkan, havza, tushib ketmoq, ma'lumot, qadimgi, uzoqlashmoq, qurib qolmoq, tubi, ortiq, maydon, qum, sahro, saltanat, kengaytirmoq, oqibat, hudud, iqlim, issiq, quruq, shamol, natija, har yil, qum, tuz, chang-tuzon, ko'tarilmoq, kuchli bo'ron, havo, ko'tarmoq, uzun, keng, talafot, salbiy, mintaqa, putur yetkazmoq, jumladan, hayvonot va nabotot, tur, shuningdek, yovoyi holda, o'simlik, yo'qolib ketmoq, xavf.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Побережье, животный мир, вред, невосполнимый, климат, погода, изменения, море, озеро, место, значение, значительный, великое озеро, в прошлом, площадь, великий, поверхность моря, понижаться, уменьшаться, отодвинуться, ветер, древний, линия, выше, пустыня, появиться, расширяться, следствие, воздух, сухой, песок, соль, песчанная буря, отрицательный, положительный, опасность.

3-topshiriq. *Matnni o'qing. Matndagi asosiy holatlarni tezis ko'rini- shida yozing.* (Прочитайте текст. Запишите основные положения текста в виде тезисов).

OROL FOJIASI

Keyingi chorak asr davomida dengizdagi suv hajmi deyarli uch baravar kamaydi. Orol sathi anchaga pasaydi. Qirg'oq chizig'i chekindi. Orol dengizi baliqchilik ahamiyatini batamom yo'qotdi. Qirg'oq bo'yi zonasining hayvonotiga ziyon etkazildi. Mintaqa iqlimida sezilarli o'zgarish bo'ldi. Ma'lumki, Orol dengizi kattaligi jihatidan Kaspiy, Viktoriya (Afrika) dengizlaridan keyin to'rtinchi o'rinda turadi. Yaqin o'tmishda Orol dengizining maydoni 1000 km.³ bo'lib, 60 ming km. akvatoriyani tashkil etgan ulkan suv havzasiga ega edi. So'nggi 45-50 yil ichida dengiz sathi sezilarli darajada pasaydi. 1960 yillarda uning sathi keng maydonni egallagan bo'lsa, 2010 yilga kelib bu maydon ancha kamaydi. Ma'lumotlarga qaraganda, qadimgi qirg'oq chiziqlaridan ancha uzoqlashib ketgan. Bugun dengizning qurib qolgan «tubi»da qum barxanlaridan iborat qum sahrosi paydo bo'ldi. Buning oqibatida hududimizning iqlimi issiq, shu bois havo quruq, shamol esadi. Natijada har yil atmosferaga Orolqum sahrosidan qum, tuz, chang-to'zon ko'tariladi. Kuchli bo'ronlar havoga ko'tarayotgan tuzli chang-to'zonlar talafot yetkazish radiusi 300 kilometrgacha cho'zilmoqda. Bunday salbiy holatlar Orolbo'yi mintaqasining bioxilma xilligiga putur etkazmoqda.

Shu bilan birga davlat tomonidan olib borilayotgan chora-tadbirlar natijasida Orolga qarashli hududda o'rmonzorlar barpo etilmoqda. Buning natijasida Orol bo'yida saksaulzorlar paydo bo'lib, cho'l manzarasi yaxshi tomonga o'zgarmoqda.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

4-topshiriq . Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

- 1.Keyingi chorak asr davomida dengizdagi suv hajmi necha baravar kamaydi?
2. Nima pasaydi?
- 3.Nima chekindi?
- 4.Orol dengizi qanday ahamiyatini batamom yo'qotdi?
- 5.Qirg'oq bo'yi zonasining hayvonotiga qanday ziyon etkazildi?
- 6.Nimada sezilarli o'zgarish bo'ldi?
- 7.Orol dengizi kattaligi jihatidan qaysi dengizlaridan keyin turardi?
- 8.Yaqin o'tmishda Orol dengizi qancha maydonni tashkil etgan edi?
- 10.So'nggi 45-50 yil ichida dengiz sathi qanday pasaydi?
- 11.Dengiz suvining hajmi qanchaga kamaydi?
12. Keyingi yilgi ma'lumotlarga qaraganda, qadimgi qirg'oq chiziqlaridan qanchaga uzoqlashib ketdi?
13. Bugun dengizning qurib qolgan qismida qanday ishlar olib borilmoqda?

5-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

РАСХОДУЙТЕ МЕНЬШЕ, ЧЕМ ЗАРАБАТЫВАЕТЕ

Многие миллионеры считают, что роскошный дом, роскошная машина – это неумное вложение капитала. Зачем платить полмиллиона долларов там, где можно обойтись ста тысячами, а на оставшиеся 400 тысяч – купить акции и получать проценты.

Миллионеры на горьком опыте убедились, что, покупая шикарный дом, они покупают и соответствующий образ жизни. Налоги на недвижимость, страховка, плата за электричество и воду взлетают до небес. Те, кто обслуживают шикарные дома, требуют за это большую плату. «Единственно, что может быть хуже большого дома – это бесконечные проблемы, с ним связанные», – так говорят опытные американцы. Многие миллионеры ездят на дешевых машинах. Или поступают так – одну, для представительства, шикарную, берегут, а на другой – простенькой – разъезжают с утра до вечера.

В США известна история одного учителя, который с первого дня работы стал вкладывать деньги в акции. Отработав с десяток лет, он перешел работать в городские пожарные, потому что у пожарных больше свободного времени, а ему, чтобы следить за своими вложениями, требовалось именно время. Когда ему было под шестьдесят, капитал его оценивался больше, чем в пять миллионов. Но он продолжал работать пожарным, пока не заработал на пенсию. И это – не проявление корысти. Просто он не хотел терять пенсию.

6-topshiriq. Matnning har bir gapiga bittadan savolar tuzing. (Составьте по одному вопросу к каждому предложению).

Aslida yozning jazirama kunlarida har bir kishi o'rtacha 3-5 litr suv iste'mol qiladi. Endi unga kundalik ehtiyojigiz uchun ishlatiladigan suv miqdorini qo'shing. Bilmasangiz, mutaxassislarning hisob-kitoblariga tayaning. Ularning tahlillariga qaraganda, respublikamizda bir kishi kun davomida o'rtacha 110 litr suv sarf etadi. Bu raqam shaharlarda 240-270 litrni tashkil qiladi. Vodoprovod jo'mragiga kelgunicha soha xodimlarining mashaqatli mehnatlarida yana qancha sarf-xarajat ketadi? Shunga qaramay mamlakatimizda suvning bahosi nihoyatda arzon. Bir kishi bir yil mobaynida ishlatgan suvga dehqonchilik qilinsa, 24 tonna paxta, 77 tonna g'alla hosili olish mumkin ekan.

1-mashq. Ko'chiring. To'ldiruvchilarni aniqlang. (Перепишите. Определите дополнения).

1. Bu xabarni siz kimdan eshitdingiz? 2. Mehmonlar Yaponiyadan keliishgan edi. 3. Men siz bilan gaplashib olmoqchiman. 4. Avtobus kelib, bekatda to'xtadi. 5. Bundan senga nima foyda? 6. Firmadan bizga xat keldi. 7. Bu kishini biz samolyotgacha kuzatib qo'ydik.

2-mashq. Quyidagi so'z birikmalari yordamida gap tuzing. (С помощью следующих словосочетаний составьте предложения).

Bank kreditini, soliq to'lovlarini, matematika kitobini, xorijiy davlatdan, bojxona tekshiruvidan, tovar narxiga, mahsulot qiymatidan, aktsiyadorlar ulushidan, xizmat haqidan, ishbilarmonlar doirasiga, olingan pullarni, mashina sotib olding.

7-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Иновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

8-topshiriq. To'ldiruvchilar yordamida "Suv – bu hayot" mavzuda hikoya tuzing. (Используя дополнения, составьте рассказ на тему: "Suv – bu hayot").

9-topshiriq. "Suv – bu hayot" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу: "Suv – bu hayot").

MUSTAQIL ISH (Самостоятельная работа)

1-topshiriq . "Orol fojiasi"matnini yodlang va aytib bering. (Выучите и перескажите текст "Orol fojiasi").

1-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga yozma tarjima qiling. To'ldiruvchilarni aniqlang. (Переведите предложения на узбекский язык. Определите дополнения).

1. Мы подписали договор. 2. Акционерам выплатили дивиденды. 3. Мы купили новый дом. 4. Эти денежные средства они получили от инвесторов. 5. На конференции много говорили о экологии. 6. С кем вы договорились? 7. На фондовой бирже торгуют ценными бумагами.

2-topshiriq. Matnni o'qing va uni gapirib bering. (Прочитайте текст и перескажите его).

Suv - boylik

Roza momo ko'chada qo'shnisi Zulxumor momo bilan gaplashib o'tirardi. Bir payt ularning ro'parasidagi hovlidan bir yigit mashinasini ko'chaga minib chiqdi-da, uni shlanga yordamida yuva boshlabdi.

Buni ko'rgan Roza momo unga qarab dedi:

– O'g'lim, shu ishing yaxshi emas, suvni isrof qilishing!

Yigit jahl bilan dedi:

– Roza momo, nima ishingiz bor, axir suvning pulini siz emas, men to'layman-ku?

Roza momo unga dedi:

– Axir suv ko'p degani, uning tagi mo'l degani emas-ku? Suv – zar. Uni asrash har birimizning muqaddas burchimiz. Senga o'xshaganlarning dastidan Orol jafo chekmoqda, dedi-yu, jahl bilan o'z uyiga kirib ketdi.

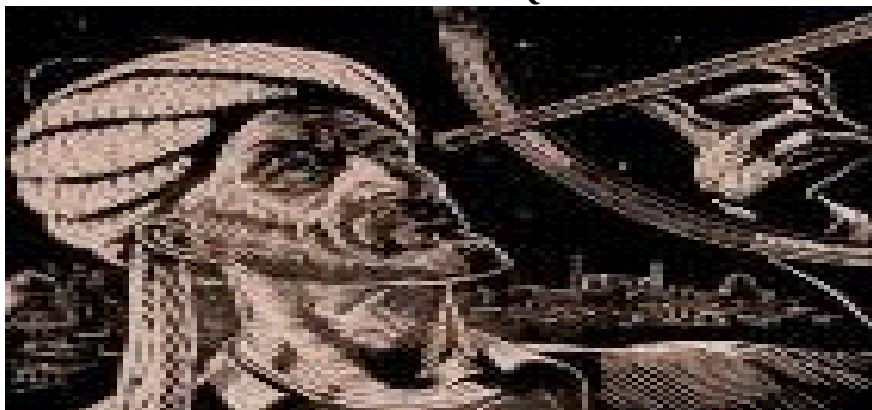
Voqeani chetdan kuzatib turgan o'sha yigitning otasi o'g'lini rosa koyidi.

Kechki payt haligi yigit kelb Roza momodan kechirim so'radi va bundan keyin hech qachon suvni isrof qilmaslikka so'z berdi.

Suv-bu boylik. Jahondagi ko'plab davlatlar hozirda suv tanqisligidan ozor chekmoqda. Shunday ekan biz uni noonday qadrlashimiz va asrashimiz kerak.

3-topshiriq. “Suv – zar, suvchi – zargar” mavzusida kichikroq insho yozing. (Напишите небольшое сочинение на тему: “Suv – zar, suvchi – zargar”).

FAN VA TARAQQIYOT ILM - FAN HAQIDA

Monologik nutq.

Sintaksis:

O’rin holi .(Обстоятельство места).

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so’zlar ma’nosiga e’tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

Avvalo, yoshlik, mustahkam, puxta, bilim payida, har bir, yutuq, asos, ham, kalit, ilmu-fan , mavjud, hozirgi zamon, shart, qattiq, yanglishmoq , bilimdon, zamon, ilgari, har, tomonlama, teran, sohib, va hokazo, vaj-korson-lar, yuzaga chiqmoq, bir chekka, qolib ketmoq, marhamat, barcha, kuch, iqtidor, salohiyat, qaddu basti, namoyon, bahramand, tasanno, izlanish , yo’l, inson, asta-sekin, tan olmoq, boshchi, aylanmoq, bilimli, faoliyat, uzluksiz, barqaror ko’zga tashlanmoq, o’sib-unmoq, yoritmoq, maqsadga qaratmoq, adashmoq, zulmat, qalb, ma’rifat, baquvvat, qadr, hosil bo’lmoq , zarar, egallamoq, san’at, dunyo, yovuzlik, falokat, tahsil, xulq, izzat topmoq.

2-topshiriq. Quyidagi so’zlarni o’zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Знание, в частности, специальный, каждый, подготовка, всесторонне, всесторонне развитый, одарённый, важный, серьёзный, деятельность, поколение, организовать, предприниматель, подготовить, статус, прием, в настоящее время, ошибаться, глубокий, талант, возможность, реализовать, общество, хвала, признать, руководитель, деятельность стабильность, искусство, постепенно, ошибаться, уважение.

3-topshiriq. Matnni abzatlarga bo'ling. Ma'lumot markazlarini ajrating. Ularga umumlashtiruvchi savollar qo'ying Umumlashtiruvchi savollarga mos keluvchi javoblarni ko'chirib yozing .(Разделите текст на абзацы, выделите информативные центры абзацев, поставьте к ним обобщающий вопрос. Найдите и выпишите информацию абзацев, являющуюся ответом на обобщающий вопрос).

ILM-FAN HAQIDA

Siz, avvalo, yoshligingizdan mustahkam va puxta bilim olish payida bo'ling. Har bir ishning, undan kutiladigan yutuqning asosi ham, kaliti ham

ilmu-fan va mavjud bilimlardir. Kimda-kim, hozirgi zamonda bilim olish shartmi o'zi deb o'ylasa, bilib qo'ysin, qattiq yanglishadi. Bugun aynan bilimdonlar zamoni keldi. Ilgari har tomonlama teran bilimlar sohibi har xil vaj-korsonlar tufayli yuzaga chiqolmay, bir chekkada qolib ketar edi. Hozir esa, marhamat, barcha eshiklar ochiq, o'z kuchingiz, iqtidoringiz va salohiyatingizni bor qaddu basti bilan namoyon etib, ilmingizdan odamlar va jamiyatni bahramand qila bilsangiz sizga tasannolar aytishadi. O'z bilimi izlanishi bilan o'ziga yo'l ochib bergan insonni asta-sekin tan oladilar, u bora-bora ming ishchining boshchisiga aylanadi, binobarin bilimli odamlar faoliyatida uzluksizlik va barqarorlik ko'zga tashlanadi, demak, bundaylar o'sadi-unadi. Yo'lingizni yoritadigan bilimlarni bolalik va yoshlikdan muayyan maqsadga qarating, aslo adashmaysiz. Agar inson ilm nuri bilan o'z yo'lini yoritmasa, zulmat va nodonlik ko'chasida qoladi. Kishi qalbining nuri ilm va ma'rifat bilan baquvvatdir. Insoniyatning qadri ilm bilan hosil bo'ladi. Ilmdan hali hech kim zarar ko'rgan emas. Ilmni egallab olish esa bir san'atdir. Dunyoda qanday yovuzlik sodir etilgan bo'lsa, ularning hammasi nodonlik orqali kelib chiqqan. Eng zo'r falokat nodonlik. Yaxshi tahsil ko'rgan va ilm nuri bilan xulqini yaxshilagan inson har yerda izzat topadi.

(Ustoz-olimlar Yo. Abdullaev, Z.Yo'ldoshev, F. Karimovlariing «Odamiy ersang... » kitobidan olindi).

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1.Siz, avvalo nima payida bo'lishingiz kerak? 2. Bilimlar nima? 3.Kim qattiq yanglishadi? 4. Bugun kimning zamoni keldi? 5. Ilgari har tomonlama teran bilimlar sohibi nima qilardi? 6. Sizga nima uchun tasannolar aytishadi? 7.Kimni asta-sekin tan oladilar? 8. Bilimli odamlar faoliyatida nimalar ko'zga tashlanadi? 9. Nimani muayyan maqsadga qaratish kerak? 10. Inson nima qilmasa zulmat va nodonlik ko'chasida qoladi? 11. Kimning qadri ilm bilan hosil bo'ladi? 10. Nima san'atdir? 12. Kim har yerda izzat topadi?

MONOLOGIK NUTQ

5-topshiriq. She'riy parchani yodlang va aytib bering. (Перескажите отрывок из поэмы).

Buqrot hakim deganlarki:

“Umrlar qisqa, lekin san’at nafosati yashar abadiy”.

Ammo, darhaq, to’g’ri yozgan Mirzo Ulug’bek:

«O’lmay mangu yashar ekan fan haqiqati». (Maqsud Shayxzoda)

6-topshiriq. Fanning o'tmishi va kelajagi haqida gapirib berin. (Составьте рассказ прошлое и будущее науки).

7-topshiriq. Buyuk kashfiyot va uning ahamiyati haqida gapirib bering. (Расскажите о великом изобретении и его значении).

8-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling . (Переведите на узбекский язык).

ЧТО МЫ ЗНАЕМ О ГРАВИТАЦИИ?

Если на свободно подвешенный лист бумаги положить какой-либо предмет, то плоский лист деформируется под влиянием этого тяжелого тела. Аналогично, согласно теории Эйнштейна, любое тело, находясь в пространстве, деформирует его. Таким образом, Эйнштейн свел гравитацию к геометрии искривленного пространства и построил теорию, которая с предельной точностью объяснила не только движение планет Солнечной системы, но и позволила изучать ряд явлений Вселенной в целом.

Однако теория всемирного тяготения, созданная в современном виде Эйнштейном, не может наглядно объяснить, почему же тела притягиваются друг к другу.

Еще Ньютон и Ломоносов предполагали, что существуют мельчайшие частицы материи, которые переносят гравитационное взаимодействие. Сейчас современная физика подтвердила это представление. Теперь можно построить «гидродинамическую» модель гравитации, допустив, что любая элементарная

частица испускает кванты тяготения – гравитоны, и показать, что два тела будут обязательно притягиваться. Эта модель выводится на основании соответствующего решения уравнений теории Эйнштейна.

1-mashq. *Gaplarni ko'chirib yozing. O'rin hollarini aniqlang.* (Перепишите предложения. Определите обстоятельство места).

1. Toshkentda juda ko'p banklar bor. 2 Samarqandda "Sharq taronalari" musiqa festivali bo'lib o'tdi. 3. Institutimizga Moskvadan mehmonlar kelishdi. 4. Dalalarda paxtalar misli qordek oppoq. 5. Kalit mening cho'ntagimda. 6. Mijozlar omonatlarini bankka qo'yishdi. 7. Yerdan Oygacha bo'lgan masofa 300000 km. ortiq. 8. Dasturxonda choynak, piyollalar, non va bir lagan palov bor edi.

2-mashq. *So'zlar ishtirokida gaplar tuzing.* (Составьте предложения, употребляя данные слова).

Firmada, bozorda, mamlakatimizda, tijarat banklarida, daryogacha, tashqaridan, dekanatga, zinadan, daraxtlarga, yerga, osmonga, osmondan, yo'lgacha, devor yonida, daraxt oldida, to'yda, qor tagida.

3-mashq. *Mashqlarni bajaring.* (Выполните упражнения).

1. Mening otam (*qayerda?*) ... tug'ilgan. 2. U (*qayerdan?*) ... chiqdi. 3. Ul kan uy (*qayerda?*) ... joylashgan. 4. Samolyot (*qayerga?*) ... qo'ndi. 5. Bola (*qayergacha?*) ... suzib bordi? 6. Oy (*qayerdan?*) ... ko'rindi. 7. Yozda siz (*qayerda?*) ... ishladingiz.

9-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

10-topshiriq. *"Buyuk kashfiyotlar " mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak.* (Разыграйте диалог на тему: "Buyuk kashfiyotlar". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

11-topshiriq. *O'rin hollari yordamida "O'zbekiston olimlari" mavzuda hikoya tuzing.* (Используя обстоятельства места, составьте рассказ на тему: "O'zbekiston olimlari").

12-topshiriq. *"O'zbekiston olimlari " hikoyasiga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к рассказу : "O'zbekiston olimlari").

13-topshiriq *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Известно, что наш небольшой космический дом – Земля – мчится в мировом пространстве по очень сложной траектории. 2. Непрерывно изменяются координаты Земли по отношению к Солнцу и Луне, которые, в свою очередь, не стоят на месте. 3. Солнце и Луна оказывают на Землю не всегда одинаковое влияние. 4. Земля сжата у полюсов, Солнце и Луна сильнее

притягивают ту ее часть у экватора, которая ближе к ним. 5. Когда Луна ближе всего к Земле (в перигее) ее приливо-образующая сила на 40 процентов больше, чем когда она в апогее. 6. Моменты воздушных катастроф, исчезновение самолетов и кораблей в определенных районах земного шара совпадают со временем новолуний или полнолуний. 7. Лунно-солнечные приливы могут вызвать под океаническим дном движение ионизированной магмы.

BUYUK MEDIK

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq . *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Sharq, tabiiy, ilmiy, ijtimoiy, fikr, namoyanda, tibbiyot, badiiy adabiyot, soha, asar, muallif, mashhur, qomus, olim, mutaffakir, o'rta asr, axloqiy, buyuk, hissa qo'shmoq, nom qozonmoq, asl nomi, otasining ismi, amaldor, iste'dod, xotira, kuchli, zehn, o'tkir, o'z davri, ma'lum, ilm, soha, egallay boshlamoq, boshdan oyoq, yod olmoq, mantiq, fiqh, shug'ullanmoq, yunon, mukammal, tabib, hakim, faqat, xolos, axloqshunoslik, qissa, she'r, shifo, tasnif, nazariy, amaliy, tuzilishi, vazifa, jamoa, boshqarish, uyushma, xulq, odat, manzara.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Известный, отчество, отечество, чиновник, умный, интерес, талантливый, память, мышление, время, эпоха, освоить, с детства, проявлять, логика, изучать, восточный, мыслитель, произведение, лекарь, знаменитый, общий, количество, общий, до нас, дойти, посвящать, повесть, стихотворение, автор, классификация, теоретический, практический, общественный, задача, структура, объединение.

3-topshiriq. Matnlarning qisqa variantlarini tuzing. Asosiy mazmunni bayon etishda quyidagi soʻz va soʻz birikmalarining ishtirok etishini taʼminlang. (Составьте краткий вариант текста. Используйте при составлении текста следующие слова и словосочетания).

Maʼlumki, ...

Taʼkidlash kerakki, ...

Juziy kamchilik shundan iboratki, ...

Muhimi shundaki, ... ,

Shu bilan birga..., mutaxassislar oʻz vazifalarini quyidagilardan iborat deb biladi

Eng asosiysi shundan iboratki, ...

Shuni uqtirib oʻtish kerakki,....

Umuman olganda,...

BUYUK MEDIK

Abu Ali Ibn Sino Oʻrta Osiyo, butun musulmon sharqi tabiiy, ilmiy va ijtimoiy - falsafiy fikrining buyuk namoyandasi. Tibbiyot, falasafa, qator tabiiy - ilmiy fanlar, badiiy adabiyot sohalari boyicha koʻplab asarlar muallifi. Mashhur qomusiy olim, mutafakkir Abu Ali Ibn Sino oʻrta asr falsafiy, tabiiy- ilmiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy fikrlar tarixiga buyuk hissa qoʻshgan. Ibn Sino «Shayx ul-raisa» («Olimlar boshligʻi) deb nom qozondi. Ibn Sino (asl nomi Husayn, otasining ismi Abdulloh) Buxoroning Afshona qishlogʻida 989-yilda amaldor oilasida tugʻilgan.

U Yevropada «Avitsenna» nomi bilan mashhur boʻlgan. Ibn Sino istedadli, xotirasi kuchli, zehni oʻtkirligi sababli oʻz davrida maʼlum boʻlgan barcha ilm sohalarini tez egallay boshlaydi. 10 yoshidan Qurʼoni Karimni boshdan oyoq yod olgan edi. 17 yoshida boshlangʻich matematika, mantiq, fiqh, falsafa ilmlari bilan shugʻullanadi. U sharq va yunon mutafakkirlarining asarlarini mukammal oʻrganadi. 16-17 yoshidayoq mashhur tabib, hakim boʻlib yetishdi.

Abu Ali Ibn Sino asarlarining umumiy soni 450 dan oshadi, lekin bizgacha faqat 160 ga yaqini yetib kelgan. 450 asarlaridan 190 ga yaqini falsafa, axloqshunoslik, mantiq, psixologiya va ijtimoiy - siyosiy sohalarga bagʻishlangandir. U qator falsafiy, badiiy qissa va sheʼlarning ham muallifidir. Abu Ali Ibn Sino 18 jilddan iborat oʻrta asr ilmining barcha muhim sohalarini oʻz ichiga olgan «Kitob ush - shifo» va «Donishmandnoma» kabi kitoblarida butun fanlarni tasniflab bergan. Falsafani nazariy va amaliy jihatdan 2 ga boʻladi. Amaliy falsafada ijtimoiy- siyosiy masalalar, davlat, jamiyatining tuzilishi, vazifalari, jamoani boshqarish, uyushmalarining faoliyati, insonning xulqi, odatlari, axloq, jamoa va oiladagi axloq manzaralarini oʻrganadi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

4-topshiriq . Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Abu Ali Ibn Sino kim? 2.Nima uchun Ibn Sinoni qomusiy olim deb atashadi? 3.Ibn Sino nimalarning muallifi? 4.Olim nimilarga katta hissa qo'shgan? 5.Ibn Sino qanday nom qozondi? 6. Ibn Sino qachon, qayerda va kimning oilasida tug'ildi? 7. Yevropada qanday nom bilan mashhur bo'lgan? 8.Ibn Sinoning xotirasi va zehni qanday bo'lgan? 9. Olim nimalarni egalay boshladi? 10. U 10 yoshligidanoq nimani boshdan yod olgan edi? 11. U 17 yoshligidanoq nima bilan shug'ullanadi? 12. Olim nimalarni mukammal o'rganadi? 13. U necha yoshidayoq mashhur tabib bo'lib yetishdi?

1-mashq. *Gaplarni ko'chiring. Sabab hollarini aniqlang.* (Перепишите предложения. Определите обстоятельство причины).

1.Singlim xursand bo'lganidan yig'lab yubordi. 2. Qandaydir sabablarga ko'ra sirk ishlamas edi. 3. Qish qattiq kelganligi tufayli ayrim daraxtlarni sovuq urib ketdi.4. Balog'at yoshiga yetmaganligi sababli uni ishga qabul qilishmadi. 5. Yoqilg'i uchun ko'p transport vositalari to'xtab qoldi. 6. U sigareta chekkani uchun otasidan gap eshitdi. 7. Shofyor yo'l qoidasini bo'zgani uchun jarima to'ladi.

2-mashq. *Quyidagi so'z birikmalari ishtirokida gap tuzing.* (Составьте с данными словосочетаниями предложения).

Kasalligi sababli, issiq bo'lganligi sababli, uzoq bo'lganligi sababli, katta bo'lganligi tufayli, yupqa bo'lganligi sababli, mehri kelganligi tufayli, mahsulot sotilishi sababli, daromad yo'qligi sababli, mehmonlar kelganligi sababli.

5-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

6-topshiriq. *"Vrach qabulida " mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak.* (Разыграйте диалог на тему: "Vrach qabulida ". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

7-topshiriq. *Sabab holi yordamida "Meditsina yutuqlari" mavzuda hikoya tuzing .* (Используя обстоятельства причины, составьте рассказ на тему: "Meditsina yutuqlari").

8-topshiriq. *"Meditsina yutuqlari" hikoyasiga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к рассказу : "Medistina yutuqlari").

9-topshiriq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Предложения переведите на узбекский язык).

1. Ищи истину и не затмевай своего сознания предвзятыми мнениями, авторитетами и личными соображениями. 2. Доказывай, а не только утверждай. Доказательство – в практике, наблюдении, опыте, эксперименте и

в логическом выводе. 3. То, что доказано, принимай и не искажай, а отстаивай. 4. Не будь фанатиком. 5. Будь готов пересмотреть своё даже основанное на доказательстве убеждение, если того требуют новые аргументы. 6. Верность фактам, стремление считаться с фактами, а не с предвзятыми мнениями составляет первое требование и науки, и подлинной нравственности. 7. Наука и нравственность едины в своём уважении к факту и правде, в требовании объективности. 8. Они так же едины в своём назначении и в своей цели, ибо назначение и цель их – благо человека.

3-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Предложения переведите на узбекский язык).

1. Ученик не смог слова промолвить от радости. 2. Девочки поссорились из-за пустяка. 3. Дороги стали непроходимы вследствие дождя и глинистой почвы. 4. Учитель не пришёл в школу по болезни. 5. Лицо горит от холода. 6. Пассажирский поезд опаздывает из-за заносов.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq .“Buyuk medik” matnini aytib bering .(Перескажите текст “Buyuk medik”).

1-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите предложения на узбекский язык).

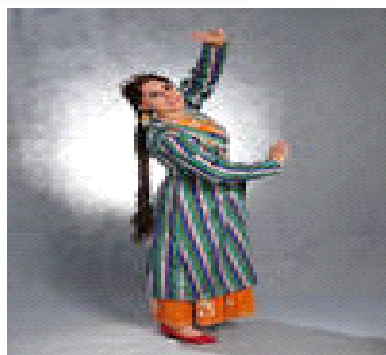
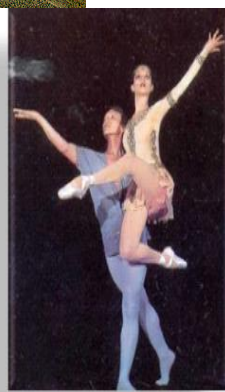
1. Цены на товары повышаются из-за роста инфляция. 2. Определить какой из банков самый надёжный невозможно из-за недостаточной информации по каждому из них. 3. Количество новых совместных предприятий может измениться потому что увеличивается поток инвестиций. 4. Правый берег реки разрушается из-за размыва водой мягкой породы.

2-mashq. *Maqollarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите пословицы на узбекский язык).

Здоровье – болезнь

Болезнь пристанет –
Шесть месяцев не отстанет.
Больного не кишмиш –
Горькое лекарство исцелит.
Голова будет цела – тубетейка найдётся.
Голове хорошо – всему телу хорошо.
Здоровый больного не разумеет,
Сытый – голодного.
Ключевая вода хворь лечит,
Солнце и воздух – тело.
Здоровье – залог жизни.

O'ZBEKISTONING MA'NAVIY VA MADANIY TARAQQIYOTI

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Mustaqillik, sharofat, erkin, fikr, milliy tafakkur, tiklanish, keng yo'l, sodir bo'lmoq, dunyoqarash, ruh, shakllantirish, avvalo, jihat, ma'naviyat, meros, qadim zamon, ajdod, ota-bobolar, ma'naviy boylik, huquqiy, diniy qarash, axloq-odob, yutuq, badiiy san'at, majmua, qadriyat, boylik, jamiyat, taraqqiyot, bosqich, ehtiyoj, tufayli, yuzaga kelmoq, davr, hayot, istiqlol, aks etmoq, singari,

mutafakkir, nashr etish, ruhi shod bo'lmoq, buyuk, falakiyot, tavallud, insoniyat, e'tirof etmoq, keng nishonlamoq, qaror qilmoq, bag'ishlamoq, tantana, binoan, nishonlamoq, bobokalon, tiklanmoq, rasm-rusum, an'ana, udum, qadriyat, uyg'onish.

2-topshiriq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова и словосочетания на узбекский язык).

Национальное мышление, возрождение, широкий совершаться, мировоззрение, дух, душа, формирование, необходимо, аспект, духовность, духовность, наследие, древний, предки, духовная ценность, религиозное мировоззрение, норма, художественный, искусство, комплекс, развитие, ступень, потребность, человечество, отмечать, торжества, обряд, ритуал, традиция.

Boylıklar nima tufayli yuzaga keladi? 6. Mustakllik yillarida nima yo'lga qo'yildi? 7. Istiqloq tufayli kimlarning ruhlari shod etildi? 8. YUNESKO qaroriga binoan qachon, qayerda va kim tavalludining 600 yillik yubileyi bayram qilindi? 9. Qachon, qayerda va kimning yili sifatida keng nishonlandi? 10. Nimaning qarori bilan va qayerda Amir Temur tavalludining 670 yilligiga bag'ishlangan tantanalar bo'lib o'tdi? 11. Qachon va qaysi shaharlarning 2500 yillik bayramlari tantanali suratda YUNESKO qaroriga binoan nishonlandi? 12. Qanday bayram va hayitlar tiklandi? 13. Nimalarning tiklanishi ajdodlar ruhining qayta uyg'onishidir?

5-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

КАК ОБЫКНОВЕННЫЙ ЧЕЛОВЕК ПРЕВРАЩАЕТСЯ В НЕФТЯНОГО КОРОЛЯ

Его отец занимался мелочной торговлей с индейцами, и большого капитала не приобрел. Но все же он предоставил сыну кое-какие деньги. Под десять процентов годовых. В 1863 году Джон Рокфеллер купил свой первый нефтеперерабатывающий завод. Нефтяные участки были уже к тому времени им скуплены. В тот год, когда Даймлер и Бенц выпустили на улицы мира первый четырехколесный экипаж с бензиновым мотором, Рокфеллеру принадлежали 95 процентов всей нефтеперерабатывающей промышленности страны. В 1910 году его официально называли самым богатым человеком на всем земном шаре. А также — «нефтяным королем».

1-mashq. Gaplarni ko'chiring. Maqsad holini aniqlang. (Перепишите предложения. Определите обстоятельство цели).

1. Investorlar yangi korxonalar qurish uchun o'z kapitalini ishlatadi. 2. Soliq undirish maqsadida bir qator firmalar ishi tekshirildi. 3. Talabalar yuqori ballar olish uchun axborot-resurs markazida tayyorgarlik ko'rishmoqda. 5. Iqtisodiy risklar oldini olish uchun bir qator tadbirlar ko'rildi. 6. Bir guruh mutaxassislar tajriba orttirish maqsadida chet elga borib kelishdi.

2-mashq. Maqsad holi yordamida oltila gap tuzing. (С помощью обстоятельства цели составьте шесть предложений).

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. "O'zbek urf-odatlari " mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог на тему: "O'zbek urf-odatlari ". Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

8-topshiriq. Maqsad hollari yordamida "Vijdon nima?" mavzuda hikoya tuzing. (Используя обстоятельства цели, составьте рассказ на тему: "Vijdon nima?").

9-topshiriq. "Vijdon nima?" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу: "Vijdon nima?").

3-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Братья его побежали прятаться. 2. В верхнем этаже дед оставил большую комнату для себя и приёма гостей. 3. Поблизости караван верблюдов остановился для ночлега. 4. В Ташкенте он остановился для установления деловых отношений.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "O'zbekistonning ma'naviy va madaniy taraqqiyoti" matnini aytib bering. (Перескажите текст "O'zbekistonning ma'naviy va madaniy taraqqiyoti")

2-topshiriq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Отец уехал в санаторий лечиться. 2. Мы пошли в магазин за хлебом. 3. Студентам нужны деньги на билеты в театр. 4. Мы побежали прятаться от дождя. 5. Инвестиции нужны для развития экономики. 6. Туристы остановились чтобы полюбоваться красотой горного озера. 7. Инструмент нужен для работы.

3-topshiriq: "O'zbekistonning ma'naviy va madaniy taraqqiyoti" matni bo'yicha "Nimalarni bilasiz", "Nimalarni bilishni xohlaysiz", "Nimalarni bilib oldingiz" savollariga B/BX/BO jadvali asosida javob bering.

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

O'ZBEK XALQINING BAYRAMLARI VA URF-ODATLARI

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Navro'z, sharq, orasida, bir necha, buyon, yashab kelmoq, kecha-kunduz, tenglashmoq, payt, bahor, fasl, hafta, davomi, o'tkazilmoq, maxsus kiyim, taom, o'ziga xos, ayniqsa, sumalak, halim, tayyorlamoq, an'ana, odat tusiga kirmoq, tengi, ishtirok, juda, faol, turli, ommaviy, ot o'yin, chillak, qo'g'irchoq o'yin, tosh, lapar, ip o'yinlari, hokazo, o'smirlar, o'spirinlar, hovli, qishloqdoshlar, qarindosh-urug', hashar, imorat, ko'chib kirmoq, xudoyi, munosabat, shinam, ko'rkam, orasta, o'zlashtirilgan, nikoh to'yi, baxtiyor, tantanavor, marosim, boshpana, imorat, oyoqqa turmoq, barqaror, qabila, qishloq, elat, beshik, bo'shangan, emizmoq, tishlatmoq, ayvon, shirinliklar, meva qoqi, tanovul qilmoq, anglashilmoq, chilla, belamoq, marosim, turmush ko'rgan, ajralgan xotinlar, irim, qovun, azaldan, nishonlamoq, sayl, pishmoq, nishonlanmoq, dehqon, yetishtirgan, poliz ekinlari, meva-cheva, mahsulot, hakam, g'olib, qimmatbaho, sovg'a, yorliq, gul, qadimda, boychechak, binafsha, qoqigul, tolbargak, yaproq, mavsumiy, eng, uyg'onish.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Восток, народ, очень, день, равноденствие, весна, неделя проводится, праздник, посвящать, специальный, одежда, блюда, еда, среди, традиционный, привычка, участие, активно, сверстник, массовый, игра, конь, кукла, в том числе, дети, подростки, земляк, родственник, приехать, субботник, проводить, красивый, изящный, одомашненный, осваивать счастье, счастливый, торжественный, ритуал, кров, двор, устойчивый, род, племя, крепость, колыбель, кормить грудью, сушеный, фрукты, кушать, доля, означать, смысл, значение, сорокадневка, пеленать, ритуал, семейный, разведенный, дыня, издревле, отмечаться, невеста, зрелый, полевой, овощи, фрукты, продукция, рыночная цена, судья, победитель, определяться, драгоценный, почетная грамота, цветок, ромашка, подснежник, одуванчик, цвести, сезонный, корзина, ковер.

3-topshiriq. *Matnni o'qib tinglang.* (Прочитайте и прослушайте текст).

4-topshiriq. *Matnni tarjima qiling* .(Переведите текст).

O'ZBEK XALQINING BAYRAMLARI VA URF-ODATLARI

Navro'z Sharq xalqlari orasida bir necha ming yillardan buyon yashab kelmoqda. Navro'z bayrami kecha bilan kunduzning tenglashgan payti, bahor faslining 21-22 mart kunlaridan boshlab bir hafta, o'n kun davomida o'tkazilgan. Navro'z bayramiga atab ajdodlarimiz maxsus kiyimlar tayyorlashgan va ularni kiyib bayram qilishgan. Navro'z taomlari o'ziga xos bo'lgan. Ular orasida, ayniqsa, sumalak, halim tayyorlash an'anaviy odat tusiga kirgan. Bu bayramda siz tengi bolalarning ishtiroklari, ayniqsa, juda faol bo'lgan. Ular Navro'z bayrami haftaligida turli ommaviy bayram o'yinlarini o'ynaganlar. Ot o'yin, chillak, qo'g'irchoq o'yin, tosh, lapar, ip o'yinlari va hokazolar shular jumlasidandir.

Beshik to'yi. Beshik to'yda yangi bo'shangan, beshikda bolasini emizib turgan onaga non tishlatib, bu non bolalarga olib qochdirilgan. Beshik atrofiga, ayvonga shirinliklar, turli meva qoqilari sochilib, bolalarga talashib-tortishib tanovul qildirilgan. Bu bilan yangi tug'ilgan bolaning umri shirin, mo'l bo'lib, uzoq yillar hayotda sochilgan rizq-ro'zini yig'ib-terib yeb yursin, degan ma'no anglashilgan. Beshik to'yida bolalarning chillasi chiqib, uni beshikka belash marosimida ikki turmush ko'rgan ayol qatnashgan, ajralgan xotinlar irim qilib qo'yilmagan.

Qovun sayli ham azaldan nishonlanib kelinayotgan sayldir. Bu sayl yozning iyul oyida qovun pishgan vaqtda nishonlanadi. Unda dehqonlar o'zlari yetishtirgan qovun, tarvuz, poliz ekinlari va boshqa meva-chevalarni ko'rgazmaga olib chiqadilar. Bu kunlari katta bozor bo'lib, salyga olib kelingan mahsulotlarni bozor narxidan tushirib sotadilar.

Gul bayrami. Qadimda bolalar, avvalo, boychechak, so'ng binafsha, qoqigul, tolbugak ochilib, yaproq yozishini bayram qilishgan. Bu mavsumiy bayramlarda

qizaloqlar tolbarglar, qoqigullardan chambaraklar yasashib, bir-birlarining boshlariga kiygizishgan. Qo'llariga, yenglariga taqishgan.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1.Navro'z qayerda va necha yillardan buyon yashab kelmoqda? 2. Navro'z qanday payt? 3.Navro'z bayrami qachon o'tkazilgan? 4.Navro'z bayramiga atab ajdodlarimiz nima qilishgan? 5. Navro'z taomlari qanday bo'lgan? 6.Ular orasida nima an'anaviy odat tusiga kirgan? 7. Bu bayramda nima juda faol bo'lgan? 8. Ular Navro'z bayrami haftaligida nima qilganlar? 9. Bolalar qanday o'yinlar o'ynagan? 10. Beshik to'yda kimga non tishlatilgan? 11. Ayvonga nima sochilgan? 12. Bu bilan qanday ma'no anglashilgan? 13. Beshik belash marosimiga kimlar qo'yilmagan?

6-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите текст на узбекский язык).

СЛУЧАЙ С ГИЛЬГАМЕШЕМ

История блистательного царя Гильгамеша – первая героическая поэма, которая известна человечеству. Гильгамеш жил приблизительно пять с половиной тысяч лет назад. Он был царем, и правил народом Урука – города в Древнем Шумере.

У Гильгамеша был друг. Когда он умер Гильгамеш впервые ощутил, что люди смертны, понял, как это ужасно, когда сначала человек жив, здоров, счастлив, а потом навсегда уходит из жизни людей.

Гильгамеш решил отыскать тайное средство, которое позволяет человеку стать бессмертным. Блистательный царь хотел сделать бессмертным и себя, и горожан. У него было все, чего мог хотеть обыкновенный человек – царство, красота, могучая сила, любовь горожан. Но он оставил свой город и стал одиноким скитальцем. В поисках тайны жизни Гильгамеш прошел через пустыни и горы, сражался с дикими зверями и попадал в столь опасные места, что до него там не осмеливался побывать ни один человек. Любой другой в этих скитаниях оставил бы после себя лишь кучку белых костей. Гильгамеш знал свои силы, и выходил победителем из самых страшных схваток с людьми и зверями. Он нашел тайну, хотя и не сумел донести ее до своего города. Юный царь вернулся домой повзрослевшим и умудренным.

Он прожил еще долгую жизнь. Историки считают царя Гильгамеша первым, кто отказался от почестей, богатств, спокойного царствования не во имя славы и еще больших богатств, не во имя всемирной власти, а лишь с одной целью – принести своим подданным вечную жизнь.

1-mashq. Gaplarni tahrir qiling. (Отредактируйте предложения).

1. Mamlakatimizga “Qovin sayli” azaldan keyin nishonlanadi. 2. Bu sayl yozning iyul oyidan qovun pishgan vaqtda qaytariladi. 3. Saylda dehqonning o’zlari yetishtirgan qovun, tarvuz, poliz ekinlari va boshqa meva-chevalarni ko’rgazma olib chiqadilar. 4. Bu kunlari katta bozor – ko’rgazma bo’lib, sayilga olib kelingan ozuqalarni bozorda narxidan tushirib sotadilar. 6. Hakamlar tomoniga g’olib aniqlanadi. 7. G’oliblarga hokimiyat tomonidan qimmatbaho pul va yorliqlar topshiriladi. 8. Mavsumiy bayramlarda qizaloqlar tolbaglar, qoqigullardan chambaraklar yasashib, bir-birlarining boshlariga kiygizishgan.

2-mashq. *Quyidagi gap bo’laklar tartibiga e’tibor bering.* (Обратите внимание на порядок слов в предложении).

1. Cho’lda ketyapmiz. 2. Uyg’a qarab ketmoqdaman. 3. Shofyor ham bu yerlarni yaxshi bilmaydi. 4. U bir quduq oldida to’xtadi. 5. Qarasam, u bolani laqillatyapti. 6. Yo’lda biz eski tanishlarimiz bilan uchrashdik. 7. Ular safardan qaytayapti. 8. Bolani quchoqlab tramvaydan tushdim. 9. Talabalar dars qilishmoqda. 10. Bir oydan beri shunday miriqib dam olamiz. 11. Suv jimirlab dalaga jon kiritmoqda.

3-mashq. *Gaplarni tahrir qiling.* (Отредактируйте предложения).

1. Ega hozir tizimiga o’z biror sug’urta bo’lmagan izlab mamlakatni topish qiyin. 2. Afrika ayrim mamlakatlarida milliy ishlarini xorijiy mamlakat sug’urta bajaradi. 3. yirik AQSHning sanoatlashgan shaharlarida, Osiyo va ichkarisida turli Afrikaning joylashgan mamlakatlarda, Xitoyda, Hindistonda, Avstraliyada sug’urtaning shakllari joriy qilingan. 4. Sug’urta aylangan hatto usullaridan biznes biriga.

4-mashq. *So’zlarni joy-joyiga qo’yib, gap tuzing.* (Отредактируйте предложения).

1. Ertalab oralagan bedazor shimlari kishining oyog’i va shudringdai shalabbo bo’ladi. 2. Dalalarda qizg’in ish. 3. Tog’ qor cho’qqilarida, vodiylarda ko’z. 4. yozgi qaldirg’ochlar tark joylarini etishgan. 5. Qamishzorlarning tusi yashil osmon rangini olgan. 6. Shamolda poyalari qamish o’z popuklarini tebratib qo’l to’lqinlari bilan bahslashadi. 7. O’rtasidagi qamishzorlar tiniq ko’l suvlarida shu yil bahorda ochgan loyxurak, o’rdak va churrak suzib bolalari yurishibdi. 8. Ular ulg’ayib, allaqachon, o’z yetib ota-onalariga olishgan.

7-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qo’llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

8-topshiriq. *“Boylik va qambag’allik haqidagi o’zbek xalq maqollari” mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo’lishi kerak.* (Разыграйте диалог на тему: “Boylik va qambag’allik haqidagi o’zbek xalq maqollari”. Объем диалога – 14-16 вопросов-ответных реплик).

9-topshiriq. *“Kelin to’yi” mavzuda hikoya tuzing.* (Составьте рассказ на тему: “Kelin to’yi”).

10-topshiriq. “Kelin to’yi” hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу: “Kelin to’yi”).

11-topshiriq. Gaplarni o’zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Фирма в этом году получила хорошую прибыль. 2. Зной палит и пышет. 3. Чуть колышется войлок юрты. 4. Дворники на тротуаре подметаю опаавшие листья. 5. Косой и назойливый дождик так и хлещет в лицо. 6. Горы дышат бодрящей свежестью. 7. Утро тихое и солнечное. 8. Твёрдое дерево плохо пилится. 9. Солнце режет глаза.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

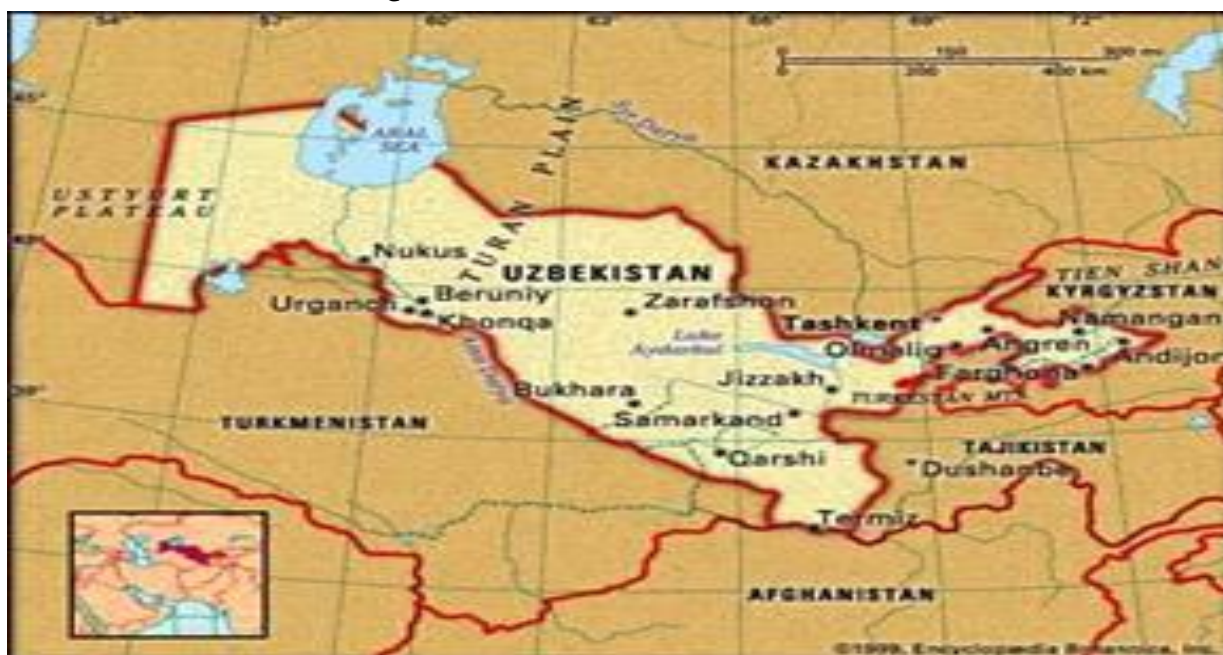
1-topshiriq. ”O’zbek xalqining bayramlari va urf-odatlari” matnini aytib bering. (Перескажите текст ” O’zbek xalqining bayramlari va urf-odatlari”).

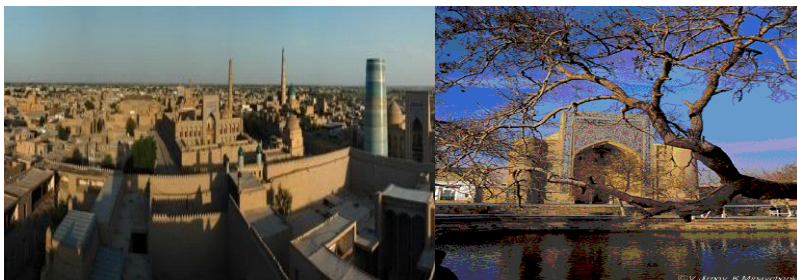
1-mashq. So’zlarni joy -joyiga qo’yib, gap tuzing. (Отредактируйте предложения).

1. Sug’urta dastlab tashkilotlari XVII asrda Angliyada kurtak ota boshlaganini eslatib o’tgandik. 2. asrda XVIII sug’urta Rossiyaga ko’chdi Angliyadan. 3. xorijiy paydo bo’ldi dastlab sug’urta tashkilotlari. 4. Keyinchalik, sug’urta barpo milliy tashkilotlari qilindi. 5. XIX filiallari asr kelib Turkistonda uning qad oxirlariga ko’tardi.

2- topshiriq: Vatanimiz O’zbekistonning qadr – qimmatini “Nima uchun” sxemasi yordamida ishlab chiqing. (Заполняйте схему, отвечая на вопросы: «Почему мы любим свой Узбекистан»).

QADIMIY SHAHARLAR

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq . *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Singari, taqdir, o'ziga, qiyofa, oila- a'zo, o'xshamoq. mamlakat , shubhasiz, tomonlari, ta'riflamoq, ammo, keng, ma'no, milliy xususiyat, vujudga keltirmoq, ajoyib, milliy tus, yurt, bunyodga keltirmoq, afsona, bayon qilmoq, serqirra , o'tmish, qadim-qadim zamonlar, tarqalmoq, obida, durdona, asos solmoq, milliy qadriyat, o'zida mujassamlashtirmoq, ta'rif, mashhur, qad ko'tarmoq, minora, ulamo, maqbara, hayratda qolmoq, ulgurmoq, manba, ayanchli, o'tmish, guvoh.

2-topshiriq. *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Город-музей, памятник, жемчужина, основать, национальная ценность, вобрать, до сегодняшнего дня, столица, характеристика, описание, знаменитый, медресе, минарета, теолог, внутренняя часть, стиль, архитектура, поражаться, успевать, источник.

3-topshiriq. *Matnni o'qib tinglang.* (Прочитайте и прослушайте текст).

4-topshiriq . *Matnni tarjima qiling.* (Переведите текст).

QADIMIY SHAHARLAR

Shaharlar va xalqlarning ham odamlar singari o'z taqdiri va o'ziga xos bo'lgan qiyofasi bor. Katta bir oyla azolari bir-birlariga o'xshab ketganlari singari, bir mamlakat va bir xalq shaharlarning ham, shubhasiz, bir-birlariga o'hshab ketadigan tomonlari bor. Bu o'xshashlikni ta'riflab berish qiyin, ammo u keng ma'noda olganda milliy xususiyat va milliy uslubni vujudga keltiradi. O'zbekistondagi juda ajoyib shaharlarining o'ziga xos bo'lgan milliy tUSDagi san'ati va madaniyati turlichadir. Bu yurtdagi ko'plab shaharlar juda qadimiy bo'lib, ularning qachon bunyodga kelgani afsonalardagina bayon qilinadi. Mustaqil O'zbekistonimiz madaniyati va san'atining serqirraligi, o'tmishimizning qadim-qadim zamonlarga borib tarqalishi bilan takrorlanmasdir. Muzey shahar Xiva, obidalarimizning durdona shahri Buxoroi sharif, Amir Temur bobomiz asos solgan Samarqand, milliy qadriyatlarimizni o'zida mujassam etgan va shu kunlarga qadar uni e'zozlab

kelayotgan buyuk Marg'ilon va Qo'qon, qolaversa ona poytaxtimiz Toshkent kabi shaharlar to'g'risida har qancha gapirsak, shuncha oz.

Xorazmning durdonasi Xiva shahrining ta'rifi butun dunyoga mashhur. Unda qad ko'targan minorayu, madrasalar, amiru ulamo, xonlarning yashab o'tgan joylari o'ziga xos milliy kalorit bilan ifodalangan. Xivaning ichki qismida qad ko'targan shaharcha "Ichan qala" deb ataladi. Tosh hovli maqbarasi, Mahmud Polvon Mavzaleyi, Kalta Minor va Islom Xo'ja minorasi kabi milliy obidalarda Xorazm xalqining betakror arxitektura uslublari jilo topgan.

Boxoroi sharifda bo'lsangiz uning milliy ansambllarini ko'rib hayratda qolasiz. Ularning har birini aytib ham, ta'riflab ham ulgurmaysiz. Undagi qadimgi suv chiqarish manbai korinishda qurilgan "Labi Hovuz" ansambli qadimiy Buxoro shahrida bo'lib, o'tgan xalqning ham yaxshi, ham ayanchli o'tmishining guvohidir. "Minorai Kalon" minorasi qadimda uzoq-yaqindan Buxoroga tashrif buyurayotgan sayyohlar uchun Moyoq (mayak)lik vazifasini o'tagan. Kechalari minoradan olov yoqilib sayyohlar uchun yo'l ko'rsatib turilgan.

Samarqandning ham milliy obidalari juda sanoqsizdir va o'ziga xosdir. Ular ichida durdona hisoblanmish "Registon" maydoni o'zida uchta katta-katta madrasalarni birlashtirib turadiki, ular Temuriylar sulolasining uch avlodi tomonidan turli davrlarda har-xil uslubda barpo e'tilgan. "Shohi Zinda" ansambli juda qadim zamonlardan boshlab ulug' avliyolarimizning oromgohi (qabriston) hisoblangan. "Go'ri Amir" mavzoleyi Samarqandga tashrif buyurgan barcha sayyohlarni o'ziga jalb etib kelmoqda.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar
(Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1.Shaharlar va xalqlarning nimasi bor? 2.Nimalarning bir-birlariga o'xshab ketadigan tomonlari bor? 3.Bu o'xshashlik nimani vujudga keltiradi? O'zbekistonda nimalar turlichadir? 4. Bu yurtda nima qadimiy? 5.Qadim-qadim zamonlarga nima borib taqaladi? 6. Qaysi shaharlar to'grisida har qancha gapirsak, shuncha oz? 7. Qaysi shaharning ta'rifi butun dunyoga mashhur? 8.Unda nima

ifodalangan? 9. Xivanning ichki qismida qad ko'targan shaharcha nima deb ataladi? 10. Buxoroi sharifda bo'lsangiz nimani ko'rib hayratda qolasiz? 11. Samarqanddagi qanday tarixiy obidalarni bilasiz?

6-topshiriq. O'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите на узбекский язык).

ПАМЯТНИКИ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Наряду с письменными источниками важнейшую информацию об античном мире несут в себе следы деятельности человека – орудия его труда и оружие, жилища и находящиеся в них посуда, предметы быта и искусства, мастерские, кузницы, рудники, городские и пограничные укрепления, общественные и культовые здания, погребальные сооружения.

Эти и другие типы памятников материальной культуры, обладающие своей спецификой и различающиеся по степени «откровенности», в целом дают, несмотря на кажущуюся немоту, впечатляющую картину жизни, к тому же более объективную, чем она предстает в изложении древних авторов.

Успехи смежных наук позволяют изделиям из дерева и кости, предметам из камня и металла поведать о времени и месте их изготовления и использовании тех или иных приемов.

1-mashq. Gapdagi uyushiq bo'laklarini aniqlang. (Определите однородные члены предложения).

1. O'zbekiston moliya tizimini Markaziy bank, tijorat banklar, notijorat banklar va boshqa moliyaviy institutlar tashkil qiladi. 2. Iqtidorli talabalar klubida iqtidorli, bilimli va tashabbuskor bolalar ishtirok etmoqda. 3. Yomg'irning ajoyib xislati bor – u tushadi, savalaydi, yog'adi va quyyadi. 4. Mehnat bilan topgan pullarni Eshmatga, Toshmatga tarqatmaslik kerak. 5. Qimmatli qog'ozlar bozori unumli, tez va barqaror ishlab turibdi.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli uyushiq so'zlarni qo'yib yozing. (Вместо точек подберите и запишите однородные члены предложения).

1. Men shahardagi ... , ..., ... va ... larni esladim. 2. Onam uyda ... pishirdi, ... yuvdi, ... larni supurdi va ... sog'ib keldi. 3. Sabzini men ..., ... va 4. Sirk chiptalarini men ...ga, ...ga va ...ga tarqatdim. 5. U ..., ..., ... va ... gapirardi. 6. Janubdan ..., ..., va ... shamol esar edi.

3-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Наступила дождливая, грязная, тёмная осень. 2. Папа вернулся в Ташкент в хороший, солнечный день. 3. Крупный, мокрый снег лениво кружится около только что зажжённых фонарей и тонким, мягким пластом ложится на крыши, лошадиные спины, плечи, шапки. 4. В вечерних сумерках показался большой одноэтажный дом с ржавой железной крышей и с тёмными окнами. 5. Вспоминала она (Каштанка) комнату с грязными обоями, гуся, Фёдора Тимофеевича, вкусные обеды, ученье, цирк, но всё это представлялось ей теперь как длинный, перепутанный, тяжёлый сон. 6.

Кузнечики, сверчки, скрипачи и медведки затянули в траве свою скрипучую, монотонную музыку. 7. После тёплой, ясной погоды наступила распутица. 9. Мама привезла из города новые иллюстрированные книги.

7-topshiriq. Bildirgi yozing. (Напишите рапорт).

8-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

9-topshiriq. Uyushiq bo'laklar ishtirokida "Shahrim(qishllog'im) tarixi" mavzuda hikoya tuzing . (Используя однородные члены предложения, составьте рассказ на тему : "Shahrim(qishllog'im) tarixi").

10-topshiriq. "Shahrim(qishllog'im) tarixi" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу "Shahrim(qishllog'im) tarixi").

11-topshiriq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. И кажется, вздохнула вся земля: дома и люди, рощи и поля. 2. Новые моря, леса, каналы, растительность, новый климат – всё это создавалось на наших глазах. 3. Теперь уже всё было видно: тропу, кусты, камни, берег залива, чью-то опрокинутую вверх дном лодку. 4. Узбекистан богат всем: хлебом, нефтью, золотом, хлопком, овощами и фруктами. 5. Человек должен воспитывать в себе самые лучшие человеческие чувства: любовь, честность, героизм, преданность, самоотверженность, бескорыстие. 6. На общем собрании присутствовали декан, заместители декана студенты и родители. 7. Азиз любит всё: небо, шахматы, звезды, друзей, географию, родной дом, цветы и футбольный мяч. 7. Завтрак был скудный: сыр, зелень и оставшийся от вчерашнего дня кусок чёрствого хлеба.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. "Qadimiy shaharlar" matnini aytib bering. (Перескажите текст: "Qadimiy shaharlar").

1-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Ученик сидит и пишет. 2. Преподаватель говорит тихо и внятно. 3. Нодира плавает хорошо, но быстро устает. 4. Однажды лебедь, рак да щука везти с поклажей воз взялись. 5. Хороши наши глубокие реки, широки поля и зеленые луга. 6. Зимнее солнце ярко светит, но плохо греет. 7. Вечер был тёплый, тихий. 8. К ночи запахло грозой, дождём. 9. Прилетели перепела, аисты и ласточки. 10. Дорога поворачивала то вправо, то влево.

2-topshiriq. Ko'chiring. Matnni aytib bering. (Перепишите. Перескажите текст).

KICKINA BIR NARSA

Mahallaning baloxo'ri Afandini chaqirib:

Uyingizga osh buyuring, kazo-kazolar kelishgan, kirib chiqamiz,- dedi.

Afandi xo'p, deb uyiga kirib ketdi. Baloxo'r aytgan vaqtida kazo-kazolar bilan keldi, supaga o'tirishgach:

- Qani, Afandi, qo'lga suv oling, – dedi. Afandi uning qo'lga suv quya turib:

- Hali qozon osganimiz yo'q, – dedi.

- Nega? — dedi baloxo'r.

- Hamma narsa tayyor –u, kichkina bir narsaga qarab qoldik.

- Nima ekan?

Afandi uning qulog'iga asta dedi:

- Pul.

3- topshiriq: O'zbekistonning tarixiy shaharlarini klaster ko'rinishida ishlab chiqing.

ISHBILARMON DUNYO ISHBILARMONLIK MUNOSABATLARI VA MUOMALA

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов).

Ishbilarmonlik, doira, tartib, qoida, muomala, majmua, etiket, munosabat, dunyo, axloq, quyidagi, erkinlik, raqib, qadr, aralashmaslik, manfaat, hurmat qilish, mayda, xalaqit, punktuallik, barcha, xatti-harakat, me'yor, kuch, kechikish, odat, ishonch, yo'qolmoq, topshiriq, tegishli, ish vaqti, tashkil etish, taqsimlash, mutaxassis, fikr, sir, saqlash, muayyan, bitim, oid, shaxsiy,

xizmatdosh, rahbar, qo'l ostida ishlayotgan xodim, oilaviy, shaxsiy, ma'lumot, shirinso'zlik, yaxshi niyatlilik, mehribonlik, mijoz, hamkasb, buyurtmachi, xaridor, muomala, nazarda tutmoq, tevarak-atrof, sabab, xizmatdosh, boshliq, shubha, kamsuqum, tashqi ko'rinish, talab darajasi, toifa, did, kiyinish, tanlamoq, savodxonlik, muassasa, adabiy, ehtimol.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Предпринимательство, отношение, сотрудничество, основной, принцип деловой мир, противник, соперник, конкурент, моральный, уважение, вмешательство, интерес, мешать, действие, норма, опоздание, привычка, задание, своевременно, распределение, специалист, тайна, хранить, организация, предприятие, личный, сотрудник, руководитель, подчиненный, сведения, приветливый, искренность, доброта, условие, заказчик, покупатель, окружение, внимание, точка зрения, формирование, критика, качество, подозрение, внешний вид, требование, вкус, грамотность, литературный язык, соблюдать, возможно.

3-topshiriq. Matnni o'qib tinglang. (Прочитайте и прослушайте текст).

4-topshiriq. Matnni tarjima qiling. (Переведите текст).

ISHBILARMONLIK MUNOSABATLARI VA MUOMALA

Ishbilarmonlik doirasida qabul qilingan tartib, qoida va muomalalar majmuiga ishbilarmonlik etiketi deyiladi.

Muomala va ishbilarmonlik munosabatlarning asosiy tamoyillari – bu ishbilarmonlik dunyosida qabul qilingan axloq tomoyillardir. Ularga quyidagilar kiradi:

1. Erkinlik (o'z raqiblaringiz erkinligini qadrlang). Bu degani, ularning ishiga aralashmaslik, manfaatini hurmat qilish va mayda ishlarda ham ularga xalaqit bermaslik.

2. Punctuallik (barcha ishlarni o'z vaqtida bajarang). Ishni o'z vaqtida bajaragan kishining xatti-harakati me'yoriy kuchga ega bo'ladi. Kechikish ishga xalaqit beradi va kechikishni odat qilgan kishiga ishonch yo'qoladi. Ishni o'z vaqtida bajarish tamoyili barcha xizmat topshiriqlarga tegishlidir. Ish vaqtini tashkil etish va taqsimlashni o'rganuvchi mutaxassislarning fikriga ko'ra topshirilgan ishni bajarish uchun yana 25% vaqt qo'shish to'g'ri.

3. Sir saqlanishi (ortiqcha gapirma). Tashkilot, korporatsiya yoki muayyan bitimga oid sirlarni shaxsiy sirlar kabi saqlash lozim. Xizmatdosh, rahbar yoki qo'l ostida ishlayotgan xodimlarning oilaviy, shaxsiy hayoti haqida boshqalardan eshitgan ma'lumotlarni gapirish kerak emas.

4. Shirinso'zlik, yaxshi niyatlilik va mehribonlik. Har qanday sharoitda ham mijoz, hamkasb, buyurtmachi va xaridorlar bilan yaxshi muomala, shirin so'z va

yaxshi niyatda bo'lmoq'i lozim. Bu degani, to'g'ri kelgan kishi, hamkasaba va boshqalar bilan do'stlashishni nazarda tutmaydi.

5. Tevarak-atrofdagilarga bo'lgan e'tibor (faqat o'zingiz uchun emas, boshqalar haqida ham o'ylang). Tevarak-atrofdagilarga bo'lgan e'tibor xizmatdosh, boshliq va qo'l ostida ishlovchilarga qaratilgan bo'lishi lozim. Boshqalarning fikrlariga e'tiborli bo'ling. Ularda boshqa nuqtai nazar shakllanganligi sabablarini tushunib oling. Doimo xizmatdosh, boshliq va qo'l ostida ishlovchilar tanqidiga quloq soling. Kimdir ishingiz sifatidan shubhalanadigan bo'lsa, ularning fikrlari siz uchun muhim ekanligini ko'rsating. O'zingizga bo'lgan ishonch kamsuqum bo'lishga xalaqit bermasligi lozim.

6. Tashqi ko'rinish (talab darajasida kiyining). Eng asosiy yondashuv - xizmatdoshlar doirasiga, bu doirada esa o'zingiz toifangizdagi xodimlar doirasiga kirib oling. Did bilan kiyinish lozim. Kiyimni tanlab kiyish ham muhim ahamiyatga ega.

7. Savodxonlik (yaxshi tilda gapirib, yozing). Muassasa tashqarisiga yuboriladigan hujjat yoki xatlar yaxshi tilda yozilib, tegishli nomlar to'g'ri berilishi lozim. Adabiy til me'yorlariga rioya qilish. Agar siz boshqa kishining yomon so'zlarini keltirgan bo'lsangiz ham, ularni sizning so'zlaringiz, deb qabul qilish ehtimoli kuchlidir.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Nimaga ishbilarmonlik etiketi deyiladi? 2. Muomala va ishbilarmonlik munosabatlarning asosiy tamoyillari nima? 3. Erkinlik nima? 4. Nima me'yoriy kuchga ega bo'ladi? 5. Nima ishga xalaqit beradi? 6. Kimga ishonch yo'qoladi? 7. Ishni o'z vaqtida bajarish tamoyili nimalarga tegishlidir? 8. Nima uchun yana 25% vaqt qo'shish to'g'ri? 9. Nimalarni shaxsiy sirlar kabi saqlash lozim? 10. Nimalarni gapirish kerak emas? 11. Har qanday sharoitda ham mijoz, hamkasb, buyurtmachi va xaridorlar bilan qanday bo'lmoq lozim? 12. Kimlarning tanqidiga quloq solish kerak? 13. Qanday kiyinish lozim? 14. Nimalarga rioya qilish zarur?

1-mashq. Gaplarni ko'chiring va tarjima qiling. (Перепишите и переведите предложения).

1. Menimcha, tovarlar narxlari bozorda tushgan bo'lishi kerak. 2. Albatta, biz bu qadimiy shaharni tomosha qilamiz. 3. Uning fikricha, har bir isbot-dalillarga asoslanish kerak. 4. Baxtimizga, shaharda juda ko'p yaxshi odamlar bor ekan. 5. Afsus, bu imkoniyatlarni u qo'ldan berib qo'ydi. 6. Birinchidan, bozor to'yingan, ikkinchidan, tovarlarga bo'lgan bozordagi talab ancha yuqori.

2-mashq. Quyidagi kirish so'zlar yordamida gap tuzing. (Составьте предложения со следующими вводными словами).

Attang, albatta, ehtimol, afsuski, balki, avvalo, birinchidan, ikkinchidan, menimcha, uning fikricha, baxtga qarshi, demak, gapiga ko'ra.

3-mashq. Gaplarni ko'chiring. Kirish so'zlarning tagiga chizing. (Перепишите примеры. Вводные слова подчеркните).

1. Кто про свои дела кричит всем без умолку, в том, верно, мало толку.
2. Спорт, по моему мнению, имеет большое значение. 3. К счастью, на дне оврага грудями лежал песок. 4. Начинается настоящая весна, как известно, с цветения деревьев. 5. Мы, разумеется, не сидели с ним на одном месте.
6. Цветы – самые светлюбивые растения и особенно, мне кажется, розы.
7. Выяснилось, таким образом, что, во-первых, дорогу проложит трудно достижимо из-за природного препятствия, во-вторых, на это уйдут огромные деньги. 8. Она, вероятно, не ожидала вашего приезда.

4-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Наши студенты, возможно, хорошо подготовились к экзаменам. 2. Завтра будет, как мне кажется, хорошая погода. 3. Я выеду в Самарканд, как я предполагаю, числа 12-го. 4. Работу я должен, наверняка, закончить к первому числу. 5. Никто, вероятно, не может поколебать моей уверенности в победе на предстоящих состязаниях.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qo'llang . (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

7-topshiriq. Ishochnoma yozing . (Напишите доверенность).

8-topshiriq. Kirish so'zlari ishtirokida “Muomala madaniyati” mavzuda hikoya tuzing. (Используя вводные слова, составьте рассказ на тему: “Muomala madaniyati”).

9-topshiriq. “Muomala madaniyati” hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу : “Muomala madaniyati”).

10-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите текст на узбекский язык).

ЧИСЛЕННОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ МИРА

По мнению большинства ученых, население планеты достигнет в середине 21 века примерно 9 млрд, а к концу столетия – 11-12 млрд. На этом уровне можно ожидать полную остановку или лишь незначительный рост населения.

Некоторые ученые за рубежом ставят под сомнение возможность обеспечить население Земли продовольствием уже в недалеком будущем.

В действительности же радикальное решение этого вопроса связано с коренными социально-экономическими преобразованиями, развитием экономики, образования и науки, предотвращением экологических катастроф. Подсчеты показывают, что природные ресурсы планеты при условии их рационального использования способны прокормить гораздо большее число людей, чем живет в настоящее время или будет жить в будущем.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “Ishbilarmonlik munosabatlari va muomala” matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст “Ishbilarmonlik munosabatlari va muomala”).

2-mashq. Gaplarni o‘zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Дождь, очевидно, совсем перестал. 2. Ночь была темна, а в нашей повозке, конечно, ещё темнее. 3. Знаете ли вы, например, какое наслаждение выехать весной до зари? 4. Часть пароходной публики, вероятно, от скуки взобралась на гору. 5. Буран, мне казалось, все ещё свирепствовал. 6. Некоторые планеты, как предполагают учёные, обитаемы. 7. Охотник, к великому сожалению, стрелял отлично.

2-topshiriq. Ko'chiring. Rus tiliga tarjima qiling. (Перепишите. Переведите на русский язык).

Hazillashib ham bo'lmaydi

Chuqur daryo ustidagi tebranayotgan ko'prikdan o'tib ketayotgan savdogar o'ylabdi: “Ey, Xudo! Omon-eson o'tib olsam, birinchi duch kelgan gadoyga yuz ming so'm berganim bo'lsin”.

Ko'prik tebranmay qolganini sezib, yana o'ylabdi: “ Ja, ko'p pul vada qilib qo'ydim, shekilli. Ming so'm ham etardi, aslida”.

Ko'prik yana tebrana boshlabdi.

“Ey, Xudo! Hazillashib ham bo'lmaydimi?!”

Pul og'rig'i

– Ilgari tishimni bepul oldirardim. Kecha pulli poliklinikaga borgandim, og'ritib oldi.

– Nimaga? Doktor tajribasiz ekanmi?

– Tishga qo'shib, bor pulimni sug'irib oldida.

ISHBILARMONLIK ETIKETI

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq. Quyidagi so'z va so'z birikmalar ma'nosiga e'tibor bering. (Обратите внимание на значение следующих слов и словосочитаний).

Qabul, ishbilarmonlik, rasmiy, aloqa, o'rnatmoq, rivojlantirish, eng, asosiy, shakl, ertalabki nonushta, tushlik, choylashish, cheklangan, mo'ljallanmoq, ishtirokchi, ishbilarmon, taklif, sovuq, issiq, ovqat, ichimlik, iste'mol, kechki ovqat, tantanali, voqelik, muhim, soat 19.00 dan 21.00 oralig'ida, erkak, ayol,

kecha libosi, turli-tuman, choy ichish, cho'zilmoq, uyushtirilmoq, shirin bo'lmagan vino, sharbat, uzatilmoq, kundalik kiyim, puxta, talab qilmoq, quyidagi, amalga oshirilmoq, ro'yxat tuzish, taklifnoma, yuborish, qaysi stolda o'tirmoq, aniqlash, ovqat tortmoq, tarqatilmoq, qayd etmoq, umumiy, taxminan, javobnoma, ishtirok etuvchi, maxsus, maqsadga muvofiq, o'tkazish manzili, agar, lavozim, salomlashish tartibi, kechikmoq, kutmoq, ketayotgan, qolayotgan, xayrlashmoq, tanishish, hurmat.

2-topshiriq. Quyidagi so'z va so'z birikmalarini o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова и словосочетания на узбекский язык).

Прием, официальный, установить, развивать, завтрак, участник, обед, распространенный, ограниченный, адресованный, приглашенный, потребление, ужин, торжественный, событие, вечернее платье, блюдо, приглашение к столу, чаепитие, обычно, организовать, повседневный, сок, подать, подавать, составление списка, приглашение, определить, подчеркнуть, примерно, ответное письмо, должность, одежда, порядок, приветствие, опоздать, прощаться, рекомендовать, муж, жена, знакомство, серьезно, уважение, напротив, рядом, извинение.

4-topshiriq. Matnni tarjima qiling. (Переведите текст).

ISHBILARMONLIK ETIKETI

Qabullar ishbilarmonlik (rasmiy) aloqalarni o'rnatish va ularni rivojlantirishning eng asosiy shakllari bo'lib hisoblanadi. Ertalabki nonushta, tushlik va choylashish qabullarning eng tarqalgan turidir.

Tushlik – bu cheklangan kishilar uchun mo'ljallangan uzoq vaqtni olmaydigan (1,5 soatgacha) qabul. U, odatda, soat 12.00 dan 15.00 gacha kechadi. Ishtirokchilar ishbilarmon kiyimida bo'ladi. Taklif etilganlarga bitta yoki ikkita sovuq va issiq ovqat beriladi.

Kechki ovqatlanish – bu qabulning eng tantanali turi hisoblanadi. Voqelik muhim ekanligini bildirish uchun kechki ovqatlanish o'tkaziladi. Kechki ovqatlanish odatda soat 19.00 dan 21.00 oralig'ida kechadi. Erkaklarni ayollari bilan birga taklif qilishadi. Erkaklar qora kostyum(smoking, frak), ayollar kecha libosida bo'ladi. Ovqatlar turli-tuman bo'lishi mumkin. Tushlik 2-3 soat davom etishi mumkin. Dasturxonga taklif qilishdan oldin va ovqat tugagandan keyin mehmonlar ma'lum vaqt boshqa xonada bo'lib turishadi. Bu yerda tushlikkacha aperitiv(ishtaha ochish uchun ichiladigan spirtli ichimliklar), tushlikdan keyin esa choy yoki kofe berishadi.

Choy ichish – uncha cho'zilmaydi (1-1,5 soat) va, odatda, u faqat ayollar uchun uyushtiriladi. Odatda, u soat 16.00dan soat 18.00 o'rtasida bo'ladi. Konditer mahsulotlari, mevalar, disert va shirin bo'lmagan vino, sharbat va mineral suvlar uzatiladi. Choy ichishga kundalik kiyimda kelishadi.

Har qanday qabul ham juda puxta tayyorgarlikni talab qiladi.

Taklifnomalar qabul kunidan 1-2 hafta oldin tarqatiladi. Agar erkaklar ayollari bilan taklif qilinsa unda bu hol qayd etilishi kerak. Taklifnoma firma nomiga yuborilishi mumkin. Bunday holatlarda taklif qilinganlarning umumiy soni ko'rsatiladi (taxminan javobnomada firma tomonidan qabulda ishtirok etuvchilarning nomlari berilishi mumkin).

Taklifnoma matnida, odatda, quyidagilar ko'rsatiladi:

- qabul sababi;

qabul uyushtiruvchining ismi-sharifi, lavozimi. Agar qabulga er-xotin taklif qilingan bo'lsa, unda qabul tashkil qiluvchining xotining ismi-sharifi ham ko'rsatiladi;

- qabul turi, kuni, vaqti va o'tkazish manzili;

kerak bo'lgan paytda qanday kiyimda kelish ham ko'rsatiladi; taklifga, albatta, javob berish kerak;

- qabulga ko'rsatilgan vaqtda yetib kelish lozim;

agar firmadan bir necha kishi taklif qilingan bo'lsa, unda quyi lavozimdagi xodim birinchi bo'lib keladi.

Salomlashish tartibi. Birinchi bo'lib kichik yoshdagi kishi katta yoshdagi kishiga, kirib kelgan kishi hozir bo'lgan kishilarga, kechikkan kishi kutayotgan kishilarga salom beradi. Ketayotgan kishi qolayotgan kishilar bilan birinchi bo'lib xayrlashadi.

Kelgan kishi taklif qilinganlar turgan xonaga kirib har bir kishi bilan birma-bir so'rashib chiqadi yoki bo'lmasa hamma bilan bir marta so'rashadi. Agar kishi kechikib kelgan bo'lsa, unda u dasturxon atrofdagilar bilan birma-bir ko'rishib chiqadi va joyiga o'tirgandan so'ng yonidagilar bilan so'rashadi. Bunday holatda qo'l berib so'rashish tavsiya etilmaydi.

Agar taklif qilinganlar soni kam bo'lsa, unda birinchi navbatda qabul egalari keyin yoshiga qarab ayollar va ularning erlari bilan so'rashish kerak. Ayol yoki katta yoshdagi kishiga salom berganda o'rnidan turish lozim.

Tanishish. Tantanali va etiketni jiddiy saqlashni talab qiluvchi qabullarda kichik yoshdagi kishini katta yoshdagi kishi tanishtirishi, quyi lavozimdagi xodimni yuqori lavozimdagi xodim tanishtirishi kerak bo'ladi. Bir kishini ikki kishiga yoki bir guruh kishilarga, erkak kishini ayol kishiga tanishtiradi.

Demokratizm shaklda kechayotgan qabullarda mehmonlarni bir-biriga tanishtirish tartibi uncha katta ahamiyatga ega bo'lmaydi.

Dasturxon (stol) atrofiga o'tqazish. Eng hurmatli joy qabul egasi ayolining ung tomonidagi o'rin, ikkinchi hurmatli joy qabul egasining chap tomonidagi o'rindir. Qabul egasining xotini yo'q paytda uning o'ng tomonidagi o'rin eng hurmatli joy hisoblanadi. Hurmatli mehmonni qabul egasining qarshisiga ham o'tqazib qo'yish mumkin. Ayolni ayol yoniga, xotinini eri yoniga o'tqazishmaydi. Stolning oxirida erkak kishi o'tirmagan bo'lsa, u yerga ayol kishini o'tqazishmaydi.

Qabuldan chiqib ketish. Belgilangan vaqtdan tashqari qabulda qolib ketish kerak emas. Agar sizning vaqtingiz cheklangan bo'lsa, unda birdan bu haqda qabul egasiga gapirish kerak emas. 30-40 daqiqa o'tgandan keyin qabul egasiga bu haqda

xabar bering va ortiqcha vaqtga qolishning iloji yo'qligini bildirib, kechirim so'rab, boshqalarning e'tiborini jalb qilmasdan chiqib keting.

Matndan keyin bajariladigan mashqlar

(Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1. Nimalar qabullarning eng tarqalgan turi? 2. Tushlik – bu nima? 3. Tushlik qancha kechadi? 4. Ishtirokchilar qanday kiyimida bo'ladi? 5. Taklif etilganlarga qanaqa ovqat beriladi? 6. Kechki ovqatlanish – bu nima? 7. Kechki ovqatlanish qaysi vaqtda kechadi? 8. Erkaklar va ayollar qanaqa kiyimda bo'lishadi? 9. Tushlik qancha vaqt davom etishi mumkin? 10. Choy ichish kim uchun uyushtiriladi? 11. Choy ichish qachon bo'ladi? 12. Choy ichish marosimida nimalar uzatiladi? 13. Choy ichishga qanday kiyimda kelishadi? 14. Har qanday qabul ham qanday tayyorgarlikni talab qiladi? 15. Taklifnomalar qachon tarqatiladi? 16. Birinchi bo'lib kim salom beradi. 17. Kelgan kishi qanday so'rashadi?

1-mashq. Gaplarni tugating . (Закончите предложения).

1. Quyosh chiqdi va qorlar 2. O'yin tugadi va ishtirokchilar 3. Tovar ishlab chiqarildi hamda u ist'emolchilarga 4. Investitsiyalar kiritildi va ishlar 5. Temir yo'l ham qurildi, ... 5. Olma pishdi va biz

2-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Подошел поезд и мы сели в него. 2. Проектировщики дали проект строителям и строители приступили к строительству гостиницы. 3. Судья дал свисток и игра началась. 4. Папа путешествовал и мы легли спать. 5. Построили канал и вода пошла по нему. 6. Подул холодный сильный ветер и пошел проливной дождь.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qo'llang. (Используйте педагогические технологии. Используйте метод “...”).

7-topshiriq. Mutaxassislik faniga oid kitobga annotatsiya yozing. (Напишите аннотацию на книгу по специальности).

8-topshiriq. Biriktiruv bog'lovchili bog'langan qo'shma gaplar ishtirokida “Milliy etiket” mavzuda hikoya tuzing. (Используя сложносочиненное предложение с соединительными союзами, составьте рассказ на тему : “Milliy etiket”).

9-topshiriq. “Milliy etiket” hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу : “Milliy etiket”).

10-topshiriq. Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите текст на узбекский язык).

ЛИЧНАЯ ЖИЗНЬ МИЛЛИАРДЕРА

И все же человек, который владеет капиталом более чем в 47 миллиардами, как и любой другой, имеет личную жизнь. У Билла Гейтса личная жизнь такая. Однажды он узнал, что на аукционе Кристи будет продаваться единственная в мире рукопись Леонардо да Винчи, находящаяся в частной коллекции. Торг не длился и нескольких минут, потому что Гейтс сразу предложил цену, в три раза превышающую первоначальную.

Так он стал, за 30,8 миллионов долларов, обладателем уникального теоретического труда под скромным названием «Вода. Земля. Вселенная», в которой специалисты насчитали 306 рисунков гениального ученого и художника.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “Ishbilarmonlik etiketi”matnini o’qing va aytib bering. (Прочитайте и перескажите текст “Ishbilarmonlik etiketi”).

2-mashq. Biriktiruv bog’lovchili bog’langan qo’shma gapga sakkizta misol tuzing. (Составьте восемь предложений на сложносочиненное предложение с соединительными союзами).

3-topshiriq. Ko’chiring. Rus tiliga tarjima qiling. (Перепишите. Переведите на русский язык).

Qanday yog'da qovuray

Baliqchi oltin baliq tutib olibdi. Uyga kelib uni qovurmoqchi bo'libdi. Baliq tilga kirib dedi:

- Nima tilasang tila. Faqat meni qovurma!
- Menga uy, dala hovli, mashina va juda ko'p pul kerak.
- Kreditgami, ijaragami?

Baliqchining jahli chiqibdi:

– Sen ham tanla. Qanday yog'da qovuray? Zig'ir yog'idami yoki paxta yog'idami?

MULOQOT VA ODOB

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Qo'ng'iroq, ishbilarmonlik, muloqot, o'ziga xos, qurol, unga, barcha, xususiyat, lozim, bundan tashqari, orqali gaplashmoq, bir qator, xato, samara, kamaytirmoq, ishtirokchi, qo'shimcha, mas'uliyat yuklamoq, talab, fikr, qisqa, aniq, bayon etmoq, ortiqcha, ibora, rag'bat, foydalanmoq, quyidagi, ya'ni, davomiylik, tashabbus, rozilik, aks, ifoda etmoq, tamoyil, manzil, tanimoq, maqsadga muvofiq, ulanish, ulanmoq, kotiba, qo'pol, imkoniyat, sherik, chaynamoq, suyuq'lik, jiringlash, raqam.

2-topshiriq *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Звонок, общение, поэтому, своеобразно, нужно, кроме этого, по телефону, ошибка, эффект, уменьшать, участник, ответственность, требование, короткий, точный, лишний, выбрать, использовать, следующий, продолжительность, инициатива, выражать, принцип, знать, понять, норма, секретарша, грубый, нарушать.

3-topshiriq *Matnni o'qib, tinglang.* (Прочитайте и прослушайте текст).

4-topshiriq. *Matnni tarjima qiling.* (Переведите текст).

MULOQOT VA ODOB

Telefon qo'ng'irog'i ishbilarmonlik muloqotning o'ziga xos bo'lgan qurolidir. Shuning uchun unga xos bo'lgan barcha xususiyatlarini bilish lozimdir. Bundan tashqari, telefon orqali gaplashishda bir qator xatolar borki, ular ishbilarmonlik muloqotining samarasini kamaytiradi va ishtirokchilariga qo'shimcha mas'uliyat

yuklaydi. Telefon orqali gaplashishning eng asosiy talablaridan biri fikrlarni qisqa va aniq bayon etishdir. Gapda katta pauza, ortiqcha soʻz, iboralar va emotsiyalar boʻlmasligi lozim.

Telefon orqali gaplashishning bir qancha muhim tamoyilari mavjud.

Agar siz qoʻngʻiroq qilayotgan manzilda sizni tanishmasa, unda siz oʻzingizni tanishtirib, nima uchun qoʻngʻiroq qilayotganingizni tushuntirish maqsadga muvofiqdir. Qisqa shaklda qoʻngʻiroq sabablarini ayting.

Tezroq ulanish maqsadida qoʻngʻiroq orqali ulanmoqchi boʻlgan kishi sizning eng yaqin doʻstingiz ekanligini kotibaga aytishingiz ishbilramon etikasi meʼyorlarining buzilishiga olib keladi.

Siznig qoʻngʻirogʻingizni kutayotgan vaqtda qoʻngʻiroq qilmaslik tamoyillarning eng qoʻpol buzilishidir. Birinchi imkoniyat tugʻilgandayoq qoʻngʻiroq qilish lozim.

Agar sizni qoʻngʻiroq qiling degan kishi siz qoʻngʻiroq qilgan vaqtda joyida boʻlmasa yoki u telefon oldiga turli sabablar bilan kelolmasa, unda siz qoʻngʻiroq qilganingiz haqida unga aytib qoʻyishni iltimos qiling. Agar suhbat uzoq vaqt oladigan boʻlsa, unda sherigingiz vaqtini bilib, u bilan suhbat olib borish uchun kerak vaqtni kelishib oling.

Hech qachon ogʻzingizda ovqat bor vaqtda telefon orqali gapirmang, chaynamang va suyuqlik ichmang.

Agar telefon jiringlash vaqtida boshqa kishi bilan telefon orqali gaplashib turgan boʻlsangiz, unda birinchi gapni tugatib, ikkinchi telefon orqali qoʻngʻiroq qiluvchi bilan gapirishga oʻting. Agar imkon boʻlsa, ikkinchi telefon orqali qoʻngʻiroq qilgan kishiga qaysi raqamga va qachon qoʻngʻiroq qilish mumkinligini aytish lozim.

Telefon orqali muloqot qilishning boshqa qoidalari ham mavjud:

Telefon qoʻngʻirogʻiga javob berib, oʻzingiz ishlayotgan tashkilot nomi, oʻzingizning ism va sharifingizni ayting.

Eʼtibor bilan tinglang va aytilgan gaplarni qayta soʻramaslikka harakat qiling, gapning oʻrtasida hamsuhbatingizni boʻlmang, u bilan gaplashganda toqatsizlik qilmang.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering (Отвeтьте на вопросы).

1.Telefon qoʻngʻirogʻi qanaqa qurol? 2.Nima ishbilarmonlik muloqotining samarasini kamaytiradi? 3. Telefon orqali gaplashishning eng asosiy talablaridan biri nima? 4. Gapda nima boʻlmasligi lozim? 5. Agar siz qoʻngʻiroq qilayotgan manzilda sizni tanishmasa, unda siz nima qilishingiz kerak? 6. Nima ishbilramon etikasi meʼyorlarining buzilishiga olib keladi? 7.Nima tamoyillarning eng qoʻpol buzilishidir? Birinchi imkoniyat tugʻilgandayoq nima qilish lozim? 8. Agar sizni qoʻngʻiroq qiling degan kishi siz qoʻngʻiroq qilgan vaqtda joyida boʻlmasa yoki u telefon oldiga turli sabablar bilan kelolmasa, unda siz nima qilasiz?

1-mashq. Gaplarni tugating . (Закончите предложения).

1. Soat 5 bo'ldi, ammo 2. Barcha soliqlar yig'ishtirilib olindi, lekin 3. Shartnoma tuzildi, biroq 4. Valuta kursi tushib ketdi, ammo 5. Qimmatli qog'ozlar birjasi ochildi-yu, biroq 6. Yangi ishlab chiqarish koroxonasi qurildi, ammo

2-mashq. Gaplarni tugating. (Закончите предложения).

1. ... , ammo tovarlar sotilmadi. 2. ... , dugonam kelmadi. 3. ... , biroq vaqtim bo'lmadi. 4. ... , biz uni sotib olmadik. 5. ... , hech kim kulmadi. 6. ...-u , biroq o'z vaqtida ishini bajarsin.

3-mashq. Gaplarni tarjima qiling. (Переведите предложения).

1. Старик смеялся, а матери всё казалось милым сыном. 2. Ваша собака злая, но никого не хватает за одежду. 3. Он не занимался спортом, однако чувствовал себя хорошо. 4. Муравей невелик, да горы копает. 5. Он поедет отдыхать, но ты должен остаться дома.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang. (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. "Odob va odobsizlik " mavzusida dialog tuzing va uni sahnalashtiring. Dialog hajmi 14–16 savol-javob gaplardan iborat bo'lishi kerak. (Разыграйте диалог на тему : "Odob va odobsizlik ". (Объем диалога – 14-16 вопросо-ответных реплик).

8-topshiriq. Kurs ishiga retsenziya yozing. (Напишите рецензию на курсовую работу).

9-topshiriq. Zidlov bog'lovchili bog'langan qo'shma gaplar ishtirokida "Odobli kishi" mavzusida hikoya tuzing. (Используя сложносочиненные предложения с противительными союзами, составьте рассказ на тему: "Odobli kishi").

10-topshiriq. "Odobli kishi" hikoyasiga savollar tuzing. (Составьте вопросы к рассказу: "Odobli kishi").

11-topshiriq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. В домах по вечерам было тихо и темно, но кое-где за окнами дрожал свет от зажжённых свечей. 2. Пулатову было немногим больше тридцати лет; он чувствовал себя стариком. 3. Сахар, правда, был не песок, а рафинад, но хозяин подал его в стеклянной вазочке. 4. С дороги волка было трудно заметить, но ему же дорога, освещаемая солнцем, была отчётливо видна. 5.

Коротка летняя ночь, но надо уснуть. 6. Максим Максимыч хотел было кинуться на шею Печорину, однако тот довольно холодно протянул ему руку.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq. “ *Muloqot va odob* “*matnini yodlang va aytib bering.* (Перескажите текст “Muloqot va odob”).

1-mashq. *Zidlovchi bog'lovchili boglangan qo'shma gapga oltita misol tuzing.* (Составьте шесть предложений, используя сложносочиненные предложения с противительными союзами).

2-topshiriq. *Ko'chiring. Rus tiliga tarjima qiling.* (Перепишите. Переведите на русский язык).

OLASI VA BERASI

Bir qari odam kasal bo'lib yotib qoldi. Yoniga o'g'lini chaqirib, vasiyat qila boshladi:

– Bolam, jon bor yerda, jazo bor. Shuning uchun hozirdan aytib qo'yay. Odamlardan olasi – berasilarim bor. Men aytib turaman, sen yozib ol.

– Xo'p dada, aytavering! Qani, oldin kimlardan olasingiz bor, shuni ayting!

– Yoz, Eshmatda yuz so'm, Toshmatda yuz so'm, Isavoyda ikki yuz so'm, Musavoyda ikki yuz so'm.

– Ha, dadajon, aytavering, Tag'in kimlarda bor?

Dadasi yana uch-to'rt odamning nomini aytdi.

Olasilarning jami ming so'mcha bor edi.

– Bolam, endi qog'ozning narigi tarafini ag'dar. Kimlarga berasilarim bor, shuni yoz.

– Qani, ayting-chi.

– Ismat akaga ikki ming so'm, Rustamxo'ja akaga ikki ming so'm, Eshon akaga ikki ming so'm, mulla Umarboyga...

– E, to'xtang, to'xtang dada, endi ayniy boshladingiz, – deb o'g'li uning boshini ushlab ko'rdi. – Bu gaplar isitmaning haroratiga o'xshaydi. Yota qoling, dada.

3- topshiriq. *Har bir gap tarkibida to'rtadan so'z bor. So'zlarni o'rni-o'rniga qo'ying va izohlang.* (В составе каждого предложения имеются по четыре слов. Поставьте слова по своим местам и их комментируйте).

Yaxshiga	bo'lsang	olam	ozadi
to'g'ri	tinch	yomondan	tinch
Sen	yondash	egri	seniki
Olim	o'zadi	qo'shning	qoch

PUL VA IQTISODIYOT

PUL VA UNING MOHIYATI

Matn oldi topshiriqlari

(Предтекстовые задания)

1-topshiriq . *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Pul, maxsus, tovar, hamma, umumiy ekvivalent, vazifa, bajarmoq, qiymat, iste'mol, shu ma'noda, oddiy, farq, qilmoq, kuch, ega bo'lmoq, ijtimoiy, xarid, vosita, ishlab chiqarish, ayirboshlash, jarayon, iste'molchi, o'rta, munosabat, paydo bo'lmoq, mohiyat, qiymat, soha, sarflamoq, yaratilmoq, istamoq, huquq, qudrat, vazifa, turli xil, masalan, qabila, chorva, tuyuq, o'rnida, foydalanmoq, sayohatchi, mahalliy, boylik, mol, so'ramoq, qimmatli, vazifa, fil suyagi, bug'doy, tuz, choy, ayirboshlash, muomala, asal, kumush.

2-topshiriq . *Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Деньги, специальный эквивалент, функция, выполнять, в качестве, стоимость, смысл, различать, сила, обладать, социальный, средство, покупать, продавать, покупатель, производство, обменный курс, потребитель, товарно-денежные отношения, отрасль, затрата, относиться, натуральный, сильный, мощный, племя, скот, скотоводство, копыто, материк, кость, зерно, соль, соленый, мед, распространиться.

3-topshiriq. *Matnni o'qib tinglang.* (Прочитайте и прослушайте текст).

4-topshiriq. *Matnni tarjima qiling.* (Переведите текст).

PUL VA UNING MOHIYATI

Pul – bu shunday maxsus tovar, u boshqa hamma tovarlar uchun umumiy ekvivalent vazifasini bajaradi. Hamma tovarlar singari pul ham qiymat, ham iste'mol qiymatga ega. Shu ma'noda u boshqa oddiy tovarlardan farq qilmaydi.

Pul umumiy ijtimoiy qiymatga ega, hamma tovarlarni xarid etish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Pul tovar ishlab chiqarish va ayirboshlash jarayonida iste'molchilar o'rtasidaqi ijgimoiy munosabatlarni ifoda etadi. Shu sababli, tovar pul munosabatlari paydo bo'ladi. Mohiyatan pul ijtimoiy mehnat va qiymatni bildiradi. Pul uchun ijtimoiy mehnat qaysi sohada sarflanganligi va qiymat qayerda yaratilganligi farqsizdir.

Kimning puli bo'lsa, u ijtimoiy mehnatning tegishli qismini o'zi, istagan natural (tovar) shaklida olish huquqiga ega bo'ladi. Pulning hamma narsadan qudratligi ham shundan kelib chiqqan. Turli xalqlarda pul vazifasini turli xil tovarlar, masalan, qadimgi Yunoniston, Rimda, arab va hind qabilalarida chorva bajargan. XX asr boshlarida Afrikaning ba'zi bir xalqlarida chorva tuyog'idan pul o'rnida foydalanilgan.

Mashhur ingliz sayohatchisi Lingvistonning aytishicha, mahalliy xalq, undan Angliya qirolichasining boyligini bilish maqsadida qancha moli bor deb so'ragan. Tinch Okeani va Afrika qit'asi xalqdarida qimmatli chanoqlar pul vazifasini bajargan. Markaziy Afrikada – fil suyagi, Qadimgi Misrda – bug'doy, Xitoyda – tuz, Mo'g'ulistonda – choy ayirboshlash jarayoni pul muomalasi o'rniga o'tgan.

Qadim zamonlardan pul vazifasini qimmatbaho metallar ham o'tab kelgan. Miloddan oldingi 3 minginchi yillarda Shumer davlatida asal va kumush pul vazifasini bajargan. Kumush pullar miloddan oldingi 2 mingginchi yillari Osiyo mamlakatlarida keng tarqalgan.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar

(Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Pul – bu qanday tovar? 2. U boshqa hamma tovarlar uchun qanday vazifani bajaradi? 3. Hamma tovarlar singari pul nimaga ega? 4. U nimalarni xarid etish vositasi bo'lib xizmat qiladi? 5. Pul tovar ishlab chiqarish va ayirboshlash jarayonida nimalarni ifoda etadi? 6. Mohiyatan pul nimani bildiradi? 7. Pul uchun nima farqsizdir? 8. Kimning puli bo'lsa u qanday huquqqa ega? 9. Chorva qaysi

mamlakatlarda pul vazifasini bajargan? 10. XX asr boshlarida Afrikaning ba'zi bir xalqlarida pul o'rnida nimadan foydalanilgan? 11. Mashhur ingliz sayohatchisi Lingvistoning aytishicha, mahalliy xalq, undan nimani so'ragan? 12. Miloddan oldingi 3 minginchi yillarda Shumer davlatida nimalar pul vazifasini bajargan?

1-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Нам необходимо или спешить, или мы опоздаем на поезд. 2. То ветер подует и тронет верхушки берёз, то лягушки зашелестят в прошлогодней траве, то за стеной часы пробьют четверть. 3. Не то это было раннее утро, не то уже наступал вечер. 4. Паду ли я стрелой пронзенный, иль мимо пролетит она.

2-mashq. *Gaplarni tugating va rus tiliga tarjima qiling.* (Закончите предложения и переведите их.).

1. Xonadan goh chaqaloq yig'isi eshitilardi, ... 2 Tunda goh itlar hurishi eshitilardi, ... 3. Ona bolasini goh chap qo'lga olardi, ... 4. Sodir bo'lgan voqealardan u "Yo zaring bo'lsin, ... " maqolni tan olishga majbur bo'ldi.

3-mashq. *Quyidagi ayruv bog'lovchilar yordamida gap tuzing.* (Составьте со следующими разделительными союзами предложения).

goh ..., goh ...; ba'zan..., ba'zan.,.; dam dam ...; yo ..., yo ...; xoh..., xoh ...; bir bir... .

6-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Инновационные педагогические технологии. Используйте метод "...").

7-topshiriq. *Mutaxassislikka oid matnga referat-rezyume yozing. Matnning mavzusini aniqlang, asosiy mazmunini o'quvchi-muallif nuqtai nazaridan yoritib. Referat-rezyumening hajmi 125-130 so'zdan iborat bo'lishi kerak.* (Напишите реферат - резюме к тексту по специальности, определите тему статьи, основные положения её, осветьте с позиции автора-читателя, как раскрыта тема. Объем реферата-резюме — 125—130 слов).

8-topshiriq. *Ayruv bog'lovchilar ishtirokida "Pul – xarid vositasi" mavzusida hikoya tuzing.* (Используя разделительные союзы, составьте рассказ на тему: "Pul – xarid vositasi").

9-topshiriq. *"Pul – xarid vositasi" hikoyasiga savollar tuzing.* (Составьте вопросы к рассказу: "Pul – xarid vositasi").

10-topshiriq. *Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на узбекский язык).

В историческом прошлом в России уголовный кодекс выглядел все равно как ресторанное меню. Там цена указана за любой проступок. И каждый, согласно указанной цене, мог выбирать себе любое дело по карману.

Давайте всерьез зачитаем кодекс.

«Если кто ударит кого батоном, либо чашей, либо рогом, либо тыльной стороной меча, то двенадцать гривен продажи, а если обиженный, не стерпев того, ударит мечом, то вины в том нет».

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq . “Pul va uning mohiyati”matnini yodlang va aytib bering. (Перескажите текст “Pul va uning mohiyati”).

1-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Целый день то солнце выглядывало, то облака закрывали её ненадолго. 2. Или платье ей к лицу, или действительно она похорошела. 3. То ли это шептались дети, то ли это шелестел по соломе стихающий дождь. 4. То река текла широким разливом среди гор, то её сжимают высокие обрывы скалистых гор.

2-topshiriq. Ko'chiring. Rus tiliga tarjima qiling. (Перепишите. Переведите на русский язык).

KICHKINA FARQ

Bir kuni boy o'z qo'lida mardikor bo'lib ishlayotgan Afandiga shikoyat qildi:

– Yerto'laga qish uchun g'amlab qo'ygan eng yaxshi o'n pud bug'doyimning hammasini sichqon yeb ketibdi.

– Mening ham sizdan qarz olgan g'allamning hammasi tamom boldi, – dedi Afandi. – Faqat sizning bug'doyingizdan ozgina farqi bor.

– Qanday farq ekan, – dedi boy.

– Sizning bug'doyingizni sichqonlar yeb ketgan bo'lsa, menikini bolalarim yeb tugatdi.

3-topshiriq. Latifani rus tiliga tarjima qiling. (Переведите анекдот на русский язык).

Pul ham, duo ham

Afandi taksichi ekan. Bir kuni uning mashinasiga xasisligi bilan nom chiqargan chala mulla minib qoldi. Yo'l bo'yi vasiyatga amal qilishning savobidan so'zlab borgan mulla manzilga yetgach, Afandidan so'rabdi:

- Afandi, siz pul olasizmi, duomi?
- Onam rahmatli tabarruk odamlarning pulini ham, duosini ham ol, deb vasiyat qilganlar.

4- Xalq maqolining ma'nosini aytib bering. (Скажите содержание народной пословицы).

Sog'inib ichsang, ming kunlik,
Sotib yesang, bir kunlik.

PUL TURLARI

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq . Quyidagi so'z va so'z birikmalar ma'nosiga e'tibor bering.
(Обратите внимание на значение следующих слов словосочетаний).

Pul, ming yil oldin, paydo bo'lmoq, uzoq davr ichida, bosqich, shakl, quyma, asr, tanga, qog'oz pullar, banknota, elektron pullar, kartochka, muomala, haqiqiy qiymat, ega bo'lmoq, quyida, belgi, mavjud, tanga pul, kredit shaklidagi pul, chek shaklidagi pul, elektron pul, vazifa, dastlabki, chiqarilmoq, sabab, qadar, qimmatbaho, xususan, oltin tanga, real, nominal, farq, vujudga kelmoq, ma'lumki, iste'mol, qondirish, chiqib ketmoq, qo'ldan-qo'lga o'tmoq, natija, ma'lum, miqdor, yemirilmoq, qalbaki, o'rinbosarlari.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Период, время, ступень, форма, слиток, век, монета, бумажные деньги, электронные деньги, обращение, точный, действительный, стоимость, настоящий, следующий, имеется, есть, существовать, чек, функция, задача, задание, деятельность, выполнять, первоначальный, выйти в обращение, основной, причина, драгоценный, золото, разница, потребление, потребность, удовлетворение, насыщение, количество, действительный, ложный, фальшивый, соответствующий, площадь.

4-topshiriq. Matnni tarjima qiling. (Переведите текст).

PUL TURLARI

Pul bundan uch ming yil oldin paydo bo'lgan. Shu uzoq davr ichida u to'rt bosqichni bosib o'tgan va to'rtta shaklda bo'lgan. «Tovar shaklidagi pul» – «Quyma» (bizning asrimizdan oldin VII asrgacha); «Tanga pullar» – «Tanga» (bizning asrimizdan oldin VII - XIX asr); «qog'oz pullar» – «Banknot» (XIX - XX asrlar); «Elektron pullar» – «Kartochka» (XX asrning o'rtalarida).

Bugungi kunda muomalada aniq, haqiqiy qiymatga ega bo'lgan pullar va ularning muomaladagi quyidagi belgilari mavjud: tanga pul; qog'oz pul; kredit shaklidagi pul; chek shaklidagi pul; elektron pul. Bular pul vazifasini bajarib kelayotir.

Dastlabki qog'oz pullar o'rta asrlarda muomalaga chiqarilgan. Ularning muomalaga chiqarilishining asosiy sabablari quyidagilardan iborat: Birinchi sabab – bu pul paydo bo'lgunga qadar muomalada bo'lgan qimmatbaho metallar, xususan, oltin tanga pullarining real va nominal qiymatlari o'rtasidagi farqning vujudga kelishidir. Ma'lumki, tovarlar muomalaga (bozorga) tushadi va iste'molni qondirish uchun undan chiqib ketadi. Oltin tangalar, ya'ni pul esa doimo muomalada qoladi.

Ular bir necha o'n yillab muomalada bo'lib, qo'ldan-qo'lga o'tish natijasida ma'lum miqdorda yemiriladi. Natijada uning real va nominal qiymatlari o'rtasida farq vujudga keladi. Masalan, 10 gramm oltin qiymatiga ega bo'lgan tangada haqiqatda 7-8 gramm oltin qoladi. Ushbu oltin tanganing muommala qiymati 10 gramm oltinga teng bo'lsa, haqiqiy qiymati esa 7-8 grammga tengdir.

Ikkinchi sabab — bu ba’zi bir mamlakatlar tomonidan muomalaga qalbaki, ya’ni real va nominal qiymatlari bir-birlariga mos kelmaydigan oltin tangalarning chiqarilishidir.

Bu sabablar muomalaga real pullar o’rniga ularning «o’rinbosarlari», qiymat belgilari bo’lgan qog’oz pul chiqarilishiga olib keladi. Shunday qilib, qog’oz pullar real, haqiqiy pullarning muomaladagi qiymat belgilari sifatida maydonga keladi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

5-topshiriq. Savollarga javob bering. (Ответьте на вопросы).

1. Pul qachon paydo bo’lgan? 2. Shu uzoq davr ichida pul qancha bosqichni bosib o’tgan va nechta shaklda bo’lgan? 3. Pul shakllari va ular qaysi davrlarda paydo bo’lib ist’emolga kirganini aytib bering? 4. Bugungi kunda muomalada aniq, haqiqiy qiymatga ega bo’lgan pullar va ularning muomaladagi qanday belgilari mavjud? 5. O’rta asrlarda nima muomalaga chiqarilgan? 6. Qog’oz pullarni muomalaga chiqarilishining asosiy sabablari nimalardan iborat? 7. Tovarlar nima uchun bozordan chiqib ketadi? 8. Natijada nimaning real va nominal qiymatlari o’rtasida farq vujudga keladi? 9. Qog’oz pullar qanday pullarning muomaladagi qiymat belgilari sifatida maydonga keladi?

1-mashq. Gaplarni tugating. (Закончите предложения).

1. Talabalar na dam oldi, ... 2. Bu voqeani na olimlar tushuntira oldi, ... 3. Yil bo’yi bu yerlarga na yomg’ir yog’adi, ... 4. Uning na sigiri bor edi, ... 5. Uyda na go’sht bor edi, ... 6. Shokir na otasiga quloq solar, ... 7. Korxona qurishga na bir loyiha, ...

2-mashq. Gaplarni o’zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите предложения на узбекский язык).

1. У него не было ни денег, ни друзей. 2. Ни банк, ни кредитный союз ему не дали кредит. 3. Ни Европа, ни Азия не смогут существовать без экономических отношений друг с другом. 4. Ни на море, ни на суше мы еще не встречали такое грандиозное сооружение. 5. Строителям не помешают ни дождь, ни снег. 6. Мне не нужно ни твоих денег, ни твоей помощи. 7. Сюда невозможно добраться ни наземным, ни морским транспортом. 8. Ни трудная жизнь, ни болезни не смогли сломить его.

6-topshiriq. Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. “...” usulini qo’llang. (Иновационные педагогические технологии. Используйте метод “...”).

7-topshiriq. Mutaxassislikka oid maqolaga tesislar yozing. (Напишите тезисы на одну из статей по вашей специальности).

8-topshiriq. Inkor bog’lovchili bog’langan qo’shma gap yordamida “O’zbekiston puli tarixidan” mavzusida hikoya tuzing. (Используя

сложносочиненное предложение с отрицательными союзами, составьте рассказ на тему : “O‘zbekiston puli tarixidan “).

9-topshiriq. “ *O‘zbekiston puli tarixidan “ hikoyasiga savollar tuzing.* (Поставьте вопросы к рассказу: “ O‘zbekiston puli tarixidan “).

10-topshiriq. *Matnni o‘zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на узбекский язык).

ОБРАЗЕЦ ИГРЫ

Так, однажды, в 1974 году, он играл в гольф в компании людей, имеющих отношения к дипломатии, и услышал, что дела между Америкой и Японией ухудшились. До закрытия биржи оставалось полтора часа. Сорос стремительно направился к телефону и передал приказание своему маклеру немедленно продать пакет акций японских фирм.

Маклер умолял подумать, сначала посчитать, подождать хотя бы до завтра. Сорос приказал не тратить попусту время, а продавать во что бы то ни стало. Маклер отошел от телефона в полном недоумении, хотел было потянуть с исполнением приказа до утра, но не решился, и сумел распродать пакет до закрытия биржи.

На следующий день США ввели ограничения на торговлю с Японией, курс этих акций обвалился, и Сорос мог купить на те же деньги в три раза больший пакет.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq . “*Pul turlari*”*matnini yodlang va aytib bering.* (Выучите и перескажите текст “Pul turlari”).

1-mashq. Gaplarni tugating . (Закончите предложения).

1. Bugun ishchilar na ishladi, ... 2. Bojxonadan na eksport tovarlarni, ... 3. Unga na otasining, ... 4. Shamol na tinchidi, ... 5. Teatrga na men , na 6. Otasi unga na velosiped, ... 7. Salim na uyga kirdi, ...

2-topshiriq. Ko‘chiring. Rus tiliga tarjima qiling. (Перепишите. Переведите на русский язык).

Bilmaganga bir qadam

Bir tatar ayoli Qozondan Beshariqqa Moskva – Andijon poyezdida ketayotgan ekan, uxlab qolib, Oltiariqqa o‘tib ketibdi. Poyezdni kuzatuvchi (provodnik) undan so‘rabdi:

- Siz o'zi qayerga borasiz, opa?
- Beshariqqa boraman, - dedi haligi ayol.
- E, Beshariqdan o'tib ketdingiz, tez tushing. Mana, Oltiariqqa kelib qoldingiz. Tez tushing, - desa, tatar ayol:
- Nu ladno, bir ariqqa peshkom qaytam, - der emish.

Qozining birodari

Bir kuni Afandi eshak minib kelayotsa, yo'lda qozi uchrab qolibdi va qozi Afandini mazax qilmoqchi bo'libdi:

- Ikkalangiz bamaslahat qayoqqa ketayapsizlar?
- Birodaringiz zerikib, birorta oshnamnikiga olib boring, deb edi. Men ham to'g'ri siznikiga olib borayotgan edim, yaxshiyamki siz uchrab qoldingiz, - dedi Afandi unga.

Maqollarni izohlang

“Nimani o'qiding?”, deb so'rama,
“Nimani bilding?”, deb so'ra.

Haydan kelgan, huvga ketar,
Yomg'irdan kelgan, suvga ketar.

INFLYATSIYA

Matn oldi topshiriqlari (Предтекстовые задания)

1-topshiriq. *Quyidagi so'zlar ma'nosiga e'tibor bering.* (Обратите внимание на значение следующих слов).

Inflyatsiya, xil, o'rmalovchi, narx-navo, sekin, o'rmalamoq, boshlamog., iqtisodli o'sish, ishsizlik, sur'at, atrof, suzib yuruvchi inflyatsiya, o'smog, susaymog, ko'paya bormog, atrof, yuguruvchi inflyatsiya, giperinflyatsiya, haddan tashqari, shiddat bilan, pul qadri, pasayish, pul topish, intilish, belgi, korxona, tashkilot, aholi, yig'a boshlamog, muomala, siqib chiqarmog, yetishmasa, pulsiz, ayirboshlash, oqibat, mavjud, pul tizimi, barbod bo'lmog, bajarmay qo'ymog, shoshilinch, beqarorlik, tufayli, pul ishlab chiqarish, qimmabaho buyum, izdan chiqmog, omillar, sodir, bo'lmog, ulush, yengil turg'unlik, tanglik.

2-topshiriq. Quyidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. (Переведите следующие слова на узбекский язык).

Основной, ползущий, цены, медленно, ползти, повышаться, экономический, безработица, рост, темпы инфляции, плавающий, замедляться, около, бегущий, через меру, внешний, внутренний, ценность, стремление, уровень, высокий, низкий, знак, значение, население, вклады, сбережения, собирать, накапливать, обращение, обесценивание, нехватка, в результате, кризис, банкротство, опасность, функция, избавиться, покупать, случиться, фактор, в свою очередь, за счет, застой.

3-topshiriq. Matnni o'qing va tarjima qiling. (Прочитайте и переведите текст).

INFLYATSIYA

Inflyatsiya, asosan, uch xil bo'ladi; o'rmalovchi, evida bo'ladigan inflyatsiya. Bunda narx-navo sekin, o'rmalagan holda orta boshlaydi, iqtisodli o'sish bo'lib turadi, ishsizlik katta bo'lmaydi, inflyatsiya sur'atlari 2-3 % atrofida kuzatiladi. Suzib yuruvchi inflyatsiya. Bunda narx-navo tezroq, o'sa boshlaydi. Iqtisodli o'sish sur'atlari susayadi, ishsizlik ko'paya boradi. Inflyatsiya yiliga 8-12% qayd etiladi. Yuguruvchi inflyatsiya yoki giperinflyatsiya. Bu haddan tashqari inflyatsiya, narx-navoning shiddat bilan o'sishi, pul qadrining g'oyat tez pasayishi, pul topishga intilishning eng past darajaga kelishi bilan tavsiflanadi.

Giperinflyatsiyaning yana bir belgisi korxonalar, tashkilotlar va aholi nima qilib bo'lsa ham qadrli pul — valuta yig'a boshlaydi. Valuta qadrsizlangan pulni muomaladan siqib chiqara boshlaydi. Agar valuta yetishmasa, pulsiz bir tovar boshqashiga to'g'ridan-to'g'i (barter orqali) ayirboshlanadi. Giperinflyatsiya sharoitida narx-navoni mutlaq tartibga solib bo'lmaydi. Narxlar oyiga 40-50% atrofida o'sadi. Giperinflyatsiya oqibatida mavjud pul tizimining tamomila barbod bo'lish xavfi tug'iladi, chunki pul o'z vazifalarini bajarmay qo'yadi. Hamma qadrsizlangan puldan qutulish uchun shoshilinch ravishda hozir keraksiz tovarlarni ham ola boshlaydi. Beqarorlik tufayli pul ishlab chiqarishga qo'yilmasdan qimmatbaho buyumga ayirboshlanadi, pulga ishonch yo'qligidan moliya-kredit tizimi izdan chiqadi. Inflyatsiya lokal, ya'ni bir mamlakat doirasida yoki jahon miqyosida yuz berishi mumkin. O'z navbatida u mamlakat ichkarisidagi yoki importlashgan, ya'ni mamlakat tashqarisidagi omillar evaziga sodir bo'lishi mumkin. Inflyatsiyaning yengil turlari iqtisodiy o'sish sharoitida yuz beradi. Aksariyat holatda u iqtisodiy turg'unlik yoki tanglik sharoitida sodir bo'ladi. Inflyatsiyaning iqtisodiy tanglik bilan birgalikda yuz berishi stagflyatsiya deb ataladi.

Matndan keyin bajariladigan topshiriqlar (Послетекстовые задания)

4-topshiriq. Savollarga javob bering . (Ответьте на вопросы).

1. Inflyatsiya necha xil bo'ladi? 2. O'rmalovchi inflyatsiya nima? 3. Bunda narx-navo qanday holda orta boshlaydi? 4. O'rmalovchi inflyatsiya paytida ishsizlik qanday bo'lishi mumkin? 5. Suzib yuruvchi inflyatsiyada narx-navo qanday o'sa boshlaydi? 6. Iqtisodiy o'sish sur'atlari va ishsizlik qanday bo'ladi? 7. Inflyatsiya yiliga necha foiz atrofida bo'ladi? 8. Giperinflyatsiyada nima sodir bo'ladi? 9. Giperinflyatsiyada korxona, tashkilotlar va aholi nima yig'a boshlaydi? 10. Valuta nimani siqib chiqara boshlaydi? 11. Agar valuta yetishmasa, nima sodir bo'ladi? 12. Qachon narx-navoni mutlaqo tartibga solib bo'lmaydi? 13. Narxlar oyiga qancha atrofida o'sadi? 14. Giperinflyatsiya oqibatida nima tug'iladi? 15. Nimaga stagflyatsiya deb ataladi?

1-mashq. Gaplarni tugating. (Закончите предложения).

1. Men bilamanki, ... 2. U xohlaydiki, ... 3. Sirojiddin biladiki, ... 4. Jasur o'ylaydiki, ... 5. Talabalar tushundiki, ... 6. Cho'ponlar biladiki, ... 7. Siz gapirsangiz, ... 8. Yomg'ir yog'sa ham, ... 9. Men sizga aytgan edim-ku, ... 10. Biz bilamizki, ...

2-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите предложения на узбекский язык).

1. Они не поняли, что мы давно закончили эту работу. 2. Папа и мама предполагали, что гости приедут к вечеру. 3. Шофёр подумал, что кончился бензин. 4. Ученые знали, что климат может сильно измениться. 5. Надо помнить, что не все дается так легко. 6. Слышали, что приедут знаменитые артисты? 7. Дудушка попросил, чтобы я сходил на базар.

5-topshiriq. *Darsda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalaning. "... usulini qo'llang.* (Иновационные педагогические технологии. Используйте метод "...).

6-topshiriq. *To'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplar yordamida "Moliyaviy inqiroz "mavzusida hikoya tuzing.* (Используя сложноподчиненные предложения с придаточными изъяснительно-объектными, составьте рассказ на тему: "Moliyaviy inqiroz").

7-topshiriq. *"Moliyaviy inqiroz " hikoyasiga savollar tuzing.* (Поставьте вопросы к рассказу: "Moliyaviy inqiroz").

8-topshiriq. *O'qishingiz va o'quv faoliyatingiz haqida bir yillik hisobot yozing.* (Напишите годовой отчет о вашей учебе и учебной деятельности).

9-topshiriq. *Matnni o'zbek tiliga tarjima qiling.* (Переведите текст на узбекский язык).

Если вы решили стать финансистом, если вы дали себе слово составить состояние, то это вовсе не значит, что вы должны отказываться от всех радостей земной жизни. Вы всего лишь должны разумно к ним относиться.

В своих воспоминаниях известный швейцарский писатель и драматург двадцатого века Макс Фриш рассказывает, что будучи бедным студентом и владея всего лишь велосипедом, он ежедневно проходил по улице мимо богатых ресторанов и магазинов и не догадывался об их существовании. Лишь став знаменитым и богатым, он с удивлением их обнаружил. Также и вы – вам вовсе не надо чувствовать себя рабом собственной идеи, скованным по рукам и по ногам. Во всем не надо жить в постоянном напряжении. Умейте радоваться тому, что дано бесплатно и каждому – чистому небу над головой, яркому солнцу, свежей зелени и белому снегу, симпатичному лицу.

MUSTAQIL ISH

(Самостоятельная работа)

1-topshiriq . “Inflyatsiya” matnini aytib bering . (Перескажите текст “Inflyatsiya”).

2-mashq. Nuqtalar o’rniga bosh gapni yoki ergash gapni qo’yib yozing va gaplarni rus tiliga tarjima qiling. (Вместо точек поставьте главное или подчиненное предложение. Предложения переведите).

1. Men bilib turibmanki,... 2. U shunga e’tibor bersinki,... 3. Qo’shnilarning o’zlari ham eshitdi-ku, ...4. Kimga yaxshilik qilsangiz, ... 5. Bilimingiz nimaga yetsa, ... 6. Men buni bilamanki, ... 7. Siz o’yladingizmi, ...

3-topshiriq. Ko’chiring. Rus tiliga tarjima qiling. (Препишите. Переведите на русский язык).

NOUMID SHAYTON

Afandi baqqoldan ancha qarzdor bo’lib qoldi. U bir kuni bog’chasiga ko’chat o’tqazib turganda baqqol qarzini qistab keldi va Afandidan so’radi:

- – Afandi, bu ko’chatlaringiz qachon mevaga kiradi –yu, siz qachon hosilini yeysiz?

Baqqolning nima uchun kelganini bilgan Afandi javob berdi:

- – Bobomizning qarzini uzish uchun dadamiz ekkan ko’chatlarning hosilini biz yedik, hech narsa orttirolmadik. Endi biz ekkan ko’chatlarning mevasi bolalarimizdan ortib, sizga ham bir nima tegar, noumid shayton.

Temir va sichqon

Afandi qo’shnisidikiga temir aravasini qo’ygan edi. Zaruriyat bo’lib qolganda so’rasa, qo’shnisi sichqon yeb ketibdi, degan bahona bilan qaytarib bermadi. Afandi ham indamay ketaveribdi.

Oradan ancha vaqt o’tgach, Afandining uyiga o’sha qo’shnisi omonat uchun to’rt qop un keltirib qo’yibdi-da, uch-to’rt kundan so’ng olib ketgani kelibdi.

– Buzog’im yechilib ketib, uningizni yeb qo’yibdi, – dedi Afandi.

– Iya, buzoq ham to’rt qop unni yeb qo’yadimi? – deb ajablandi qo’shnisi.

– Sizning sichqoningiz temirni yeganda, mening buzoqlarim un yesa, nega hayron bo’lasiz?! – deb javob berdi Afandi.

TA'LIM TEXNOLOGIYASINING QO'LLANILISHI:

"INSERT" jadvali

O'qish jarayonida olingan ma'lumotlarni alohida o'zlari tizimlashtiradilar - jadval ustunlariga "kiritadilar" . Matnda belgilangan quyidagi belgilariga muvofiq:

- “V”- men bilgan ma'lumotlarga mos;
- “ – “ men bilgan ma'lumotlarga zid;
- “+” - men uchun yangi ma'lumot;
- “?” - men uchun tushunarsiz yoki ma'lumotni aniqlash, to'ldirish talab etiladi.

"INSERT" jadvali

Mustaqil o'qish vaqtida olgan ma'lumotlarni, eshitgan ma'ruzalarni tizimlashtirishni ta'minlaydi; olingan ma'lumotni tasdiqlash, aniqlash.chetga chiqish. kuzatish Avval o'zlashtirgan ma'lumotlarni bog'lash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Insert jadvali

V	+	-	?

B/BX/BO jadvali

Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim

“Nima uchun” texnologiyasi

“Nima uchun” sxemasini tuzish qoidalar

1. Aylana yoki to'g'ri to'rtburchak shakllardan foydalanishni o'zingiz tanlaysiz.
2. Chizmaning ko'rinishini - mulohazalar zanjirini to'g'ri chiziqlimi, to'g'ri chiziqli emasligini o'zingiz tanlaysiz.

3. Yo`nalish ko`rsatkichlari sizning qidiruvlaringizni: dastlabki holatdan izlanishgacha bo`lgan yo`nalishingizni belgilaydi.

"Qanday?" texnologiyasi

"Qanday?" sxemasini tuzish qoidalari

1.Ko`pgina hollarda muammoni yechishda "nima qilish kerak"ligi to`g`risida o`ylanib qolmasligingiz kerak. Asosan muammo, uni yechishda "buni qanday qilish kerak?", "qanday?"asosiy savollar yuzaga kelishidan iborat bo`ladi.

2."Qanday?" savollarining izchil berilishi quyidagilar imkonini beradi:

3.Muammoni yechish nafaqat bor imkoniyatlarni, balki ularni amalga oshirish yo`llarini ham tadqiq qilish.

4.Quyidan yuqoriga bosqichma-bosqich bo`ysunadigan g`oyalar tuzilmasini aniqlaydilar.

5.Diagramma strategik darajadagi savollar bilan ishlashni boshlaydi. Muammoni yechishning pastki darajasi birinchi galdagi harakatlarning ro`yxatiga mos keladi.

6.Barcha g`oyalarni o`ylab o`tirmasdan, baholamasdan va taqqoslamasdan tezlikda yozish kerak.

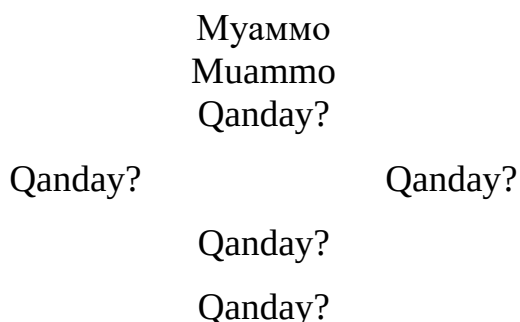
7.Diagramma hech qachon tugallangan bo`lmaydi: unga yangi g`oyalarni kiritish mumkin.

8.Agarda chizmada savol uning "shohlarida" bir necha bor qaytarilsa, unda u biror muhimlikni anglatadi. U muammoni yechishning asosiysi bo`lishi mumkin.

9.Yangi g`oyalarni grafik ko`rinishda: daraxt yoki kaskad ko`rinishidami, yuqoridan pastgami yoki chapdan o`ngda qayd qilinishini o`zingiz hal etasiz.

10.Agarda siz o`zingizga to`g`ri savollar bersangiz va uning rivojlanish yo`nalishini namoyon bo`lishida ishonchni saqlasangiz, diagramma, siz har qanday muammoni amaliy jihatdan yechimini topishingizni kafolatlaydi.

"Qanday? " ierarxik diagrammasining sxematik ko`rinishi

“T – jadval” sxemasi

“T – jadval” sxemasi yordamida Yurtning mustahkam yoki parokanda bo`lishida qanday omillar sabab bo`lishini ko`rsatish.

Mustahkamlovchi omil	Parokanda qiluvchi omil

Toifalash jadvali

Toifalash jadvali

Toifa-xususiyat va munosabatlarni muhimligini namoyon qiluvchi
(umumiy)alomat.

Ajratilgan alomatlar asosida olingan ma’lu -
motlarni birlashtirishni ta’minlaydi.

Tizimli fikrlash, ma’lumotlarni tuzilmaga kelti- rish,tizimlashtirish ko’nikmalarini
rivojlantiradi.

Ish natijalarining taqdimoti

Toifalash jadvalini tuzish qoidasi:

1. Toifalar bo’yicha ma’lumotlarni taqsimlashning yagona usuli mavjud emas.
2. Bitta kichik- guruhda toifalarga ajratish boshqa guruhda ajratilgan toifalardan farq qilishi mumkin.

3. Ta’lim oluvchilarga oldindan tayyorlab qo’yilgan toifalarni berish mumkin emas, bu ularning mustaqil tanlovi bo’la qolsin.

“Toifalash” jadvali yordamida kichik guruhlariga insonning ijobiy va salbiy xulq hamda odatlari ustida ishlash topshirig’i beriladi (jadval ko’rinishida)

Topshiriq: Inson xulq va odatlarini “Toifalash jadvali” bo’yicha ishlab chiqing.

Insonning xulq va odatlari	Ijobiy yoki salbiy
xushmuomalalik	
hasad	
saxiylik	
yaxshilik	
ochko‘zlik	

dilozorlik	
shukronalik	
og'irlik	
jasorat	
yalqovlik	
hiylakorlik	
saxovat	
qo'pollik	
ziyonkorlik	
mehribon	
oliyjanob	
badfe'l	

YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

“DAVRA” USULI

Talabalar doira shaklida o'tiradilar. Guruhga savol yoki biror predmet, masalan, rasm beriladi. Navbatma-navbat hamma talabalardan so'raladi. Har bir talabaga o'z fikrini bildirish imkoni yaratiladi, chunki barcha qatnashchilarning fikrini bilish muhim.

Doira prinsipida hamma teng, o'qituvchi ham. Doira bo'lib o'tirishganda hamma bir-birini ko'rib turadi, vizual kontakt saqlanadi va talabalar javob berayotgan shaxsni diqqat bilan eshitadilar.

“Davralar” usulini quyidagi maqsadlarda qo'llash mumkin:

1. Talabalar bilimini baholashda.
2. Muammoni hal qilish uchun.
3. Mavzuni mustahkamlash uchun.

“Davra” usulini qo'llashda maslahatlar:

1. Talabalar doira shaklida o'tiradilar.
2. Talabalar usulning tartibi va qoidalari bilan tanishtiriladilar.
3. Bildirilgan fikrlar muhokama qilinmasdan diqqat bilan eshitalishi lozim.
4. Talabalar javobi “Davra” raundi tugagandan so'ng muhokama qilinadi. (agarda javoblarni muhokama qilish kerak bo'lsa).
5. Javob bermagan talabalar muhokama qilinmaydi, raund oxirida ulardan qayta so'raladi.
6. Oxirida hammaga raundda qatnashganlari uchun minnatdorchilik bildiriladi.
7. Agarda guruh bu usul bilan tanish bo'lmasa, o'qituvchi o'zi boshlab berishi mumkin (talabalar tushunishlari uchun).

“Davra” usulining ahamiyati:

1. Talabalarda o'z fikrini bildirish imkoni bo'ladi.
2. Talabalar bilimi boyitiladi, mustahkamlanadi.

“UCH BOSQICHLI INTERVYU” USULI

Guruh 1, 2, 3 raqamlarga bo'linadi. 1-raqamlilarning hammasi - “mijozlar”, 2-raqamlilar - “bankir”, 3- raqamlilar - “ekspert”lar bo'lib hisoblanadilar. Shunday qilib kichik guruhlar tashkil qilinadi va har bir kichik guruhda rollar mana bunday taqsimlanadi: “mijozlar”, “bankir”, “ekspert”. Har bir guruhga vazifa beriladi, ya'ni guruhlardan vakil chiqib savolni oladi. “mijoz” “bankir”da savol bo'yicha muolajani bajaradi. “Ekspert” esa “mijoz”ning barcha xatti-harakatlarini kuzatib, quyidagilar bo'yicha baholaydi:

1.Qanday savollar to'g'ri berildi.

2. Qanday savollar noto'g'ri berildi.

3 Qanday savollar berish kerak edi.

“Uch bosqichli intervyu” usulining ahamiyati:

1.Bu usul bilan “ekspert”da talabalar tomonidan mustaqil berilgan savollar to'g'ri-noto'g'ri ekanligini tekshirish imkoni bo'ladi.

2.Talabalarda mustaqil, tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

3.Talabalarining bilimlari mustahkamlanadi, boyitiladi.

“O'RGIMCHAK” USULI

Maqsad: tasavvur qilish.

Jihoz: g'altak (o'ralgan ip).

Taxminiy vaqt: 10 daqiqa.

“O'rgimchak” usuli qoidalari:

1.Talabalar doira shaklida turadilar.

2.Qatnashuvchilar biriga g'altak va savollar (savollar kartochkasini oldindan talabalar yoniga teskari qilib qo'yish mumkin) kartochkasi beriladi. Javobdan so'ng g'altakni xohlagan talabaga uzatadi, otadi, g' altak uchini o'zi ushlab turadi va keyingi savollar kartochkasini beradi. G'altakni olgan talaba savolga javob beradi.

3.Savolga javob bergan talaba g'altakni uchinchi talabaga otadi. Shu tariqa o'rgimchak to'ri hosil bo'ladi.

4.G'altak oxirgi talabaga yetib kelganda (savollar qolmaganda) o'yin to'xtatiladi.

5.So'ng “O'rgimchak” yig'ilishi lozim, ya'ni g'altakni olgan talaba g'altakni uzatgan talaba savolini takrorlab, unga uzatishi lozim.

Eslatma:

1.Qatnashuvchilar ogohlantiriladilar, ular o'yin vaqtida har bir javobni diqqat bilan eshitishlari kerak, chunki g'altak kimga oshirilishi noma'lum bo'ladi.

2.Mavzu bo'yicha tayyorlangan savollar talabalarga tarqatiladi.

3.Beriladigan vaqt talabalar, savolllar soniga, o'yinning davomiyligiga bog'liq.

“DISKUSSIYA” USULI

Diskussiya - bu guruh tomonidan dalillarni erkin qo'llash, g'oyalarni birgalikda izlash va baholash yo'li bilan masalani o'rganish jarayonidir. Talabalar o'z bilim va g'oyalarni birlashtirib, birgalikda ishlab muammoni tushunishga intilishadilar. Munozara olib borilayotgan guruhda seminarga xos bo'lgan rasmiyatchilik va bahsda qo'llanilayotgan qattiq qoidalar yo'q. Ammo bunday erkinlik zaminida nazorat va tayyorgarlik yotadi. Chunki shu sabab muhokama ustivorlikka ega bo'ladi.

“Diskussiya” usulini qo'llashga tavsiyalar:

1.Diskussiyani tashkil etish va olib borishda oldindan tayyorgarlik ko'rish muhim ahamiyatga egadir.

2.Diskussiyada qatnashuvchilar aniq maqsadga ega bo'lishlari kerak.

3.Diskussiya uchun kerakli mavzuni tanlashni bilish zarur.

4.Diskussiyani boshlash va qo'llab-quvvatlash kerak.

5.Barcha qatnashuvchilarga o'z fikrini bildirishga imkon berish lozim.

6.Gap bo'lishlar, noo'rin savollarga to'g'ri munosabat bildirib, diskussiyaning tugashiga yoki ayrim talabalarni diskussiyada qatnashish xohishini so'ndirmaslikka harakat qilish lozim.

7.Diskussiyani jonli olib borib, talabalarni diskussiyada faol ishtirok etishga undash uchun bir necha savollarni oldindan tayyorlash tavsiya etiladi.

8.Bilimlari bilan maqtanuvchi va liderlarga diskussiyani o'zlari tanlagan yo'lga burib yubormaslikka yo'l qo'ymaslik lozimdir. Bu yerda diskussiyani olib boruvchining faol munosabati katta ahamiyatga ega. Diskussiyada faol ishtirok etishi uchun tabiatan tortinchoq, ammo bilimli talabalarga aniq savollar berib, ulardan javob olishga harakat qilish kerak. Bu usul yordamida bir yoki bir necha guruh a'zolari tomonidan mashg'ulotga ajratilgan vaqtni butunlay egallab olishga chek qo'yasiz.

9. Diskussiya faol kechishi lozim. Barcha talabalarni jalb qilib, diskussiyani jadal kechishini qo'llab-quvvatlash ahamiyatga egadir.

10. Diskussiya kechishini xolis nazorat qilishdan o'qituvchi o'zini tiyishi lozim, chunki bu diskussiya kechishiga halaqt berishi va talabalarga yoqmasligi mumkin.

11.Oxirida o'qituvchi diskussiyada talabalar tomonidan bildirilgan fikrlarni jamlab, xulosa qiladi.

“AQLIY HUJUM” USULI

“Aqliy hujum” usulining maqsadi shundan iboratki, qisqa vaqt ichida guruhdan ko'p miqdorda ma'lumot olish. Bu usul bilan talabalarning dastlabki bilimlarini aniqlash mumkin. “Aqliy hujum” usulini qo'llash jarayonida biror muammoni hal qiladigan fikrlar bildirilishi lozim. Bildirilgan fikrlar (javoblar) doskada yoki vatmanda yozib boriladi. Fikrlar tanqidsiz, muhokamasiz, “tilga nima kelsa”, lekin navbatma-navbat aytish imkoniyati beriladi. Qancha ko'p fikrlar bildirilsa, shuncha

yaxshi, ya'ni guruh sifatga emas, miqdorga ishlaydi. Fikrlar bildirilishi tugagandan so'ng har bir javob muhokama qilinadi. Agarda talabalar tomonidan faollik kuchsiz bo'lsa, o'qituvchi 1-2 ta o'z fikrlarini aytishi mumkin.

“Aqliy hujum” usulini qo'llashga tavsiyalar:

1. “Aqliy hujum” usulini qo'llashga yaxshi tayyorgarlik ko'rish lozim.
2. Talabalar usulning tartibi va maqsadi bilan tanishtiriladi.
3. Jumlalar qisqa bo'lishi lozim.
4. Fikrlar tanqiddan holidir.
5. Guruh sifatga emas, miqdorga ishlaydi.
6. Hamma fikrlar(javoblar) yozilishi lozim.
7. Bildirilgan fikrlar, g'oyalar u yoki bu ishtirokchining deb ajratilmaydi, ya'ni ular muallifsizdir.
8. Fikrlar tugagandan so'ng muhokama qilinadi.
9. Bir-biriga o'xshash fikrlarni umumlashtirish mumkin.
10. Bu usulni katta auditoriyalarda qo'llash yaxshi samara beradi, chunki turli-tuman, qarama-qarshi, rang-barang fikrlar bildiriladi.

“Aqliy hujum” usulining ahamiyati

1. Bu usul guruhni birlashtiradi, har bir talaba o'z fikrini bildirishi va keyinchalik ham muhokamada qatnashishi mumkin, ya'ni har bir talaba mavzu yoki savol yoritilishi jarayonida o'z hissasini qo'shishi lozim.
2. Yig'ilgan informatsiyani umumlashtirish imkoni tug'iladi.
3. Talabalar bilimi boyitiladi, mustahkamlanadi, faolligi oshadi.

“YELPIGICH” USULI

Talabalar 4-6 ta talabadan iborat kichik guruhlariga bo'linadi. Talabalarga vazifa beriladi.

Talabalar vatman va marker bilan ta'minlanadilar. Vazifa bajarilgach, vatmanlar navbat bilan boshqa kichik guruhlariga beriladi. Ular xatolarni topib, boshqa rangdagi qalam bilan belgilaydilar. Pedagogikaning bu usuli murakkab, ko'p tarmoqi, mumkin qadar, muammo xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. “Elpigich” usulining mohiyati shundan iboratki, bunda mavzularning turli tarmoqlari bo'yicha bir axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida muhokama qilinadi. Masalan, bajarilgan ishning ijobiy va salbiy tomonlari, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararli tomonlari belgilanadi. Bu interfaol usul tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o'z g'oyalarini, fikrlarni yozma va og'zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

“POCHTA” USULI

Usulni qo'llashdan maqsad: talabalarni faollashtirish, jonlantirish.

Kerakli jihozlar:stullar, konvertlar solingan (xatlar) qopcha, rangli yoki raqamlar yozilgan kartochkalar.

“Pochta”usuli qoidalari.

1.Talabalar doira shaklida o’tiradilar. Yordamchi talaba bitta stulni olib qo’yadi. Stulsiz qolgan talaba doira markazida turib o’yinni boshlaydi.

2. Markazdagi talaba quyidagi gaplarni aytadi: “Men qo’lida qizil kartochkasi bor yoki 1-raqamli o’rtog’imga xat olib keldim”.

3.Aytilgan o’quvchi markazdagi qatnashuvchi bilan joy almashadi. Xatni olib savolga javob beradi.

4.So’ng stulsiz qolgan talaba yana xat olib kelganini aytadi: “Men qo’lida binafsha rangli kartochkasi bor o’rtog’imga xat olib keldim” va hokazo.

5.Barcha savollarga javob olinmaguncha yoki guruhga qiziq bo’lguncha davom etadi.

6.15-20 daqiqa davom etadi.

7.Rangli yoki raqamli kartochkalar, konvertlar va savollar oldindan tayyorlanadi.

8.Talaba javob bermasa, boshqa talabadan so’raladi.

“KICHIK GURUHLARDA ISH OLIB BORISH” USULI

Guruh 4-6 ta talabadan iborat kichik guruhlarga bo’linadi. Kichik guruhlarga talabalar o’zlari bo’linishlari mumkin yoki buni o’qituvchi o’zi hal qiladi. Har bir guruhga bir xil yoki har xil savol berilishi mumkin. Savollar kartochkalari konvertlarda bo’ladi. Har bir guruhdan vakil chiqib savol oladi. Savolning murakkabligiga qarab tayyorlanishga 5-10 daqiqa vaqt beriladi. 1- savol bo’yicha guruhdan lider chiqib javob beradi, so’ng ushbu guruh a’zolari qo’shimchalar qiladilar.“Teskari aloqa” ni qo’llash uchun kichik guruh tayinlashi kerak. Oxirida o’qituvchi “teskari aloqa”ni qo’llab, xulosa qiladi.

“Kichik guruhlarda ish olib borish” usulini qo’llash variantlari:

- 1.Savollarni qo’llash mumkin.
- 2.“Rolli o’yin” usulini qo’llash.
- 3.Seminar o’tkazish mumkin.
- 4.Muammoli masalalarni yechishni qo’llash.

Usulning ahamiyati:

- 1.Talabalarni mashg’ulotda maksimal ishtirok etishga majbur qiladi.
- 2.Talaba o’z imkoniyatlaridan foydalanishi mumkin.
- 3.Talabalarining mavzuga qiziqishini oshiradi.
- 4.Mashg’ulotda olingan bilimlar boyitiladi, mustahkamlanadi.
- 5.Talabalarining mustaqil, mantiqiy, tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.
- 6.Talabalar o’z ishlaridan qoniqadilar.

“AKVARIUM” USULI

Guruhdan ihtiyoriy ravishda 3 ta talaba tanlab olinadi (o'qituvchining o'zi ham tanlashi mumkin). 3 ta talaba auditoriyaning o'rtasidan joy oladilar – ular «baliqlar», qolganlari esa kuzatuvchilar «statistlar» bo'lishadilar.

«Baliqlar»ga o'qituvchi savol beradi (topshiriq, vaziyat, savol, muammoli masala.....). Talabalar 1 daqiqa davomida muhokama qilib, javob beradilar.

Kuzatuvchilar davradagi o'rtoqlarining to'g'ri yoki noto'g'ri javoblarini yozib borishlari kerak. Avval “baliqlar” javob beradilar.

Kuzatuvchilar “baliqlar” javoblarini to'g'rilaydilar yoki to'ldiradilar. To'liq va to'g'ri javob bergan o'quvchi – kuzatuvchi javob bermagan «baliq» bilan o'rin almashishi mumkin.

Agarda «baliqlar» javoblari qoniharli bo'lmasa stolga boshqa 3 nafar talaba borib o'tiradi. “Yopiq va ochiq akvarium” usullari mavjud. “Yopiq akvarium” usulida o'rta bo'sh stul qo'yilmaydi, “ochiq akvarium” usulida esa o'rtada bo'sh stul qoldiriladi, kuzatuvchilardan xohlaganlari muhokamada qatnashishlari mumkin.

Usulning afzalliklari:

1. Mavzu birgalikda muhokama qilinadi.
2. «Akvarium» usuli mavzuni qismlarga ajratishga imkon beradi.
3. Talabalar bilimini tekshirishga imkon beradi.
4. Munozara (diskussiya) olib borish malakasi rivojlanadi.
5. Talabalarni faollashtiradi, mavzuga qiziqishini oshiradi, savollarga javob izlashga undaydi.
6. Ko'p talabalarining bilimini tekshirib, baholashga imkon beradi.
7. O'quv jarayoni markazida talaba bo'ladi.
8. Talabalar bilimi boyitiladi, mustahkamlanadi.
9. Teskari aloqani qo'llashga (o'qituvchilarda, talabalarda ham) imkon bo'ladi.
10. Bu usulni xuddi “Nima, qayerda va qachon” degan o'yin singari o'tkazish mumkin.

“QOR UYUMI” USULI

“Qor uyumi” usuli o'quv mashg'ulotlarida qo'llaniladigan o'ziga xos usul. Talabalarga individual ish (savol) beriladi. Tayyorlanishga vaqt (2-3 daqiqa) ajratiladi. Bu bosqichda talabalar yakka ishlaydilar. So'ng muhokama kichik guruhlarda davom etadi, ya'ni talabalar 2 tadan bo'lishib, o'zlari tayyorlagan javoblari bilan fikr almashib, muhokama qiladilar. Tayyorlanishga yana vaqt beriladi. Keyin 4 tadan bo'ladilar va h.k. Oxirida 1-4 ta kichik guruh tashkil qilinadi, talabalar o'z javoblarini muhokama qilishib umumshtiradilar. Guruhda o'ziga ishonmaslikni, hayajonni birinchi belgilarini yo'qotish uchun vaqt kerak bo'ladi.

“Qor uyumi” usulini qo’llashga tavsiyalar:

1. Talabalar usul tartibi va maqsadi bilan tanishtiriladi.
2. Talabalarga savol berilgach, tayyorlanishga vaqt beriladi.
3. Reglamentga rioya qilish uchun qo’ng’iroqcha yoki xronometrdan foydalanish mumkin.
4. Guruhning katta-kichikligiga qarab, kichik guruhlar tashkil qilinadi: 4 – 8 tadan va undan ko’proq talabalar. Ikki guruh tashkil qilingach, har bir guruhdan lider chiqib himoya qiladi.
5. ”Teskari aloqani “ qo’llash mumkin.
6. Usulni qo’llash davomida o’qituvchi talabalarni kuzatib turishi va o’z vazifasini bajaraolmaydigan yoki topshiriqqa qiziqishini yo’qotgan guruhga yordam berishi lozim.
7. Oxirida talaba “teskari aloqani” qo’llaydi.

Usulning ahamiyati:

1. Har bir talabada o’z fikrini bildirish imkoni bo’ladi.
2. Erkin, mustaqil, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyati bo’ladi.
3. Talabalar bilimini mustahkamlash, boyitishga yordam beradi.

“AKADEMIK MUNOZARA” USULI

Guruh 2 ta kichik guruhga bo’linadi: biri “advokatlar”, ikkinchisi “prokurorlar”dir. Bitta talaba chiqib savolga javob beradi. “Advokatlar” bajarilgan vazifaning ijobiy tomonlarini, “prokurorlar” esa salbiy tomonlarini tahlil qilib chiqadilar.

“Advokatlar” bilan “prokurorlar”ning qo’lga kiritgan natijalari ma’lum qilinadi va butun guruh tomonidan muhokama qilib chiqiladi. Muhokama vaqtida talabalar mavzuga oid o’z bilimlarini namoyish qiladilar. Bu-nafaqat bilimli bo’lish, balki muammoni hal qilishni ham bilishdir. Ish faoliyatida mutaxassislar bunday muammolarga duch kelishlari mumkin.

“Akademik munozara” usulini qo’llashga tavsiyalar

1. Bu usul talabalardan mavzu bo’yicha chuqur bilimlarga ega bo’lishini talab qiladi, chunki vaziyatga doir topshiriqni muhokama qilishda olinadigan axborot “advokatlar” tomonidan bo’lsin, “prokurorlar” tomonidan bo’lsin, obdon anglab olish va dalillar bilan izohlab berishni talab etadi.

2. O’qituvchi “sud ishi” ning qanday borayotganini, vaziyatning himoyasiga yoki uni ayblashga qaratilgan qanday dalillar keltirilayotganini kuzatib borishi lozim.

3.O'qituvchi "advokatlar" va "prokurorlar" tomonidan keltirilgan dalillarni jamlab, "sudya" sifatida "aybdor" "taqdirini hal qiladi", ya'ni bajargan ishiga baho beradi.

Usulning ahamiyati:

- 1.Talabalarning erkin, tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.
- 2.Talabalar bilimi boyitiladi, mustahkamlanadi.
- 3.Talabalar o'z ishlaridan qoniqadilar.

"DUMALOQ STOL ATROFIDA SUHBAT" USULI

Talabalar doira shaklida o'tiradilar, hamma bir-birini ko'rib turadi, vizual aloqani qo'llab-quvvatlab borishi va shu bilan bir vaqtda so'zlayotgan kishining gaplarini diqqat bilan tinglash mumkin. O'qituvchi mavzuga oid savollarni berib, talabalarni muhokamada faol ishtirok etishga jalb qiladi. O'qituvchi mashg'ulotda muhokamada qatnashayotgan talabaarni kuzatib, kim darsga tayyor, kim faol ishtirok etayotganini kuzatib, bilib oladi.

"BREYN-RING" USULI

"Breyn-ring" usuli quyidagicha o'tkaziladi: guruhda nechta talaba bo'lsa, har biriga ketma-ketlikda qisqa savol beriladi va talaba tezda qisqa javob berishi lozim. Savol-javob vaqtida javoblar noto'g'ri bo'lsa, o'qituvchi yoki savol-javobni olib borayotgan talaba shu zahotiy oq tuzatish kiritishi kerak. Talaba qilgan xatosini aniqlashi lozim.

"ROLLARNI IJRO ETISH" USULI

Rollarni ijro etish – bu real hayotiy tajribani imitatsiya qilish yo'li bilan ko'nikmalarni hosil qilish va o'rganishdir. Rollarni mahorat bilan ijro etish uchun ma'lum vaqt, tayyorgarlik ko'rish, o'z-o'zini boshqara olish qobiliyat kerak bo'ladi.

"Rollarni ijro etish" usulini qo'llash variantlari:

- 1.Qatnashuvchi – talabalar vaziyatni (mavzuga oid saxnani) va rollarni kimlar ijro etishini o'zlari hal qiladilar.
2. O'qituvchi rollarni o'zi taqsimlaydi va vaziyatni batafsil tushuntirib beradi.
3. O'qituvchi saxnani boshlashga sal yo'nalish beradi, talabalar o'z xohishi bo'yicha davom etadilar.
4. O'qituvchi talabalarni to'liq ssenariy bilan ta'minlaydi.

“Rollarni ijro etish” usulini qo’llashga tavsiyalar:

1. Ushbu usulni qo’llashga mos mavzuni to’g’ri tanlash va yaxshi rejalashtirish lozim.
2. Darsning maqsad va vazifalarini aniqlash.
3. “Teskari aloqa”ni ta’minlash kerak.
4. Xohlamagan talabalarni rollni ijro etishga majbur qilmaslik lozim.
5. Rollarni ijro etishda o’quv maqsadi borligi talabalarga tushuntiriladi.

“KLAUSTER” USULI

“Klaster” usuli talabalarni mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirishga qaratilgan. Fikrlarning tarmoqlanishi bu pedagogik strategiya bo’lib, u talabalarni biror-bir mavzuni chuqur o’rganishlariga yordam berib, ularni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq tarmoqlashlariga o’rgatadi hamda talabalarning mavzu bo’yicha tasavvurlarini chizma shaklida ifodalashga undaydi.

“XURJUNDA NIMA BOR?” USULI

Talaba topshiriq variantlari yozib qo’yilgan savol kartochkalarini oldindan tayyorlab qo’yadi. Savol kartochkalari “qopchada” bo’ladi. Talabalar tavakkaliga savollarni oladilar va javob beradilar.

“BLITS – O’YIN” USULI

Bu usul talabalarga tarqatilgan materiallarda ko’rsatilgan amaliy ko’nikmalarning harakatlar ketma – ketligini avval yakka holda mustaqil belgilab, so’ngra o’z fikrini boshqalarga o’tkaza olish yoki o’z fikrida qolish, boshqalar bilan hamfikir bo’la olishga yordam beradi.

Bu usul bir necha boshichda olib boriladi:

1- boshqich: O’qituvchi usul tartibini talabalarga tushuntiradi. O’qituvchi har bir talabaga alohida material tarqatadi va vazifani tushuntiradi: ajratilgan bo’limga amaliy ko’nikmalarning harakat ketma-ketligini to’g’ri belgilashni tushuntiradi.

2- boshqich: talabalar “Yakka baho” bo’limiga amaliy ko’nikmaning harakat ketma-ketligi qaysi birinchi, qaysi esa ikkinchi bo’lishini yozadilar va h.k.

3- boshqich: talabalar kichik guruhlariga bo’linadilar. Kichik guruh talabalari bir-birlarini o’z materialidagi yakka baho bo’limida belgilangan harakat ketma-ketligi bilan tanishtiradilar, birgalashib, tortishib, bahslashib, bir-biriga ta’sir o’tkazib, “Guruh bahosi” bo’limiga raqmlar bilan belgilaydilar. O’qituvchi talabalar ishini kuzatib turadi.

4- boshqich: O’qituvchi to’g’ri javobni aytadi, talabalarga “To’g’ri javob” bo’limiga yozishni so’raydi.

5- boshqich: talabalarga “To’g’ri javob” bo’limida berilgan raqamlardan “Yakka baho”bo’limida berilgan raqamlarni solishtirib, (kattadan kichikni ayirish) “Yakka xato” bo’limiga farqini yozish so’raladi.

6-boshqich: talabalarga “To’g’ri javob” bo’limida berilgan raqamlardan “Guruh bahosi”bo’limida berilgan raqamlarni solishtirib,(kattadan kichikni ayirish) “Guruh xatosi” bo’limiga farqini yozish so’raladi.

7-boshqich: O’qituvchi yakka va guruh xatolarini umumiy soni bo’yicha tushuncha berib, izohlaydi.

8-boshqich: O’qituvchi mashg’ulotni yakunlaydi, talabalarning faoliyatlariga o’z fikrini bildiradi.

Izoh: Bajarilgan vazifani baholash quyidagicha: talabalar javoblari talaba tomonidan berilgan “To’q’ri javob” ning yarmidan ko’piga to’g’ri kelsa, demak “qoniqarli”, 75 % to’g’ri kelgan bo’lsa “Yaxshi”, 100 % to’g’ri kelsa “a’lo”, deb baholanadi.

«TUR» USULI

Talabalar doira shaklida o’tiradilar. Talabalarga savol beriladi yoki biror predmet, masalan, rasm talabalarga ketma-ket beriladi. Navbat bilan barcha talabalardan so’raladi. Har bir talabaga o’z fikrini bildirishga imkon yaratiladi. Doira prinsipi o’tirishida hamma teng, o’qituvchi ham. Doira bo’lib joylashganda hamma bir - birini ko’rib turishadilar, vizual kontakt saqlanadi va talabalalar javob berayotgan shaxsni diqqat bilan eshitadilar.

«Tur» raundlarini quyidagi maqsadlarda qo’llash mumkin

1.Talabalarni baholashda.

2.Muammoni hal qilish yoki biror savol bo’yicha talabalar fikrlarini bilish uchun.

3.Mavzuni mustahkamlash uchun.

«Tur» usulini qo’llash uchun maslahatlar

1.Talabalar doira shaklida o’tirishlari lozim.

2.Talabalar usul tartibi qoidalari bilan tanishtiriladi.

3.Bildirilgan fikrlar muhokama qilinmasdan diqqat bilan eshitalishi lozim.

4.Agarda bildirilgan fikr (javob) muhokama qilinishi kerak bo’lsa, «Tur» raundi tugagandan so’ng muhokama qilinadi.

5.Javob bermagan talaba muhokama qilinmaydi, «Tur» oxirida ulardan qayta so’rash kerak.

6. Oxirida hammaga «Tur» raundida qatnashganlari uchun minnatdorchilik bildiriladi.

Usulning ahamiyati:

1.Talabalar bilimi boyitiladi, mustahkamlanadi.

2.Har bir talabaga o’z fikrini bildirish imkoni yaratiladi.

O'ZBEKCHA-RUSCHA MAVZUGA OID LUG'ATLAR

УЗБЕКСКО-РУССКИЙ ПРИТЕКСТОВЫЙ СЛОВАРЬ

abadiy	вечный
adabiyot	литература
adashmoq	1. блуждать, плутать, заблудиться, сбиваться с пути; 2. заблуждаться, ошибаться
adir	холм; горный склон; холмы; холмистая местность
ado	исполнение, выполнение, завершение, окончание
adolatli	справедливый
agar	если, если же, а если, в случае если; если бы
agentlik	агентство
ahamiyat	значение
ajal	смертный час; смерть, кончина
ajdod	деды; предки; прародители
ajoyib	удивительный, поразительный; странный; изумительный, чудесный; замечательный; // удивительно, поразительно, странно; изумительно, чудесно; замечательно
ajralish	1. разлука, расставание; 2. развод (<i>расторжение брака</i>); 3. расхождение, раскол
ajralmoq	1. отделяться, разделяться, разъединяться; раскалываться; 2. распадаться, разлагаться
ajratmoq	отделять, разделять, разъединять; раскалывать; очищать
aka	брат, старший брат
aks	1. отражение, отображение; 2. обратный, противоположный
aksariyat	большинство
aksiyador	акционер
aksiyadorlik	акционерный
akvatoriya	акватория
albatta	обязательно, безусловно, непременно; конечно, разумеется
al'degidlar	альдегиды
algoritim	алгоритм
algebra	алгебра
allakim	кто-то, некто
allanecha	сколько-то, несколько; некоторое число
allaqachon	когда-то, давно, давным-давно;
allaqanday	1. какой-то, неведомо какой; 2. как-то; как-то странно
allaqaysi	какой-то, неизвестно какой;
alloma	учёный, начитанный, эрудит
almashtirmoq	менять, обменивать, выменивать
aloqa	1. связь, общение, отношение; 2. отношение, касательство; 3. связь, коммуникация
aloqador	связанный (<i>с кем-чем-л.</i>); имеющий связь, касающийся (<i>чего-л.</i>); имеющий отношение, касательство (<i>к кому-чему-л.</i>)

amaldor	должностное лицо; чиновник
amaliy	1. практический; действенный, конкретный; 2. прикладной; 3. фактический, реальный
amir	1. <i>ист.</i> эмир; 2. повелитель, правитель
ammo	но, а; однако, хотя; впрочем
an'ana	традиция
an'anaviy	традиционный
ancha	1. много, довольно много; порядочно, значительно; 2. очень; порядком, довольно, изрядно
andisha	благоразумие, осторожность, осмотрительность, предусмотрительность; деликатность, тактичность; такт
anglatmoq	уточняться; выясняться, выявляться
aniq	1. точный; // точно; 2. верный, достоверный, точный; // верно, достоверно; 3. определённый, конкретный; // определено, конкретно
aniqlanmoq	уточняться; выясняться; выявляться; определяться; конкретизироваться
aniqlik	1. точность; 2. верность, достоверность; 3. определённости, конкретность
aniqlovchi	определение
anjuman	собрание; съезд; форум
anor	гранат; // гранатовый
ansambl	ансамбль
aql	ум, разум, рассудок; интеллект
aqlli	умный, разумный; смыслённый, понятливый
aqliroq	умнее, разумнее; смыслёнее, понятливее
arab	араб; // арабский
arafa	канун
aralash	смешанный, перемешанный; разнородный; комбинированный; вперемешку
aralashtirmoq	1. смешивать, перемешивать; добавлять; 2. вмешивать, впутывать (<i>кого-л. во что-л.</i>); заставлять вмешиваться, впутываться
aralashmoq	1. смешиваться, перемешиваться; 2. вмешиваться, соваться, впутываться
arbob	деятель; видное лицо
archimoq	обдирать; очищать
arifmetik	арифметический
ariq	арык, оросительный канал; канава; // арычный
arxeologiya	археология; // археологический
arz	заявление (устное); устное изложение (сути дела, просьбы, жалобы и т. д.); доклад
arzon	дешёвый, недорогой; // дёшево, недорого
asal	мёд; // медовый
asalari	пчела
asar	1. произведение, сочинение; труд, работа; 2. след, отпечаток, печать
asbob	инструмент, прибор; принадлежность; орудие; инвентарь; оборудование
asbob-uskuna	оборудование; аппаратура; принадлежности

asl	настоящий, натуральный, чистый, неподдельный
aslida	в сущности, по существу, по сути дела; на самом деле, в действительности
asliy	<i>грам.</i> качественное прилагательное
asos	1. основа, основание; база, фундамент; 2. <i>мат.</i> основание
asosan	основном, в основе, в принципе; главным образом
asosiy	1. основной, главный, коренной, краеугольный, узловый, принципиальный; 2. капитальный
asoslanmoq	обосновываться, аргументироваться, быть обосновываемым, аргументируемым
asoslanish	обосновывать, аргументировать
asr	I. век, столетие; эпоха; II. молитва перед закатом солнца (<i>третий намаз</i>)
asta	тихо, потихоньку; медленно, неторопливо, не торопясь; осторожно; // тихий; медленный, неторопливый; осторожный
asta-sekin	1. медленный, неторопливый; постепенный, осторожный; 2. тихо, тихонько, потихоньку; медленно; понемногу, постепенно
astoydil	1. искренне, от всего сердца; 2. по-настоящему; не на шутку; серьезно; ревностно
atalmoq	1. именоваться, называться; 2. Предназначаться, быть предназначенным; посвящаться, быть посвящаемым
atama	термин
atamoq	1. именовать, называть; давать имя, давать название; 2. предназначать, посвящать
atayin	нарочно, нарочито, намеренно, умышленно; специально, со специальной целью
atmosfera	атмосфера; // атмосферный, атмосферический
atrof	стороны, окружность (<i>чего-л.</i>); окрестность, окрестности; окраина, окраины
atrofida	1. около, приблизительно; 2. вокруг, кругом
atrof-muhit	окружающая среда
attang	вот досада!, какая досада!, как жаль!
audit	аудит
auditor	аудитор
auditoriya	аудитория; // аудиторный
avliyo	святой; чудотворец
avlod	потомок, потомки, потомство; дети; род; поколение
avtomobil	автомобиль; // автомобильный
avval	1. раньше, прежде, в прежнее время; 2. сначала, сперва
avvalo	прежде всего, первым делом, сначала, сперва; во-первых
axborot	1. известия, сообщения; 2. информация; // информационный
axloq	1. нравственность, этика, мораль; // этический, моральный; 2. поведение
axloqiy	относящийся к нравственности, этике, морали; нравственный, моральный, этический
aholi	население
ayanchli	жалостный, жалобный; // жалостно, жалобно; прискорбный
ayirboshlash	обмен
ayiruv	разделительный

aylanish	1. оборот; 2. вращение; 3. превращение
aylanma	1. водоворот; 2. круг, кольцо; 3. круговой; вращательный; 4. окружной, окольный, обходный, кружной
aylanmoq	1. вертеться, вращаться, кружиться; 2. превращаться; преобразовываться; переходить; 3. обходить, объезжать; пройтись, проехаться; бродить
aylantirmoq	1. вертеть, вращать, крутить; кружить; 2. превращать; преобразовывать; 3. переворачивать, перевёртывать
aynan	точь-в-точь, в точности, точно, дословно; // точный; дословный
ayniqsa	1. особенно, в особенности; 2. Преимущественно
ayrim	1. отдельный, раздельный; // отдельно, раздельно; 2. особый, особенный; // особо
aytilmoq	1. называться, именоваться; 2. говориться, утверждаться, указываться; быть сказанным
aytishmoq	1. соревноваться в красноречии, в искусстве петь или рассказывать; 2. ссориться, пререкаться; спорить
aytmoq	1. говорить, сказать; 2. рассказывать; 3. звать, приглашать; 4. называть, именовать
ayvon	веранда, терраса; навес
azaliy	исконный, древний; давний, давнишний, вековечный, извечный; допотопный
azm	большой, огромный, громадный, грандиозный, колоссальный; великий
aziz	1. дорогой, милый, любимый; уважаемый, почитаемый; 2. ценный, драгоценный; редкий, редкостный
a'zo,	I. член; члены (<i>об органах тела</i>); части (<i>тела</i>); II. член (<i>коллектива, организации и т. п.</i>)
a'zolik	членство; // членский
ba'zi	некоторый
badiiy	художественный
badiiylik	художественность
bag'ishlamoq	1. дарить, даровать; 2. придавать; 3. посвящать,
baholanmoq	оцениваться, расцениваться, быть оцениваемым
bahor	весна; // весенний
bahramand	1. пользующийся (<i>чем-л.</i>), имеющий возможность пользоваться (<i>чем-л.</i>); 2. получающий удовольствие, удовлетворение; наслаждающийся
bajarilmoq	исполняться, выполняться, быть выполняемым
bajarmoq	исполнять, выполнять
bajaruvchi	исполнитель
baland	высокий, возвышенный; // высоко; // вышина; высота, возвышенность; высокое место
balandroq	выше.
balki	1. может быть; возможно, что пожалуй; 2 . а, но, но и
balog'at	совершеннолетие; возмужалость, зрелость
balo	беда, бедствие, несчастье; бич; напасть.

band	1 занятый (<i>чем-л.</i>); связанный; 2 оковы; цепи.
bank	банк; // банковый, банковский.
banknota	банкнота.
bankrot	inqiroz
baqirmoq	громко кричать, орать, горланить
baqqol	<i>уст.</i> мелкий торговец бакалейными товарами, бакалейщик
baquvvat	1. сильный, мощный, крепкий (<i>физически</i>), полный сил; 2. крепкий, прочный; 3. состоятельный, зажиточный
baraka	изобилие, обилие
barakali	продуктивность, прок, толк, польза
barbod	пускать на ветер, пускать по ветру, расточать, тратить зря, проматывать; 1. растрчивать; 2. губить, срывать, сводить на нет (<i>какое-л. дело</i>), проваливать (<i>работу</i>); расстраивать
barcha	весь, вся; всё; все.
barg	лист, листья.
barkamol	1. вполне зрелый, достигший полного развития; 2. <i>перен.</i> совершенный, достигший совершенства, безукоризненный
barobar	равно; одинаково
barqaror	1. устойчивый, непоколебимый, стойкий; // устойчиво, непоколебимо, стойко; 2. прочный, твёрдый, крепкий; // прочно, твёрдо, крепко
barter	бартер
barxan	бархан
basharti	если, в случае если; при том условии, что...; если бы (даже)
bashorat	1. радостная, приятная весть; доброе предзнаменование; 2. пророчество; прозорливость, предвидение.
batamom	вполне; целиком, полностью, совсем, совершенно, окончательно
baho	1. цена, стоимость; 2. <i>перен.</i> оценка, отзыв; отметка, балл
bahramand	1. удовольствие, наслаждение, удовлетворение 2. пользующийся (<i>чем-л.</i>), имеющий возможность пользоваться (<i>чем-л.</i>); 3. получающий удовольствие, удовлетворение; наслаждающийся
baxt	счастье, удача; фортуна
baxtiyor	1. счастливый, полный (<i>исполненный</i>) счастья; // счастливец; // счастливо; 2. радостный, полный (<i>исполненный</i>) радости; // радостно
baxtli	счастливый, удачливый; // счастливец
baxt-saodat	благо, счастье; блаженство
bayon	изложение, повествование; объяснение
bayonnoma	1. письменное сообщение; 2. официальное сообщение, разъяснение, коммюнике
bayram	праздник; // праздничный
bayroq	знамя, флаг
bayt	бейт, двустишие
baza	база
ba'zan	иногда, иной раз, порой, по временам
ba'zi	некоторый
bazm	пир, пиршество
bedor	бодрствующий, неспящий

belamoq	1. привязывать (<i>младенца к колыбели, бешику</i>), 2. запачкать, замазать; обвалить
belgilamoq	1. намечать, определять; 2. устанавливать; определять, назначать
beroyon	бескрайний, безбрежный, безграничный, безпредельный; необъятный
beqiyos	1. не имеющий аналогии, не поддающийся сравнению; несравнимый; // несравнимо, несравненно; 2. неизмеримый, непомерный; // неизмеримо, безмерно, непомерно
berilgan	1. данный, отданный; 2. преданный, приверженный; падкий, жадный ; страстно увлекающийся
bermoq	давать, отдавать, выдавать; вручать; подавать, передавать; предоставлять
beshek	колыбель
betakror	неповторимый
bevosita	непосредственно, прямо; // непосредственный, прямой
begona	чужой
bilan	с, со, вместе с
bildirish	извещение, сообщение, объявление
bilim	знание, познание
bilimdon	знающий, сведущий, имеющий глубокие познания
bilimli	знающий, обладающий знаниями
bilish	знание; познание; близкий знакомый
bilmoq	1. знать, быть в курсе дела; 2. знать, обладать знаниями, быть знающим; понимать, смыслить
bilvosita	опосредовано
binafsha	фиалка; // фиалковый
bino	здание, помещение, постройка
binoan	согласно, в соответствии с, на основании
birdamlik	единодушие, солидарность, единство
birga	вместе, совместно
birgalik	совместность, нахождение (<i>кого-л. или чего-л.</i>) вместе
birikma	грам. сочетание
biriktiruv	грам. соединительный
birinchidan	во-первых
birja	биржа
birlashgan	1. объединённый, соединённый; 2. единый
birlashma	1. соединение (<i>нечто соединённое</i>) 2. объединение; ассоциация
birlashtiruvchi	объединяющий, соединяющий
birlik	1. единство, единение; солидарность; 2. грам. единственное число; 3 мат. единица
birma bir	один за другим; по одному, каждый в отдельности
biroq	но, однако
biror	некий, какой-то, какой-нибудь
birov	1. один; 2. кто-то, некто, некий; чужой
bitta-bitta	по одному; каждый в отдельности
bitim	1. соглашение, сделка; 2. примирение
bitirmoq	кончать, заканчивать, оканчивать; завершить

bitta	1. один, одна штука; 2. раз, один раз
biz	мы
bizningcha	по нашему
biznes	бизнес
bo'lajak	будущий; // будущее
bo'lak	1. часть; 2. кусок, пачка, початок
bo'lim	1. отдел, отделение, филиал; 2. часть, раздел
bo'lish	1. пребывание; 2. <i>мат.</i> деление
bo'lishli	<i>грам.</i> положительный
bo'lmoq	1. быть, являться; 2. становиться, делаться, превращаться; 3. делить
bo'ri	волк
bo'ron	1. буран, вьюга; буря; 2. <i>перен.</i> буря
bo'sh	I. 1. пустой, порожний; 2. незанятый, свободный; 3. <i>перен.</i> пустой, необоснованный. II. 1. слабый, непрочный; // слабо, непрочно
boshlamoq	1. начинать (<i>что-л.</i>), приступать (<i>к чему-л.</i>); 2. идти впереди (<i>показывая другим путь или ведя их за собой</i>); вести (<i>кого-л. за собой</i>)
bo'y	I. 1. рост; 2. протяжение; протяжённость, длина, высота; 3. берег II. <i>книжн.</i> запах
bo'yicha	1. по, согласно (<i>чему-л.</i>); в соответствии с (<i>чем-л.</i>); 2. по, в области, в
bobo	1. дед, дедушка; 2. прадед.
bobokalon	прадед.
bodring	огурец; // огуречный.
bog'	I. сад; парк; II. 1. вязанка; 2. сноп; 3. пучок
bog'cha	1. садик; 2. детский сад
bog'langan	связанный
bog'liq	1. зависящий (<i>от чего-л.</i>); относящийся (<i>к чему-л.</i>); 2. связанный; 3. привязанный; 4. завязанный, повязанный; подвязанный
bog'lamoq	1. привязывать; 2. связывать; 3. завязывать; 4. обвязывать, перевязывать; подвязывать
bog'lovchi	<i>грам.</i> союз
boj	пошлина; таможенный сбор
bojxona	таможня
bol	мёд
bola	1. дитя, ребёнок; 2. детёныш; птенец; 3. самый маленький из ряда предметов; 4. <i>пренебр.</i> молокосос, младенец, сопляк
bor	есть, имеется; существует, налицо; // имеющийся, существующий, наличный
barobar	равно
boricha	столько, сколько есть; столько, сколько имеется; всюду.
borliq	1. наличие (<i>чего-л.</i>); существование (<i>чего-л.</i>); 2. богатство, зажиточность
bormoq	идти, пойти, ехать
bosh	1. голова; // головной; 2. глава; // главный, головной, первый; 3. <i>разг.</i> голова, ум, разум
boshchi	глава, руководитель, предводитель; главарь
boshidan	1. с начала, с самого начала; 2. снова, заново, вновь

boshlamq	начинать, приступать
boshlang'ich	1. начальный; // начало, исходная точка, первичный; 2. первоначальный, элементарный; // начатки, зачатки
boshlanish	начало
boshliq	глава, начальник, предводитель, руководитель
boshqa	1. другой, иной; прочий; 2. чужой, посторонний
boshqacha	другой, иной, особый; // по-другому, по-иному, иначе
boshqarma	управление (учреждение)
boshqarmq	руководить, управлять; заведовать
boshqaruv	1. аппарат управления, управленческий аппарат; 2. <i>грам.</i> управление
bosilmoq	подвергаться давлению, прессованию; давиться, прессоваться; быть давимым, прессуемым, придавливаемым
bosqich	1. ступенька; 2. ступень; этап
botmoq	1. погружаться (<i>в воду, жидкость и т. п.</i>); 2. тонуть, утонуть, идти ко дну; 3. вдавиться
boy	I. 1. бай, богач; // богатый; 2. богатый, изобилующий. II: проигрывать (<i>напр. дело или в азартной игре, в борьбе</i>)
boychechak	1. подснежник; 2. гусиный лук лапчатый
boyitmoq	обогащать
boylik	1. положение бая, богача; 2. богатство; достояние, добро
bozor	базар, рынок; // базарный, рыночный
bu	1. этот, эта, это; 2. он, она, оно
bug'doy	пшеница; // пшеничный
bugun	сегодня; сегодняшний день
bugungi	сегодняшний
bunday	такой, этак; такой же, как этот
burmoq	поворачивать, поворачивать, заворачивать
butunlay	1. целиком, полностью; целиком и полностью; всецело
buxgalter	бухгалтер; // бухгалтерский
buxgalteriya	бухгалтерия; // бухгалтерский
buyon	в дальнейшем, впредь
buyuk	1. великий; огромный, грандиозный, громадный; 2. высокий
buyum	1. вещь, предмет; 2. изделие
buyurmoq	1. приказывать, предписывать, велеть; 2. заказывать
buyurtmachi	заказчик
buzilish	разлад, расстройство; распад; провал (<i>какого-л. дела</i>).
buzilmoq	разламываться, разрушаться; ломаться.
budjet	бюджет; // бюджетный.
bedazor	клеверное или люцерновое поле.
beka	1. <i>ист.</i> жена бека ;2. госпожа хозяйка дома.
bekat	1. станция; 2. место или пункт остановки.
bekitmoq	1. закрывать, затворять, запирасть; 2. прятать, укрывать.
bel	1. пояница, талия; // поясничный; 2. пояс, кушак.
belgi	1. знак; значок; 2. отметка, помета; 3. признак, примета; симптом
belgilamoq	1. намечать, определять; 2. устанавливать; определять, назначать
bemahal	1. не вовремя, несвоевременно; // несвоевременный; 2. безвременно, преждевременно; // безвременный, преждевременный
bemor	больной, хворый

beroyon	бескрайний, безбрежный, безграничный, безпредельный; необъятный
beqaror	1. непостоянный, неустойчивый, изменчивый, переменчивый; 2. непоседливый, суетливый; беспокойный; // беспокойно
beqiyos	не имеющий аналогии, не поддающийся сравнению; несравнимый; // несравнимо, несравненно
bekat	1. станция; 2. место <i>или</i> пункт остановки
bekitmoq	1. закрывать, затворять, запирасть; 2. прятать, укрывать
bel	1. поясница, талия; // поясничный; 2. пояс, кушак
belgi	1. знак; значок; 2. отметка, помета; 3. признак, примета; симптом
belgilamoq	1. намечать, определять; 2. устанавливать; определять, назначать
bemahal	1. не вовремя, несвоевременно; // несвоевременный; 2. безвременно, преждевременно; // безвременный, преждевременный
bemor	больной, хворый
beroyon	бескрайний, безбрежный, безграничный, безпредельный; необъятный
beqaror	1. непостоянный, неустойчивый, изменчивый, переменчивый; 2. непоседливый, суетливый; беспокойный; // беспокойно
	не имеющий аналогии, не поддающийся сравнению
beri	1. <i>нареч.</i> сюда (<i>ближе к говорящему</i>); 2. на этой стороне, по ту сторону
berilgan	преданный, приверженный; падкий, жадный (<i>до чего-л.</i>); страстно увлекающийся (<i>чем-л.</i>).
berilmoq	1. даваться, выдаваться; вручаться; подаваться; передаваться; отпускаться; предоставляться; 2. отдаваться; предаваться, быть преданным увлекаться
bermoq	1. давать, отдавать, выдавать; вручать; подавать, передавать; предоставлять; 2. сдавать, оставлять
bash	пять
bashik	колыбель
bashinchi	пятый
bashov	пятеро, впятером
bashita	пять, пять штук, пяток
bashitadan	по пять, по пять штук
beva	вдова, вдовец
bevosita	непосредственно, прямо; // непосредственный, прямой
bez	1. <i>анат.</i> железа; 2. желвак; 3. не послушный, упрямый, толстокожий; такой, которого ничем не проймёшь
bezak	украшение
chaqirmoq	1. звать, приглашать; 2. созывать; 3. кричать; созывать криком
chegaralash	размежевание
chidamoq	1. выдерживать, выносить, переносить, сносить, терпеть; 2. долго служить, долго носиться, не зная износу
chidash	выносливость; стойкость; терпение.
chilla	чилля, сорокодневье
chillaki	скороспелый, ранний; // скороспелка
chumoli	муравей, муравьиный
chin	истина, правда; действительность; // истинный, действительный, верный; подлинный, настоящий

chipta	I. рогожа; // рогожный; II. Проездной билет
chiqarmoq	1. заставлять <i>или</i> позволять выйти; отправлять; пускать, выпускать; 2. заставлять <i>или</i> позволять всходить, восходить, взбираться, подниматься; 3. вывозить; 4. выпускать, издавать; опубликовать
chiqaruvchi	Выпускающий
chiqindi	отбросы; отходы
chiqish	1. выход; 2. восход; 3. выступление
chiqmoq	1. выходить, выйти; пойти; отправляться; 2. всходить, восходить (<i>о светилах</i>); 3. взбираться, подниматься, восходить; 4. выходить, выйти в свет, быть изданным, напечатанным, опубликованным
chiroq	светильник, лампа
chiroy	миловидность, красота
chiroyli	красивый, миловидный; прелестный; прекрасный
chiroyliroq	красивее, миловиднее; прелестнее; прекраснее
chiziq	черта; линия
chizmoq	чертить
cho'l	безводная степь; безводная пустыня
cho'milmoq	купаться; мыться
cho'ntak	карман; // карманный
cho'pon	чабан, пастух (<i>пасущий овец</i>)
cho'qqi	вершина (<i>горы</i>), горный пик
cho'zilmoq	растягиваться, вытягиваться; удлиняться; тянуться; распластаться; затягиваться
chol	старик
chop	печатать, издавать.
chopmoq	I. 1. бегать, скакать; 2. ехать, вскачь; 3. покрывать (<i>о самцах животных</i>); II. 1. рубить, зарубить, изрубить; 2. окучивать (<i>растения</i>)
chopqir	быстрый, быстроногий; резвый; умеющий быстро бегать; // бегун
chora	1. мероприятие, мера; 2. выход (<i>из какого-л. положения</i>), средство
chorak	четверть, четвёртая часть
chorraha	перекрёсток
chorva	скот
chorvachilik	скотоводство, животноводство
choy	чай; // чайный
choyxona	чайхана, чайная
chunki	потому что, так как, ибо
chuqur	яма, впадина

IQTISODIOTGA OID LATIFALAR

Bermasang menga yaxshi

Bir boy afandidan so'radi:

– Senga yuz ming so'm bersam nima deysan? – deb so'radi.

Afandi javob berdi:

– Agar bersang, senga yaxshi, Afandini qarzdor qildim deb, maqtanib yurasan. Agar bermasang, menga yaxshi. Sendan qarzdor bo'lib, minnatingni tortib yurmayman.

Pulim bo'lsa...

Afandi guzardan o'tib ketayotgan edi, novvoyning tandirdan gijda non uzayotganini ko'rib qoldi. Uning oldiga borib:

– Novvoy aka, bu gijda nonmi? – deb so'radi.

– Ha, gijda non.

– Ushlasa qo'l kuysa kerak-a?

– Ha, hozir tandirdan chiqdi, qo'l kuyadi.

– Ana u qizilini shirdo'g deyiladimi?

– Ha, shundog' deyiladi.

– Buni hozir olib, qaymoqqa bulab yegan yaxshimi, nisholdagami, rostini ayting?

– Ikkalasi ham yaxshi, oling uka, bir mazza qiling.

Afandi yutinib, savatdagi nonlarni silar ekan, dedi:

– Attang, pulim bo'lsa olardim...

Qarzini to'lash

Afandi choyxonada to'yib ovqatlandi-da, haqqini to'lash o'rniga ovqat yegan idishini ham olib jo'nab qoldi.

Ertasi kuni choyxonachi o'tib ketayotgan Afandiga yopishdi.

– Sen haqsan, – dedi Afandi, – kecha yonimda pulim yo'q edi. Shuning uchun oshning haqqini to'lamay ketdim. Ammo men noinsof emasman. Laganni sotib, oshning haqqini olib keldim. Mana, marhamat, ol!

Palovning narxi

Afandi bozorda yurgan edi, qorni ochib qoldi. Cho'ntagida sariq chaqa ham yo'q. Shunga qaramay oshxonaga kirib, palov buyurdi. Oshpaz bir kosa osh keltirib qo'ydi. Afandi uni yeb, to'ymadi. Yana bir kosa olib, yeb qornini to'yg'azdi. Chiqib ketayotgan edi, oshpaz qichqirdi:

– Puli qani?

– Pulim bo'lsa, jon deb bermasmidim, yo'q-da, – dedi Afandi.

Oshpaz u bilan uzoq majaro qilgach, qulog'ining nagiga bir shapaloq tushirdi-da:

– Qulog'ingizning tagini bir past og'ritadi-yu, keyin ko'nglingiz pok bo'ladi, boring, jo'nang! – dedi.

Afandi xijolat va o'sallik bilan ko'chaga chiqdi-da, qaytib kelib, oshpazning qulog'iga sekin dedi:

– Shu narx bilan har kuni kelib palov yeb tursam meylimi, uka?

Besh tanga uchun

Afandining bir baqqoldan ellik besh tanga qarzi bor edi. U bir kuni oshnalari bilan bozorda yurgan edi, ro'parasidan baqqol chiqib, iyagini silab, imlama do'q qila boshladi. Afandi uni ko'rmagamday bo'lib, boshqa tomonga o'girilgan edi, baqqol Afandi o'girilgan tomonga o'tib, yana imlama do'q qildi. Afandining jahli chiqib, baqqolni chaqirdi:

– Sendan qancha qarzim bor?

– Ellik besh tanga.

– Xo'p, – dedi Afandi. – Ertaga kelib, yigirma sakkiz tangasini ol, indiniga kelib, yigirma tangasini ol, endi besh tanga qoladi-ya?

– Balli! – dedi baqqol.

– Azbaroyi Xudo! – dedi Afandi. – Senda insof degan narsa bormi? Besh tanga uchun odamni shuncha sharmanda qilasanmi?

Eng oson yo'li

Afandining birovda puli bor edi. U shu pulga zoriqib, pul olgan odamning oldiga bordi. Biroq Afandidan pul olgan odam, yonida bir chaqa ham yo'qligini bildirib, biror haftadan keyin kelishlikni aytdi.

Afandi noumid bo'lib, uyga jo'nadi. Yo'l uzoq, cho'ntagida bir tiyin ham yo'q edi. Qorni nihoyatda ochdi. Yo'lda bir nonvoyxona uchradi. Nonvoyxona oldida bir savat non turar, nonvoyning o'zi nonvoyxonaning ichkarisida edi. Afandi savat oldida to'xtab, osmonga qaradi va ikkik qo'lini ko'tarib Xudoga arz qildi:

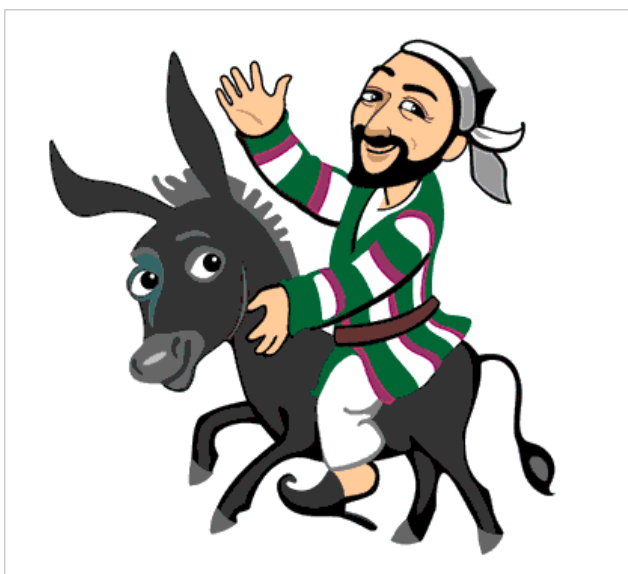
– Parvordigori olam! O'zing bilasan – menda hozir bir tiyin ham yo'q/ Nasiya ham unmad, qornim och. hozir men shu savatdan ikkita non olaman. Buning haqqini o'zing mendan qarzdor bo'lgan odamdan olib, nonvoyga berib qo'yarsan.

Ko'nikib qolganman

Afandidan so'rashdi:

- Siz kambag'al odamsiz, turmishingiz qanday?
- Hammasi joyida, juda yaxshi.
- Kambag'alchilik ham yaxshi bo'ladimi?
- Men kambag'alligimga ko'nikib qolganman? – dedi Afandi, – Shuning uchun har doim, hamma ishim joyida.

Muhlat bermayapti

Afandi bir boydan ikki yuz tanga qarz edi. Qarzini uzavermagach, boy uni qoziga yetaklab keldi. Qozi so'radi:

- Sen bu boydan ikki yuz tanga qarzmisan?
- Ha.
- Nega o'z vaqtida to'lamaysan?
- Taqsir, – dedi Afandi. Men qarz to'lashdan qochganim yo'q/ Ammo mana to'rt yildir kim men boydan uch oy muhlat so'rab kelaman. U menga shu muhlatni bermayapti. Men qanday qilib qarzimni uzay!

Yarim tangaga jarima

Afandi ko'chada ketayotib, toshga qoqildi va toshni ming la'nat deb haqorat qildi.

Shu payt ro'parasidan kelayotgan domla-imomga o'zini urib oldi. u boshini ko'tarib uzr aytgan edi, domla uzrni qabul qilmay uni qoziga sudradi. Qozi da'voni eshitdi. Afandiga yarim tanga jarima soldi.

Afandi qoziga qarab:

– Toshni ming la'nat, deganimga yarim tanga olasizmi? – dedi-da, yonidan bir tanga chiqarib: - Mana, qolgan yarim tangasiga sizga ham ming la'nat! – dedi.

Choyxonada

Bir talaba choyxonaga kiribdi:

– Choyxonachi, gumma!

Yonidagi so'rida og'ayinlari bilan o'tirgan boyvachcha talabani mazax qila boshlabdi:

Talaba ham o'zini ko'rsatib qo'ymoqchi bo'libdi:

– Choyxonachi, yana gumma!

Eshakning boshi va qulog'i

Afandining qulog'i juda katta edi. Bir suhbatda qozi uni o'sal qilmoqchi bo'ldi:

– Afandi, Xudo quloq ulashganda siz ham eshak bilan baravar borgan ekansiz-da!

– Yo'q, taqsir, – dedi Afandi. – Men hammadan keyin borganman. Men borsam, Xudo eshaklardan ortib qolgan katta kallani sizga berib, qulog'ini kimga berishni bilmay hayron bo'lib turgan ekan.

Eshak uchun ishlash

Qozi Afandini beda o'rdirgani bo'giga olib kiribdi. Ish tamom bo'lgandan so'ng ziqna qozi Afandiga pul berish o'rniga ikki bog' beda berib:

– Mana, bu eshagingga, – debdi.

Shunda Afandi qoziga qarab:

– Ajabo, men ertalabdan kechgacha eshak uchun ishlabman-da?! – debdi.

Qalin

Podshoning soliqchilari Afandining oxirgi tiyini, sog'ib o'tirgan echkisini, to'nini, uyidagi qozonigacha soliq uchun olib qo'yishdi. Bu ham yetmaganday Afandi yana ming tillo qarzidor bo'lib qolibdi. Uni qoziga olib kelishdilar.

– Sening hech nimang qolmaganligiga ishonmayman, – dedi qozi.

– To'g'ri aytasiz, – dedi Afandi, – Yana ming tillo bor. Faqar ular meniki emas, xotinimniki.

– Shariat bo'yicha, – dedi qozi, – xotinning pullari ham erga tegishli bo'ladi. Tezda ularni borib olib kel!

– Hech iloji yo'q.

– Nega? – gazab qildi qozi.

– Bilasizmi? – dedi Afandi, – men bu pullarni qalin uchun xotinimga to'lashim kerak edi. Ammo bu qarzimni hozirgacha uzolganim yo'q.

Qarz berganlar qayg'ursin

Afandining bir do'sti qarzlaridan shikoyat qildi:

- Qarzlarim shunday ko'payib ketdiki, qanday to'lashni ham bilmayman?
- Ey, nodon, buncha kuyib – pishasan? Qarz berganlar qayg'ursin, senga nima?

Sotuvchi to'laydi

Afandini qozilik lavozimiga qo'yimoqchi bo'ldilar. Uni oldin podsho ulamolar o'rtasida imtihon qilib ko'rish kerak edi. Afandini chaqiririb kelishdi.

– Faraz qilaylik, bir odamning echkisi bor, – dedi podsho afandiga. – Uni bozorga olib bordi. Bir odamga, bor Baraka top, qilib sotdi. Hali pulini olguncha

bo'lmay, echki qo'lidan chiqib qochdi. Bir odam uni ushlayman degan edi, echki suzib uning ko'zini chiqardi. Endi bunga xunni kim to'laydi? Sotuvchimi yoki oluvchimi?

Afandi dovdirab qoldi. Keyin tavakalliga:

– Sotuvchi, – deb yubordi.

– Sabab?

– Chunki, echkim suzong'ich, qochganda tutaman degan kishining ko'zini chiqazib, ko'r qiladi, deb aybini aytmagan-da.

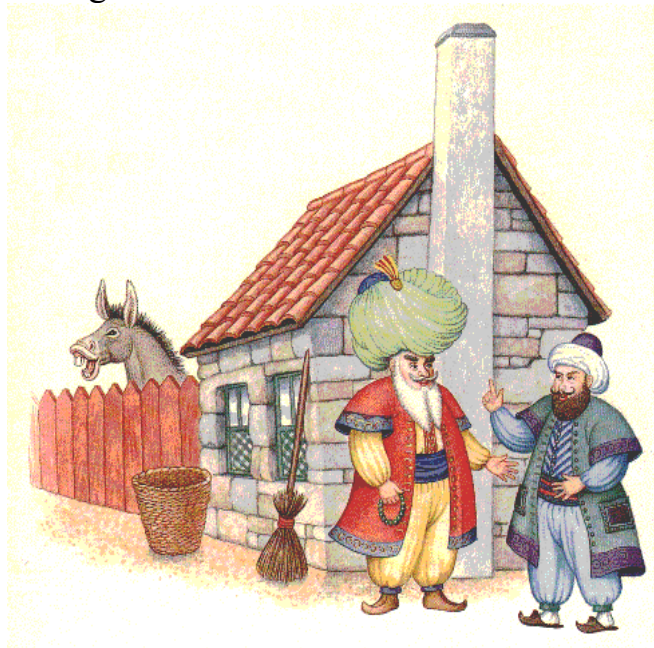
Eshak chempion

Afandi eshagini qidirib yurganida, bir hazilkash do'sri duch kelib qoldi.
– Birodar, mening eshagimni ko'rmadin- gizmi? – so'radi Afandi undan.
– Iye, eshagingiz chempion bo'libdi, xabaringiz yo'qmi. Men hozir vokzaldan kelayapman. Eshagingizni poyezdga ortishayotgan ekan. Shaharga olimpiadaga olib ketishayotgan ekan...
– Bo'lsa bordir, – dedi Afandi. – Men hovlida shogirdlarimga shaxmat o'rgatayotganimda eshagim astoydil qarab turar edi.

Narigi eshikdan

Afandi bemahalda uyiga mehmon boshlab kelgan edi, xotini urishib berdi:
– Uyda hech narsa yo'q-ku, mehmon boshlab kelibsiz!
– Unday bo'lsa, – dedi Afandi, – mehmon ko'chada turibdi, chiqib Afandi yo'q deya qol! Afandining xotini eshik ortidan:

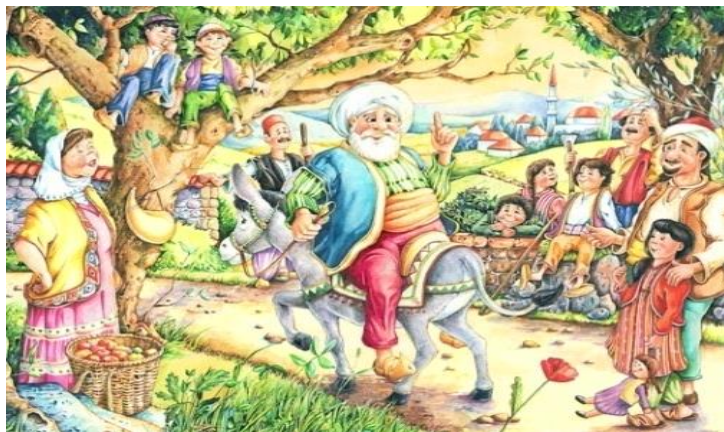

– Xush kelibsiz mehmon, uyga kiring desam, Afandi yo'qlar. Endi borlarida boshqa kelarsiz, – dedi.
Mehmon o'shqirdi:
– Qanaqa bemani xotinsiz! Hozir xolu jonimga qo'ymay olib keldilar-ku!? Hozir ko'z oldimda uyga kirib ketdilar.
Afandi quloq solib o'tirgan edi, eshikka yaqinroq borib dedi:
– Afandining eshigi bitta deb, senga kim aytdi, narigi eshikdan chiqib ketgandir-da.

Bir “Uh” ga – bir jiring

Afandi qozixonada qozi bilan suhbatlashib o'tirar edi. Biri bolta, biri arra ko'targan ikki sarjinchilarning kelishi keldi. Ulardan biri dedi:
– Biz bir kishining arralangan o'tini yorib berishni baholab olgan edik. Bolta bitta bo'lgani uchun men o'tinni yordimu, sherigim ro'paramda turib, har bolta urganimda menga qo'shilib “uh” deb turdi. O'tinni yorib bo'lganimdan so'ng

xo'jayin haqqini menga bergan edi, bu sherigim, pulning yarmini menga berasan, deb janjal qilayapti.

– Xo'sh, sen nima deysan?

– Nima derdim, taqsir. Kemaga tushganning joni bir deydilar. Sherigim nomardlik qilayapti. U har bolta urganida men bekor o'tirganim yo'q. Unga ko'maklashib, “uh” deb turdim. Sherigim bolta urib qancha charchagan bo'lsa, men ham “uh” deb, shuncha charchadim. Shuning uchun o'sha tangalarning yarmini odillik bilan olib berishingizni so'rayman.

Qozi qanday hukm chiqarishni bilmay Afandoga qaragan edi, Afandi o'rnidan turib, o'tin yorgandan tangalarni so'rab oldi. Tirnog'iga qo'yib, uch-

to'rt marta tirnog'iga qo'yib, osmonga otdi. Tangalar yerga tushib, jiringladi. Tangalar har yerga tushganda Afandi arrakashga qarab, eshitayapsizmi, deb pisanda qilib turdi. Keyin tangalarni o'tin yorganga qaytarib berib, arrakashga dedi:

– Sen har bir “Uh” deganingga bir “jiring”. Haqqini olding, bor, yo'lingdan qolma.

Shaharning itimi?

Afandi qozining aravakashi edi. Bir kuni qozini aravaga solib, shaharning tor ko'chasidan ketayotgan edi, ro'paradan yana bir arava chiqib qoldi. Aravakash otini to'xtatmasdan kelarkan, Afandiga qarab qichqirdi:

– To'xtang Afandi, otingizni chetga oling !

– Ha, nega endi men otimni chetga olarkanman? – dedi Afandi.

– Mening aravamda shaharning hokimi bor.

Afandi ham jahl bilan javob berdi:

– Sening aravangda shaharning hokimi bo’lsa, mening aravamdagi shaharning itimi?!

Palovdan so’ng

Afandi safar qilib yurib, o’zining eski tanishlaridan biri Abdujabbor boynikiga tushibdi. Boy qadrdon mehmonni ilq kutib olib, tagiga qalin ko’rpachalar to’shabdi va yonboshiga yostiqlardan tashlabdi-yu, taom haqida o’ylamabdi ham. Nihoyat u Afandiga qarab dedi:

– Qadrdonim, Afandi. Choy keltiraymi?

Afandining jahli chiqibdi va debdi:

– Men choyni palovdan keyin ichishga odatlanganman.

Dabdaba kimga kerak

Afandi do’ssti bilan shaharga ketayotgan edi. Ularning bittadan noni bor ekan. Bir payt och qolishib, do’ssti debdi.

– Afandi, keling. Nonlarimizni o’rtaga qo’yib, bir ziyofat qilaylak!

Afandi do’stiga qarab debdi:

– Dabdabaning kimga keragi bor? Yaxshisi har kim o’z nonini yeya qolsin.

Amal

Afandi xotini bilan bozorga ketayotgan edi. Yo'lda ularga qari sobiq banker duch kelib qoldi. U aravachada nabirasini mindirib, sayir qilib yurgandi.

Buni ko'rib Afandining xotini eriga debdi:

– Dadasi, anovi odamning aravachasiga bir qarang, antiqa ekanmi?

Afandi xotiniga dedi:

– Ey, nodon xotin. Ko'rmayapsanmi, axir bu eski bankirlardan-ku?! Nabirasini amalga tayyorlayapti. Bola boshidan degani shu-da, xotin!

Tuxumdan chiqmasdan...

Afandining bir xasis va qo'pol boy qo'shnisi bor edi. Kim uning uyiga biror narsa so'rab borsa, qoshnisi haligi odamga so'rab kelgan narsasini bermasdan, unga baqirib berardi.

Bir kuni Afandi ishga ketayotsa, xasis qo'shnisining uyidan bir nechta jo'jalar chiqibdi-yu, uni cho'qiy boshlabdi.

Afandining jahli chiqib, jo'jalarga qarab debdi:

– Voy, padaringga lanatlar-ey. Tuxumdan chiqmasdan odamga tashlanaman deydi-ya! Egalaringga o'xshaymay ketinglar-ey!

Baliq ovida

Bir kuni qozi Afandini baliq oviga taklif qilibdi. Ular kechgacha baliq tutishibdi. Afandining omadi kelib, ancha-muncha baliq ushlabdi. Aksiga olib qozi birorta ham baliq ushlay olmabdi. Shunda u Afandiga qarab dedi:

– Afandim, siz omadli ekansiz. Ancha baliq ushladingiz. Men esa birorta baliq ham ushlay olmadim-a?!

Afandi qoziga qarab dedi:

– Qozi domla, siz hafa bo'lmang! Kimda nima bo'lsa, o'shani qarmoqqa ilib tashlashi kerak edi. Men kambag'alman. Ushoq tashladim. Siz esa, mullajiringdan tashlasangiz, omadingiz kelarmidi?!

Nazorat ishlari uchun matnlar

1. Lugʻat diktant (unli tovushlarning talaffuziga eʼtibor bering)

Bank, bozor, boshqaruv, buyum, buyuk, bulut, bulbul, buyruq, uyqu, uzun, tushum, turkum, uchqun, unum, tovush, sovuq, zovur, qovun, qovurma, qonun, kunduz, qunduz, tuzum, chuqur, qaygʻu, mavsum, gavjum, guldiros, mamnun, muallim, munozara, mushak, juda, tuz, muz, gul, yulduz, zumrad, tut.

Meda, beda, me'mor, tole, tobe, venera, mehnat, kengash, keng, beton, ertalab, egri, ehson, e'lon, Elmurod, elak, Eron, eshik, elektr, ekin, ertak, etak, eshit, epla.

O'tin, to'siq, ro'mol, so'roq, cho'mich, qo'l, go'sht, go'zal, g'o'za, ko'mir, bo'g'in, o'ttiz, o'g'it, o'rik, o'sish, o'rmon, ko'ngil, o't, bo'lak, qo'litiq, o'rin, bo'lim, o'quvchi, to'qimachilik, g'o'r, xo'roz, xo'p, go'dak, jo'nat, do'st, to'rt, to'xta, o'ra.

Holva, hol, shox, hayajon, hakim, Habiba, muhtoj, haqiqat, ahvol, hayot, harbiy, Hirot, hovli, hurmat, handalak, alohida, fahm, suhbat, hikoya, Mahbuba, Hamid, Marhamat, Haydar, Hikmat, mehr, Qahramon, dehqon, mehnat, Husayn, Muhammad, lahza, havo, Behzod, hur, hunar, Vahob, Hanifa, hujra, jihoz, shahar, bahor, gavhar, hayqiriq, halol, hovuz, hordiq, haykal, halqa, imtihon, hashar, hosil, hukumat, guruh.

1. Ijodiy diktant

Savob

Ota sakson yoshga kirdi. Yurishlari dadil, so'zlari biyron. Uni mahallaning goh u xonadonida, goh bu xonadonida uchratish mumkin. U hadisnamo hikmatli o'gitlari bilan kishilarga ma'naviy dalda beradi. Og'ir damlarda otalik qiladilar. Ota jahon urushining ikkinchi guruh nogironi. O'g'illari – toparmon – tutarmon. Shuning uchunmi nafaqalarini to'plab, kamxarj, ko'p bolali oilalarga beradilar...

Quyidagi soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

Mehmon, hosil, hozir, halol, hisobot, hovli, hazil, yaqin, yangi, yuk, yosh, yoqimli, yumshoq, sayohat, yashik, buyuk, buyurtma, qorong'i, maqto'v, qovun, qonun, qobiliyat, kredit, hisob-kitob.

Berilgan soʻzlarning har biri ishtirokida 2 – 3 ta soʻz birikmasi tuzing

Oltin, qanot, etak, qush, lab, quloq, oyoq, qor.

1. Siz juda sofdil odam ekansiz. 2. Otdagi kishilar oxiri bir gʻor oldiga kelib toʻxtashdi. Bir tomonda qozonda osh damlanayotir, bir tomonda choy qaynatib samovarchilar odamlarga choy tashimoqda. Bir xil kishilar choyxonachi yigitga qarab: “ Omon boʻlgur, bizga ham osh, non, choy olib keeling”, - deb shoshilishmoqdalar.

2. Saylanma diktant

Usta

Bir kishi kumush qoʻl soatini soatsoz ustaga tuzatgani olib kelibdi. Usta soatning qopqogʻini ochgan ekan, soat ichidagi gʻildirakchalari atrofga sochilib ketibdi. Shu payt soatsoz ish kiyimlarini yechib, qoziqqa ilib “ish vaqti tugadi” deb, joʻnab ketmoqchi boʻlibdi. Haligi kishi, soatni tuzatib bermaysizmi, tuzatib bering, - deb turib olibdi. U odam shunday ekanki, bir ishni boshlasa, shuni bitirmaguncha sira tinchimas ekan. Usta uning qistoviga hayron boʻlib, nima demoqchisiz, deb soʻrabdi, u kishi ishni boshlagandan keyin oxiriga yetkazish kerakligini yana uqtiribdi. Usta, biz unday ustalardan emasmiz. Soatni ertaga soat 18 da olib ketasiz, - deb javob beribdi.

Bobur ismining maʼnosi

Bobur ismi “sher” maʼnosini anglatib, oʻzi ham ismi jismiga monand kishi boʻlgan. Dovyuraklikda, epchillikda, chaqqonlikda uning oldiga tushadigan topilmagan. Uncha – buncha qiyinchiliklarni pisand etmagan. Shikorbozlik bobida chinakam sher boʻlib ketgan. U ikki davangiday odamni qoʻltiq lab olib, Agra qalʼasi devorlari ustida yugurib mashq qilgan.

U yana ajoyib suzuvchi va gʻavvos ham boʻlgan, buyuk Gangadan tashqari yoʻlida uchragan jamiki hind daryolaridan suzib oʻtgan.

Doʻstlik

Mening Jasur ismli ukam bor. U hayvonlarni, ayniqsa, itlarni yaxshi koʻradi.

Jasur bir kuni oʻrtoqlari bilan choʻmilishga borib, katta kuchukni ergashtirib keldi. Unga Qoplon deb nom qoʻydi.

Jasur kechgacha qoplon bilan quvlashmashoq oʻynadi, kurash tushdi. Qoplonni oʻtirishga, tayoqni topib kelishga oʻrgatdi. Qoplon Jasurni shu qadar yaxshi koʻrib qoldiki, ukamni kechki ovqatga chaqirganimizda, u eshikkacha ergashib keldi. Shu payt Jasurning oʻrtoqlari Shokir, Shuhrat bir kishi bilan hovlimizga kirib kelishdi. Notanish odam Qoplonning egasi ekan. U Qoplonning boʻyniga tasma solib yetaklab ketdi.

Ikki kundan keyin ertalab eshikni ochsam, Qoplon oʻtiribdi. Jasurni chaqirdim. Ukam eshikni ochgan ham ediki, Qoplon yugurib borib uning boʻyniga osildi.

Qoplon Jasurni astoydil yaxshi ko‘rib qolgan ekan. Ular shundan boshlab bir – birlaridan ajralmas do‘st bo‘lishdi.

3. Tekshiruv diktant (oraliq va yakuniy nazoratlar uchun)

Temur baland qadli, uzun bo‘yli, tik qomatli, go‘yo u qadimiy pahlavonlar avlodidan bo‘lib, keng peshonali, katta boshli, g‘oyatda kuchli va salobatli, rangi oq – u qizil yuzlik, lekin dog‘siz, bug‘doyrang emas, qo‘l – oyoqlari baquvvat, yelkalari keng, barmoqlari yo‘g‘on, poychalari semiz, qaddi – qomati kamoliga yetgan, sersoqol, ikki ko‘zi bamisoli ikki sham bo‘lsada, shodligi bilinmas, yo‘g‘on ovozli edi. U o‘limdan qo‘rqmas, yoshi saksonga yetgan bo‘lsada, iztirobsiz, vazmin, badani to‘la va pishiq, xuddi zich (qalin) tosh misoli qattiq edi. U hazil – mazax va yolg‘onni yoqtirmas, o‘yin – kulgiyu, ko‘ngilxushlikka maylsiz, garchi (so‘zda) o‘ziga ozor yetadigan biror narsa bo‘lsa hamki, sadoqat unga yoqar edi.

Boburning merosi

Bobur 1483 yili tug‘ildi. Uning otasi to‘satdan halok bo‘lib, yosh Bobur 1494 yilda taxtga o‘tirdi.

“Boburnoma” Zahiriddin Muhammad Boburning hayot yo‘lini aks ettirgan asardir. Shoir unda o‘zining taxtga o‘tirgan davridan boshlab, to umrining oxirigacha bo‘lgan tarixiy voqealarni bayon qiladi.

“Boburnoma”ning muhim qimmatlari shundaki, bu asarda Bobur qaysi mamlakat, vodiya yuz berayotgan tarixiy voqealar haqida so‘z yuritgan ekan, avvalo o‘quvchiga o‘sha joyning geografik joylashishi, tabiati, hayvonot, o‘simliklar dunyosi, qazilma boyliklari, tarixiy yodgorliklari, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida atroflicha ma‘lumot beradi. Ana shunday ma‘lumotlarning Farg‘ona vodiysi, Samarqand viloyati, Afg‘oniston va Hindiston mamlakatlariga bag‘ishlangan bo‘limlari bor. Bobur XIV asr vakilidir.

Qum va gil

Tuproqda hammadan ko‘ra qum va gil ko‘p bo‘lib, u tog‘ jinslarining, jumladan, granitning yemirilishidan hosil bo‘ladi. Uni suv hamda shamol keltiradi. Qumi ko‘proq bo‘lgan tuproq qumloq deyiladi.

Ba‘zan tuproqda gil boshqa moddalarga nisbatan ko‘p bo‘ladi. Bunday tuproq gil yoki soz tuproq deb ataladi.

Demak, tuproqda chirindi qancha ko‘p bo‘lsa, mineral tuzlar ham shuncha ko‘p bo‘ladi. Afsuski, bizning tuproqda chirindi va u bilan bog‘liq bo‘lgan mineral tuzlar kamdir. Masalan, bir litrli shisha banka tuproqdan faqat bir angishvona mineral tuz chiqadi. Shu sababli paxta va boshqa ekinlardan yuqori hosil olish uchun yerni mineral tuzlar bilan tez – tez o‘g‘itlab turish lozim.

Tuproqda suv, havo va qattiq zarrachalardan tashqari, har xil “tirik organizmlar” - yomg‘ir chuvalchangi, hashoratlar, ularning tuxumlari hamda ko‘zga ko‘rinmaydigan mikroblar ham bo‘ladi. Ular tuproqda chirindi miqdorini ko‘paytiradi.

Chirindilarni mineral tuzlarga aylantiradi, donadorligini yaxshilab, unumdorligini oshiradi.

Ona mehri

Ona kech qorong‘ida allakimning tovushini eshitdi-yu, uyquasi qochdi. Shu-shu bo‘ldi-yu, tong otguncha uxlay olmadi. Bolasi uyg‘onib qarasa, ona uxlamay o‘tiribdi. Bola onaga qarab, Sizning sochlaringizni oqartirgan, Sizning qomatingizni bukchaytirgan bizning yoshligimiz emasmi, shahlo ko‘zlaringizdagi nurni so‘ndirgan ham bizning daydi, o‘yinqaroq bolaligimiz emasmi? – deya so‘zladi. Bu gapdan keyin onaning bolasiga mehri yana oshdi. Shu payt allakim eshikni taqillatdi. Ona o‘rnidan turib, qandaydir sarosimaga tushib qoldi. Eshikda allakim o‘tib ketayotganiga ko‘zi tushdi.

Orzularim boshlaydi yo‘lga...

Islom yoshligidan iqtisodchi bo‘lishni orzu qilardi. Bu orzu uni dastaval, Jarqo‘rg‘ondagi iqtisod kasb-hunar kollejiga olib keldi. Bu yerda u bo‘lajak kasbining nozik sir-asorlari bilan tanishdi. Bu kasbga mehr qo‘ydi.

Kollejni yaxshi natijalar bilan tugallagan Islom hech o‘ylab o‘tirmay Toshkent Davlat Iqtisodiyot universitetining soliq yo‘nalishi boy‘icha hujjatlarini topshirdi va talaba bo‘ldi.

Hozirda Islom universitetning eng a‘lochi talabalaridan biri. U a‘lo o‘qish bilan birga, ilmiy-tadqiqot ishlarida faol ishtirok etmoqda. Bir qancha ilmiy maqolalari horijda chop etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Abdurahmonov G'.** Punktuatsiyalarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: “Oqituvchi”, 2004.
2. **Abdullayev Yo.** Bozor iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent: “Mehnat”, 1997.
3. **Abdullayev Yo., Qorayev T.** Pul. – Toshkent: “Mehnat”, 1997.
4. **Abdullayev Yo., Boboqulov T.** Kredit. – Toshkent: “Mehnat”, 1997.
5. **Abdullayev Yo., Yo'ldoshev Q.** Soliq. – Toshkent: “Mehnat”, 1997.
6. **Azizxo'jayeva N.N.** Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2003.
7. **Ahmadaliyev A.M., Qosimov A.X.** "Innovatsion faoliyat va ilg'or pedagogik texnologiyalar". – Toshkent, 2006.
8. **Davronov P.Z.** Yangi pedagogik texnologiyalar. – Samarqand: 2008.
9. **Nurmonov A., Mahmudov N., Sobirov A., Yusupova Sh.** Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2009.
10. **Rasulov R., Mirazizov A.** O'zbek tili. “Fan va Texnologiya” – Toshkent, 2009.
11. **Rahmatullaev Sh.** O'zbek tilining etimologik lo'g'ati. – Toshkent: “Universitet”, - 2000.
12. **Rahmatullaev Sh.** O'zbek tilining etimologik lo'g'ati. – Toshkent: “Universitet”, - 2003.
13. **Rafiyev A., Niyozmetova R., Dulaboyev F.** O'zbek tili. – Toshkent: “Ilm ziyo”, 2007.
14. **Omonov H.T., Xo'jayev N.H, Madyarova S.A., Eshchonov U.K.** Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: “Iqtisod-Moliya”. – 2009.
15. **Haydarov N.** Moliya. – Toshkent: “Akademiya”, 2001.
16. **Hojiyev A.** Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: “Ozbekiston milliy ensiklopediyasi”, – 2002.
17. **U. Shokirov.** O'zbek tilining amaliy gramatikasi. – Toshkent, “Mehnat”, 2002.
18. **K. Nazarov., B. Egamberdiyev.** O'zbek tili ishora-imlo qoidalari. – Toshkent: “O'qitunchi”, 2006.
19. **Варфоламеева Т.К., Джураева М.С.** Современный узбекский язык. – Ташкент: «Ўқитувчи», 2012.
20. **Қ.Бекназаров., И.Н.Турсунов.** Солиқчининг хунари. Латифалар – тўплами. Тошкент: Молия-иқтисод. 2010.
21. **И.Н.Турсунов., Қ.Бекназаров.** Эчкига жон қайғуси, қассобга – мой. Латифалар тўплами. Тошкент: Молия-иқтисод. 2011.
22. **Ўзбек халқ мақоллари.** Тузувчилар: **Т.Мирзаев, А.Мусақулов, Б. Саримсоқов.** – Тошкент: “Шарқ”, 2003.
23. **Қориев А., Турдиев В.** Ўзбек тили: Морфология. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2012.
24. **Ярашева Г., Льдова И.Н.** Грамматика современного узбекского языка. – Ташкент: «Фан», 2009.

MUNDARIJA

MUQADDIMA.....	3
O'ZBEKISTONN - YAGONA VATAN	4
O'ZBEKISTON DAVLATI TARIXI	4
O'ZBEKISTON JAHONGA YUZ TUTMOQDA.....	19
TIL MA'NAVIYAT KO'ZGUSI TILSHUNOSLIK. DUNYO TILLARI	23
TIL - ENG MUHIM ALOQA VOSITASI. O'ZBEK ADABIY TILI VA SHEVALARI	29
INSTITUTIM BILAN FAXRLANAMAN.....	31
TOSHKENT ARXITEKTURA-QURILISH INSTITUTI.....	35
O'ZBEKISTON TA'LIMI TARIXIDAN.....	39
OLIY TA'LIM.....	51
SHAXS VA JAMIYAT.....	52
SHAXSNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI.....	78
BUYUK IPAK YO'LI BO'YLAB SAYOHAT.....	97
URG'U. UNING TURLARI VA NUTQDA.....	112
QO'LLANILISHI.....	209
ALISHER NAVOIY-SO'Z MULKINING SULTONI	210
HOZIRGI O'ZBEK ADABIYOTI NAMOYONDALARI (E.VOHIDOV, A.ORIPOV, ZULFIYA).....	215
BANK TIZIMI.....	220
BANKLARNING KELIB CHIQISHI VA ULARNING MOHIYATI	224
MARKAZIY BANK	225
BANK KREDITI	230
O'ZBEKISTONNING JAHON IQTISODIYOTIGA INTEGRATSIYALASHUVI.....	225
O'ZBEKISTONNING MILLIY BOYLIGI	230
O'ZBEKISTON JAHON XO'JALIGI TIZIMIDA	233
XALQARO IJTIMOY, IQTISODIY VA MOLIYA TASHKILOTLARI.....	237
BUXGALTERIYA, SUG'URTA ISHI, SOLIQQA TORTISH.....	238
QIZIQARLI BUXGALTERIYA.....	242
SUG'URTA ISHI.....	246
SOLIQQA TORTISH.....	249
EKOLOGIYA VA IQTISODIYOT.....	255
OROL FOJIASI	259
FAN VA TARAQQIYOT	260
ILM-FAN HAQIDA.....	264
BUYUK MEDIK.....	267
O'ZBEKISTONING MA'NAVIY VA MADANIY TARAQQIYOTI	270
O'ZBEK XALQINING BAYRAMLARI VA URF – ODATLARI.....	274
QADIMIY SHAHARLAR	279
ISHBILARMON DUNYO	279
ISHBILARMONLIK MUNOSABATLARIVA MUOMALA	284
ISHBILARMONLIK ETIKETI	289
MULOQOT VA ODOB.....	

PUL VA IQTISODIYOT.....	293
PUL VA UNING MOHIYATI.....	293
PUL TURLARI	297
INFLYATSIYA.....	301
YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR	309
OZBEKCHA – RUSCHA MAVZUGA OID LUG’ATLAR.....	319
IQTISOQIYOTGA OID LATIFALAR.....	329
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI.....	344